

მისეილ ბიჭია

პასტანბ VI-ის სამართლის წიგნი

თბილისი, 2013
გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“

წინამდებარე ნაშრომი აერთიანებს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ასახულ სამართლებრივ პრობლემათა მიმოხილვასა და ასევე ვახტანგის სამართლის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტების გარშემო გაკეთებულ კვლევას. შესაბამისად, ეს მონოგრაფია არის მცდელობა, შეისწავლოს ვახტანგის სჯულდებაში წარმოდგენილი უძირითადესი სამართლებრივი საკითხები და გამოიკვლიოს ამავე ძეგლის უცნობი ხელნაწერი. ამიტომ ამ ფრაგმენტების კვლევა იქნება მისი აღწერილობის ჩამოყალიბების პირველი ცდა.

მოცემული ნაშრომი განკუთვნილია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნით დაინტერესებული ნებისმიერი პირისთვის.

რედაქტორი **ბ. ზოიძე,**

ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

ყველა უფლება დაცულია. ამ წიგნის არც ერთი ნაწილი (ეს იქნება ტექსტი, ფოტო-ილუსტრაცია თუ სხვა) არანაირი ფორმით და საშუალებით (იქნება ეს ელექტრონული თუ მექანიკური), არ შეიძლება გამოყენებულ იქნას საავტორო უფლებების მქონე სუბიექტების წერილობითი ნებართვის გარეშე.

საავტორო უფლებების დარღვევა ისჯება საქართველოს კანონმდებლობით.

© გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“, 2013

© მ. ბიჭია

ISBN 978-9941-9323-2-8

გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“

თბილისი, მ. კოსტავას №75; ტელ.: 238 35 99; 557 51 51 34

E-mail: Lawyers.world@yahoo.com;

<http://www.facebook.com/lawyers.world>

სარჩევი

რედაქტორისგან	6
ავტორისგან	8
შესავალი	11
თავი I	
ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შედგენისა და	
სისტემის შესახებ.....	15
§1. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ისტორიული ფონი და	
ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა საჯარო ცხოვრების	
სხვადასხვა სფეროში.....	15
§ 2. ვახტანგ VI საკანონმდებლო საქმიანობის	
განხორციელების პროცესში.....	29
§ 3. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შექმნა.....	33
§ 4. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ადგილი საერო სამართლის	
ძეგლებს შორის და მისი სისტემა.....	36
4.1 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი და მისი ადგილი საერო	
სამართლის ძეგლებს შორის.....	36
4.2 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სისტემა	45
თავი II	
სისხლისსამართლებრივი ცნებები და ინსტიტუტები	
ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით	59
§ 5. სისხლის სამართლის ზოგადი ნაწილი	59
5.1 ზოგადი დებულებები დანაშაულის სამართლებრივი ბუნების	
შესახებ	59
5.2 დანაშაულის სუბიექტი	64
5.3 ზოგადად პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი ათი	
გარემოება	68
5.4 სასჯელის მიზანი და სასჯელთა სისტემა	83
§ 6. ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართლის	
წიგნის მიხედვით	93
6.1 მკვლელობა	93
6.2 ქურდობა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში	101

6.3 ჯანმრთელობის ხელყოფა ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით	105
6.4 მოკლედ ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაულის შესახებ	110
6.5 სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული	118

თავი III

ზოგიერთი სამოქალაქო სამართლებრივი საკითხი

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით	121
§ 7. პიროვნული უფლებების დაცვა.....	121
7.1 პატივი და ღირსება	121
§ 8. სანივთო და ვალდებულებითი ურთიერთობები.....	131
8.1 ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა	131
8.2 ნასყიდობა	137
8.3 გაცემა	141
8.4 ჩუქება	143
8.5 სესხი	146
8.6 თხოვება	150
8.7 ქირავნობა	153
8.8 თავდებობა	155
§ 9. საოჯახო ურთიერთობები	156
§ 10. მემკვიდრეობითი ურთიერთობები	161

თავი IV

მართლმსაჯულების განხორციელება და სასამართლო

მტკიცებულებათა მნიშვნელობა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით	172
§ 11. მართლმსაჯულების განხორციელების ძირითადი საფუძვლები	172
§ 12. სასამართლო მტკიცებულებების როლი სამართალწარმოებაში.....	192
12.1 ფიცი	192
12.2 ჯერი	205
12.3 წერილობითი დამამტკიცებელი საბუთები.....	205
12.4 ორდაღიები	207
12.5 „ცოდვის მოკიდება“	209

თავი V

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი

ფრაგმენტების შესახებ212

§ 13. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის რამდენიმე ნუსხის

შესახებ 212

ა) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის N:S-3683

ნუსხის შესახებ212

ბ) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის Q – 575 ნუსხა215

გ) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის №201

ხელნაწერის შესახებ216

დ) მოკლედ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის Q – 164

ნუსხის შესახებ218

ე) მოკლედ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სხვა

ნუსხების შესახებ218

§14. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი

ფრაგმენტების მოკლე აღწერილობა..... 222

§ 15. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის

კრიტიკული ტექსტისა და შედგენის თარიღის დადგენისთვის..... 225

15.1 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ფრაგმენტების

შინაარსი და სხვა ნუსხები 223

15.2 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის

ჭვირნიშვნების შესახებ 268

დასკვნა 271

დანართი 278

გამოყენებული ლიტერატურა..... 346

ახალგაზრდა მეცნიერის — მიხეილ ბიჭიას გამოკვლევა ეხება „ქართველ იუსტინიანედ“ ნოდებული სჯულმდებელი მეფის — ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს, რომელიც ჩვენი სამართლებრივი მემკვიდრეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. რაც მეტი ინერება საკანონმდებლო საქმიანობის შესახებ, მით მეტი ინტერესი ჩნდება მის მიმართ და ქართული ისტორიული ლიტერატურა ახალ-ახალი ნაწარმოებებით ივსება. ვახტანგ მეექვსის მიერ შედგენილი სამართლის წიგნთა კრებული ფეოდალური სამართლის კოდიფიკაციის უპრეცედენტო ნიმუშს წარმოადგენს. სჯულმდებელმა მეფემ ერთ საკანონმდებლო კრებულში ერთ ორგანიზმად შეკრა სხვადასხვა ეპოქათა სამართლის ძეგლები და როგორც გადამეტებულად არ უნდა მოგვეჩვენოს, ის, საერთოდ, აღიარა, როგორც სახალხო სულის პროდუქტი, რასაც დასავლეთში საფუძველი დაუდო სამართლის ისტორიულმა სკოლამ სავინის მეთაურობით. ამ ღირსებას ემატება კრებულის სხვა თვისებაც, რაც ვლინდება მის ზენაციონალურ ხასიათში. ეს კი მდგომარეობს იმაში, რომ ვახტანგ მეფემ გადალახა სამართლის ვინაო ეროვნული ზღუდეები და მასში, თანამედროვე გაგებით, ჰარმონიზაციის პროცესს დაუდო დასაბამი. ამის უტყუარი საბუთია კრებულში თავმოყრილი წმინდა ეროვნული ხასიათის სამართლის ძეგლებთან ერთად ბერძნულ-რომაული სამართლის წიგნები. ყოველივე ეს ავტორს უბიძგებს ქართული სამართალი დაინახოს ღირსებულებათა ისტორიული განვითარების ქრილში.

ცივილისტმა და სამართლის ისტორიკოსმა მიხეილ ბიჭიამ მოსინჯა, საკუთრივ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი შეეფასებინა ისტორიულ-შედარებითი იურისპრუდენციის ქრილში. მთავარი საკითხები, რომლებიც ამ გამოკვლევაშია განხილული, მოიცავს სისხლის სამართალს, სამოქალაქო სამართალსა და საპროცესო სამართალს, რაშიც ნაშრომის ავტორის აშკარა ნაკითხობა და ინტერესი შეიმჩნევა. ამაზე მეტყველებს იმ ლიტერატურის სიუხვეც, რომელთაც იგი იმონმებს კვლევის პროცესში. თუმცა ერთი რამაა ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, კერძოდ, მკვლევარი აანალიზებს ვახტანგ

მეექვსის სამართლის წიგნის სხვადასხვა ნუსხას, რომლებიც დაცულია ქართულ წიგნთსაცავებში. ამასთან, ავტორი ახდენს ამ ნუსხებსა და ვახტანგისავე სამართლის წიგნის უცნობ ფრაგმენტებს შორის მიმართებების გამოკვეთას. უფრო მეტიც, მკვლევარი მიმოიხილავს ცალკეულ ნუსხებს კრიტიკულად და აღნიშნულის საფუძველზე აკეთებს საგულისხმო დასკვნებს. იმედი მაქვს, ამ საკითხით დაინტერესდებიან ისტორიულ საბუთთა ტექსტებზე მომუშავე სპეციალისტები და ისინი შეაფასებენ ამ წიგნის ავტორის მიერ გაკეთებულ დასკვნებს.

დასასრულ ისლა დამრჩენია, რომ ახალ-ახალი წარმატებები ვუსურვო ახალგაზრდა მკვლევარ მიხეილ ბიჭიას და პოზიტიური სამართლის მკვლევარებს მოვუწოდო, ჯეროვანი პატივი მიაგონ ჩვენს ისტორიულ მემკვიდრეობას.

ბესარიონ ზოიძე,
ივ. ჯაფარიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის სრული პროფესორი

*ნაშრომი ეძღვნება ბაბუას — შოთა სარიას —
სიმართლისა და სამართლიანობის ქურუმს;
სამართლის დოქტორ ნუგზარ სარიას, ბიძას,
რომელიც რეგიონში თემიდას უანგარო მსახურად
გახლავთ ცნობილი.*

ა ვ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

ბაბუას გარდაცვალებამდე დაახლოებით ერთი-ორი თვით ადრე (ზოგჯერ რამდენიმე კვირა ზედიზედ) ვმუშაობდი ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნზე. მსურდა, მალე მომემთავრებინა ნაშრომზე მუშაობა და ჩამეშვა იგი დასაბეჭდად. ბოლო დროს თვეში სამჯერ თუ ოთხჯერ ჩავედი ზუგდიდში. ბაბუას ჯანმრთელობის მდგომარეობა მაფიქრებდა. როცა ბაბუას შევხვდებოდი, რწმენას შთამბერავდა, მილიმოდა, მამხნევებდა მის ნათელ კვალზე მომავალ შთამომავალს; დოქტორანტურაში ჩემ მიერ მიღწეული წარმატებები ახარებდა და გამოხატავდა კიდევ ამ სიხარულს. ვგრძნობდი, ბაბუას ჯანმრთელობის მდგომარეობა ნელ-ნელა უარესდებოდა. ვფიქრობდი, (ალბათ, მიამიტურადაც) სასწრაფოდ დავასრულებ მონოგრაფიაზე მუშაობას, მივუძღვნი ბაბუას და იქნებ, როგორმე სიცოცხლე გავუხანგრძლივო-მეთქი.

იყო დაახლოებით 5-6 საათი. ვმუშაობდი ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტებზე, როცა ბიძაშვილს მობილურ ტელეფონზე ბიძამ დაურეკა /2009 წ., 6 ივნისი/. ვგრძნობდი, რაღაც ცუდი ხდებოდა, მაგრამ იმედი მრჩებოდა, რომ უკიდურეს შედეგთან არ გვექნებოდა საქმე, თუმცა, როგორც გაირკვა, ამოდ... ბაბუა გარდაიცვალა. გავიგე თუ არა ეს, წამოვიძახე: „ფუ!..“ კალამი ჩავაგდე რვეულში, ხელნაწერი გადავდე გაბრაზებულმა გვერდზე და გავიფიქრე: რა უღმობელია ცხოვრება?! ის ორი-სამი დღე ვერაფერზე ვერ ვიმუშავე.

სამწუხაროდ, ვერ მოესწრო ბაბუა ამ მონოგრაფიის სინათლეზე გამოჩენას, რაც გარკვეულწილად ხინჯად ჩამრჩა. ბაბუა იყო მთელ სამეგრელოში ცნობილი იურისტი. მან გაიარა ყველა საფეხური (ჯერ გამომძიებელი, შემდეგ პროკურორი, მერე კი მოსამართლე იყო), მიუხედავად მრავალი ცხოვრებისეული ეკლის მწარე ჩხვლეტისა, ადამიანურობა და სამართლიანობა

არასოდეს დავიწყებია. ბაბუა გახლდათ პიროვნება, რომელიც ნებისმიერ უცნობ ადამიანსაც გამოექომაგებოდა, თუ ეს პირი მართალი იყო და თავისი თანამდებობის ფასადაც კი იბრძოლებდა მისი კანონიერი ინტერესების დასაცავად. ბევრჯერ ბევრგან შემხვედრია უცნობი ადამიანები, რომლებსაც უთქვამთ ამა თუ იმ ურთიერთობაში ჩემი მოქმედებიდან (ქცევიდან) გამომდინარე: — შენ ხომ შოთა სარიას შვილიშვილი ხარ?! თანხმობის მიღების შემდეგ კი დაუმატებიათ: ბაბუაშენი არ მიცნობდა, მაგრამ მრავალჯერ დამხმარებიაო. თურმე, იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც სასჯელს იმსახურებდნენ, აცნობიერებდნენ, რომ უნდა დასჯილიყვნენ, ხოლო ბაბუა ჰუმანურობის, სამართლიანობისა და კანონიერების საწყისებზე გამოიტანდა გადანყევითილებას და ეს დამნაშავენი მადლობას უხდიდნენ მას პრინციპულობისა და კანონიერებისთვის!..

მახსენდება ბაბუას ცხოვრებიდან ერთი ფრაგმენტი, რომელიც სულაც არ იყო შემთხვევითი, ლაიტმოტივად გასდევდა მის ცხოვრებას: საქმე ეხებოდა მის მოსამართლედ ხელმეორედ არჩევას. ამ არჩევნებში უმრავლესობას ბაბუასთვის მიუცია ხმა. ერთ-ერთ ამომრჩეველს ბიულეტენზე წაუწერია სიტყვები, რომლებიც ყველაფერზე მეტყველებს: „ღვთისნიერო მოსამართლე, ხმას კი არა გულსაც მოგცემ...“

ამასთან ერთად მახსენდება პოეტ დილარ ივარდავას სიტყვები, მიძღვნილი ჩემი ღირსეული წინაპრისადმი:

„გული? ო, რათა, მკერდში მზე გიდგას,
მართლაცდა ზღაპრის, მწყურვალთ ვედრება.
ისეთი სუფთა, ნათელი, წმინდა,
წყაროსთვალისა რომ ვერ შეედრება.“

მაგონდება დედაჩემის ლექსიც, მიძღვნილი თავისი მამისა და ჩემი ბაბუასადმი:

„ვინ ფლობს ამ რხეულ კანჯოს?
კაცი პატივის ღირსი,
ჩემი ჭარმაგი მამა
და ბადიშები მისი.
თოფი და ბადე გახლავთ
მისი იოგა-ჰათჰა,
მიაქვს წყლიანი თუნგი
და ღვინიანი კათხა,

რომ ენამზემა შემხვედრს
(ვინმეს შეხვდება, იცის),
ალავლენინოს ლოცვა
ამ ცის, ამ ზღვის და მიწის.
შორდება ქვეყნის ყაყანს,
ისრულებს გულისნადებს
და ლოთიანად გაშლის
ჭურჩის წყალში ბადეს.
და სახალისოდ მხოლოდ,
და გასართობად მხოლოდ,
და გასართობად რაკი,
არრა შერჩება ბოლოს;
ხან მოართმევენ, ხანაც
იყიდის არანაკლებს,
მერმე ფათერაკს ასგვარს
ხარხარით გვიხიმანკლებს.
ბადიშს უსინჯავს კუნთებს
და სიჩაუქეს აჩვენებს,
დრო წავა, კაცი წავა
და ჰა, ეს ლექსი დარჩეს!..“

მკითხველს ბოდიშს მოვუხდი ამგვარი სენტიმენტალობი-
სათვის, მაგრამ იმედი მრჩება, რომ გამიგებს: შოთა ბაბუას
მსგავსი ადამიანებით ყველა დროში ამაყოფნენ...

ღმერთმა ნათელში ამყოფოს ბაბუას სული!.. ჩვენ კი, ბადი-
შები, შევეცდებით, რომ მის მიერ განვლილი გზა ღირსეულად
განვაგრძოთ...

*„სამართლით ნაშოვნთ დაკარგვა სჯობს სიბოროტით შოვნასა,
და მას ერთხელ იწყენ, ამისგან ნახავ მრავალჯერ წყენასა.“*

/ვახტანგ მეექვსე/

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

წინამდებარე ნაშრომის გადათვალთვლებისას მავანს შეიძლება გაუჩნდეს კითხვები: რატომ მუშაობს იურისტი სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის სფეროში? რამ განაპირობა ნაშრომში ისტორიული და სამართლებრივი ასპექტების თავმოყრა? ხომ არაა ასეთი ერთობა ხელოვნური?..

უპირველეს ყოვლისა, იურისტი, პირველ რიგში, თავისი ქვეყნის ისტორიის ღირსებებს (საკუთარ ფესვებს) უნდა იცნობდეს, ვინაიდან სწორედ იგია ამ ქვეყნის ტრადიციების შესაბამისი. ზოგჯერ კანონმდებლობის დახვეწის მიზნით უმჯობესია საკუთარი ქვეყნის ისტორიიდან უმნიშვნელოვანესი მომენტების მიხედვით პროგრესული მარცვლების გადმოღება და მხოლოდ ამის შემდეგ არის კარგი სხვა ქვეყნის ისტორიული შედეგების გაცნობა-შესწავლა. ეს ხელს შეუწყობს სახელმწიფოს ეროვნული იერსახის (ზნე-ჩვეულებების) შესაბამისი ნორმების მიღებას; ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი უდავოდ მაღალი სამართლებრივი კულტურის გამოხატულებაა. ამასთან, თვით ნაშრომი საყურადღებოა სისხლისსამართლებრივი და სამოქალაქოსამართლებრივი ურთიერთობების რეგულირების თვალსაზრისით. ამდენად, სწორედ საკუთარი ფესვების ცოდნის შემდეგ შესძლებს იურისტი გაისიგრძეგანოს, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს იურიდიული სიძველეების ცოდნას ქვეყნის რეალობისთვის მოსარგებად.

მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში წარმოდგენილი სამართლებრივი საკითხები არაერთი კვლევისა და გან-

ხილვის საგანი ყოფილა,¹ მაგრამ მეცნიერებაში მათ შესახებ შეთანხმებული თვალსაზრისი არ არსებობს. ასევე ისტორიულად არასათანადოდაა ვახტანგ VI-ის ღვაწლი გადმოცემული, მაგრამ ამ ნაწილს სიღრმისეულად ვერ შევხებით, ვინაიდან ამას შესაბამისი ისტორიული კვლევა სჭირდება. თუმცა მთლიანად როდი იქნება ეს ნაწილი უგულებელყოფილი; ჩვენთვის საინტერესოა ის ისტორიული რეალობა, რომელშიც იქმნებოდა ვახტანგის სამართლის წიგნი, ჯერ ერთი, ზოგადად ვახტანგ VI-ის ფიგურის წარმოსადგენად და, მეორე, იმის გასარკვევად, ჰქონდა თუ არა რაიმე ზეგავლენა იმდროინდელ მდგომარეობას ვახტანგის სამართალზე; ამასთან, თვით ვახტანგის სამართლის წიგნის დადებითი მხარეების გამოკვეთა-წარმოჩენას ზოგადად სამართლის სისტემაში მისი ადგილის დასაზუსტებლად განმსაზღვრელი როლი ენიჭება. აღნიშნულით ოპერირებს როგორც სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, ისე სამოქალაქო სამართალი, ვინაიდან დიდია მისი მნიშვნელობა კერძოსამართლებრივი თვალსაზრისითაც. ამ გაგებით, პრობლემურია სამართლებრივ საკითხთა ონტოლოგიური ბუნება, კერძოდ, საკითხი იმის შესახებ, მოცემული ძეგლი სამოქალაქო სამართლისა და სისხლის სამართლის ნაწილებს შეიცავს, ზოგადად საჯარო ან

¹ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XXVI (სერია B) (რედ. ალ. ჯანელიძე), თბ., თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1944 წ.; ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ.; ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, უძველესი ნუსხა, ტექსტი გამოსაცემად დაამზადა, ტერმინთა საძიებელი და გამოკვლევა დაურთო თ. ბნუქიძემ (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1952 წ.; ნ. კორძია-სამადაშვილი, ბრალის საკითხისთვის ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, იურიდიულ მეცნ. სერია, ტ. 79, 1959 წ.; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ.; დ. ფურცელაძე, ვახტანგ VI-ის კრებულის მოქმედებისა და მერმინდელი კანონმდებლობის საკითხისათვის, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., 1973 წ.; სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ.; მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II (იმერეთის სამეფო, გურიის, სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები), თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ.; ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მეშვიდრობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ.; ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ....

კერძო საწყისზეა აგებული, თუ საქმე გვაქვს საჯარო და კერძო სფეროების ნაზავთან. ასევე გასარკვევია, რომელი საწყისი სარგებლობს დასახელებულ წიგნში დომინანტის როლით. ამდენად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სისტემა წარმოდგენილი იქნება ძეგლში განხილულ უძირითადეს საკითხებზე დაყრდნობით, რათა გამოიკვეთოს, თუ რომელ სამართლებრივ ურთიერთობებს აწესრიგებდა ეს ძეგლი და რა ხარისხით.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის დღემდე უცნობი ფრაგმენტები. მოგახსენებთ, რომ როცა პირველ კურსზე ვიყავი, დავდექი არჩევანის წინაშე, თუ რომელ დისციპლინაში და რა თემაზე დამეწერა საკონფერენციო ნაშრომი. ამ დროს ბებიაჩემმა, ლვანდომოსილმა პედაგოგმა ციალა ქირიამ, შემომთავაზა, წავსულიყავი ნათესავ სიმონ გოგიჩაიშვილთან, რომლის ბინაშიც მას მდიდარი ბიბლიოთეკა ეგულებოდა და მომეძია მასალები. სწორედ ამ „ძიების“ პროცესში აღმოვაჩინე სქელი გახუნებული ფურცლები. მათი გადათვალიერების შემდეგ მიეხვდი, რომ ჩემს ხელში აღმოჩნდა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ფრაგმენტები, რაც მრავალმხრივ საინტერესოა. სწორედ გახუნებული ხელნაწერის შესწავლის წყურვილმა ჩემი სურვილი, საკონფერენციო ნაშრომი დამეწერა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიაში, კიდევ უფრო გაამყარა. დღევანდელი გადმოსახედიდან ნაშრომის პირვანდელი ვარიანტი საჭიროებს საფუძვლიანად დამუშავება-დახვეწას, რის გამოც გადავწყვიტე, ვახტანგის სჯულდება უფრო სიღრმისეულად შემესწავლა. შესაბამისად, აუცილებელია ვახტანგის სამართალში განხილული სამართლებრივი საკითხების შესახებ მოსაზრებათა ფონზე პრობლემების სისტემაში მოყვანა და შედარებით უყურადღებოდ დატოვებული ასპექტების გამოკვეთა. ალბათ, ჩვენი გარჯა არ იქნება ამაო, ვინაიდან დაინტერესებული მკითხველი ინტერესით გაეცნობა ვახტანგის სამართალში მიმოხილულ პრობლემათა ანალიზსა და თვით ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობ ფრაგმენტებს, რომლებიც შედარებულია ამავე ძეგლის სხვა ნუსხებთან. ამდენად, ვახტანგის სჯულდების ტექსტის კრიტიკული დადგენისათვის გასარკვევია, რა მიმართება არსებობს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის დღემდე უცნობ ფრაგმენტებსა და ამ ძეგლის სხვა ფონდებთან. ასევე შესასწავლია მისი შედგენის დრო, ფრაგმენტებზე გამოსახული ჭეირნიშანი. ეს დეტალები დასახელებული ფრაგმენტების ირგვლივ გარკვეული დასკვნების

ჩამოყალიბების საშუალებას იძლევა. აქვე მინდა დიდი მადლობა გადავუხადო ქალბატონ მაია კარანაძეს — საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის თანამშრომელს, ვინაიდან მან ჭვირნიშნების გამოკვლევასთან დაკავშირებით დახმარება გამიწია და სრულიად უანგაროდ სათანადოდ დამაკვალიანა, მიმართულების მიცემა კი მოცემულ სფეროში ძალიან მნიშვნელოვანია.

ამდენად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მოცემული საკითხების დამუშავება-დაზუსტებას, გამოუკვლეველი ფრაგმენტების შესწავლას ზოგადად სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიასა და ცივილისტიკაშიც აქვს როგორც თეორიული, ისე სასწავლო-აკადემიური მნიშვნელობა. ამასთან, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის კონკრეტული მეთოდი და ძირითადი დასაყრდენია.² სწორედ მოცემული მეთოდით იქნება მთელ ნაშრომში ესა თუ ის სამართლებრივი საკითხი განხილული და აღნიშნულ უცნობ ფრაგმენტებსა და სხვა ნუსხებს შორის მიმართებები გამოკვეთილი, რაც, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო საინტერესოს გახდის მონოგრაფიას. თუმცა, ცხადია, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის გამოკვლევას. შესაბამისად, ეს ნაშრომი არის ამ უცნობი ხელნაწერის აღწერილობის ჩამოყალიბების პირველი ცდა. თემის მოცემულ მიზანს მოემსახურება ასევე ხელნაწერის ჭვირნიშნის გამოკვლევა.

ზემოთ ჩამოთვლილი მიზნები მიიღწევა დედუქციურ-ინდუქციური, შედარებითსამართლებრივი, ნორმატიულ-დოგმატური, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდების გამოყენებით. ასევე ჩატარებული გამოკვლევების ფონზე შევეცადეთ, გადმოგვეცა საკუთარი შეხედულებები ზოგიერთი სადავო პრობლემის ირგვლივ.

² რუდოლფ დარესტმა გამოიკვლია ვახტანგ VI-ის სამართალი. იხ. მ. ცაცანაშვილი, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია, ნაწ. I, თბ., „სამართალი“, 2004 წ., გვ. 5.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შედგენისა და სისტემის შესახებ

§ 1. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ისტორიული ფონი და ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა საჯარო ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში

ვახტანგ VI-ის საზოგადო და საჯარო მოღვაწეობის აღსანერად მნიშვნელოვანია მოკლედ იყოს წარმოდგენილი ის ისტორიული ფონი, რომელშიც თვითონ მეფე ცხოვრობდა. ამასთან, არ იქნება ინტერესმოკლებული, ვახტანგ VI-ის მიერ საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში გადადგმული მნიშვნელოვანი ნაბიჯები წარმოვაჩინოთ, რაც მის პიროვნებას უკეთ გაგვაცნობს.

ვახტანგ VI დაიბადა 1675 წლის 15 სექტემბერს. მამამისი გახლდათ ლევანი (ვახტანგ V შაჰნავაზის ვაჟი), დედა — თუთა (ქაიხოსრო გურიელის ასული).³ მეფის, როგორც პიროვნების, ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა დიდმა სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწემ სულხან-საბა ორბელიანმა.⁴ 1703 წლიდან იწყება ვახტანგ VI-ის მმართველობის ხანა. შესაბამისად, მოკლედ წარმოვადგენთ სწორედ ამ დროიდან განვითარებულ მოვლენებს.

როგორც ცნობილია, ერეკლე I-ლი 1703 წელს ქართლიდან განვეულ იქნა და მის ნაცვლად მეფობა გიორგი XI-ს დაუბრუნდა, მაგრამ მას არ ელირსა სამშობლოში დაბრუნება, ვინაიდან იძულებული იყო, შაჰის ინტერესებისთვის ქართველთა სისხლი შორეულ ავღანეთში ეღვარა. ამიტომ ქვეყანას ამ პერიოდში მართავდა მისი მოადგილე (ჯანიშინი) ვახტანგ ლევანის ძე, რომელიც ისტორიას ვახტანგ VI სჯულმდებლის სახელწოდებით შემორჩა.⁵ მისი მეფობის ხანა (1703-1712 წწ.) ქართული კულტურის ახალი აღმავლობის პერიოდად ითვლება. საქმე ისაა, რომ ვახტანგ VI-ის ინიციატივით გაღვივდა ინტელექტუალური საქმიანობა, დაიწყო წარსული კულტურის ძეგლების ძიება, შეკრება, შესწავლა, რესტავრაცია, რაც

³ იხ. გ. პაიჭაძე, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „მეცნიერება“, 1975 წ., გვ. 3.

⁴ იხ. ე. მეტრეველი, ვახტანგ მეექვსე, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983 წ., გვ. 29.

⁵ იხ. ა. სურგულაძე, ქართული კულტურის ისტორიის ნარკვევები, ნ. I, თბ., „ხელოვნება“, 1989 წ., გვ. 275.

მიზნად ისახავდა სხვადასხვა დარგის მიხედვით ძველი ქართული მეცნიერების აღდგენას და მის შემდგომ განვითარებას ეპოქის გაზრდილი მოთხოვნილებების შესაბამისად. ამდენად, 1704 წელს, როცა შაჰმა ვახტანგ VI ქართლის მეფის მოადგილედ (ჯანიშინად) დანიშნა⁶, იგი იყო სიბრძნით სახელგანთქმული, ენერგიული, განათლებით აღჭურვილი და ახოვანი პიროვნება. ამავე დროს, ის გახლდათ ნამდვილი მეცნიერი და მოტრფიალე მეცნიერებისა, არა მხოლოდ ფილოსოფოსი, სწავლული მნიგნობარი, მგრძნობიარე პოეტი, შესანიშნავი მთარგმნელი, არამედ მეფე-აღმშენებელი და სჯულმდებელი. მან სხვადასხვა საზოგადო მოღვაწესა თუ სასულიერო პირთან შეთანხმებით შექმნა კანონები⁷, გარს შემოიკრიბა თავისი თანამედროვე საზოგადოების მოწინავე პირები და მათი შემწეობითა და აქტიური თანადგომით შეუდგა ფართო შემოქმედებითი გეგმის განხორციელებას.⁸ ამასთან, ვახტანგ VI საშინაო პოლიტიკას აწარმოებდა ფრთხილად და მოქნილად. მათ თანდათანობით ჩამოაცილა სამეფო კარს ისეთი პირები, რომლებიც მისთვის მიუღებელი და მერყევი იყვნენ. ასევე, რა თქმა უნდა, ახალ განმგებელს სჭირდებოდა ფეოდალური იდეოლოგიის მხრიდან მხარდაჭერა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა 1705 წელს საეკლესიო კრების მოწვევა, სადაც ქართლის კათალიკოსად მეფის ძმა დომენტი აირჩიეს. დომენტი თავისი მოღვაწეობის პირველ ეტაპზე ეხმარებოდა განმგებელს სახელმწიფო საქმეების მონესრიგებაში.⁹ ამდენად, ვახტანგ VI-მ ჩააბარა რა ქართული ეკლესიის მესაჭეობა თავის ძმა დომენტის, ამით ეკლესია თავისი მიზნების სამსახურში ჩააყენა.¹⁰ განსაკუთრებული იყო მისი შებრძოლება ტყვის სყიდვის საზარელი ფაქტების წინააღმდეგ.

⁶ იხ. ბ. ქიქოძე, ვახტანგ მეექვსის ცხოვრება და მოღვაწეობა (დაბადების 300 წლისთავის გამო), საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, ისტორია-ფილოლოგიის სერია, II, 1976 წ., გვ. 297.

⁷ იხ. ე. ლორთქიფანიძე, ვახტანგ მეექვსე და ქართული სტამბის მოღვაწენი, თბ., საქ. კპ. ცკ-ს გამ-ბა, 1962 წ., გვ. 15.

⁸ იხ. მ. ქავთარია, მეფე-მნიგნობარი, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983 წ., გვ. 35.

⁹ იხ. ბ. ქიქოძე, ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1988 წ., გვ. 15; იხ. ი. ხუციშვილი, ვახტანგ VI სამართლის ძეგლების შექმნის სოციალურ-პოლიტიკური გარემო, „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“ – ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, №4, 1989 წ., გვ. 45.

¹⁰ იხ. მ. ქავთარია, მეფე-მნიგნობარი, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983 წ., გვ. 43.

ასევე დომენტი ყურადღებას უთმობდა საეკლესიო ცხოვრებას, სწორავდა სინმინდებებს ეკლესია-მონასტრებს. შესაბამისად, დომენტი კათალიკოსის მოღვაწეობა, ამ გაგებით, ეროვნულ საწყისებს ეფუძნებოდა და უფროს ძმასაც თავისი საქმიანობით მხარს უჭერდა. ეს გაგრძელდა რამდენიმე წელი, ვინაიდან ვახტანგ VI-მ პოლიტიკური ორიენტაცია შეიცვალა, ოსმალები შემოიყვანა და რუსეთის გზას დაადგა.¹¹

ამასთან, განმანათლებელმა ვახტანგ VI-მ (1675-1737 წწ.) ქართლის ჯანიშინად (განმგებლად) ყოფნის დროს ქვეყანა სფეროში დააწინაურა. მისი თაოსნობით დაარსდა ქართული სტამბა (1709 წ.), სადაც პირველად ამავე წელს დაიბეჭდა ქართული წიგნი „სახარება“, ხოლო 1712 წელს — „ვეფხისტყაოსანი“;¹² ვახტანგ VI სათავეში ჩაუდგა „ქართლის ცხოვრების“ ახალ რედაქციას და მანვე შეადგინა კანონთა კრებული, დაწერა სამართლის ახალი წიგნი, შექმნა „დასტურლამალი“.

ვახტანგის მიერ ქართლის მმართველობის პერიოდი იყო მეფის კულტურულ-ლიტერატურული და სამეცნიერო მოღვაწეობის უნაყოფიერესი ხანა, რომელიც მემკვიდრეებს მკრთალად აქვთ აღწერილი. ვახტანგის თავგამოდებული მუშაობა ქართლში შეწყდა 1712 წლის 23 აპრილს. ამავე წელს შაჰმა ვახტანგ VI ისპაჰანში დაიბარა და მას გამაჰმადიანება მოსთხოვა, რაზეც მეფემ უარი განაცხადა¹³ და მოახსენა: „თუ მაინცდამაინც მაჰმადიანი გინდა იჯდეს სამეფო ტახტზე, მე მყვანან მაჰმადიანი ძმები და იმათგან, რომელიც გინდა წარგზავნეო საქართველოში.“ მეფე მტკიცე ნებისყოფას იჩენდა, იცოდა, რომ „ქვეყნის პატრონი ავის დამშლელი ხამს“ და ამიტომ ეს არ უნდა ჩაედინა, ვინაიდან სარწმუნოების გმობა ქვეყნის ღალატს უტოლდებოდა. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სიმტკიცეს ისიც უწყობდა ხელს, რომ ქართლის მეფე, როგორც ლეკების წინააღმდეგ შეუპოვარი მებრძოლი, სჭირდებოდა შაჰს და თან შესაძლოა, ამ მდგომარეობას დაეყოლიებინა შაჰი, რომ

¹¹ დაწერ. აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. *მ. ქავთარია*, რამდენიმე საკითხი დომენტი კათალიკოსის ბიოგრაფიიდან, ჟურნ. „ლიტერატურული ძიებანი“ (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია და შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი), ტ. 23, 2002 წ., გვ. 128-144.

¹² იხ. *ე. მეტრეველი*, ვახტანგ მეექვსე, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983 წ., გვ. 31.

¹³ იქვე, გვ. 31-32.

იგი კვლავ ქრისტიანად გამოეშვა საქართველოში.¹⁴ ამიტომ ვახტანგს სამშობლოში დაბრუნების ნება არ მისცეს და გადაასახლეს ქირმანში. ამ პერიოდში ქართლის მეფედ შაჰმა გაამწესა თვით ვახტანგის გამაჰმადიანებული ძმა იესე. თუმცა ქირმანში ყოფნისას ვახტანგს როდი შეუწყვეტია ლიტერატურული მოღვაწეობა. მაგალითად, მან სწორედ აქ 1914-1916 წლებში სპარსულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა „ქილილა და დამანა“.¹⁵

ამავე დროს, საგულისხმოა, რომ 1707 წელს ვახტანგ VI-მ მთელი დვალეთი და ქართლის თიანეთიც შაჰის სახელით დაიმორჩილა, 1711 წელს ოსეთში ილაშქრა, შემოიერთა იგი და დვალეთიც ხელახლა დაიპყრო.¹⁶ შემდგომ ვახტანგმა დაიწყო სულხან-საბა ორბელიანთან ერთად ქართლის დახსნისა და სამშობლოში დაბრუნების ახალი გზების ძიება. ამ დროიდან იწყება ვახტანგ VI-ის პოლიტიკურ მოღვაწეობაში ახალი ეტაპი — შენიღბული დიპლომატიური ბრძოლა ირანთან. 1713 წელს იგი საიდუმლო მისიით აგზავნის სულხან-საბას ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთის მეფესა და რომის პაპთან თხოვნით, დახმარება აღმოუჩინოს მაჰმადიანებით გარშემორტყმულ სახელმწიფოს და ირანის ტყვეობაში მყოფ ქრისტიან მეფეს. ამასთან, ვახტანგ VI ცდილობდა რუსეთთან კავშირის დამყარებას.¹⁷ მართალია, მისი მამაც სპარსეთში იყო, მაგრამ ვითარება ისე შეიცვალა, რომ თვითონაც უნდა წასულიყო. 1713 წელს ვახტანგ VI სპარსეთში წავიდა, რამაც შეაფერხა სტამბის საქმე, იმ სტამბისა, სადაც დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“ და რამდენიმე სასულიერო წიგნი.¹⁸ როგორც ცნობილია, ვახტანგ

¹⁴ იხ. დ. ბრეგაძე, ვახტანგ VI ირანის ტყვეობაში, აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები (რედ. ი. გომხეთელიანი), ტ. XXVI, ქუთაისი, 1964 წ., გვ. 139.

¹⁵ იხ. ბ. ქიქოძე, ვახტანგ მეექვსის ცხოვრება და მოღვაწეობა (დაბადების 300 წლისთავის გამო), საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, ისტორიო-ფილოლოგიის სერია, II, 1976 წ., გვ. 298, 305.

¹⁶ იხ. მ. გაფრინდაშვილი, ქართული საზოგადოებრივი ისტორია უძველესი დროიდან მეოცე საუკუნემდე, თბ., „მეცნიერება“, 2002 წ., გვ. 395.

¹⁷ იხ. ე. მეტრეველი, ვახტანგ მეექვსე, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983 წ., გვ. 31-32.

¹⁸ დანერვილებით იხილეთ ზ. ჭიჭინაძე, ვახტანგ მეექვსე და სხვათა შრომა ქართული სტამბის წინაშე, ტფ., ვარლამ ტყეშელაშვილის გამოც., 1916 წ., გვ. 20-21. თუმცა ზ. კუპრეიშვილი აზუსტებს, რომ 1709-1712 წლებში მოცემულ სტამბაში დაიბეჭდა თერთმეტი სასულიერო, ორი სასწავლო-სამეცნიერო ხასიათის წიგნი და ერთიც „ვეფხისტყაოსანი“. იხ. ზ. კუპრეიშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997 წ., გვ. 631.

VI-ს მყარად ჰქონდა გადაწყვეტილი, რომ ქრისტიანობა არ დაეგმო და მაჰმადიანობის მიღებაზე უარი ეთქვა. მეფეს კვლავ რჩებოდა იმედი, რომ ევროპასთან პოლიტიკურ ურთიერთობებს დაამყარებდა. თუმცა ევროპისთვის საქართველო, რომელიც ირანთან ვასალურ დამოკიდებულებაში იყო, არ განიხილებოდა ისეთი მდიდარი სავაჭრო ნედლეულის შემქმნელ წყაროდ და არც მზა საქონლის რეალიზაციის ბაზრად, რომ თურქეთისა და ირანის სავაჭრო პოტენციალი შეევიწროებინა; არადა ეს გაცილებით რელევანტური იყო ევროპის ქვეყნებისთვის. აღნიშნული, ცხადია, ვახტანგ VI-ის ევროპულ პოლიტიკას მარცხს უქადდა.¹⁹ მეფე იძულებული გახდა, წასულიყო ყუენთან სპარსეთს (ისპაჰანს), სადაც 1714 წლის 10 მარტამდე ცხოვრობდა. 1716 წელს სულხან-საბა ორბელიანი ევროპიდან იმედგაცრუებული დაბრუნდა. ვახტანგი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა და ამავე წელს თავის მხლებელთა რჩევით ვახტანგ VI დათანხმდა შაჰის მოთხოვნას, მიეღო მაჰმადიანობა, რის სანაცვლოდაც შაჰმა მას ქართლის მეფობა და ირანის სპასალარობა უბოძა. თუმცა შაჰს ვახტანგ VI სამშობლოში მაინც არ გამოუშვია, ვინაიდან ის და ქართველთა სახელმძღვანელო მხედრიონი შაჰს ავღანელებთან საბრძოლველად სჭირდებოდა.²⁰ შესაბამისად, ვახტანგი ირანის სპასალარად დაინიშნა 1718 წელს და მეფე იძულებული გახდა, 1719 წლამდე ირანში შაჰის სამსახურში ყოფილიყო. ამ დროს (1716-1719 წწ.) ქართლის სამეფოს მისი შვილი ბაქარი განაგებდა.²¹ ამდენად, ვახტანგ VI მაჰმადიანური სარწმუნოების ფორმალურად მიღების შემდეგ შაჰმა მეფედ დანიშნა, 1719 წელს კი, როცა ის ირანის ტყე-

¹⁹ იხ. *მ. ქიქოძე*, ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1988 წ., გვ. 29.

²⁰ იხ. *ე. მეტრეველი*, ვახტანგ მეექვსე, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 2, 1983 წ., გვ. 32; ვახტანგ მეფის პოლიტიკური ხაზის შეცვლა ფორმალურ ხასიათს ატარებდა და იგი უფრო ელასტიური პოლიტიკის კომპრომისული მიმართულებით სვლას ამჯობინებდა. იხ. *მ. ქიქოძე*, ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1988 წ., გვ. 29; ასევე იხ. *ა. განერელია*, მასალა ვახტანგ VI-ის ბიოგრაფიისათვის (1712-1722 წწ.), ჟურნ. „მნათობი“, №12, 1957 წ., გვ. 155.

²¹ იხ. *გ. პაიჭაძე*, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „მეცნიერება“, გვ. 29-30; ასევე იხ. *ა. განერელია*, მასალა ვახტანგ VI-ის ბიოგრაფიისათვის (1712-1722 წწ.), ჟურნ. „მნათობი“, №12, 1957 წ., გვ. 155.

ვეობიდან განთავისუფლდა, დაბრუნდა საქართველოში.²²

ამასთან, ვახტანგ VI მოღვაწეობის მეორე პერიოდში (1719-1724 წწ.) ცდილობდა, გაეგრძელებინა ძველი საქმიანობა, მაგრამ იმ დროისთვის საერთაშორისო ვითარება ამიერკავკასიის ასპარეზზე შესამჩნევად შეიცვალა.²³ ვახტანგ მეფემ ქვეყნის გადარჩენის მიზნით მტკიცედ აიღო გეზი ევროპისაკენ. მუსულმანური გარემოცვიდან ქვეყნის გამოსახსნელად, შაჰ აბასის სისხლიანი ლაშქრობების თავიდან ასაცილებლად, ქართველთა ამონყვეტი-სა თუ ფერეიდანში გადასახლების ნაცვლად მეფე დაუყოვნებლივ აგზავნის თავის წარმომადგენელს ევროპაში, რათა იქიდან მიიღოს დახმარება, როგორც ჭეშმარიტად ქრისტიანულმა ქვეყანამ. სამნუხაროდ, ვახტანგ VI-ის ამ ნაბიჯმა ქვეყანას პრაქტიკული შედეგი ვერ მოუტანა. მართალია, მეფე დაბრუნდა ქართლში, თუმცა სამეფო ტახტზე დიდხანს არ დარჩენილა. ვახტანგ VI ვერ ურიგდებოდა ირანის ვასალობას და ევროპისგან დახმარების მიუღებლობით გულგატეხილი იყო.²⁴

საქართველო კავკასიის დაუფლებისთვის მებრძოლ სახელმწიფოთა ჭიდილში აღმოჩნდა ჩართული. ვახტანგ VI საგარეო პოლიტიკაში ქრისტიანულ რუსეთთან კავშირის ტრადიციულ კურსს მისდევდა. მან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი გააბა პეტრე I-თან, რომელიც იმუამად კასპიის ზღვის სანაპიროების შემოერთებისთვის იბრძოდა. სომეხთა და ქართველთა გაერთიანებული ლაშქარიც მზად იყო, შეერთებოდა რუსთა ჯარს ირანის წინააღმდეგ.²⁵ იმდროისთვის რუსეთი გახლდათ აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან (ირანსა და თურქეთთან შედარებით გაცილებით) პროგრესული სახელმწიფო; ამას ემატება ერთმორწმუნეობაც — სწორედ ამ

²² იხ. ზ. *კუპრეიშვილი*, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997 წ., გვ. 643. ვახტანგ მეექვსის მაჰმადიანობის ფორმალურად მიღების შესახებ იხ. ლ. *მენაბდე*, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 63; ასევე იხ. ბ. *ქიქოძე*, ვახტანგ მეექვსის ცხოვრება და მოღვაწეობა (დაბადების 300 წლისთავის გამო), საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, ისტორია-ფილოლოგიის სერია, II, 1976 წ., გვ. 298.

²³ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (მთ. რედ. ირ. აბაშიძე), ტ. IV, თბ., 1979 წ., გვ. 336.

²⁴ იხ. ვ. *მეტრეველი*, ბაგრატიონთა ღვაწლი ქართულ სამართალში, წიგნში: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის 80 წლისთავისადმი, თბ., თბ. უნივერსიტეტის გამომც., 2003 წ., გვ. 39-40.

²⁵ იხ. ზ. *კუპრეიშვილი*, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997 წ., გვ. 645-646.

გარემოებებმა განაპირობა ვახტანგ მეფის კურსის რუსეთისკენ მიმართვა. გვირგვინოსნის ეს პოლიტიკა მეცნიერებაში შეფასდა პროგრესულ ნაბიჯად, თუმცა აღინიშნა შეცდომებიც, რომლებიც სჯულმდებელმა ვერ გაითვალისწინა, ვერ აუღო ალლო საერთაშორისო ვითარებას და დაუშვა შეცდომა პეტრე I-თან ურთიერთობების დროს, რასაც საბედისწერო შედეგები მოჰყვა. საქმე ის იყო, რომ ტრიუმფით შემოსულმა რუსულმა ჯარმა დაიპყრო კასპიის ზღვის სანაპიროები, თვით ბაქოც კი; ლაშქრობაში მეფე ვახტანგი აქტიურად მონაწილეობდა, მაგრამ 1722 წლის 29 აგვისტოს, თითქოს ჯარის მომარაგების სიძნელეების გამო შეუძლებელი გახდა ბრძოლის გაგრძელება, სპარსეთისკენ წინსვლა და პეტრე I-მა ჩრდილოეთისკენ, კერძოდ, ასტრახანისკენ დაიხია. ამ ფორმით მოატყუა მან ვახტანგ VI. საბოლოოდ 1723 წლის 12 სექტემბერს პეტრე I-მა პეტერბურგში სპარსეთს დაუდო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად, კასპიის სანაპიროები რუსეთის ხელში გადავიდა. საქართველო აღმოჩნდა გამოუვალ მდგომარეობაში, რადგან 1724 წელს რუსეთმა ოსმალეთსაც დაუდო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც, ოსმალეთმა ცნო რუსეთის მიერ კასპიის ზღვის სანაპიროების დაკავება, ხოლო თვით ოსმალეთმა თითქმის მთელი ქართლი მიიღო. ვახტანგ VI-მ უკანდასახევი გზა არ დაიტოვა და დიდ რისკზე წავიდა (გამოვიდა პეტრე I-ის მხარეზე დიდძალი ამალით), რასაც საბედისწერო შეცდომა მოჰყვა. მას შემდეგ მეფე საქართველოს გამოეთხოვა და გადასახლდა რუსეთში, საიდანაც აღარ დაბრუნებულა. თუმცა ვახტანგ VI რჩება მაინც პროგრესულად მოაზროვნე პოლიტიკოსად და დიდ სჯულმდებლად.²⁶ შექმნილმა პოლიტიკურმა ვითარებამ ლაშქრობა შეუძლებელი გახადა. 1723 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს ოსმალთა არმია დაეპატრონა. მართალია, ვახტანგ VI-მ დაამყარა დიპლომატიური კავშირი რუსეთთან, მაგრამ ამან გაამწვავა მისი დამოკიდებულება სპარსეთსა და ოსმალეთთან. ასე რომ, ვახტანგ VI 1724 წლის ზაფხულში (10 ივნისს) იძულებული შეიქნა, მიეტოვებინა ქართლი და ცოლ-შვილებითა და მრავალრიცხოვანი ამალით (1200 კაცი) რუსეთში გადასახლებულიყო იმ იმედით, რომ რუსების დახმარებით

²⁶ იხ. ვ. მეტრეველი, ბაგრატიონთა ღვანლი ქართულ სამართალში, წიგნში: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომც., 2003 წ., გვ. 40-41.

საბოლოოდ თავს დააღწევდა ოსმალთა და სპარსთა ბატონობას.²⁷ ქვეყნის მიტოვება და მხოლოდ გარეშე ძალაზე იმედის დამყარება იმთავითვე შეცდომად ჩაუთვალეს მეფეს მისმა თანამედროვეებმა, ურჩევდნენ საქართველოში ჩამოსულიყო და სათავეში ჩადგომოდა ქვეყნის მართვას. რუსეთში იმიგრირებული ვახტანგ VI და მისი მრავალრიცხოვანი ამალა ბევრს ეცადა რუსეთის დახმარებით თავისი ქვეყანა უცხოელ დამპყრობთაგან გაეთავისუფლებინა, მაგრამ ამაოდ.²⁸

ამასთან, ვახტანგ VI-მ საფრანგეთში ლუდოვიკო XIV-სთან მხარდაჭერის აღმოჩენის მიზნით გააგზავნა გამოჩენილი ქართველი დიპლომატი და პოლიტიკური მოღვაწე სულხან-საბა ორბელიანი, მაგრამ მისი დესპანობაც წარმატებულად არ დამთავრდა.²⁹ ვახტანგის ელჩს ჯერ კიდევ ჰქონდა მცირეოდენი იმედი, რომ საფრანგეთი დახმარების ხელს გამოუწვდიდა, მაგრამ პარიზიდან საოცნებო დახმარება არ ჩანდა. ამ პროცესებში ვახტანგ VI-ისა და ქართლის მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა.³⁰ საფრანგეთი დაინტერესებული იყო საქართველოსთან კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობის დამყარება-განვითარებით, რასაც პრაქტიკულად ფრანგი მისიონერები განახორციელებდნენ. ჯერ ერთი, მათ საქართველოში უნდა დაეარსებინათ სემინარია და კოლეჯი, რაც ხელს შეუწყობდა ქართველებში ევროპული განათლებისა და კულტურის დანერგვას; მეორე, გზა უნდა გაეკაფათ საფრანგეთის კაპიტალისტების „საქართველოს ტერიტორიის გავლით სპარსეთთან ვაჭრობაში“. საბოლოო ჯამში აღნიშნული დიდ როლს ითამაშებდა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისა და გაძლიერების პროცესში, რაც ქმნიდა იმის პერსპექტივას, რომ საქართველოს ებრძოლა დამოუკიდებლობისა და ქვეყნის გაერთიანებისთვის. ეს გახლდათ ევროპაზე ორიენტირებული ქართ-

²⁷ იხ. ზ. *კუპრეიშვილი*, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997 წ., გვ. 645-648; აღნიშნულის შესახებ იხ. ასევე ბ. *ქიქოძე*, ვახტანგ მეექვსის ცხოვრება და მოღვაწეობა (დაბადების 300 წლისთავის გამო), საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, ისტორია-ფილოლოგიის სერია, II, 1976 წ., გვ. 299.

²⁸ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (მთ. რედ. ირ. აბაშიძე), ტ. IV, თბ., 1979 წ., გვ. 337.

²⁹ იქვე, გვ. 636-637. უნდა აღინიშნოს, რომ საფრანგეთის მთავრობას აღმოსავლეთში ძირითადად ირანისა და თურქეთის ბაზრები აინტერესებდა. შესაბამისად, ირან-საფრანგეთის 1708 წლის სავაჭრო ხელშეკრულების რატიფიკაცია წინასწარ გამორიცხავდა საბას ელჩობის წარმატებას ლუი IV-ის კარზე.

³⁰ იხ. ლ. *მენაბდე*, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 61.

ველი პროგრესისტების — ვახტანგ VI-ის, სულხან-საბა ორბელიანის, კათალიკოს გრიგოლ II-ისა და სხვათა — სანუკვარი ოცნება.³¹

საერთოდ, ქართული სამართლის ისტორიაში რელიეფურადაა წარმოჩენილი დიდი სჯულმდებელი ვახტანგ VI,³² რომლის ღვაწლი, დამერწმუნეთ, ფასდაუდებელია, განსაკუთრებით სამართლებრივი თვალსაზრისით, რის ჩვენებასაც ქვემოთ შევეცდებით.

უპირველეს ყოვლისა, საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI რუსეთშიც განაგრძობდა ლიტერატურულ მუშაობას. მას მოსკოვში გაუღექსავს „ამირნასარიანი“ და „მოკლედ სიტყვისგება სოგრატისი“. ამასთან, რუსეთში მეფემ დაწერა ლირიკულ თხზულებათა უმეტესი ნაწილი. რაც შეეხება ვახტანგის ლირიკას, ის სიმბოლურად გამოხატავს არა მხოლოდ მის უკუღმართ ბედს, რომელიც მას ხან სპარსეთში გადახვეწდა, ხანაც — რუსეთში, არამედ მისი ქვეყნისაც.³³

ვახტანგ VI-მ სამხედრო სფეროშიც გაატარა რეფორმა, რომლის თანახმად, შეიქმნა სამხედრო კადრები ანუ დაქირავებული ჯარი. აღნიშნული ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისკენ იყო მიზანმიმართული.³⁴ ამ ნიადაგზე გაჩნდა უკმაყოფილება; თავადები ვერ ითმენდნენ მცირე შეზღუდვასაც კი, რომელსაც მათ ახალი წესები უქმნიდა და მტრულად, უნდობლობით უყურებდნენ მეფის გაძლიერებას. დიდ თავადებს განსაკუთრებით აფიქრებდათ, რომ ვახტანგ VI-მ გაიჩინა „მცველთა ჯარი“, რომელიც მეფის ერთგული თავადიშვილებისაგან, აზნაურიშვილებისა და მსახურებისგან შედგებოდა. მცველთა ჯარს ჰქონდა მხოლოდ საშინაო დანიშნულება და ვახტანგს განუყრელად ახლდა.³⁵

ვახტანგის თვალთახედვით (ისევე, როგორც არჩილისა და

³¹ ურნალი „საქართველო ევროპა-ამერიკა“ ი. ტაბალუას რედაქტორობით, ევროპისა და ამერიკის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი, თბ., 1997 წ., გვ. 56.

³² იხ. ვ. მეტრეველი, ბაგრატიონთა ღვაწლი ქართულ სამართალში, წიგნში: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, თბ., თბ. უნივერსიტეტის გამომც., 2003 წ., გვ. 39.

³³ იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., სტალინი სახ. თსუ გამომც., 1958 წ., 594.

³⁴ იხ. ე. ლორთქიფანიძე, ვახტანგ მეექვსე და ქართული სტამბის მოღვაწენი, თბ., საქ. კპ. ცკ-ს გამ-ბა, 1962 წ., გვ. 16.

³⁵ შემდგენელ-რედაქტორი გ. მელიქიშვილი, საქართველოს ისტორია, საკითხავი წიგნი, თბ., 1980 წ., გვ. 189-190; ი. ხუციშვილი, ვახტანგ VI სამართლის ძეგლების შექმნის სოციალურ-პოლიტიკური გარემო, „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“ - ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, №4, 1989 წ., გვ. 45.

სულხან-საბას აზრით), ქვეყნის ნორმალური განვითარებისთვის საჭირო იყო ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნა მეფით სათავეში.³⁶ ქვეყნის ბედი რადგან მეფის სიძლიერეზეა დამოკიდებული, ამიტომ ვახტანგ VI-ის პოზიცია იყო ასეთი: „თუ მეფეს მეფობა შეეძლოს — ქნას; თუ არა, - სახელი და საუკუნო უნდოდეს, შეუძლებლად მეფობას უქნელობა სჯობს და ჯელის ალება.“³⁷ ვახტანგ მეფის აზრით, ყველა მოხელე თავის უფლება-მოვალეობას „სამართლიანი საქმით“ უნდა ახორციელებდეს.³⁸

მაღალი სახელმწიფოებრივი ნიჭით დაჯილდოებული ქართლის მეფე მრისხანე დამპყრობლების ინტერესთა დაპირისპირებისა და ლავირების პოლიტიკით ახერხებდა ქვეყნისთვის მტერთა რისხვის აცილებას, სამეფო-სამთავროთა შორის უპირატესი პოზიციების მოპოვებას. ვახტანგ VI-ის მეფობაში ქართლს დამპყრობთა მახვილი არ შეხებია. ამიტომ მისი ეკონომიკა აღმავლობის გზით მიემართებოდა.³⁹

ვახტანგ VI-ის თაოსნობით ენერგიული იდეური ბრძოლის დასაწყებად ჩამოყალიბდა კულტურულ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი, რომელშიც ცნობილი საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწეები ერთიანდებოდნენ. სულხან-საბა ორბელიანმა, გივი თუმანიშვილმა, დომენტი ბაგრატიონმა და სხვა გამოჩენილმა საჯარო პირებმა დიდი როლი ითამაშეს კულტურის განვითარების საქმეში. ამავე პერიოდში ვახტანგ VI-ის თაოსნობით იქმნება მეცნიერ კაცთა კომისია, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ბერი ეგნატაშვილი.⁴⁰ სწორედ ამ კომისიამ დიდი მუშაობა გასწია „ახალი ქართლის ცხოვრების“ შექმნასა და „საქართველოს ისტორიის“ გადამუშავებაში. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ „სწავლულ კაცთა“ კომისიის მიერ XIV-XVIII საუკუნეთა ამბების შემცველი ფაქტები „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ნაწილია და არ შეიძლება ითქვას, რომ მხოლოდ ეს ამბებია „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“, რო-

³⁶ იხ. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1968 წ., გვ. 75.

³⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ი. დოლიძის გამოცემა, 1963 წ., გვ. 480.

³⁸ იხ. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1968 წ., გვ. 77.

³⁹ იხ. ა. სურგულაძე, ქართული კულტურის ისტორიის ნარკვევები, ნ. I, თბ., „ხელოვნება“, 1989 წ., გვ. 275-276.

⁴⁰ იხ. ზ. კუპრეიშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997 წ., გვ. 629-630

გორც ამას დღემდე ვარაუდობდნენ.⁴¹ ამასთან, ძველი ქართლის ცხოვრების შესწორება-შეესება, როგორც ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, არ უნდა მივიანეროთ მხოლოდ „სწავლულ კაცთა“ კომისიას.⁴² აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, საქართველოს XIV-XVII საუკუნეების დაუნერელი ისტორიის აღდგენის აუცილებლობა პირველად მთელი სიცხადით სწორედ ვახტანგ მეექვსემ შეიგნო და ქართული საისტორიო მწერლობის ამ ოთხსაუკუნოვანი ვაკუუმის ამოსაყვებად მუშაობა გაშალა.⁴³

ვახტანგის სამართლის შექმნის პროცესში განსაკუთრებით საყურადღებოა „სწავლულ კაცთა“-ს სპეციალური კომისიის მოღვაწეობა.

ასევე საქართველოში პოლიგრაფიულმა საქმიანობამ დიდი გამოხმაურება ჰპოვა და სახელმწიფოებრივი ხასიათი შეიძინა. ვახტანგ VI-მ დიდი ღვაწლი შეიტანა ქართული კულტურისა და განათლების საქმეში. ამასთან, მეფეს წარმატებები ჰქონია ქიმიის დარგშიაც, რაც იკვეთება მისივე ხელნაწერიდან სახელწოდებით „ნიგნი ზეთებისა და შეზავებისა და ქიმიისა შეკრებილი მეფე ვახტანგისა.“⁴⁴ ამ ნაშრომით მეფე გვევლინება პროფესიონალ პრაქტიკოს-მეცნიერად, „ტექნოქიმიკოსად, რომლის დონე და მასშტაბი სცილდება ჩვეულებრივი მოყვარულისა და განმანათლებლის მოღვაწეობის საზღვრებს.“⁴⁵ ამასთან, ვახტანგ VI-ს ჰქონდა საბუნებისმეტყველო ხასიათის თარგმანები, რომელთა მეცნიერულ შესწავლას საფუძველი ჩაუყარეს ი. მარმა და კ. დონდუაძე. ამ გაგებით, საგულისხმოა მათ მიერ გამოცემული „სპარსულ-ქა-

⁴¹ იხ. კ. გრიგოლია, რას ენოდება ახალი ქართლის ცხოვრება?, საქართველოს აკად. მოამბე, ტ. V, 2, 1944 წ., გვ. 193. ეს აზრი მოხმობილი აქვს დ. გვრიტიშვილსაც. იხ. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1968 წ., გვ. 124-125.

⁴² იხ. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1968 წ., გვ. 127.

⁴³ იხ. ივ. ჯავახიშვილის წინასიტყვაობა ბერი ეგნატაშვილის ნიგნზე „ახალი ქართლის ცხოვრება“, თბ., სსრკ მეცნ. აკად. საქართვ. ფილიალის გამოცემა, 1940 წ., გვ. 5-6 (V-VI)

⁴⁴ იხ. ე. ლორთქიფანიძე, ვახტანგ მეექვსე და ქართული სტამბის მოღვაწენი, თბ., საქ. კპ. ცკ-ს გამ-ბა, 1962 წ., გვ. 96.

⁴⁵ P. Чигушва, Вахтанг Багратиони и его труд по химии, Тб., «Мецნიერება», 1984, გვ. 185; ამავე აზრზე მიუთითებს თ. აბულაძეც. იხ. თ. აბულაძე, ვახტანგ მეექვსის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1990 წ., გვ. 16

რთული ცდანი“, რომელშიც ავტორებმა მიმოიხილეს ულუბეგის „ზიჯისა“ და „ჰიდაათ ალ-ნუჯუმი“ ვახტანგისეული თარგმანები, ასევე მათზე დართული მთარგმნელობითი ლექსიკონები. ამასთან, მათ გამოავლინეს მთარგმნელობითი მეთოდის ზოგიერთი თავისებურება ამ ძეგლის მიხედვით.⁴⁶ ასევე საყურადღებოა მეფის დროს სასწავლო და სამეცნიერო ნაშრომების თარგმნა და შექმნა გეოგრაფიაში, ქიმიაში, მათემატიკასა და ასტრონომიაში.⁴⁷ სახელდობრ, ვახტანგ VI-მ სასწავლო დანიშნულებისთვის თარგმნა ულუბეგის ასტრონომიული ნაშრომი, შეადგინა ასტრონომიაკოსმოგრაფიის მოკლე სახელმძღვანელო და ა. შ.⁴⁸

ამასთან, არც დიდაქტიკური პრობლემა დარჩენილა გვირგვინოსნის ყურადღების მიღმა. აღზრდა, მისი აზრით, გულისხმობდა აღმზრდელის დიდ პასუხისმგებლობას ქვეყნის წინაშე:

„ცემა გვმართებს გამზრდელისა, რა ყმა ნახო ავად ზრდილი.“

აფორიზმად ქცეულ ამ სტრიქონებს ზოგი რუსთაველს მიაწერდა, ზოგიც — დავით გურამიშვილს, თუმცა ბოლო დროს გაირკვა, რომ ისინი ვახტანგ VI-ს ეკუთვნის.⁴⁹

მეფე-პოეტის ხსენებული სიტყვები ხალხმა გაითავისა, ვინაიდან ქართული აღზრდის კოდექსს, მის მისწრაფებას ასახავდა და ესადაგებოდა. აღზრდილი რომ საზოგადოების წინაშე თავისი ქცევისთვის პასუხისმგებელი იყო და ნაძრახ სიცოცხლეს სიკვდილი სჯობდა, ყველაზე კარგად შოთა რუსთაველმა თქვა. აკაკი წერეთლის „გამზრდელის“ იდეაც ხომ ვახტანგ VI-ის აფორიზმად ქცეულ სტრიქონებზეა დაფუძნებული?⁵⁰

ვახტანგ მეფე სხვა მიმართულებითაც მუშაობდა, კერძოდ, მან შექმნა თეორიულ-ლიტერატურული ნააზრევის ისტორიისთვის მნიშვნელოვანი ინტელექტუალური ნაშრომი „თარგმანის“ სახით, რომელიც ერთვის „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემას. ვახტანგ VI-ის „თარგმანი“, ერთი მხრივ, მკვლევარ-რუსთაველოლოგ-

⁴⁶ იხ. თ. აბულაძე, ვახტანგ მეექვსის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1990 წ., გვ. 6.

⁴⁷ იხ. ზ. კუპრეიშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997 წ., გვ. 630.

⁴⁸ იხ. ა. სურგულაძე, ქართული კულტურის ისტორიის ნარკვევები, წ. I, თბ., „ხელოვნება“, 1989 წ., გვ. 287.

⁴⁹ იხ. ბ. დარჩია, ვახტანგ მეექვსის პოეტური მემკვიდრეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 8-9.

⁵⁰ იქვე, გვ. 5, 9.

თა, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიკოსთა შესწავლის საგანია.⁵¹

საყურადღებოა ასევე ვახტანგ VI-ის ლექსი „შეგონება“, რომელშიც იგი სასარგებლო საქმიანობის აუცილებლობას ქადაგებდა:

„კაცმან უნდა თავის საქმე ყველა ღვთითა მოივარგოს,
ამ სოფელსა ხელი ჰყაროს, იქაც ბარგი დაიბარგოს,
მოყვარეთ და ამხანაგთა თავის რიგით რამე არგოს,
და სახელის ხე საჩრდილებლად
წყლისა პირსა სამე დარგოს.“⁵²

ამასთან, მეფე მთარგმნელობით მუშაობასაც ეწეოდა. მან თარგმნა „ამირნასარიანი“, „ქილილა და დამანა“ და სხვა.⁵³ სულხან-საბას „ქილილა და დამანა“-ზე სხვადასხვა დროის არაერთ პირს უმუშავნია. მე-18 საუკუნეში იგი სიტყვასიტყვით თარგმნა ვახტანგ VI-მ და გაუგზავნა სულხან-საბას, რომელმაც ნაწარმოების მაჰმადიანური ტენდენციები შეარბილა და სტილისტურად გამართა.⁵⁴

ასევე ვახტანგ VI-მ მშენებლობის თვალსაზრისითაც დიდი მუშაობა გასწია. მან განაახლა თბილისის სიონის გუმბათი, შეამკო სვეტიცხოველი, ააშენა ურბის ციხე და თბილისის მშვენიერი სასახლე, მონასტრებთან კი დააარსა სკოლები.⁵⁵ ასევე ქართლის მეფემ საგანგებოდ იზრუნა მივიწყებული სარწყავი არხების აღ-

⁵¹ დანვრ. იხ. რ. სირაძე, ქართული ესთეტიკური აზრის ისტორიიდან, თბ., „ხელოვნება“, 1978 წ., გვ. 269. საყურადღებოა, რომ „თარგმანი“ ყოველთვის ერთი ენიდან მეორეზე გადაღებას როდი ნიშნავდა. ეს სიტყვა ძველად განმარტებასაც, გააზრებასაც გულისხმობდა. როცა ვახტანგ მეექვსემ ბეჭდურად გამოცემულ „ვეფხისტყაოსანში“ კომენტარები დაურთო, სათაურად პირდაპირ მიანერა: „თარგმანი პირველი ნიგნისა ამის ვეფხის ტყაოსნისა“. გ. მურღულია, გ. ალიბეგაშვილი, ვ. მაღლაფერიძე, საუბრები ქართულ ლიტერატურაზე, (გ. მურღულიას კომენტარები — შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანზე“) თბ., „განათლება“, 1992 წ., გვ. 154.

⁵² ვახტანგ მეექვსე, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., „საბჭოთა მწერლობა“, 1947 წ., გვ. 1.

⁵³ იხ. ლ. მენაბდე, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 183.

⁵⁴ იხ. თ. აბულაძე, ვახტანგ მეექვსის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1990 წ., გვ. 79-87; ლ. მენაბდე, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 136-139.

⁵⁵ იხ. მ. ნასიძე, ქართველი მწერლები, ხელთმძღვანელი ნიგნი ქართულის ენისა და ლიტერატურის შესწავლისთვის, III, ტფ., 1887 წ., გვ. 8.

დგენასა და ახლის გაყვანაზე. მისი ინიციატივით გაყვანილი იყო ყართის არხი, მოეწყო მთელი სისტემა ქციის, მაშავერის, ლისის, შოლას, ხალთვისის სარწყავი არხებისა, რომელთა მეშვეობითაც დაიწყეს ურწყავი მიწების მოწყობა. ამასთან, მან შეიმუშავა სპეციალური ნორმები სარწყავი რუებით სარგებლობის შესახებ.⁵⁶ ასევე, ხელი მიჰყვეს ბამბის, თუთის ხის, მებარეშუმეობის, ხორბლისა და სხვა კულტურების მოყვანას. განვითარდა ვაჭრობა და ხელოსნობა. გაიზარდა მოსახლეობა. სპარსეთიდან საქართველოსკენ მომავალი საქარავნო გზები, რომელთაც დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, თავს იყრიდა თბილისში. მე-18 საუკუნის დასაწყისში ქართლი ეკონომიკურ და კულტურულ სფეროში საქართველოს მოწინავე კუთხე იყო. ამასთან, ეკლესიაც მომაგრდა ეკონომიკური თვალსაზრისით.⁵⁷

ამდენად, ვახტანგ VI სათავეში ედგაროგორც პოლიტიკურ, ისე ქართულ ინტელექტუალურ ცხოვრებას.⁵⁸ შესაბამისად, ქართული მწერლობის განვითარების ტენდენციების საფუძველზე ამ ეპოქას „ენციკლოპედიურ ხანად“ მოიხსენიებენ. რაც შეეხება ვახტანგის როლს მოცემულ პროცესში, იგი ორიენტირებული იყო იმაზე, რომ ისტორიული სიძველეები შეეგროვებინა, შეესწავლა და შთამომავლობისთვის გადაეცა. აღნიშნულის განხორციელების ინიციატივა და სულის შთაბერვა ითავა გიორგი XI-მ ვახტანგ VI-სთან ერთად.⁵⁹

აი, ასეთი იყო ისტორიული ფონი საქართველოში მე-18 საუკუნის დასაწყისში, მაშინ, როდესაც „სწავლულ კაცთა“ მიერ ქართლის მეფის ხელმძღვანელობით შეიქმნა 270 მუხლისგან შემდგარი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი. რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის ფიგურას, მას ენციკლოპედიური ცოდნა ჰქონდა. ვახტანგ VI-მ დაგვიტოვა მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, რომელიც ნათლად ადასტურებს მისი ინტელექტუალური ინტერესების მრავალმხრივობას.⁶⁰ თვით ვახტანგ VI სიცოცხლის ბოლოს ხან რუსეთში /მოსკოვში/ ცხოვრობდა, ხანაც — პეტერბურგში, ბოლოს

⁵⁶ იხ. გ. პაიჭაძე, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „მეცნიერება“, 1981 წ., გვ. 23.

⁵⁷ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი, თბ., „მეცნიერება“, 1971 წ., გვ. 161.

⁵⁸ იხ. გ. პაიჭაძე, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „მეცნიერება“, 1981 წ., გვ. 102.

⁵⁹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, თბ., ტფილისის უნივერს. გამოცემა, 1928 წ., გვ. 116-117.

⁶⁰ იქვე, გვ. 103.

კი იმედგაცრუებული გადავიდა ასტრახანში, სადაც 1737 წლის 26 მარტს გარდაიცვალა. 30 მარტს იგი დაკრძალეს ასტრახანის მიძინების ტაძარში.⁶¹ ზოგიერთის მხრიდან ქართული ემიგრაციისთვის თავზარდამცემადაც კი აღიქმებოდა ვახტანგ VI-ის გარდაცვალება, რამაც, თითქოს სამშობლოსთან რეალურად დამაკავშირებელი უკანასკნელი სიმიც განყვიტა, ამოძირკვა თითქოს ცნობიერებაში უმნიშვნელოვანესი ფესვი და დარჩა სიცარიელე. დ. გურამიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ვახტანგ VI-ს სიმბოლურად ჰქონდა ფუნქცია „საყრდენისა“, რომელიც მისი გარდაცვალებით ქვეყანას გამოეცალა: „ვაი, რა ბოძი წაიქცა, სახლ-კარი თავს დაგვექცაო!“⁶²

§ 2. ვახტანგ VI საკანონმდებლო საქმიანობის განხორციელების პროცესში

ვახტანგ VI-მ თავის მოღვაწეებთან ერთად ჩაატარა შრომატევადი სამუშაო სამართლის სფეროშიც. საბოლოოდ მისი მუშაობით ჯეროვნად წარმოჩინდა ჩვენი სამართლებრივი კულტურის მაღალი დონე. ვახტანგ მეფე ვერ ითმენდა რა უსამართლო გარემოს არსებობას და ვერც უმსგავსობას ურიგდებოდა, ქაოსის აღმოსაფხვრელად, სამართლებრივი რეგულირებისა და ერთიანი სახელმძღვანელო პრინციპების დასადგენად მან განიზრახა მრავალმხრივი ღონისძიებების გატარება. ამ გაგებით, უმნიშვნელოვანესია კანონმდებლობის შექმნა („პირველ „დაბადებისა“, მოსეს მიერ ქმნილი სამართალნი, და კვალად ბერძენთა და სომეხთა წიგნთაგან გადმოთარგმნებული, ეგრეთვე კათალიკოზისა, მეფის გიორგისა და ბექას განჩინებული სამართლები შევკრიბეთ და ესე ყოველი ზემორე წერებულმან გამცნოსთ. ხოლო ესეცა სცანთ, იგულეთ და იგულსმოდგინეთ, და რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გიჩნდესთ, მით სჯიდეთ და სამართალსა იქმოდეთ...“).⁶³

⁶¹ აღნიშნულთან დაკავშირებით ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (მთ. რედ. ირ. აბაშიძე), ტ. IV, თბ., 1979 წ., გვ. 337.

⁶² იხ. გ. მურღულია, გ. ალიბეგაშვილი, ვ. მაღლაფერიძე, საუბრები ქართულ ლიტერატურაზე, (გ. მურღულიას კომენტარები დ. გურამიშვილის „დავითიანზე“), თბ., „განათლება“, 1992 წ., გვ. 318.

⁶³ იხ. ლ. მენაბდე, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 184, 165.

ამდენად, ვახტანგ VI იყო რა „სჯულმდებელი, უმაღლესი გამგებელი, უზენაესი მსაჯული და სამართლის მეცნიერ-კომენტატორი,“ მისი მოღვაწეობა მრავალხმრივი იყო სამართლის დარგშიც. მას მეტად საყურადღებო შეხედულებები აქვს გამოთქმული სახელმწიფოსა და სამართლის ცალკეულ ინსტიტუტებზე.⁶⁴ სწორედ მისი თაოსნობით შეიქმნა სამი დიდი ძეგლი: „დასტურლამალი“, „სამართლის წიგნთა კრებული“ და „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა.“⁶⁵

წესიერებისა და სამართლის აღსადგენად მეფემ 1707-1709 წლებში გამოსცა საკანონმდებლო ტიპის წიგნი სახელწოდებით „დასტურლამალი“.⁶⁶ ის სხვადასხვა დროს შედგენილი დასტურლამალების ანუ გარიგების წიგნთა თუ დებულებათა კრებულაა, რომელიც ვახტანგ VI-მ სისტემურად დააღაგა, ბევრი თავისი დებულებითაც შეავსო და ერთიან სჯულდებად აქცია.⁶⁷ ეს ძეგლი საინტერესოა იმ კუთხით, რომ იძლევა მნიშვნელოვან ცნობებს გვიანდელადღური ქართლის სასამართლო ორგანიზაციის შესახებ⁶⁸ და აწესრიგებდა იმას, თუ რა წესით უნდა მოქცეულიყვნენ მოხელეები თანამდებობრივი საქმიანობის განხორციელებისას; ამასთან, ამ ძეგლით განისაზღვრებოდა, რა რიგით უნდა ემსახურონ მოხელეებს მეფის კარზე, სახელმწიფო შემოსავლიდან რა უნდა აეღოთ და როგორი დამოკიდებულება ჰქონოდათ ერთურთში.⁶⁹ თუმცა „დასტურლამალი“ მხოლოდ სახელმწიფო სამართლის ძეგლი კი არა, არამედ საკანონმდებლო მასალაა საფინანსო-საგა-

⁶⁴ იხ. *ი. დოლიძე*, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში, საქართველოს სსრ მეც. აკადემიის „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია (რედ. *ნ. ჭავჭავაძე*), №3, 1979 წ., გვ. 169.

⁶⁵ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო *ი. დოლიძე*, თბ., „საბჭოთა საქართველო“ (შემდგომში — სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ.), გვ. 5.

⁶⁶ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, დასტურლამალი, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო *ივ. სურგულაძე*, თბ., გამომც., „საბჭოთა სამართალი“, 1970 წ., გვ. 215.

⁶⁷ იხ. *გ. ნადარეიშვილი*, ქართულის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., „ბონა კაუზა“, 2003 წ., გვ. 241.

⁶⁸ იხ. *ი. დოლიძე*, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში, საქართველოს სსრ მეც. აკადემიის „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №3, 1979 წ., გვ. 170.

⁶⁹ იხ. *მ. ნასიძე*, ქართველი მწერლები, ხელმძღვანელი წიგნი ქართულის ენისა და ლიტერატურის შესწავლისთვის, III, ტფ., 1887 წ., გვ. 8-9.

დასახადო სისტემის, გლეხთა კატეგორიების და სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის სხვა უმნიშვნელოვანესი საკითხების შესახებ. ამდენად, ცნობათა სიუხვითა და მრავალფეროვნებით „დასტურლამალი“ საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისთვის ნამდვილი დაუშრეტელი განძია.⁷⁰

საყურადღებოა, რომ ვახტანგ VI-ს დიდი წვლილი მიუძღვის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის შექმნაში (XVII ს.), რომელიც კრებულის მაღალ სამართლებრივ კულტურასა და ქართული ცივილიზაციის სათანადო განვითარებაზე მიანიშნებს. ამაში არაფერი იყო გასაკვირი, ვინაიდან საქართველოს მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ბერძნულ ცივილიზაციასთან, რომელსაც არ შეეძლო სასიკეთო ზეგავლენა არ მოეხდინა ქართულ წესებზე; ამასთან, ქართველებიც ხომ თავიანთი ბუნებით კეთილი და სტუმარმასპინძელი ხალხია.⁷¹ ვახტანგ VI-მ „შეკრიბა ჩვენი ქვეყნის წარსულისა და მატიაწეების დახელოვნებული მცოდნე პირები, მათი დახმარებით საისტორიო მასალებს ერთად თავი მოუყარა, ძველი შეავსო და შეასწორა. მანვე შეაგროვა ქართული სამართლის ძველი ნაშთები, ძეგლები და სამართლის წიგნების კოდიკო შეადგინა...“⁷² ამდენად, აკადემიკოსმა ი. დოლიძემ მართებულად უწოდა ვახტანგ მეფის მიერ შექმნილ კრებულს საქართველოს „*Corpus juris civilis*.“⁷³ მიუხედავად იმისა, რომ ეს წიგნი უპირველესად ქართლისთვის იყო განკუთვნილი, იგი მთელ ფეოდალურ საქართველოში ვრცელდებოდა.⁷⁴

⁷⁰ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, ნ. I (მე-2 გამოც.), თბ., „ქართული წიგნი“, 1930 წ., გვ. 52.

⁷¹ იხ. А. Френкель (Изд.), Сборник Законов грузинского царя Вахтанга VI (под ред. И. Бакрадзе), Тб., 1887, III

⁷² იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ნ. I, თბ., ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, 1928 წ., გვ. 116-117. ასევე იხ. ი. დოლიძე, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში, საქართველოს სსრ მეც. აკადემიის „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია (რედ. ნ. ჭავჭავაძე), №3, 1979 წ., გვ. 168.

⁷³ ვ. მეტრეველი, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობა და განვითარება, წიგნში: „ქართული სამართლის საფუძვლები“ (რედ. რ. შენგელია), თბ., „მერიდიანი“, 2004 წ., გვ. 15.

⁷⁴ საქართველოს პარლამენტში დაცულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის ორიგინალი, რომელშიც ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნიცაა გაერთიანებული. ის რამდენიმე წელია, რაც გადმოიტანეს თბილისის სახელმწიფო მუზეუმიდან პარლამენტში. აღნიშნული ინფორმაცია ხელმისაწვდომია ინტერნეტგვერდზე: იხ. <http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=773; http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=782&gal_id=48&page_type=thumb&info_id=1> (19.05.09)

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ვახტანგისავე სამართლის წიგნი, რომელსაც მეფის ფასდაუდებელი ღვაწლის გამო ეწოდა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, რომელიც ქართულ ჩვეულებით სამართალსა და სასამართლო პრაქტიკას ეფუძნებოდა.⁷⁵ ვახტანგ VI-მ შექმნა კაზუისტური კანონები, რომლებიც ამა თუ იმ სიტუაციას შეესაბამებოდა, თუმცა, ამავე დროს, დაუშვა ანალოგიის გზით დებულების ფართოდ გაგების შესაძლებლობა. ამდენად, ვახტანგ VI-მ შეკრიბა საერო და სასულიერო მოღვაწენი და მათი დახმარებით, ასევე „კითხვითა ჭკუათამყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთა“, „სხვათა ყოველთა დარბაზის ერთა“ მონაწილეობით შექმნა სამართლის წიგნი. მართალია, უცნობია, საკანონმდებლო კომისიის წევრთაგან, თუ ვის რა ღვაწლი მიუძღვის სამართლის წიგნის შედგენაში, ვინ რომელი მუხლი ან კარი შეადგინა, თუმცა „ერთი რამ უდავოა, მთელ ამ საქმიანობაში მთავარ როლს თვითონ ბატონიშვილი ვახტანგი ასრულებდა.“⁷⁶

ხაზგასასმელია მეფის როლი მებატონეთა ძალადობისაგან ყმა-გლეხის უფლებისა და პიროვნების დაცვის საქმეში. აღსანიშნავია თვით სჯულმდებელი მეფის მიერ დაწერილი სამართლის წიგნის 201-ე მუხლი, რომლითაც განისაზღვრა: თუ ერთი საბატონოს გლეხი აიყრება და მეორე საბატონოში წავა, იქ ექვს წელიწადს დაჰყოფს და შემდეგ ხელმწიფეს ყმად მიუვა, ხელმწიფის ნებაზეა დამოკიდებული, თუ უნდა, მისცემს ყმას ძველ მებატონეს და თუ უნდა, არ მისცემს. „ეს იმიტომ დავწერეთ, რომე ნურა კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა ექუს წელიწადს სხვაგან დაჰყოფს, მოვა, ჯელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაეკარგება.“⁷⁷

ამასთან, მხოლოდ ამით როდი ამოიწურება ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში. მან გამოსცა საკანონმდებლო აქტები, რომელთა შორის აღსანიშნავია: 1) ბრძანება ვახტანგ VI-ისა ორბელიშვილთა სახლში საუფროსოს აულებლობაზე (1703-

⁷⁵ იხ. ლ. მენაბდე, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 168.

⁷⁶ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 10-12.

⁷⁷ იხ. ი. დოლიძე, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში, საქართველოს სსრ მეც. აკადემიის „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია (რედ. ნ. ჭავჭავაძე), №3, 1979 წ., გვ. 178-179; იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 18.

1724 წ.); 2) მამულის წყალობის წიგნი ვახტანგ VI-ისა ავთანდილ მოურავიშვილისადმი (1710 წ.); 3) წიგნი რუსუდან დედოფლისა კათალიკოზ დომენტისადმი ტყვის სყიდვის აკრძალვაზე (1712 წ.); 4) სვეტიცხოვლის სასარდლოს განწესების წიგნი ვახტანგ VI-ისა (1720 წ.); 5) წყალობის წიგნი ტფილისის მოსახლეობისადმი (1722 წ.) და სხვა.⁷⁸

ამდენად, არ დარჩენილა ქართლის საზოგადოებრივი თუ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების არც ერთი მხარე, რომელსაც ვახტანგ VI არ შეხებია.⁷⁹ თუმცა განსაკუთრებულია მისი მოღვაწეობა სამართლის სფეროში. სწორედ უდიდესი სამართლებრივი ღვაწლის გამო მას მართებულად უწოდეს ქართველი „იუსტინიანი“,⁸⁰ ხოლო ვახტანგ VI-ის მეფობის ხანას — ქართული სჯულმდებლობის განახლებისა და აღმავლობის ეპოქა.⁸¹

§ 3. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შექმნა

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შექმნასთან დაკავშირებით მეცნიერებს შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. შესაბამისად, აღნიშნული მიმართულებით აუცილებელია გარკვეულწილად სიცხადის შეტანა. ამ გაგებით, მნიშვნელოვანია ვახტანგის სამართლის წიგნის შესავალი იმის განსასაზღვრად, თუ დაახლოებით რომელ წლებში შეიქმნა ეს საერო ძეგლი. შესავალში მოხსენიებული არიან სხვადასხვა სფეროს წარმომადგენლები, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს საკვლევი წიგნის შედგენაში. საყურადღებოა ძეგლის შესავალში *დომენტის* კათალიკოსად მითითება. შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ *დომენტის* კათალიკოსად კურთხევის დღე ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შექმნის დაწყების თარიღია,

⁷⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 2, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დილიძემ, თბ., „მეცნიერება“, 1965 წ., გვ. 328-334, 388-389.

⁷⁹ შემდგენელ-რედაქტორი გ. მელიქიშვილი, საქართველოს ისტორია, საკითხავი წიგნი, თბ., 1980 წ., გვ. 185.

⁸⁰ იხ. ვ. მერტრეველი, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობა და განვითარება, წიგნში: „ქართული სამართლის საფუძვლები“ (რედ. რ. შენგელია), თბ., „მერიდიანი“, 2004 წ., გვ. 15..

⁸¹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., „მეცნიერება“, 1982 წ., გვ. 5.

ვინაიდან ვახტანგ VI-ის ძმა დომენტი ამ დროს უკვე „კათალიკოზად“ იწოდებოდა. რაც შეეხება დომენტის „კათალიკოზად“ არჩევას⁸², აღნიშნული უნდა განხორციელებულიყო 1705 წელს, ვინაიდან თვით დომენტი კათალიკოსს ბეჭედზე ამოკვეთილი ჰქონდა ზეობის დასაწყისად 1705 წელი. ამასთან, ვახტანგი ჯანიშინობის ტიტულით ფაქტობრივად ქვეყნის მართვას შეუდგა 1704 წლის სექტემბერ-ოქტომბრიდან, ხოლო კათალიკოსის გამოცვლასა და ახალი კათალიკოსის მიმართ საეკლესიო მხარდაჭერის მოპოვებას სამი თვე აუცილებლად დასჭირდებოდა. ამიტომ დომენტის კათალიკოსობის დასაწყისად 1705 წელი უნდა იყოს მიჩნეული.⁸³ ამ გაგებით, საყურადღებოა ასევე საკვლევი ძეგლის ბოლოსიტყვაობა. სახელდობრ, ვახტანგ VI საკუთარ თავს „განმგებლად“ მოიხსენიებს სწორედ აღნიშნული წიგნის 204-ე მუხლის შემდგომ არსებულ ბოლოსიტყვაობაში. ამრიგად, როცა სამართლის ძეგლის გარკვეული ნაწილი (204-ე მუხლის ჩათვლით) შედგა, ვახტანგ VI ქართლის გამგებელია (1703-1712 წწ.), ხოლო დომენტი უკვე კათალიკოსია. შესაბამისად, სავარაუდოა, რომ საკვლევი წიგნის შექმნა დაიწყო 1705 წელს.⁸⁴

რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის დასრულების თარიღს, აქაც მნიშვნელოვანია ამავე სამართლის წიგნის შესავალი, რომელიც გარკვეული დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა. ს. გიორგაძის აზრით, იგი შედგენილი უნდა იყოს ვახტანგის თანამედროვის მიერ, არაუგვიანეს 1709 წლისა, ვინაიდან შესავალში მოხსენიებული გიორგი XI ცოცხალი ჩანს,

⁸² ვახტანგ VI-მ 1705 წელს მოიწვია საეკლესიო კრება, კათალიკოსად რუსეთს განათლებამიღებული საკუთარი ძმა დომენტი აარჩევინა და რელიგიურ-იდეოლოგიურად თავისი გამგებლობა გაამყარა. აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. მ. გაფრინდაშვილი, ქართული საზოგადოებრივი ისტორია უძველესი დროიდან მეოცე საუკუნემდე, თბ., „მეცნიერება“, 2002 წ., გვ. 395; ასევე იხ. მ. ქიქოძე, ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1988 წ., გვ. 15. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის შედგენაში მონაწილე პირების თაობაზე იხ. ასევე Сборник Законовъ грузинскаго царя Вахтанга VI, Изд. А. Френкелья, под редакцией Д. Баградзе. Тб., 1887, გვ. 2.

⁸³ იხ. მ. ქეთარია, რამდენიმე საკითხი დომენტი კათალიკოსის ბიოგრაფიიდან, ურთ. „ლიტერატურული ძიებანი“ (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია და შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი), ტ. 23, 2002 წ., გვ. 128-130.

⁸⁴ დაწერილებით იხ. ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, უძველესი ნუსხა, ტექსტი გამოსაცემად დაამზადა, ტერმინთა საძიებელი და გამოკვლევა დაურთო თ. ენუქიძემ (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1952 წ., გვ. 30.

გიორგი XI კი 1709 წელს გარდაიცვალა. მოცემულ ნუსხაში შესავალს ოთხი გვერდი ეთმობა. პირველი გვერდიდან მეოთხე გვერდის შუამდე ტექსტი დაწერილია გაშლილად, მეოთხე გვერდის შუადან კი ნაწერი შესამჩნევად მჭიდროვდება; ჩანს, რომ შესავლისთვის განზრახ ვერ გაუთვალისწინებია ტექსტისათვის საჭირო ადგილი, ფართოდ დაუწყოა წერა და ბოლოს იძულებული გამხდარა, მიჯრით დაეწერა, რათა შესავლის ტექსტი მთლიანად მოეთავსებინა მისთვის განკუთვნილ ადგილზე. *თ. ენუქიძე* მიიჩნევს, რომ შესავალი ამ ხელნაწერში (საუბარია *ა-3683* ნუსხაზე) შეტანილია კრებულის დამთავრების და გადაწერის შემდეგ, ხოლო ამ დროს, როგორც ამავე შესავლიდან ირკვევა, გიორგი XI ცოცხალია.⁸⁵ თუმცა *ს. გიორგაძეს* მხედველობის არედან გამორჩა სხვა პირები, რომლებიც ლებულობდნენ მონაწილეობას ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შედგენაში. მართალია, ამ მომენტზე აკეთებს *თ. ენუქიძე* აქცენტს, მაგრამ გვთავაზობს უფრო ზუსტ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს, რომლებშიც უნდა მოთავსდეს ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის შექმნა.

საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულს ბოლოს დაურთეს საერთო შესავალი, რომელშიც შედიოდა ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლიც. საფიქრებელია, რომ შესავალში გიორგი XI-ის ცოცხლად მოხსენიება უკავშირდება სამართლის წიგნის კრებულის დამთავრებას 1709 წლის აპრილამდე — გიორგი XI-ის სიცოცხლეში. ჯერ ერთი, მართალია, გიორგი XI ცოცხალი იყო 1709 წლის აპრილამდე და ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულს ბოლოს დაერთო საერთო შესავალი, რომელშიც მოხსენიებულია გიორგი XI, მაგრამ ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმას, რომ საქმე ეხება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულს და არა თვით ვახტანგის სამართალს. შესაბამისად, სავარაუდოდ, ამ დროისთვის ვახტანგის სამართლის წიგნი დასრულებული იყო; მეორე, სახელმძღვანელოა ისიც, რომ ვახტანგის სამართლის ძეგლის შესავალში ასევე *ავთანდილ ამილახორი* იყო მოხსენიებული. სხვა პირები, რომლებიც ჩამოთვლილი არიან ამავე შესავალში, გაცილებით უფრო გვიანდელ პერიოდს უკავშირდებიან. ამილახორი 1708 წლის I-ლ ნახევრამდე იყო საქართველოში და მონაწილეობდა ვახტანგ VI-

⁸⁵ იქვე, გვ. 21-22.

ის სამართლის ძეგლის შექმნაში. ეს უკანასკნელი კი 1708 წლიდან 1710 წლის მაისამდე ირანშია. ესე იგი, ამ პერიოდში (ანუ 1708 წლის I-ლი ნახევრის შემდეგ) ის ვერ მიიღებდა სამართლის ძეგლის შექმნაში მონაწილეობას. ამდენად, ვახტანგის სამართლის წიგნის დასრულების თარიღად უნდა ჩაითვალოს 1708 წელი. მაშასადამე, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის შედგენა ქრონოლოგიურად 1705 წლიდან 1708 წლის I-ლი ნახევრის ჩარჩოებში შეიძლება მოთავსდეს.⁸⁶

ამდენად, აღნიშნული კოლექტიური თანამშრომლობის პროდუქტი იქმნებოდა დაახლოებით ოთხი წლის განმავლობაში 1705-1708 წლებში.

§ 4. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ადგილი საერო სამართლის ძეგლებს შორის და მისი სისტემა

4.1 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი და მისი ადგილი საერო სამართლის ძეგლებს შორის

ქართული სამართლის წყაროებს შორის თვალსაჩინო ადგილი უკავია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს. აღნიშნულზე ისიც მეტყველებს, რომ მრავალი საკითხი მასში სამართლებრივად კარგადაა მოწესრიგებული. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულში, გარდა თვით ვახტანგის სამართლისა, შედიოდა სხვა სამართლის ძეგლებიც, რომელთა შორის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს პრიორიტეტული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. თუმცა ზოგიერთი მეცნიერი ამ დებულებას არ იზიარებდა და მისი მოქმედების იურიდიულ ძალას არ აღიარებდა.

აქ შესასწავლია, ერთი მხრივ, საკვლევი წიგნის მოქმედებისა და სავალდებულობის საკითხი, ხოლო, მეორე მხრივ, საერო სა-

⁸⁶ იქვე, გვ. 31-32; იხ. თ. *ენუქიძე*, მასალები ვახტანგ VI სამართლის წიგნის გავრცელების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, №1, 1959 წ., გვ. 199; ასევე იხ. ლ. *მენაბდე*, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 168; იხ. ივ. *სურგულაძე*, ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, ჟურნ. „მნათობი“, №8, 1955 წ., გვ. 166; გ. *ნადარეიშვილის* აზრით, ვახტანგის სამართლის წიგნი 1704-1709 წლებში დაიწერა, რაც ზედმეტად აფართოებს ამ ძეგლის შექმნის პერიოდს. იხ. გ. *ნადარეიშვილი*, ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., „ბონა კაუზა“, 2003 წ., გვ. 237.

მართლის სხვა ძეგლებს შორის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ადგილი. აღნიშნული მიზნიდან გამომდინარე, უპრიანია, შევადაროთ ვახტანგის სამართალი სხვა სამართლის ძეგლებს, რათა გამოიკვეთოს ვახტანგის სამართლის მნიშვნელობა. როგორც ცნობილია, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული მოიცავს რამდენიმე ქართულ და უცხოურ ძეგლს. ქართულ სამართლის ძეგლებს შორის განსაკუთრებით საგულისხმოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, რომელსაც გადაკვეთის წერტილები აღმოაჩნდა სხვა სამართლის ძეგლებთან. ამ გაგებით, საგულისხმოა, რომ ვახტანგის სამართლის მთელი რიგი მუხლები, ზოგჯერ სიტყვასიტყვით, ზოგჯერ სათანადო ცვლილებებით ბექა-ალბუღას სამართლის შესაბამის მუხლებს იყენებს. აღნიშნულის თვალსაჩინოებისთვის წარმოგიდგენთ ორივე სამართლის ძეგლს. მაგალითად, ბექას სამართლის მე-5 მუხლის მიხედვით, „ჯელი თუ ანუ ფეჯი მოეკუეთოს, ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესამედი დაუურვოს.

თუ თვალი წარმოაგდებინოს, სისხლის მეოთხედი დაუურვოს.

თუ ჯელის თითი მოეკუეთოს, ჯელის გერში მებუთედი დაუურვოს.

თუ ორნი მოეკვეთნეს, თუ რაზომნიცა, ამავე წესითა დაუურვონ.“⁸⁷

რაც შეეხება ვახტანგის სამართალს, მისი 45-ე მუხლის თანახმად, „ცალი თვალი კაცის მესამედი სისხლი არის, აგრევე ცალი ჯელი, აგრევე, ცალი ფეჯი.

მაგრამე, თუ ჯელი სრულ არ დაუშავდეს და ერთი თითი დაუშავდეს, მთელის ჯელის მებუთედი გაუჩნდების.

აგრევე, რამთენიც თითი დაუშავდეს, ყველასათვის ამა ანგარიშით გაუჩინეთ.“

ან კიდევ ბექას სამართლის მე-12 მუხლი გვთავაზობს, რომ „ზედა-დამსხმელისა სისხლი და გერში არ არის.“ ვახტანგის სამართლის 50-ე მუხლის მიხედვით, „თუ მიმჭდომი ან მისი ასაბია მოიკლას თუ დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.“ ან ბექას სამართლის მე-18 მუხლიდან გამომდინარე, „თუ კაცმან მისი სწორი კაცი ცოტას სამდურავისა რასათვისმე თავისა სამამულეშიგან მყოფი ნახოს, იმჯნოს და შეიპყროს, სცეს, შეკრას, შეწსნას, აბჯარი

⁸⁷ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 45.

აქვნდეს თუ სხვა რაცა, წარაქციოს ჯღეხითა წინა, მისი მზღვარი განვლოს და მიიყვანოს... სისხლის ნახევარი დაუურვოს, რასაცა გვარისა იყოს, წანალებიცა სულ დაუკლებლად." ვახტანგის სამართლის 61-ე მუხლიდან ჩანს, რომ „თუ მისი სწორი კაცი ცოტას სამდურავისათვის თავის მამულში დაახელოს, იბრიყოს, დაიჭიროს, შეკრას, აბჯარი აპყაროს, წინ წაიგდოს, თავისი სამძღვარი ცემით გაარონიოს, — სისხლის ნახევარი მისცეს, იარაღი და წანართმევიცა.“⁸⁸

აი თუნდაც სხვა მუხლები: აღბუღას სამართლის 79-ე მუხლის თანახმად, „თუ კაცმან კაცი დაიქირავოს რა გინდა რა საქმისათვის, მისითა გულითა ექირაოს და მას შიგან მოკუდეს, არავინ რას ემართლების ქირისაგან მეტსა.“ ვახტანგის სამართლის 210-ე მუხლის მიხედვით, „თუ კაცმან კაცი ინათხოვროს და მოკუდეს, ვერას შეუა. თუ არა და მიზეზი არა არის რა, უნდა მისცეს თავისი პატრონსა მისსა, როსაც სთხოვოს.“ ან კიდევ აღბუღას სამართლის 91-ე მუხლში აღნიშნულია: „თუ ომსა შიგან ჯელთა დარჩენილსა კაცსა და მისსა აბჯარსა ზედა იცილებოდნენ, რასაცა აბჯარსა ზედა რომლისა ნაკრავი აჩნდეს, და ანუ ცხენსა, მას მართებს. ასრე რომე იგი დარჩომილი კაციცა გაიკითხონ ფიცითა; მანცა როგორცა უმონმოს; სხვა იყოს, — მეორესა კასცა მართებს უცილოდ.“ ვახტანგის სამართლის 254-ე მუხლში წერია: „ომში კაცის დარჩენისათვის. თუ არა და იარაღი ჰქრა რამე და გაუარა, არა ინალვლა რა, ვისაც დარჩეს, იმისი იყოს. თუ მოწამე ყავს, რომ იმ კაცზე ამის იარაღი მოხვდა რამ დამნარჩუნებელს უწინ, ერთი, რომელიც უკეთესი იარაღი ქონდეს, მონმობის გულისათვის მისცეს.“⁸⁹

ასევე აქვე საინტერესოა უცხოური ძეგლების გარკვეული ფრაგმენტები, რათა გაივლოს პარალელები ვახტანგის სამართალთან. მოსეს სამართლის 1-ლი მუხლის თანახმად, „თავ-უყავ მამასა შენსა და დედასა შენსა, ვითარცა გამცნო შენ უფალმან ღმერთმან შენმან, რაჟთა კეთილი გეყოს შენ და დღეგრძელი იყო შენ ქუეყანასა ზედა, რომელ-იგი უფალმან ღმერთმან მოგცეს შენ.“ ვახტანგის სამართლის 78¹-ე მუხლის მიხედვით, „თუ მამამ შვილსა სცეს ან ავნოს რამე, ვერას შეუა — ან უამებლობისათვის უზამს და ან სწავლისათვის, მამის უამებლობა შვილისაგან ჯამს.

⁸⁸ იქვე, გვ. 45-46.

⁸⁹ იქვე, გვ. 53-54.

თუ შვილმან მამა ან გალაჯა, ან უკადრისი რამ ჰკადრა, იმას ავად მოპყრობა უნდა, ამიტომ რომე მეათე მცნება მამისა და დედისა პატივის დება არის." ან მოსეს სამართლის 39-ე მუხლში ფიქსირებულია: „ნუ მიჰყდი აღნადგინებას ძმასა შენსა ვერცხლისასა, ნუცა აღნადგინებას საჭმლისასა, ნუცა ყოველსა აღნადგინებას სესხისა მის შენისასა, რომელ ავასხე ძმასა შესა, რაითა გაკურთხოს შენ ღმერთმან.“ ვახტანგის სამართლის წიგნის 125-ე მუხლის თანახმად, „სულ უკეთესი ეს არის, რომ სარგებელი სულ არ აილოს. სარგებლის სარგებელი არაფერის ვალისა არ გაჩნდების, არ ითხოვბის, არც მიეცემინების.“⁹⁰

ვახტანგის სამართალი უკავშირდება ბერძნულ სამართალსაც. ბერძნული სამართლის 32-ე მუხლში აღნიშნულია: „რომელმანცა მოინდომოს ქრისტიანეთა ზედა ლაშქრის მოყუნა და ანუ ქრისტიანენი გასცეს მტერზედა, მას თავი მოსჭრან.“ ვახტანგის 222-ე მუხლის მიხედვით, „ვინც კაცმა ქვეყანას და ქრისტეს რჯულს უორგულოს... ღმრთისა და ბატონისა ორისავე მესისხლე იქნების და ყოველი ავი იმაზე მართებული არის.“ ან ბერძნული სამართლის 148-ე მუხლის თანახმად, „არა ჯერ არს დედაკაცისაგან, რომე საწელო დაიჭიროს, არცა მოწმობა დაეჯერება, არცა ჯერ არს მისი ქმნად. ვინცავინ იმონმოს, თუ არ ნახოს თავისის თვალითა, გაგონილზედ ნუ იმონებენ.“ ვახტანგის სამართლის 239-ე მუხლის მიხედვით, „დედაკაცს არ ეფიცების, არც გარეშე კაცი შეეგდების, ამისთვის რომე გარეშეს კაცს არ გაუტყდება, არც არას მისის ფიცისას ინალვლის...“⁹¹

ამასთან, სირიულ-რომაული სამართლის გარკვეული ელემენტებიც ჩანს ვახტანგის სამართლის წიგნში. სირიულ-რომაული სამართლის 28-ე მუხლის თანახმად, „არ მისცემს რიგი სამართლისა, რომე ვინმე მოკლას თავისი ყმა და მოსამსახურე თავისი ჯელითა, თუ დააშავა ყმამა და ქნა სასიკუდილო საქმე, უნდა მიართვან ჯელმნიფესა და მან უყოს დანაშაულის ჯაზა.“ შინაარსობრივად ამ მუხლის მსგავსია ვახტანგის სამართლის 95-ე მუხლი: „უჯელმნიფოს კაცს თავისის ყმის სიკუდილი და გახეიბრება არავის ჯელენიფების. რომელიც მაგვარი სასიკუდილო და ან გასახეიბრებელი დანაშაული ქონდეს, ჯელმნიფეს მოაწსენოს და მისი დასტურით უყოს.“⁹²

⁹⁰ იქვე, გვ. 65-66.

⁹¹ იქვე, გვ. 67-68.

⁹² იქვე, გვ. 70.

რაც შეეხება მხითარ გოშის სამართალს, მასთანაც მოეძებნება ვახტანგის VI-ის სამართალს საერთო. მხითარ გოშის 161-ე მუხლის თანახმად, „უშვილოს დედაკაცს ნუ გაუშვებს ქმარი მისი, ამისათვის რომ შვილი არ მიმეცაო.“ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 168-ე მუხლის მიხედვით, „უშვილობისათვის კაცი ძალად და მის უნებურად ცოლს ვერ დააგდება.“⁹³

მართალია, გარკვეული მიმართებები გამოიკვეთა უცხოური სამართლის ძეგლებსა და თვით ვახტანგის სჯულდებას შორის, მაგრამ აშკარაა, რომ კანონმდებელმა ძველი ქართული და უცხოური სამართლის წიგნების თავმოყრით გამოკვეთა უცხოური სამართლის ძეგლთა გამოუსადეგარობა ქართული სინამდვილისთვის.⁹⁴ ასევე ცხადია, „მეფე ვახტანგი საკუთარ დებულებას სავალდებულო ძალას ანიჭებდა, როგორც ყველაზე უფრო შეგუებულს ქართულ ყოფაცხოვრებასთან; რაც შეეხება სხვა იურიდიულ ძეგლებს, ისინი დადებითი სამართლის დამხმარე წყაროს წარმოადგენდნენ. ამგვარად, მოქმედი სამართალი მხოლოდ და მხოლოდ ვახტანგის დებულებით არ ამოიწურებოდა; ვახტანგის დებულება სარგებლობდა უპირატესობით, მაგრამ სასამართლოს ჰქონდა კომპილაციის სხვა ნორმების შეფარდების უფლება, თუ ამას საჭიროება მოითხოვდა.“⁹⁵ თუმცა ადგილი ჰქონდა არაერთგვაროვნებასაც; ერთ ადგილას საუბარი იყო ვახტანგის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალის არარსებობაზე და იმაზე, რომ მას მხოლოდ საცნობარო ხასიათი ჰქონდა, ხოლო მეორეგან ხაზი ესმეოდა ამ ძეგლის სავალდებულობას. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მე-18 საუკუნის სასამართლო აქტებში ხშირად ვახტანგის სამართლის წიგნს იმონებდნენ, რითაც ვახტანგის სამართ-

⁹³ იქვე, გვ. 73.

⁹⁴ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ნ. 1, თბ., ტფილისის უნივერსიტე. გამომცემა, 1928 წ., გვ. 118.

⁹⁵ ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინი სახელობის თბ. სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 18; ასევე იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შორმეტი, XXVI (სერია B) (რედ. ალ. ჯანელიძე), თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1944 წ., გვ. 14. დაახლოებით იგივე აზრს ავითარებდა პროფ. ივ. სურგულაძე. იხ. ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, I, თბ., თბილისის უნივერს. გამომც., 1952 წ., გვ. 88, 93.

ლის სავალდებულო ძალა იყო ხაზგასმული.⁹⁶ სახელდობრ, საკმაო რაოდენობითაა ჩვენამდე მოღწეული მე-18 საუკუნის იურიდიული დოკუმენტები (სასამართლო გადაწყვეტილებების თუ განჩინებების უდიდესი უმრავლესობა), რომლებიც მხოლოდ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვითაა შედგენილი. შესაბამისად, სასამართლო პრაქტიკაში, ჩვეულებრივ, აღიარებული იყო მხოლოდ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სავალდებულო ძალა. გამონაკლისები, რა თქმა უნდა, მხოლოდ წესის არსებობაზე მიუთითებდა. ამავე დროს, 204-ე მუხლის თანახმად, ქართველ კანონმდებელს ასე თუ ისე კარგად ესმოდა, რომ უცხოური წარმოშობის სამართლის ძეგლები „უფროის ჩვენდა უხმარ არს“ და კრებულში შესული სამართლის სხვა წიგნებთან შედარებით, საქართველოსათვის თვით ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნია გამოსადეგი. სწორედ მხოლოდ ეს სამართალი გამოდგება ყველაზე უკეთ ქართულ სინამდვილეში არსებული საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად.⁹⁷

საგულისხმოა ისიც, რომ ამ ძეგლის შექმნიდან თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში ვახტანგის სამართალი ისევ მოქმედი სამართალია. ამასთან, მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი ქართლის სამეფოსთვის იყო შედგენილი, მაგრამ ის მალევე გავრცელდა მთელ საქართველოში, ვინაიდან ჩვენს ქვეყანაში მოქმედ ხალხურ სამართალს ეფუძნებოდა. მისი მუხლების მოთხოვნით მოსამართლეები საქმეებს არჩევდნენ კახეთისა და იმერეთის სამეფოებში, ასევე გურიის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის სამთავროებში. ამასთან, საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ერთმა ნაწილმა, კერძოდ, „სისხლის სამართლის ნაწილმა რუსეთის მიერ ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შედეგად შეწყვიტა არსებობა, ხოლო სამოქალაქო სამართლის ნა-

⁹⁶ დეტალურად იხილეთ ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, I, თბ., თბილისის უნივერს. გამომც., 1952 წ., გვ. 113, 85, 87. აღნიშნულზე კომენტარი გააკეთა ი. დოლიძემ. იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 38-39.

⁹⁷ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი, თბ., „მეცნიერება“, 1971 წ., გვ. 9-10; ასევე იხ. ი. ბუციშვილი, ვახტანგ VI სამართლის ძეგლების შექმნის სოციალურ-პოლიტიკური გარემო, „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“ – ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, №4, 1989 წ., გვ. 47.

ნილი შემდეგაც დიდ ხანს იყო მოქმედებაში.⁹⁸ საქმე ისაა, რომ ვახტანგის სამართლის ძეგლი და ქართულ ჩვეულებათა კრებული მოქმედებდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდგომაც, კერძოდ 1859 წლამდე, 1860 წლიდან კი შვიდი ათეული ნორმა გადავიდა რუსეთის იმპერიის კანონთა კრებულში დამოუკიდებელ ნორმებად.⁹⁹ აქედან ჩანს, რომ ვახტანგ VI-ის წიგნის სამართლებრივი კულტურა უაღრესად დახვეწილია და ვახტანგის სამართალი დიდხანს ინარჩუნებს აქტუალობას, რაც განაპირობებს კიდევ მის გამოყენებას.

ამავე დროს, ვახტანგის სამართლის გავრცელებისა და მთელ საქართველოში მოქმედების თაობაზე შეიცავს მინიშნებებს სასამართლო გადაწყვეტილებები. საგულისხმოა ც. არქ. 226 ფონდში 607 ნომრით დაცული საბუთი (1717-1724 წწ.), რომელიც ბაქარ მეფისა და ეპისკოპოზ-დარბაისელთ-მდივანბეგების მიერ გაჩენილი გადაწყვეტილების წიგნია. მართალია, აქ ურთიერთობის მომწესრიგებელ სამართლად ნახსენებია სამართლის წიგნი, მაგრამ მასში სწორედ ვახტანგის სამართალი უნდა იგულისხმებოდეს. საქმე ისაა, რომ აღნიშნულ საბუთში მოყვანილი დებულება ემთხვევა ვახტანგის სამართლის წიგნის 163-ე მუხლში მოცემულ წესს, რომ „ხელმწიფის უდასტუროდ თავადი, ნურც თავადის ყმა, ნურას იყიდის.“ ასევე HHd – 4421 საბუთით (1792 წ.) განსაზღვრულია, რომ ვინმე გლეხ ივანესშვილ ნინიას შუა აზნაურ პაპუა ტატიშვილისთვის თავი გაუტეხავს, ხოლო ეს საქმე ოთარ ამილახვარსა და თეიმურაზ ბატონიშვილს განუხილიათ ვახტანგის სამართლის (მთ) მიხედვით. ანალოგიური ხასიათისაა HHd – 14635 საბუთიც (1797 წ.). გარდა აღნიშნულისა, საგულისხმოა კახეთის სასამართლო პრაქტიკა. კახეთის მეფის დავით იმამყულიხანის (1703-1722 წწ.) მიერ გაცემულ საბუთშიც (1710 წ.) მოხსენიებულია სამართ-

⁹⁸ *მ. კეკელია*, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II (იმერეთის სამეფო, გურიის, სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები), თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ. (შემდგომში - *მ. კეკელია*, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II, თბ., 1981 წ.), 22, 25, 56-62.

⁹⁹ *იხ. ს. ჯორბენაძე*, საქართველოს რესპუბლიკის მომავალი სამოქალაქო კოდექსის ძირითადი პრობლემები, კრებულში: „სამართლის რეფორმა საქართველოში“, (1994 წლის 23-25 მაისს თბილისში გამართული საერთაშორისო კონფერენციის მასალები) (გამომცემლები: *ს. ჯორბენაძე*, *რ. კინიკერი*, *ლ. ჭანტურია*), თბ., 1994 წ., გვ. 140.

ლის წიგნი, რომელიც საფიქრებელია, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნის პირველი რედაქციაა, ვინაიდან „ამ დროის კახეთში სხვა სამართლის წიგნს, რომელიც საკანონმდებლო აქტად იქნებოდა აღიარებული, ვერ ვივარაუდებდით.“ იგივე შეიძლება ითქვას 1771 წლის საბუთზე, რომელშიც განსაზღვრულია, რომ დავა გადაწყვეტილია ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის 103-ე მუხლის მიხედვით. ასევე აღნიშნული სამართლის წიგნი იმერეთშიც გამოიყენებოდა. მაგალითად, საქ. ც. არქივის 1448 ფ. 3161 საბუთი, რომელიც სოლომონ II-ის მიერ გოგლის უდაბნოსადმი მამულის შეწირულობის წიგნია.¹⁰⁰

ამასთან, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული მნიშვნელოვანია სამართლის ზოგადი ისტორიის შესასწავლად, ვინაიდან შეიცავს მდიდარ და ძვირფას მასალას, რაც მისი კულტურული-ისტორიული მნიშვნელობის ერთი მხარეა. ასევე საყურადღებოა კრებულის ის ნაწილი, რომელიც ქართული სამართლის ორიგინალურ ძეგლებს შეეხება. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ბექა-ალბულას სამართალი, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე — ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნზე. მე-18 საუკუნის დასაწყისში ბექასა და ალბულას სამართლის წიგნის დიდი ნაწილი ვახტანგის სამართალში შევიდა, რითაც დაკანონდა ეს ნორმები, როგორც მოქმედი სამართალი.¹⁰¹

ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის მნიშვნელობაზე მიანიშნებს შემდგომი ფაქტიც: ჯერ კიდევ 1798 წელს მეფე გიორგი XII-ის ბრძანებით დავით ბატონიშვილს დაევალა სამართლის წიგნის პროექტის შემუშავება, რომელიც მეფის მიერ იქნებოდა სანქცირებული და სავალდებულო ხასიათს შეიძენდა. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული უკვე ვერ უზრუნველყოფდა ქვეყნის სამართალგანვითარებას და აუცილებელი იყო მისი სახეცვლილება, მით უმეტეს, რომ გასული გახლდათ 90 წელი და ქართლ-კახეთის სოციალურ-ეკონომიკურ-პოლიტიკური მდგომარეობა შეცვლილი იყო.¹⁰² მიუხედავად ამისა, 1812-1813 წლებში, როცა დავით

¹⁰⁰ დაწვრ. აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. თ. ენუქიძე, მასალები ვახტანგ VI სამართლის წიგნის გავრცელების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, №1, 1959 წ., გვ. 201-208

¹⁰¹ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 32-33.

¹⁰² იხ. ე. მეტრეველი, ბაგრატიონთა ღვანლი ქართულ სამართალში, წიგნში: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომც., 2003 წ., გვ. 47.

ბატონიშვილმა შექმნა ნაშრომი „საქართველოს სამართლისა და კანონმცოდნეობის მიმოხილვა“, ავტორი ბრალის პრობლემასთან დაკავშირებით ეყრდნობოდა ქართული სამართლის დიდ ისტორიულ წარსულს, კერძოდ, ექვთიმე მთაწმინდელის, სულხან-საბა ორბელიანისა და ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში დაცულ მნიშვნელოვან ცნობებს ამ საკითხის გარშემო.¹⁰³

ზემოაღნიშნული კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, თუ რამდენად მაღალ საფეხურზე იყო სამართლებრივი განვითარება, რაშიც განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს. აღნიშნულს აძლიერებს ისიც, რომ მოცემული ძეგლი დაახლოებით მთელი საუკუნის მანძილზე გამოიყენებოდა და მოცემული სჯულებების ფუნქციონირების შეწყვეტის (1801 წლის) შემდეგაც კი პოულობდნენ მასში „*racio*“-ს. საქმე ისაა, რომ ხშირია მე-18 საუკუნის შემდეგ სასამართლო გადაწყვეტილებები, რომლებშიც ნახსენებ სამართლის ძეგლად ვახტანგის სამართლის წიგნი უნდა იგულისხმებოდეს. ამასთან, სასამართლო პრაქტიკაში მე-19 საუკუნის 60-იან წლებამდე გრძელდება ვახტანგის სამართლის წესებით ხელმძღვანელობა.¹⁰⁴

ამავე დროს, მნიშვნელოვანია სოლომონ II-ის განჩინება *ხუტუ მიქელაძის* ქალისთვის თავისი ყმისა და მამულის ანდერძით დამკვიდრების თაობაზე, რაც მეფეს ბეჭდით დაუმტკიცებია. მიქელაძეებს ამაზე შფოთი აუტეხავთ: ასეთი რამ „ჩვენში არ ქნიალ.“ განჩინებაში არაერთგზისაა დამოწმებული ვახტანგის სამართალი, როგორც „წიგნი სამართლისა იმერეთისა.“ ამასთან, ვახტანგის სამართალი იმერეთში სოლომონ II-მდე დიდი ხნით ადრეც მოქმედებდა. ზემოთ მოყვანილი გარემოებები ნათლად ადასტურებს, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს არა თუ მხოლოდ ქართლში, არამედ იმერეთშიც სავალდებულო ძალა ჰქონდა და სხვა ძეგლთა შორის სამართლებრივი განვითარების მაღალი კულტურით გამოირჩეოდა.¹⁰⁵

¹⁰³ იქვე, გვ. 49.

¹⁰⁴ იხ. თ. *ენუქიძე*, მასალები ვახტანგ VI სამართლის წიგნის გავრცელების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, №1, 1959 წ., გვ. 214.

¹⁰⁵ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 39-41.

მოკვლეული მასალა ცხადყოფს, რომ ვახტანგის სამართალს უპირატესი იურიდიული ძალა ჰქონდა, საერო სამართლის სხვა ძეგლებთან შედარებით.

4.2 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სისტემა

როგორც აღინიშნა, ვახტანგ VI-ის საკოდიფიკაციო საქმიანობა დასაფასებელია, ვინაიდან მან შეადგინა არა მარტო საკუთარი სამართლის წიგნი, არამედ მოიძია და გააერთიანა ძველი ქართული სამართლისა და უცხოური სამართლის ძეგლები. თუმცა ვახტანგ VI-მ ისინი გადაამუშავა, ქართველი ხალხის პრაქტიკულ მოთხოვნილებათა შესაბამისად გადმოაქართულა და კრებულში შეიტანა. ამ გზით მან მიიღო დიდი კოდიკო, რომლის მსგავსს ვერც ერთი ხალხის სამართლის ისტორიაში ვერ იპოვით. აღნიშნულისთვის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა განისაზღვროს ვახტანგის სამართლის ადგილი სხვა სამართლის ძეგლთა შორის.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულში შედის:

- ა) ზანდუკის ანუ კრებულის საძიებელი;
- ბ) კრებულის შესავალი;
- გ) სამართალი მოსესი (ებრაული სამართლის ქართული ვერსია);
- დ) სამართალი ბერძნული (რომაული);
- ე) სამართალი სომხური (ქართული ვერსია);
- ვ) სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა (ანუ თვით ვახტანგ VI-ის სამართალი);
- ზ) სამართალი ალბულასი;
- თ) სამართალი მეფის გიორგისა;
- ი) „კათალიკოზთა სამართალი.“¹⁰⁶

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი პირველად დაიბეჭდა რუსულ ენაზე 1828 წელს (ე.წ. სენატის გამოცემა), მეორედ 1887 წელს გამოიცა დ. ბაქრაძის რედაქტორობით და მეორე გამოცემის რუსული თარგმანი ეფუძნებოდა სენატის გამოცემას, თუმცა მას რედაქტორის კომენტარები ერთვოდა თან. ვახტანგ VI-ის სამართლის

¹⁰⁶ იხ. ვ. მეტრეველი, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობა და განვითარება, წიგნში: „ქართული სამართლის საფუძვლები“ (რედ. რ. შენგელაია), თბ., „მერიდიანი“, 2004 წ., გვ. 15-16.

ქართული ტექსტი 1846 წელს ქართულ ენაზე გამოსცა პროფ. დ. ჩუბინიშვილმა და შეტანილია „ქართული ქრესტომათიის“ პირველ ნაწილში. ამასთან, ვახტანგის სამართლის ფრანგული თარგმანი გამოსცა მეცნიერმა ი. კარსტმა 1934 წელს.¹⁰⁷

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის ბოლო ნაწილი, კერძოდ, საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნი ქართული სამართლის ყველაზე მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო ძეგლია.

მოცემული სამართლის ძეგლის აღწერილობითი სურათის საჩვენებლად აუცილებელია ითქვას, რომ იგი ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება: ერთი ნაწილი მოიცავს მუხლებს 1-დან 204-ის ჩათვლით, ხოლო შემდეგ იწყება მეორე ნაწილი, რომელსაც წინ ახალი შესავალი ახლავს.¹⁰⁸ დასაწყისში მოდის შესავალი, რომელსაც მოჰყვება ტექსტი. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი ძირითადად მუხლებად და დანაწევრებული, მაგრამ რამდენიმე ადგილას დარგების მიხედვითაა დაყოფა განხორციელებული („კარი თეთრის გარიგებისა“ (მე-15-16 მუხლები); „აქა კარი — დასაწყისი გაყრისა, და ერთმანეთის დაშორებისა თუ ვით უნდა“ (98-115-ე მუხლები), რომელიც კერძო სამართლებრივი ურთიერთობის გარკვეულ შემთხვევებს ითვალისწინებს; „კარი — პირველი, ვალისა თუ როგორც აიღების“ (116-119-ე მუხლები), რომელიც ასევე კერძო საწყისზე მიუთითებს; „ან ვინყოთ კარი ქურდობისა სამართალი მისი“ (150-159-ე მუხლები). აქ წარმოდგენილია ძირითადად კერძო სფერო, თუმცა დაკვირვებული თვალი მცირედი ხარისხით, მაგრამ მაინც შეამჩნევს საჯარო საწყისსაც (რაზეც დაწვრილებით ქვემოთ იქნება საუბარი); „კარი ნასყიდობისა“ (160-166-ე მუხლები)¹⁰⁹ კერძო სამართლებრივი ხასიათისაა. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ მართლმსაჯულებასა და სამართლო წარმოებას შეეხება ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის

¹⁰⁷ იხ. ივ. სურგულაძე, ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, ჟურნ. „მნათობი“, №8, 1955 წ., გვ. 165.

¹⁰⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნთა კრებული, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., საქართველო, სსრ მეცნ. აკად. გამომც. 1963 წ. (შემდგომში — ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 662.

¹⁰⁹ შინაარსის მიხედვით მასში სხვა კარებიც შეიძლება გამოიყოს (კარი სისხლის განაჩენებისა; კარი მიხდომისა და ღალატად დადგომისა და ა. შ.) იხ. ლ. მენაბდე, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966 წ., გვ. 168.

1-14-ე მუხლები (მაგალითად, მე-9 მუხლი - „შანთი ასრე არის“, მე-10 მუხლი - „ფიცი ასრე არის“, მე-13 მუხლი - „მონმით სამართლის ქნა ასრე არის“, მე-14 მუხლი - „ცოდვის მოკიდებისა ასრე არის“), რომლებიც შეიძლება საჯარო საწყისებს გულისხმობდეს. ეს ნორმები ცალკე გამოიყო სათაურით: „კარი სამართლის ქმნისა“. ასევე საჯარო ელემენტები უნდა იყოს წარმოდგენილი 17-49-ე მუხლებში, რომლებიც დასათაურებულია, როგორც „კარი სისხლის განაჩენებისა“, თუმცა აქ დებულებათა უმეტესი ნაწილი კერძო საწყისებს ეფუძნება, რაც გულდასმით და სიღრმისეული ანალიზის შემდეგ უფრო ცხადი ხდება. იგივე შეიძლება ითქვას 50-61-ე მუხლებზე, რომლებიც თავდასხმის ან ჩასაფრების შედეგად მოღალატურად ჩადენილ მკვლელობას შეეხება, გამოვეყავით ასე: „კარი მიჯდომისა და ღალატად დადგომისა“.¹¹⁰

ამასთან, ხელნაწერებში ვახტანგის სამართლის წიგნის რამდენიმე მუხლი სათაურის აღმნიშვნელი წინადადებებით იწყება: „შანთი ასრე არის“ (მუხ. მე-9), „ფიცი ასრე არის“ (მუხ. მე-10), „ცოდვის მოკიდებისა ასრე არის“ (მუხ. მე-14), „პურზე თეთრის გაცემა“ (მუხ. 129-ე), „მონამლისათვის“ (252-ე მუხ.), „ომში კაცის დარჩენისათვის“ (მუხ. 254-ე) და ა. შ.¹¹¹ ამასთან, დებულებათა გარკვეულ ნაწილში შეიძლება, ერთი შეხედვით, საჯარო საწყისი გამოიკვეთოს, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში დებულებათა საფუძვლიანად განხილვის შემდეგ შეიძლება „ამოტივტივდეს“ კერძო საწყისი (დანვრილებით აღნიშნული იხილეთ თითოეული საკითხის განხილვისას). ასეთია მაგალითად, 26-42-ე მუხლები დასათაურებული „ვის როგორი სისხლი სდის“, 43-49-ე მუხლები — „ასოთა და ჭრილობათა სისხლისათვის“, 50-61-ე მუხლები — „მიჯდომისა და ღალატად დადგომისათვის“, 62-74-ე მუხლები — „ცოლ-ქმრის საქმისა ასრე იქნას“, 75-ე მუხლი — „უფროსი კაცის მოკვლისა ასრე იქნას“, 76-ე მუხლი — „უმძრახ კაცთა მოკვლისა ასრე იქნას“, 88-95-ე მუხლებში — „სხვადასხვა მოკვლისათვის ასრე იქნას“, 178-ე მუხლი „ლაშქარში დანარჩუნებულ კაცსა და იარაღზე ირჩოდენ“ და სხვა მუხლები. ამასთან, კერძოსამართლებრივი ურთიერთობის გარკვეულ ასპექტებს უნდა ეხებოდეს 120-ე მუხლი — „ან კოკისა და კოდისა წონისა მოგაჯსენოთ“, 125-

¹¹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 663.

¹¹¹ იქვე, გვ. 664, 666.

ე მუხლი — „სამართლიანად თეთრისა, პურისა, ღვინისა გავლება როგორ ვამს“, 129-ე მუხლი — „პურზე თეთრის გაცემა“, 130-ე მუხლი — „თეთრის მუშაზე გაცემა“, 149-ე მუხლი — „ამანათისა“, 167-ე მუხლი — „გაცვლილობისა“ (მუხ. 167), „ვაზის აკაფისა, ნერგისა, გინა ხილისა ასრე იქნას“ (189), „დანვისა“ (191), „ნაძლევისა ასრე იქნას“ (197), „გლეხის გაყრა ასრე არის“ (204-ე) და სხვა. ამ მუხლების სათაურების მანიშნებელი სიტყვები თუ სიტყვათწყობები *ი. დოლიძემ* აიტანა ტექსტიდან მუხლების სათაურებად.¹¹² მოცემული დასათაურებანი და მათი საჯარო თუ კერძო საწყისების გამოკვეთა აუცილებელია, ვინაიდან მკითხველს უადვილდება კონკრეტული მუხლის დასათაურების ნაკითხვის შემდეგ იმის გარკვევა, თუ მასში დაახლოებით რომელი ურთიერთობის მოწესრიგების ფორმაა განხილული.

ამავე დროს, არის სხვა მუხლები, რომლებსაც რაიმე სათაური არ აქვს. მათთვის სათაურების გამოყოფა შეიძლება ერთგვაროვანი იურიდიული ურთიერთობების მომწესრიგებელი მუხლის თუ ცალკეული მუხლის შინაარსის მიხედვით და ისინი ჩაისვა კავებში:

რიგი და სამართალი თავის მართლებისა (მუხ. 6)

ვმალში გატანება ამ წესით უნდა (მუხ. 7)

მდულარე ასრე უნდა (მუხ. 8)

ვის როგორი სისხლი სდის (მუხ. 26-42)

ასოთა და ჭრილობათა სისხლისათვის (43-49)

მიწდომისა და ღალატად დადგომისათვის (50-61)

ცოლ-ქმრის საქმისა ასრე იქნას (62-74)

უმძრახ კაცთა მოკვლისა ასრე იქნას (76)

მამა-შვილთა და და-ძმათა საქმისა ასრე იქნას (77-83)

ცოლის ნაგვრისა და დაგდებისა ასრე იქნას (84-87)

სხვადასხვა მოკვლისათვის ასრე იქნას (88-95) და ა. შ.¹¹³

ამდენად, საკანონმდებლო მასალის დალაგების შესახებ თვალსაჩინო სურათის შესაქმნელად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სამართლის წიგნის კარებად დაყოფასა და მუხლების დასათაურებას. ამასთან, დიდწილად განსხვავდება სამართლის წიგნის პირველი და მეორე ნაწილები. პირველ ნაწილში

¹¹² დანვრ. მუხლების დასათაურების შესახებ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 79-80.

¹¹³ იქვე, გვ. 80-81.

(მუხ. 1-204) საკანონმდებლო მასალა დალაგებულია გარკვეული თანმიმდევრობისა და სისტემის მიხედვით: სასამართლო წარმოება, სისხლის განაჩენები, მიხდომა და ლალატად დადგომა, მკვლელობის სხვადასხვა სახეობა, გაყრისა და დაშორების რიგი, სესხი და ვალი, ქურდობა და მისი სახეობანი, ნასყიდობა, გაცვლილობა და სხვა. ამასთან, ეს ნაწილი რედაქციული და იურიდიული ტექნიკის თვალსაზრისით მეორე ნაწილთან შედარებით უკეთესადაა დამუშავებული, განზოგადებული და შედარებით ნაკლებად კაზუისტურია. თუმცა მეორე ნაწილის შედგენისას მხედველობიდან გამორჩათ პირველ ნაწილში გათვალისწინებული მუხლები და ნორმები, რის გამოც ვახტანგის სჯულდების მეორე ნაწილის (205-270 მუხ.) რამდენიმე მუხლი პირველი ნაწილის (1-204 მუხ.) ზოგიერთ მუხლს იმეორებს ან ანალოგიური შინაარსისაა. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 195-ე მუხლის თანახმად, „კაცმა თუ ორმოს პირი აჯილი გაუშვას და იმაში ან კაცი ან პირუტყვი ჩავარდეს წმიდა თუ უწმიდური, ის უნდა ნახონ, თავის ნატამალშია თუ სასოფლოს ადგილსა, ან ის ჩავარდნილი კაცი თუ დედაკაცი ბრმა ყოფილა ანუ მთვრალი, — მოსამართლემ კარგად გამოიკითხოს.

თუ თავის ნატამალში ყოფილა ის ორმო, ნახევარს სისხლს შეუვა კაცისას თუ პირუტყვისას; თუ სასოფლოს ადგილს ყოფილა, მთელი ეთხოვების ამიტომ რომ იცოდა, გზა იყო, რად არ დააბურა?“ ამავე ძეგლის 256-ე მუხლის მიხედვით, „ან ორმო დარჩეს პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ თავის ნატამალში აქვს, უფრო ვერას შეუვლენ.

და თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილს არა ინალვლა რა კაცმა, თუ საჭმელი პირუტყვი წაჯდეს, იმაში ჩავარდნილი — ორმოს თუ ნათხარის პატრონს, და საქონლის პატრონს იმისთანა მთელი მიცეს. თუ ცხენი ან ვირი, მაგისთანა, რომ არ იჭმეოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდაუჭადოს.

თუ ყმანვილი ასეთი ჩავარდეს, რომ პირუტყვთან ჩაიგდებოდეს, რაც ინყინოს, მის საფერად მოსამართლემ გაუჩინოს.

ჭკუისმყოფელი ან კაცი ან დედაკაცი ჩავარდეს. არა გაუჩნდება რა, ამისათვის რომე თვალთ უჩანს, ნუ იქს.¹¹⁴

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ სამართლის წიგნში პირველი და

¹¹⁴ იქვე, გვ. 81-83.

მეორე ნაწილების მუხლები არაა თანმიმდევრულად დალაგებული. მართალია, ის თვისებები, რომლითაც უნდა ხასიათდებოდეს მოსამართლე, ჩამოთვლილია მე-3 მუხლში, თუმცა იმავე საკითხს ეხება (მეორე ნაწილის) 215-ე მუხლიც; ფიცისა და მოფიცართა თაობაზე საუბარია პირველი ნაწილის მე-10—მე-12, 143-ე და 147-ე მუხლებში, მაგრამ ანალოგიური საკითხები განხილულია მეორე ნაწილის 237-ე და 239-ე მუხლებშიც; 88-ე მუხლში დასახელებულია მკვლელობის შემთხვევები, თუმცა მოწამვლით მკვლელობას ეძღვნება მეორე ნაწილის 252-ე მუხლი და ა. შ. ამასთან, მსგავსი შინაარსის მუხლები გვხვდება თვით სამართლის წიგნის მეორე ნაწილშიც (მუხ. 231-232-ე და 257-ე). გარდა ამისა, არის პრიმა მუხლებიც, რომლებიც *ი. დოლიძემ* შემოიღო განსაზღვრულ მუხლებთან დაკავშირებით. მაგალითად, 103-ე მუხლი დაიყო 103¹, 103², 103³, 103⁴ მუხლებად, 104-ე მუხლის უკანასკნელი აბზაცი გამოეყო 104¹-ე მუხლად.¹¹⁵ *ი. დოლიძის* მიერ მოხმობილი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სისტემის სქემა სახელმძღვანელოა ამ ძეგლის ძირითადი ასპექტების შესახებ გარკვეული შთაბეჭდილების შესაქმნელად, რაც თავისთავად ძალიან კარგია. *ი. დოლიძემ* დახვეწა ვახტანგის სამართალში არსებული გარკვეული უსისტომობა თუ უსწორობები, რაც ასევე მისასალმებელია. თუმცა მისი სქემის ნაკლი ისაა, რომ მასში არ ჩანს ნათლად ადმინისტრაციული თუ საგადასახადოსამართლებრივი ასპექტები, მიუხედავად პროცესუალური ურთიერთობების მომწესრიგებელი გარკვეული ნორმების გამოკვეთისა.

ი. დოლიძის მიერ დაშვებული ეს ხარვეზი გასწორებულია *დ. ფურცელაძის* მიერ, რომელსაც ამგვარად აქვს წარმოდგენილი დასახელებული ძეგლის სისტემა: პირველ ნაწილში (ანუ წიგნში) შედის ძირითადი კოდექსი, რომელიც აერთიანებს საკითხებს: 1) წინა კარის განყოფილება, რომელიც ეხება 1. 1) სასამართლო წარმოების შესახებ წესებს (1-14 მუხ.); 1. 2) პირველ კარში განხილულია თეთრი ფულის რეგლამენტი: თავი 1-ლი - სასჯელის ფასი, სისხლის განაჩენები, დაზიანებისთვის სისხლით ანაზღაურება; ამავე კარში შედის მეორე თავი, რომელიც ეხება საქორწინო სამართალს და საოჯახო ურთიერთობებს, სისხლის მიცემას (62-97 მუხ.); 1. 3) მეორე კარი მოიცავს გაყრისა და დაშორების შეს-

¹¹⁵ იქვე, გვ. 83-85.

ახებ ნორმებს (98-115/116 მუხ.); 1. 4) მესამე კარი აერთიანებს საკრედიტო ვალდებულებებს (მუხ. 116-149): ა) ვალდებულებების გამო როგორ უნდა სამართლიანად ქერისა და ღვინის გაცემა (მუხ. 125-ე); ბ) პურზე თეთრის გაცემა (129-ე მუხ.); გ) თეთრის მუშაზე გაცემა (მუხ. 130-ე); დ) ამანათი (მუხ. 149-ე); 1. 5) მეოთხე კარი ეძღვნება ქურდობას (150-159 მუხ.); 1. 6) მეხუთე კარი ეხება ნასყიდობას (160-166 მუხ.); 1. 7) მეექვსე კარში მიმოხილულია გაცვლის ხელშეკრულება ([მუხ. 167] 168 მუხ.).² შემდგომი განყოფილება (დამატებითი კანონმდებლობა) მოიცავს: I ქვეგანყოფილებას საჯარო და ადმინისტრაციულ სამართალზე ზოგადი წესების შესახებ (მუხ. 169-175), რომელშიც გაერთიანებულია საკითხები: საერთო (საჯარო) ქონება: წყალი, შეშა და ბალახი (მუხ. 169-172); 2 იურისდიქცია (173-174 მუხ.); 3. სამეფო საკუთრება (175 მუხ.); მეორე ქვეგანყოფილებას განსაკუთრებული ნაწილის სახით (მუხ. 176-204), რაც ეხება: ომის სამართალს (მუხ. 176-178); ნადირობას (მუხ. 179-183); წყლის შედეგად მიწის ჩამორეცხვისას საზღვრების თაობაზე დავასა და ნაპოვნ ნივთზე უფლებას (მუხ. 184-186); საპოლიციო დებულებებს, დელიქტურ ვალდებულებებს, სისხლის სამართლის კანონებს, ყმანვილის მიერ ჩადენილ ქმედებებზე პასუხისმგებას (მუხ. 187-197); საკოლმეურნეო სამართალს, გლეხების საზოგადოებრივ-ფეოდალურ მდგომარეობას მიწათმფლობელებთან ურთიერთობაში (მუხ. 198-204).¹⁶

წიგნის მეორე ნაწილი მოიცავს ნოველებსა თუ დამატებით კოდექსს, რომელშიც გაერთიანებულია შესავალი. წინა კარი შეიცავს ნორმებს სამართალწარმოებისა და გადაწყვეტილების გამოტანის (შედგენის) წესების შესახებ (მუხ. 205-206). პირველი განყოფილება ეხება ნდობაზე დამყარებულ ვალდებულებებს: სესხს, მიბარება-შენახვასა და თხოვებას (მუხ. 207-211); მეორე განყოფილებაში განხილულია სახელმწიფო იურისდიქცია (212-216 მუხ.); მესამე განყოფილებაში აღნიშნულია სამეფო იურისდიქცია (217-219 მუხ.); მეოთხე განყოფილება ეხება ქვეყნისა და რჯულის ღალატს (მუხ. 220-222); მეხუთე – საქორწინო სამართალსა და ნიშნობას (მუხ. 223-225); მეექვსე განყოფილებაში აღ-

¹⁶ აღნიშნულზე იხ. Памятники грузинского права, кн. I, Законы Вахтанга VI, перевод, введение, примечания, глосарий и указатели Д. Пурцеладзе, (ред. серии И. Додиадзе, редакторы тома Г. Жордания и Я. Пугларидзе,) Тб., «Мецნიერება», 1980, გვ. 315-316.

წერილია პირადი პატივის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული (ცრუ ბრალდება, ცილისწამება, შეურაცხყოფა, მუქარა, გინება და სხვა) (მუხ. 226-228), მეშვიდე განყოფილებაში — ქირავნობა (მუხ. 229-230), მერვე განყოფილებაში — მემკვიდრეობითი სამართალი (მუხ. 232-234), მეცხრეში — თავდებობა (მუხ. 235-ე), მეათეში — გაგრძელება შეფასებითი პროცესისა (მუხ. 236-239), მეთერთმეტე განყოფილებაში მოწმის სტატუსზეა საუბარი და ა. შ.¹¹⁷

ზემოდასახელებული სქემა იმიტომ მოვიხმე, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სისტემის შედარებით განსხვავებულ სურათს იძლევა და მოიცავს ასევე ადმინისტრაციული სამართლის ნორმებსაც. ყოველივე ეს ადასტურებს, რომ ვახტანგის სამართლის ძეგლი ადმინისტრაციულსამართლებრივ ურთიერთობებსაც აწესრიგებს. მოცემულ სქემას, მიუხედავად იმისა, რომ ავსებს ზემოთ წარმოდგენილ ხარვეზს, აკლია სიცხადე.

მოკვლეული მასალის მიხედვით, ვახტანგის სამართალში განხილული საკითხები პირობითად შეიძლება გაერთიანდეს, ერთი მხრივ, ნაწილში, რომელიც კერძო საწყისს ეფუძნება და, მეორე მხრივ, ნაწილში, რომელიც საჯარო საწყისზეა აგებული.

1. მართალია, აღიარებულია, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი შეიცავს სამოქალაქო და სისხლის სამართლის ნაწილებს, მაგრამ დასახელებული ძეგლი აშკარად სხვა სამართლის დარგის ელემენტებსაც წარმოგვიდგენს. უპირველეს ყოვლისა, ვახტანგის სამართალში მრავლადაა სამოქალაქოსამართლებრივი ურთიერთობების მომწესრიგებელი ნორმა. მაგალითად, ვახტანგის სამართლის წიგნის 165-ე მუხლის მიხედვით, მყიდველის მიერ „ახალს ნასყიდს მამულს და აგარაკში“ ქონების პოვნის შემთხვევაში, თუ „მამულის მამსყიდველთან ფასი გარდანყუეტილი არის“, აღნიშნული ვერ გახდება დავის საგანი, თუმცა „თუ ფასი რამ დარჩომილა“, მყიდველმა დარჩენილის პროპორციულად უნდა აუნაზღაუროს გამყიდველს.¹¹⁸ მოცემული ნათლად გამოხატავს იმას, რომ აღიარებულია ინდივიდის ინტერესი და საუბარია მხოლოდ ხელშეკრულების მხარეებს შორის წარმოშობილ ვალდებულებაზე. ეს კი კონკრეტულ კერძო პირთა შორის არსებულ სამართლებრივ ურთიერთობას გულისხმობს და ამა თუ იმ პირის ინტერესის

¹¹⁷ იქვე, გვ. 316-319.

¹¹⁸ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 522.

დაკმაყოფილებაზე მიუთითებს. საყურადღებოა ასევე ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 197-ე მუხლი, რომლის თანახმად, „კაცი ყმანვილსა და უჭკუოს კაცს არ უნდა დაენადლოს, არც იმას უნდა ჩამოჰყუეს, რომ ან შეეჭიდოს, ან ლოდს ააზიდვინოს, ან გარდაბტომა მოუდვას, ან ცურვა დაჰპატიჟოს თუ რამ ამგვარი ნადღევი მოუდვას, თორემ, თუ ამაში იმ ყმანვილმან და უჭკუომ იწყინა რამე, იმ უფროსს კაცს ბრალი დაედება.“ მაშასადამე, საქმე ეხება ყმანვილსა („უჭკუო“) და ზრდასრულ ადამიანს შორის სანადღეოს დადებისას განსაზღვრული დავალების შესრულების შედეგად ყმანვილის დაზიანებას. „ამით თუ რამ ავი დაემართება, ან მოიტეხა რამე, ან დაშავდა, ან მოკუდა, ან დასნეულდა, — მკუდარს სამარხი და დაშავებულს სააქიმო. და რამთონსაც ხანს საქმესა და სამუშაოს დამცდარა, იმისი პასუხიც უნდა გასცეს.“¹¹⁹ ე. ი. ამ შემთხვევაში პასუხისმგებლობა მთლიანად მეორე პირზე გადადის და თუ სანადღეოს შედეგად დასნეულების ან დაზიანების გამო დაზარალებული რაიმე საქმეს მოცდა, ამისთვის პასუხისმგებლობაც მეორე (ზრდასრულ) პირს ეკისრება. ამდენად, ამ შემთხვევაში კერძო პირთა შორის მყარდება რა ურთიერთობა დაზარალებულის ხელყოფის გამო მათსავე მოქმედებებზე პასუხისმგებლობაც დაზარალებულისთვის ზიანის ანაზღაურებით შემოიფარგლება. ასევე აქ არ ჩანს საჯარო პირი თუ ორგანო, როგორც საჯარო ხელისუფლების (უფლებამოსილების) განმახორციელებელი სუბიექტი, გამოკვეთილია კერძო ინტერესის დაკმაყოფილება. ეს ყველაფერი და, საერთოდ, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მრავალი მუხლი ადასტურებს ამ ძეგლის უმეტესწილად კერძო სანყისებზე აგებას.

2. რაც შეეხება ვახტანგის სამართალში ასახულ საჯარო სანყისს, იგი სამი მიმართულებით უნდა გაიშალოს: ა) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შედის მუხლები, რომლებიც, ერთი შეხედვით, შეიძლება საჯარო სანყისს ეფუძნებოდეს, თუმცა ჩაკვირვების შემდეგ გამოიკვეთოს მისი კერძო ხასიათი. აღნიშნულის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ მუხლები ქურდობის კარიდან. კერძოდ, 151-ე მუხლით დადგენილია, ცოლსა და ქმარს, ერთად მწოლს, თუ შეეპარა ქურდი და კაცის იარაღი ან ტანსაცმელი ან ქალის სამკაული ან ტანისამოსი მოიპარა, „ის ნაქურდალიც

¹¹⁹ იქვე, გვ. 530.

შვიდეულად უზლოს, და რასაც გვარისა არიან, ნახევარ-ნახევარი სისხლი სხვა გარდაუჭადოს. თუ ვერ აუვიდეს, ქურდი თავისის ცოლ-შვილით, საქონლით და ნასყიდით მიეცეს.“¹²⁰ მოცემულ ნორმაში წარმოდგენილია პიროვნების, ოჯახის ინტერესი. ამ შემთხვევაში ქურდობა განიხილება კერძო ხასიათის სამართალდარღვევად. ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 152-ე მუხლის თანახმად, ლაშქრობაში ცხენის ან მეომრის აღკაზმულობის ქურდობისას ქურდი ვალდებულია, ნაქურდალი „შვიდეულად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა.“¹²¹ დასახელებული მუხლები კერძო საწყისებზეა აგებული, ვინაიდან ხელიყოფა კერძო პირის ინტერესები, საზოგადოება არ ერევა ასეთი სამართალდარღვევის განხილვაში და, შესაბამისად, უნდა დაკმაყოფილდეს დაზარალებულის ინტერესები, რაც საბოლოო ჯამში კერძო ხასიათის დელიქტების არსებობას ადასტურებს. ამასთან, იგივე შეიძლება ითქვას ვახტანგის სამართალში მკვლელობის შესახებ არსებულ ზოგიერთ მუხლზე. მაგალითად, 52-ე მუხლში საუბარია „მიმჭდომისა და ასაბიას“ სიკვდილის შემთხვევაში სისხლის ნახევრის მიცემაზე. სისხლი კი ქონებრივ ანაზღაურებას უტოლდებოდა, შესაბამისად, მოცემულ დებულებაში კონკრეტულ პირთა ქონებრივი ინტერესების დაცვას ექცევა ყურადღება. მსგავსი ტიპის პასუხისმგებლობაზეა აქცენტი გაკეთებული 53-ე და 54-ე მუხლებში. ამდენად, ზოგჯერ დანაშაულებრივი მოქმედებანი შეიძლება კერძო ხასიათის ელემენტებითაც იყოს დატვირთული.

ასევე საგულისხმოა, რომ ვახტანგის სამართალში იშვიათად მოიპოვება წმინდა საჯარო საწყისები, ისინი (განსხვავებით კერძო ხასიათის ნორმებისა), მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ საერთოდ, არაა, ვინაიდან ათეულობით მუხლი აშკარად საჯარო საწყისს ეფუძნება. მაგალითად, ამ საერო სამართლის ძეგლის 155-ე მუხლის მიხედვით, „საყდრის გატეხისა, ჯვარისა და ხატის დამტყრევისა, ჯელმწიფის სალაროს გატეხისა ჩვენ არ გვითქუამს რა,“ როგორც მეფესა და კათალიკოსს უნდა, ისე გადაწყვიტოს.¹²² აქ გამოკვეთილია საჯარო ინტერესის არსებობა იმით, რომ საქმის გადაწყვეტაში ერთვება საჯარო ხელისუფლების წარმომადგენელი, როგორც

¹²⁰ იქვე, გვ. 519.

¹²¹ იქვე

¹²² იქვე, გვ. 496, 520.

საჯარო უფლებამოსილების მატარებელი. ამდენად, ამ შემთხვევაში კანონმდებელი სწორედ სახელმწიფოს თხოვს რეაგირებას. მოყვანილი მაგალითებიდან ქურდობის შესახებ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქურდობა ზოგჯერ შეიძლება იყოს კერძო დელიქტი, თუმცა განსაზღვრულ შემთხვევებში — საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევა (დანაშაული). ამდენად, საჯარო და კერძო სანქსიებს შორის მიჯნის გასავლებად განმსაზღვრელია, თუ ვისი ინტერესი ხელიყოფა კონკრეტულ სამართლებრივ ურთიერთობაში და რომელ სუბიექტზეა დამყარებული ამ ფაქტის გამო საქმის აღძვრა.¹²³

ამასთან, ცალკეა გამოსაყოფი ნორმები, რომლებიც დატვირთულია საჯარო ელემენტებით. მაგალითად, მრუშობაში მაჭანკლობისათვის „მაჭანკალს ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელსაბელიანი, ნიფწვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ“ (69-ე მუხლი).¹²⁴ მაშასადამე, მოცემულ შემთხვევაში გამოიყენებოდა გამანბილებელი სასჯელი, რომელიც საჯაროდ შეურაცხყოფის მიყენებას უნდა გულისხმობდეს. აქ წინა პლანზე იწევს საზოგადოებრივი ინტერესი, ვინაიდან მრუშობით შეიძლება ხელყოფილ იქნეს საზოგადოებრივი მორალი, შეიღახოს მრავალი ოჯახის „ღირსება“. შესაბამისად, ამ ტიპის ქმედებას სახელმწიფო აცხადებს უღირსად და ითვალისწინებს საჯარო წესით საზოგადოების წინაშე შიშველი ფორმით სოფელში შემოტარებას. მოცემულ შემთხვევაში შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ მე-18 საუკუნეში საზოგადოება აღჭურვილი იყო საჯარო უფლებამოსილების განხორციელების ფუნქციებით და ასევე სახელმწიფოა დაინტერესებული, რომ უზნეო ქმედებისათვის დასაჯოს სუბიექტი. საზოგადოებრივი ინტერესის შელახვით ხელიყოფა საჯარო ინტერესი;

ბ) ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში გვხვდება ადმინისტრაციულსამართლებრივი ურთიერთობების მომწესრიგებელი ნორმებიც. საკვლევი საერო სამართლის ძეგლის 214-ე მუხლში „ქუეყანისა და ქალაქთ შენახვის“ შესახებ მითითებულია, რომ „უდების დადება კაცის-კულის ოდენი არის, ამაღ რომე

¹²³ იხ. ა. ერქომაიშვილი, კერძო დანაშაულის შესახებ, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №23, 1928 წ., გვ. 530-532. შეად. ივ. სურგულაძე, კერძო დანაშაულის შესახებ, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №18, 1928 წ., გვ. 434-438.

¹²⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I., თბ., 1963 წ., გვ. 499.

ბოლო აღარ მოელებს. და ჯელმნიფემ მოსამართლე და გამგებელი მღ.თისა და ჯელმნიფის მოშიში უნდა დააყენოს, რომე ჯელითაც გამოუვიდეს.“¹²⁵ აქ უნდა იგულისხმებოდეს საჯარო მოხელის მიერ თავისი მოვალეობის ჯეროვნად შეუსრულებლობა, რომელიც გარკვეული სიზარმაცით გამოიხატებოდა. მოსამართლე და განმგებელი, რომლებსაც მნიშვნელოვანი საჯარო უფლებამოსილებები ჰქონდათ, უნდა ყოფილიყვნენ ღვთის მოშიში და „ხელმნიფის მოშიში“. მეფის ხელისუფლება მოწოდებული იყო, დაეცვა ნორმა, რომლითაც მებატონეების მიერ ყმისთვის ზედმეტი გადასახადების დაკისრება „კაცის კვლის ოდენი იყო“, თუმცა ძნელი სათქმელია, ის სინამდვილეში ხორციელდებოდა თუ არა. ამით კი საჯაროსამართლებრივი ურთიერთობის რეგულირებას ექცეოდა ყურადღება. 217-ე მუხლის თანახმად, „ეკლესიის პატრონის დასტურით ეკლესიის მამულის დამუშავებისას „ღალა და სამსახური გარდაუწყადოს“. საერთოდ, 217-219 მუხლები სახელმწიფო იურისდიქციას ეხება, რაც საჯაროსამართლებრივი, კერძოდ, კი ადმინისტრაციული სამართლის სფეროა. ეკლესიის მესვეურნი საჯარო უფლება-მოვალეობებს ასრულებენ და მოცემულ ურთიერთობაშიც გამოდიან, როგორც საერო ხელისუფლების (ზოგადად კი „საჯარო“ უფლებამოსილების) მატარებელნი. მაშასადამე, თუ შეილახა მათი ინტერესი, ხელიყოფა საჯარო ინტერესი. ამასთან, 218-ე მუხლის მიხედვით, „ეკლესიას შიგნით საფლავი არ გაისყიდების, ამაღ რომე კაცი არც თითონ ღირსა დამარხვად, არამთუ სხვას მიყიდოს...“¹²⁶ ეს ნორმები მთლიანად დავდაყირა აყენებს იმ მოსაზრებას, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი შედგება სამოქალაქო და სისხლის სამართლის ნაწილებისაგან, ვინაიდან გვხვდება ადმინისტრაციულსამართლებრივი საკითხების მომწესრიგებელი დებულებებიც;

გ) დასახელებული მუხლი (217-ე), გარდა იმისა, რომ სახელმწიფო იურისდიქციას განიხილავს, ასევე საგადასახადო ურთიერთობებს აწესრიგებს, ვინაიდან ეხება ეკლესიის პატრონის ნებართვით ეკლესიის მამულის დამუშავებისას „ღალისა და სამსახურის“ გადახდას. ამავე დროს, შეიძლება მოვიყვანოთ 162-ე მუხლიც, რომელშიც ფიქსირებულია, რომ ნაყიდ მიწაზე ბეგარის დადება

¹²⁵ იქვე, გვ. 537.

¹²⁶ იქვე, გვ. 537-538.

ხდებოდა: „თუ კაცმან სოფელი ან გლეხი თავადისაგან ან აზნაურისაგან სასყიდლად მოინდომოს, ჯელმნიფესაც უნდა დაკითხვა.

მაგრამე უკითხავადაც სყიდულა და არც ჯელმნიფე გამოჰყიდებია, ამიტომ რომე, ვინც უნდა იყიდოს, ჯელმნიფის კოდის პური, ბეგარა, საბალახე, რაც რამ ფერი საჯელმნიფო, ლაშქარ-ნადირობა, — არცერთი დააკლდება, ყველა უნდა ქნას, თუ ჯელმნიფემ არ გაათარხნა.“¹²⁷ ამდენად, ფეოდალის ყმა-მამული უნდა გასხვი-სებულიყო ხელმნიფის ნებართვით. თუმცა ასევე ასეთი გაყიდვა დაიშვებოდა ხელმნიფის ნებართვის გარეშეც და არც ხელმნიფე მოედევებოდა, ვინაიდან ნასყიდს თან სახელმნიფო გადასახადი მიჰყვებოდა, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ ხელმნიფე მას აღნიშნული გადასახადისაგან არ გაათარხნებდა.¹²⁸ მოცემულ მუხლში აშკარად საგადასახადო ურთიერთობებია მონესრიგებული. ალბათ, აქ უნდა მოიაზრებოდეს დღესდღეობით არსებული დებულება იმის თაობაზე, რომ შემოსავლის მიღების შემდეგ მყიდველმა უნდა გადაიხადოს საშემოსავლო გადასახადი. ამდენად, ნაყიდ ქონებაზე სახელმნიფო ბეგარის დადება გულისხმობს სახელმნიფოს მიერ საჯარო ფუნქციების განხორციელებას. ამიტომ აქ ივარაუდება, რომ არსებობს საჯარო ინტერესი. შესაბამისად, მართალია, ამ ძეგლში არ იყო სამართლის დარგები მკვეთრად გამოხატული და სისტემატიზირებული, მაგრამ როგორც გარკვეულ ნიუანსებზე დაყრდნობით ჩანს, ესა თუ ის ნორმა აგებულია კერძო ან საჯარო სანყისზე. აღნიშნული გარემოებები ასევე იძლევა საგადასახადოსამართლებრივი და ადმინისტრაციულსამართლებრივი ურთიერთობების მომწესრიგებელი ნორმების დანახვის საშუალებას. როგორც ზემოგანხილულიდან ჩანს, ვახტანგის სამართლის წიგნით რეგულირდებოდა ზოგადად საჯაროსამართლებრივი ურთიერთობები.

მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი შედგება კერძო და საჯარო სამართლის ნაწილებისაგან. ამ შემთხვევაში აღნიშნული სამართლის ძეგლის მხოლოდ ორ ნაწილად დაყოფა პირობითია. სავარაუდოა, რომ იმ დროისთვის სა-

¹²⁷ იქვე, გვ. 521.

¹²⁸ იხ. კ. ბიშვილი, ნასყიდის დაბეგრელობის საკითხისათვის, „საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მაცნეში“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1977 წ., გვ. 184-185.

მოქალაქო სამართალი ფართოდ უნდა ყოფილიყო გაგებული და უტოლდებოდა კერძო სამართალს. ასევე საფიქრებელია, რომ სისხლის სამართალი მაშინ სიმბოლურად საჯარო სფეროს გამოხატავდა. ამიტომ მეტი სიზუსტისთვის უმჯობესია ითქვას, რომ საკვლევი სამართლის ძეგლი შედგება საჯარო და კერძო სამართლის ნაწილებისაგან, რაც თავიდან აგვაცილებს დასახელებულ დაყოფასთან დაკავშირებულ უხერხულობას. ამასთან, მართალია, აქ მუხლები მიმოხილულია, მაგრამ მაინც შეინიშნება ერთგვარი სისტემა. ჩვენ შევეცადეთ, რომ შედარებით მოწესრიგებული სახე მიგვეცა ნაშრომისთვის და, შესაბამისად, სისტემაში მოგვეყვანა აქა-იქ მიმოხილული ნორმები სამართლის ცალკეული დარგებისა და კონკრეტული ინსტიტუტების თანამედროვე კლასიფიკაციის მიხედვით.

სისხლისსამართლებრივი ცნებები და ინსტიტუტები ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით

§ 5. სისხლის სამართლის ზოგადი ნაწილი

5.1. ზოგადი დებულებები დანაშაულის სამართლებრივი ბუნების შესახებ

დანაშაულის საკითხი ზოგადსაკაცობრიო პრობლემათა წრეს მიეკუთვნება. როგორც ცნობილია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ძირითადი წყარო ჩვეულებითი სამართალია, რომელიც ქმედებას დანაშაულებრივად აცხადებს იმდენად, რამდენადაც საზოგადოებრივი აზრის მიხედვით ითვლება ის ასეთად და მისთვის ითვალისწინებს პასუხისმგებლობას. მართალია, აქ დანაშაულის საზოგადოებრივი საშიშროების ელემენტის არსებობაზეა საუბარი, თუმცა საგულისხმოა, რომ ვახტანგის სამართალი იცნობდა მართლწინააღმდეგობისა და ბრალის პრობლემებსაც. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში საჯარო და კერძო ხასიათის სამართალდარღვევებს შორის მკვეთრი მიჯნა არაა გავლებული, მაგრამ გარკვეულ გარემოებებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ამ საზღვრების დადგენა. დანაშაულის სამართლებრივი ბუნების გასარკვევად აუცილებელია მისი მრავალმხრივი ანალიზი, ვინაიდან დანაშაულთა სამართლებრივი ბუნების დადგენა რამდენიმე გარემოებას უკავშირდება, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს საჯარო და კერძო სანქციებს შორის მიჯნის გავლებას. მოკვლეული მასალა ცხადყოფს, რომ ზოგჯერ, ერთი შეხედვით, საჯარო სამართალდარღვევა შეიძლება კერძო დელიქტის ნიშნებს შეიცავდეს, რის გამოც მას მოჩვენებითი ბუნების საფუძველზე შეიძლება ვუწოდოთ „კეაზი-დანაშაული“. ამიტომ აუცილებელია სხვადასხვა სამართალდარღვევისთვის დამახასიათებელი ნიშნების გამოკვეთა, რაც, ბუნებრივია, გულისხმობს თემის გაშლას სამართალდარღვევათა კონკრეტული სამართლის სფეროსთვის მიკუთვნების კრიტერიუმების განსაზღვრის მიმართულებით.

როგორც აღინიშნა, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში გვხვ-

ვდება კერძოსამართლებრივი დელიქტები და საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევები; ამასთან, ხშირად დანაშაულები, რომლებიც ასახულია დასახელებულ ძეგლში, შეიცავს კერძო ხასიათის ელემენტებს, რის გამოც აუცილებელია სამართალდარღვევის სამართლებრივი ბუნების სწორად განსაზღვრა. ქართულ ჩვეულებით სამართალში დანაშაულები იყოფა ორ ჯგუფად — დანაშაულებად, რომლებიც საზოგადოების წინააღმდეგაა მიმართული და იწვევს მთელი საზოგადოების რეაგირებას და დანაშაულებად, რომლებიც მიმართულია კერძო ინტერესების წინააღმდეგ (კერძო დელიქტები). თუმცა ეს კლასიფიკაცია ჩვეულებით სამართალში ფორმალურია, ვინაიდან საზოგადოებისა და კერძო პირთა ინტერესების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა შორის ზუსტი მიჯნის გავლება შეუძლებელია.¹²⁹ ამდენად, მოცემული დაყოფა პირობით ხასიათს ატარებს, ვინაიდან რთულია საზღვრების დადგენა. თუმცა ასევე საგულისხმოა, რომ საჯარო სამართალი სახელმწიფო ნების ქმნილებაა და, ამავდროს, ამ ნებისთვის ზღვარდამდები. რაც შეეხება კერძო სამართალს, იგი ინდივიდთა შორის წარმოშობილ ურთიერთობებს აწესრიგებს.¹³⁰

ამდენად, მართალია, რთულია იმის გარკვევა, თუ რომელ ინტერესს ადგება ზიანი, თუმცა გარკვეული დეტალების განხილვით შესაძლებელია საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევებსა და კერძო დელიქტებს შორის მიჯნის პრობლემის ახსნა. მოცემულ შემთხვევაში კი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის, თუ ვისი ინტერესი შეილახა. ამასთან, ზოგჯერ საკითხი შეიძლება შეეხოს ზოგად პრობლემებს, მორალურ საკითხებს, რომლებიც მთელ საზოგადოებას ეხება და, შესაბამისად, ასეთი ღირებულებების ხელყოფა უკარგავს მოცემულ შემთხვევას კერძო ხასიათს, ვინაიდან საჯარო ელემენტს გულისხმობს. თუმცა მათ პარალელურად არსებობს კერძო დელიქტები, რომლებიც ეხება სისხლისსამართლებრივ ინსტიტუტებს, მაგრამ შეიძლება არ იყოს საჯარო ხასიათის. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 75-ე მუხლით

¹²⁹ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. გ. დავითაშვილი, დანაშაულის ბუნებისათვის ქართულ ჩვეულებით სამართალში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, სამართლის სერია, №1, 2005 წ., გვ. 76-77.

¹³⁰ იხ. ლ. ჭანტურია, უძრავი ნივთების საკუთრება, მე-2 გამოცემა, თბ., გამომც. „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 17-23.

დადგენილია აზნაურის ან გლეხის მიერ „მისგან უფროსი კაცის“ მოკვლა, რაც ანაზღაურდება ერთ-ნახევარი სისხლით. აქ საუბარი უნდა იყოს კერძო დელიქტზე, ვინაიდან საქმე ეხება კერძო პირებს შორის კერძო ხასიათის უფლება-მოვალეობების შესახებ წარმოშობილ ურთიერთობას და საბოლოოდ კერძო ინტერესის დაკმაყოფილებას. ამავდროს, 151-ე მუხლით დადგენილია, რომ ცოლსა და ქმარს, ერთად მწოლს, თუ შეეპარა ქურდი და კაცის იარაღი ან ტანსაცმელი ან ქალის სამკაული ან ტანისამოსი მოიპარა, „ის ნაქურდალი შვიდეულად უზლოს, და რასაც გვარისა არიან, ნახევარ-ნახევარი სისხლი სხვა გარდაუჭადოს.

თუ ვერ აუვიდეს, ქურდი თავისის ცოლ-შვილით, საქონლით და ნასყიდით მიეცეს.“ ამ ნორმაში გამოკვეთილია პიროვნების, ოჯახის ინტერესი, თუმცა მასში არაა საჯარო ელემენტი. დასახელებული დებულება ყურადღებას ამახვილებს კერძო პირთა შორის არსებულ ურთიერთობაზე, რომლის დარღვევისას უნდა გატარდეს კერძო ხასიათის ღონისძიება. ან 153-ე მუხლიც ეხება გარკვეული ნივთების (მაგალითად, სამკაულის) ქურდობისას ნაქურდალის შვიდეულად ანაზღაურებასა და სისხლის ნახევრის მიცემას.¹³¹ ზემომოყვანილი მუხლები კერძო საწყისებზეა აგებული, ვინაიდან საზოგადოება ან სახელმწიფო არ ერევა ასეთი სამართალდარღვევის განხილვაში და ასევე არ ჩანს საჯარო ინტერესის დამცველი, ხოლო სამართალდარღვევაზე ზემოქმედების ღონისძიებად კერძო სანქციაა გათვალისწინებული. იგივე შეიძლება ვთქვათ მკვლელობის ზოგიერთ მუხლზე. მაგალითად, 52-ე მუხლით დადგენილია „მიმდომისა და ასაბიას“ სიკვდილის შემთხვევაში სისხლის ნახევრის მიცემა. მოცემულ დებულებაში ყურადღება ექცევა კონკრეტულ პირთა ქონებრივი უფლებების დაცვას. მსგავსი ტიპისაა 53-ე და 54-ე მუხლებიც.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ხასიათის სამართალდარღვევები წარმოშობს დელიქტურ ვალდებულებებს. კერძო დელიქტები, როგორიცაა მკვლელობა, ქონებრივი ზიანის მიყენება და სხვა, დაზარალებულის მხრიდან იწვევს შურისძიებას ან კომპოზიციის გადახდის მოთხოვნას, დამნაშავეს კი უჩნდება ცალკეული სა-

¹³¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 500, 519.

მართალდარღვევისათვის დაწესებული კომპოზიციის გადახდის ვალდებულება. ამასთან, ვალდებულების შეწყვეტის ყველაზე გავრცელებული ფორმაა ვალდებულების შესრულება, თუმცა ქართულ ჩვეულებით სამართალში ვალდებულების შეწყვეტის საფუძვლად გამოდის ასევე ვალდებულების გაქვითვა — დანაშაულის „გაბრა“. ის უკავშირდება ორივე მხარის მიერ ჩადენილი სამართალდარღვევის სიმძიმისა და ერთურობისთვის გადასახდელი გადასახადის სხვაობის დადგენასა და საბოლოო ჯამში გადასახადის გადახდას იმის მიერ, რომლის გადასახდელი კომპოზიციაც მეორეზე უფრო მეტი იყო, მეორის მიმართ კი მოქმედებს ვალდებულების გაქვითვა — მეტი გადასახადი შთანთქმავს მცირეს. დანაშაულის „გაბრა“ „ჩაროწინების“ სახელითაა ცნობილი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 36-ე მუხლში: „ან ესე ვინყოთ. უკეთუ მოიკლას დიდებული და მკულელი იგი გამოჩენით იყოს, დიდი კაცი იყოს თუ დაბალი, მეფის აზნაური თუ თავადის აზნაური, მოკითხული ქენით, თუ რასთვის მოუკლავს.

თუ ამხანაგი არის ის დიდებულის მკულელი დიდებულისა, და გამოჩენილი სისხლი მართებია და მისთვის მოუკლავს, ეს ნამართები სისხლიც გაუსინჯეთ და იმ ახლის მკუდრის სისხლიც გაუსინჯეთ და შეადარეთ; რაც ნამართებმან სისხლმან შეიფარდოს, ჩააროწინეთ, და რაც მეტი დარჩეს, მიაცემინეთ.“¹³² ასევე დანაშაულის „გაბრის“ ელემენტებია წარმოდგენილი 52-ე მუხლშიც. 94-ე მუხლის მიხედვით, „თუ კაცს კაცის ვალი ემართოს, მივიდეს და სთხოვოს, და შულლი გამოერიოს, და ერთმან მეორე ან მოკლას, ან დაჭრას, ასრე იქნას.

თუ მოვალემ საქონლის პატრონი მოკლას, ერთი სისხლი და ნახევარი უნდა მისცეს და თავისი ვალიც უკლებლად.

და თუ ის მოვალე საქონლის პატრონს შემოაკუდეს, იმას მთელი სისხლი გამოურთვან და ვალიც სისხლში გაუანგარიშონ.“¹³³

აქაც გამოკვეთილია ჩაროწინების საწყისები. ამდენად, ლოგიკურია დასკვნა, რომ ქართულ ჩვეულებით სამართალში დანაშაულის შედეგად წარმოშობილი ვალდებულება გაიქვითება რა კერძო სამართალში დადგენილი წესების შესაბამისად, მოცემული

¹³² იქვე, გვ. 490.

¹³³ იქვე, გვ. 496, 505.

მეტყველებს დანაშაულთა უმრავლესობის (მათ შორის მკვლელობა) კერძო ხასიათზე. ესე იგი, ამ შემთხვევებშიც დასახელებული სამართალდარღვევები კერძო ხასიათისაა და არა საჯარო.¹³⁴

ზემომოყვანილი ნორმების პარალელურად არსებობს ასევე საჯარო ხასიათის დარღვევებიც. მაგალითად, ამ საერო სამართლის ძეგლის 155-ე მუხლის მიხედვით, „საყდრის გატეხვისთვის, ჯვრისა და ხატის დამტყრევისა, წელმწიფის სალაროს გატეხვისა ჩვენ არ გვითქუამს რა,“ როგორც მეფესა და კათალიკოსს უნდა, ისე გადანყვიტოს.¹³⁵ ეს მუხლი ცხადყოფს, რომ საქმის გადანყვიტაში ერთვება საჯარო ხელისუფლების წარმომადგენელი, როგორც საჯარო უფლებამოსილების მატარებელი და კანონმდებელი სწორედ სახელმწიფოსგან მოითხოვს აღნიშნულზე რეაგირებას. ამდენად, საყდრის საწინააღმდეგოდ მიმართული ქმედება აღიქმება საჯარო ინტერესის ხელყოფად.

საინტერესოაა გადმოცემული ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 69-ე მუხლში საზოგადოების, როგორც კონკრეტული მოქმედების შემფასებლის, ფუნქცია: მრუშობაში მაჭანკლობისთვის „მაჭანკალს ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელსაბელიანი, ნიფჭვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ“.¹³⁶ აქ უკვე აქცენტია გაკეთებული საზოგადოების ინტერესზე, ვინაიდან მრუშობით შეიძლება შეილახოს საზოგადოებრივი მორალი, შეილახოს მრავალი ოჯახის „ღირსება“. ამიტომ მრუშობაში მაჭანკლობისთვის საზოგადოების წინაშე შიშველი ფორმით სოფელში შემოტარებაა გათვალისწინებული და მას საჯარო ინტერესის ხელყოფად აღიქვამს. საფიქრებელია, რომ მე-18 საუკუნეში საზოგადოება გარკვეულ შემთხვევაში აღჭურვილი იყო საჯარო უფლებამოსილების განხორციელების ფუნქციებით, თუმცა სახელმწიფოც დაინტერესებულია, რომ უზნეო ქმედებისათვის დასაჯოს სუბიექტი.

ამასთან, 220-ე მუხლში გამოხატულია სამშობლოს ღალატი, რომელიც მტრის მხარეზე გადასვლაში ჰპოვებს ასახვას. სამშობლოს მოღალატეს ეკისრებოდა სიმბოლური ტალიონი — ფეხის მოკვეთა. თუმცა ორი სახის სასჯელის — ფეხის მოკვეთისა და

¹³⁴ დანვრ. იხ. გ. დავითაშვილი, დანაშაულის ბუნებისათვის ქართულ ჩვეულებით სამართალში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, სამართლის სერია, №1, 2005 წ., გვ. 79-81.

¹³⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I., თბ., 1963 წ., გვ. 520.

¹³⁶ იქვე, გვ. 499.

ქონების კონფისკაციის გამოყენება დაუშვებელია¹³⁷ და მეფეზეა დამოკიდებული, თუ რომელ სასჯელს გამოიყენებს. მოცემულ შემთხვევაში სამშობლოს ღალატთან დაკავშირებული ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად, ბუნებრივია, მონაწილეობს სახელმწიფოს მმართველი, რომელიც გამოდის საჯარო ფუნქციების მატარებლად და არა კერძო სამართლის სუბიექტად. ამდენად, ვინაიდან სამშობლოს ღალატი საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევაა. იგივე შეიძლება ითქვას სამხედრო საიდუმლოების გამხელაზეც, რომელიც ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 221-ე მუხლითაა დაცული.

მაშასადამე, საჯარო და კერძო საწყისებს შორის მიჯნის გასავლელად განმსაზღვრელია ის, თუ კონკრეტულ სამართლებრივ ურთიერთობაში რომელი მონაწილის ინტერესი ხელიყოფა და რომელი სუბიექტის ინიციატივით ხდება კონკრეტულ მოქმედებაზე რეაგირება. ამ გზით შეიძლება სამართალდარღვევების სამართლებრივი ბუნების გარკვევა და სამართლებრივი ურთიერთობების კონკრეტული სფეროსადმი კუთვნილების განსაზღვრა.

5.2 დანაშაულის სუბიექტი

როგორც ცნობილია, დანაშაულის სუბიექტად ითვლება ის, ვინც ჩაიდინა სისხლის სამართლის კოდექსით გათვალისწინებული მართლსაწინააღმდეგო და ბრალეული ქმედება. ამასთან, სისხლის სამართლის კანონის ადრესატი შეიძლება იყოს მხოლოდ ის პირი, ვისაც შესწევს უნარი, შეიგნოს სამართლის ნორმების მოთხოვნათა მნიშვნელობა და საკუთარი მოქმედების ამ მოთხოვნების მიხედვით წარმართვა.¹³⁸ ამდენად, ბუნებრივია, აქ უნდა განისაზღვროს, თუ როდიდან დგება პირის მიმართ პასუხისმგებლობა.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 187-ე მუხლის თანახმად, „ათს წლამდის ყმანვილს ნაქნარის რასაც ფერის საქმისა, ავის კა-

¹³⁷ სიმბოლური ტალიონის შესახებ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შორმეტი, XXVIII, (რედ. ნ. კეცხოველი), თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 29-30.

¹³⁸ იხ. ლ. სურგულაძე, სისხლის სამართალი, დანაშაული (ლექციები), თბ., გამომც. „ქრონოგრაფი“, 1997 წ., გვ. 148-149.

ცის ნაქნარს ავს საქმესთან არ ჩაიგდების. თავის ტოლს უზამს თუ უფროსს, ყმანვილობით და უჭკუობით უქნია, საფათერაკოსავით არის. მისმან მშობელმან, მისის ყმანვილობისაგან მკუდარს სამარხი მისცეს და დაჭრილსა და დასნეულებულს სააქიმო მისცეს, სხვას ვერას შეუა.¹³⁹ ესე იგი, მე-18 საუკუნის დასაწყისში არასრულწლოვანთა პასუხისმგებლობა 10 წლის ასაკიდან განისაზღვრებოდა. შესაბამისად, ამ ასაკს მიუღწეველთა ქმედება მისატყვებელი იყო და შეცდომის ქრილში გაიგებოდა. ამასთან, 187-ე მუხლში ფიქსირებული ტერმინი „უჭკუო“ შერაცხადობის პრობლემას უნდა უკავშირდებოდეს. მოყვანილი მუხლი ერთმანეთის პარალელურად განსაზღვრავს ასაკსა და შერაცხადობას. შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ 10 წელს მიღწეული შერაცხადი პირი იყო დანაშაულის სუბიექტი.¹⁴⁰

ცნობილია, რომ შერაცხადობაში მოიაზრება პირის უნარი, გაითვალისწინოს თავისი ქმედების ფაქტობრივი მხარე ან მართლწინააღმდეგობა და უხელმძღვანელოს საკუთარ ქმედებას.¹⁴¹ განასხვავებენ შერაცხადობას ასაკისა და ფსიქიკური მდგომარეობის გამო. ეტყობა, რომ ტერმინში „უჭკუო“ მოიაზრება შეურაცხადობა ფსიქიკური მდგომარეობის გამო. ამასთან, ისმის შეკითხვა: 187-ე მუხლში უნდა ვიგულისხმოთ თუ არა სისხლისმამართლებრივი პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლება? საქმე ისაა, რომ აქ უნდა მოვიაზროთ 10 წლამდე მცირეწლოვნის მიერ ჩადენილი ქმედებისთვის ზოგადად პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლება: ა) თვით 187-ე მუხლი მიგვითითებს, რომ 10 წლამდე მცირეწლოვნის ნებისმიერი ქმედებისათვის „რასაც ფერის საქმისა, ავის კაცის ნაქნარს ავს საქმესთან არ ჩაიგდების“ პასუხისმგებლობა არ ეკისრებოდა. აქ არაა დათქმა გაკეთებული, რომ მხოლოდ სისხლისმამართლებრივი პასუხისმგებლობისაგან გათავისუფლებაზე უნდა იყოს საუბარი. ამასთან, როგორც ცნობილია,

¹³⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 527-528.

¹⁴⁰ პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ გარემოებებზე იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 215-219; საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (მთ. რედ. ირ. აბაშიძე), ტ. I, თბ., 1975 წ., გვ. 542.

¹⁴¹ იხ. მ. ტურავა, სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა, მე-7 გამოცემა, თბ., 2008 წ., გვ. 237.

ჩვეულებითი სამართლით არ იყო დადგენილი კერძო დელიქტსა და საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულს შორის ზუსტი საზღვრები,¹⁴² რასაც ვაწყდებით ასევე ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში. თუ იარსებებდა მკვეთრი მიჯნა ამ სამართალდარღვევებს შორის, მაშინ, ბუნებრივია, პასუხისმგებლობის სხვადასხვა სახეც იქნებოდა დაფიქსირებული; ბ) 10 წლამდე მცირეწლოვანის მიერ ჩადენილი სამართალდარღვევისთვის დადგენილია მშობლების მიერ დაზარალებულის დაკმაყოფილება — „მკუდარს სამარხი მისცეს და დაჭრილსა და დასნეულებულს სააქიმო მისცეს“. მოცემულ შემთხვევაში შეიძლება შთაბეჭდილება შეიქმნას, რომ კერძო დელიქტზეა საუბარი და ამიტომ პასუხისმგებლობაც მშობელთა მხრიდან კონკრეტული ქონებრივი სახის ღონისძიებების განხორციელებით შემოიფარგლება, მაგრამ საქმე არც ასე მარტივადაა. ამ ურთიერთობაში, მართალია, საჯარო ინტერესის დამცველი პირის ინტერესს ან, საერთოდ, საზოგადოებას არ ადგება ზიანი, თუმცა დისპოზიცია არ გამოკვეთს, რომ აქ მაინცდამაინც კერძოსამართლებრივი ან სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებაზე იყოს საუბარი; გ) საგულისხმოა ფრაზა „სხვას ვერას შეუა“, რომელიც 10 წელს მიუღწეველთა და ფსიქიკური მდგომარეობის გამო შეურაცხადის პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებას უნდა გულისხმობდეს. შესაბამისად, მოცემულ შემთხვევაშიც უნდა ვიგულისხმოთ პასუხისმგებლობა ფართო მნიშვნელობით და 10 წელს მიუღწეველთა ქმედების გამო მცირეწლოვანისთვის პასუხისმგებლობისგან განთავისუფლება უნდა ატარებდეს ფართო დაცვირთვას.

ასევე შერაცხადობასთან დაკავშირებით საინტერესოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 197-ე მუხლი, რომელიც ნაძლევის დადებას უკავშირდება: „კაცი ყმანვილსა და უჭკუოს კაცს არ უნდა დაენაძლეოს, არც იმას უნდა ჩამოჰყუეს, რომ ან შეეჭიდოს, ან ლოდს ააზიდვინოს, ან გარდახტომა მოუდვას, ან ცურვა დაჰპატიჟოს თუ რამ ამგვარი ნაძლევი მოუდვას, თუ ამაში იმ ყმანვილმან და უჭკუომ იწყინა რამე, იმ უფროსს კაცს ბრალი დაედება.“ მაშასადამე, აქ საუბარია ყმანვილს (ან „უჭკუო“) და ზრდასრულ ადა-

¹⁴² დანაშაულთა ამ ორ ჯგუფთან დაკავშირებით იხ. გ. დავითაშვილი, დანაშაულის ბუნებისათვის ქართულ ჩვეულებით სამართალში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, სამართლის სერია, №1, 2005 წ., გვ. 78.

მიანს შორის სანაძლეოს შედეგად ყმანვილის დაზიანებაზე. „ამით თუ რამ ავი დაემართება, ან მოიცილება რამე, ან დაშავდა, ან მოკუდა, ან დასნეულდა, — მკუდარს სამარხი და დაშავებულს სააქიმო და რამთონსაც ხანს საქმესა და სამუშაოს დამცდარა, იმისი პასუხიც უნდა გასცეს.“ როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში პასუხისმგებლობა მთლიანად ეკისრება მეორე პირს, ვინაიდან უჭკუოსა და ყმანვილს „ჭკუა არ მოეკითხება“. აქ „ყმანვილად“ 10 წელს მიუღწეველი პირი უნდა მოვიზაროთ, ხოლო „უჭკუო“ არის შეურაცხადი პირი ფსიქიკური მდგომარეობის გამო, რაც გამორიცხავს პასუხისმგებლობას. მაშასადამე, იმისათვის, რომ სუბიექტმა იკისროს პასუხისმგებლობა ჩადენილი სამართალდარღვევისთვის, აუცილებელია ეს სუბიექტი იყოს 10 წლის და საკუთარი მოქმედების ხელმძღვანელი ანუ შერაცხადი. რაც შეეხება ფრაზას „თუ ორნივე ტოლი კაცნი არიან და ნაძლევი ნებით და დავ-გამოთხოვნით გამჟღარა, ერთმანეთს ნაძლევის მეტს ვერას შეუვლენ, რაც უნდა დაემართოს,“¹⁴³ აქ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სამართლებრივი ურთიერთობაში მონაწილე ორივე მხარე 10 წელს მიღწეული და შერაცხადია. მაშასადამე, დანაშაულის სუბიექტია 10 წელს მიღწეული და ფსიქიკური მდგომარეობის მიხედვით შერაცხადი პირი.¹⁴⁴

ამასთან, ვახტანგის სამართლის წიგნის 147¹-ე მუხლით დადგენილია, რომ „ფიცი ასეთს კაცს არ დაედების, რომე ან ყმანვილი იყოს ან ჭკუანაკლები.“¹⁴⁵ მართალია, აქ ფიცზეა საუბარი, მაგრამ, ამავე დროს, ამ ნორმაში მინიშნებაა იმის თაობაზე, რომ კანონმდებელი გონებასუსტობასაც აღიარებდა. სავარაუდოდ,

¹⁴³ აღნიშნულის შესახებ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 530.

¹⁴⁴ დღევანდელი გაგებით, დასახელებული გარემოება ბრალის გამომრიცხველ გარემოებად ითვლება (იხ. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 33-ე მუხლი). საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მიხედვით, პირი, რომელმაც 10 წელს მიაღწია, ითვლება დელიქტუნარიანად. 10 წლის ასაკს მიუღწეველთა ქმედებებზე პასუხს სამოქალაქო სამართლის წესით აგებენ მშობლები ან მეურვეები, ხოლო 10 წლის და ზემოთ პირების მიერ მიყენებული ზიანისთვის პასუხს აგებენ თვითონ, თუ აქვთ საკმარისი ქონება აღნიშნულობის, თუმცა არასაკმარისობის შემთხვევაში მოქმედებს სუბსიდიური პასუხისმგებლობა, რომლითაც გამოიხატება მშობლებისა თუ მეურვეების პასუხისმგებლობა. იხ. საქართველოს 1997 სამოქალაქო კოდექსი (კანონი) 786-II ს-პარლამენტის უწყებანი, 1997 წ. 31, 994-ე მუხლის I და III ნაწილები.

¹⁴⁵ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 518.

„ყმანვილად“ 10 წელს მიუღწეველი მცირეწლოვანი მოიაზრება. შესაბამისად, აქ შერაცხადობის პრობლემა წამოიწვეს წინა პლანზე. ეს კი უკავშირდება გარკვეულწილად პასუხისმგებლობისგან განთავისუფლებას.

ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი პირდაპირ არ ითვალისწინებს შეურაცხველობის ცნებას, ზემოთ წარმოდგენილ გარემოებებზე დაყრდნობით ვასკვნით, რომ იცნობს შეურაცხადობას ასაკისა და ფსიქიკური მდგომარეობის გამო. ამავე დროს, კანონმდებელი განიხილავს 10 წელს მიუღწევლისა და ფსიქიკური მდგომარეობის გამო შეურაცხადი პირის ზოგადად პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლებას. რაც შეეხება მშობელთა პასუხისმგებლობის ფარგლებს, მათ ამ შემთხვევაში ეკისრებოდათ, ალბათ, შვილების ან ჭკუანაკლულების მეთვალყურეობის მოვალეობის შეუსრულებლობის გამო დაზარალებულის დაკმაყოფილება, რაც გამოიხატებოდა მკვდრისათვის სამარხისა და დაფრჩილისთვის სააქიმოს მიცემაში. ეს უკანასკნელი აშკარად კერძო საწყისის შეიცავს.

5.3 ზოგადად პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი ათი გარემოება

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 42-ე მუხლში დასახელებულია პასუხისმგებლობის ათი გარემოება. ამ შემთხვევებში, მიუხედავად მძიმე შედეგისა (მკვლელობა), „სისხლი არა ითხოვების და არც გაჩნდების.“ პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ გარემოებათა წრეში შედიოდა: 1) თუ „ომში კაცი კაცს შემოაკუდეს მეპირისპირის მეომრისა“; 2) „კაცი თავისის დროშისა უცნობლად შემოაკუდეს, უმტერო და უქიშპარი; 3) „მიმწდომის კაცის სიკუდილის სისხლი არ არის, რომ დამხდურმან მოკლას“; 4) შემდეგი შემთხვევაა აუცილებელი მოგერიების ფარგლებში სოციალური მდგომარეობით მაღლა მდგომის — „უფროსის“ მიერ „უმცროსის“ მკვლელობა; 5) მორიგი კი — სოციალურად გათანასწორებულ პირთა შორის აუცილებელ ფარგლებში მკვლელობა; 6) „თუ ან ცოლზე და ან შვილზე, ვაჟი იყოს თუ ქალი, სხვა კაცი დააჯელოს და მოკლას“; 7) „მოახლეზედ დაჯელება და მოკლა“; 8) შემდეგი

შემთხვევა შეეხება ბატონის ყმის ცოლთან არშეყოფისას ღამით ან დღისით ცოლთან წასწრებას და მის მიერ ამ პირის (საუბარია იმაზე, ვისაც წაუსწრო ცოლთან — მ. ბ.) მოკვლას. ამასთან, აღნიშნული წესი ვრცელდებოდა ნებისმიერი სოციალური მდგომარეობის პირზე; 9) ასევე პასუხისმგებლობისგან გამორიცხვის საფუძველია შემთხვევა, როცა „კაცმან თავის ბოზობაზე დააჯელა და მოკლა“; 10) პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ მეთათე გარემოებად განიხილება კაცის მიერ ქურდის მოკვლა, რომელიც მის სახლში შეიპარება.¹⁴⁶ აქ უნდა ივარაუდებოდეს სიტუაცია, როცა ქურდის მიერ საცხოვრებელ სახლში შესვლისას ქურდმა იცის სახლის პატრონის სახლში ყოფნის შესახებ, თუმცა, მიუხედავად ამისა, მაინც შედის საცხოვრისში. მოცემულ შემთხვევაში, მართალია, არაა პირდაპირი მითითება, რომ საქმე დაკეტილი სახლის კარის გატეხვას ან სხვა რაიმე ტექნიკური საშუალებით ბინაში შეღწევას ეხება, მაგრამ შინაარსობრივად სწორედ აღნიშნულზე უნდა იყოს საუბარი. ეს, ბუნებრივია, კიდევ უფრო მეტი საფრთხის შემცველია. ამასთან, არაა გამორიცხული, რომ აქ ქურდობის დროს სახლის პატრონის სიცოცხლისა და ჯანმრთელობისათვის საშიში ქმედებაც განხორციელდეს.¹⁴⁷ ეს კი ლოგიკურად შეიძლება დაუკავშირდეს ყაჩაღობას.

ზემოთ ჩამოთვლილი გარემოებებიდან აუცილებელია საგანგებოდ რამდენიმე საკითხზე შეჩერება, ვინაიდან ისინი ისეთ ინსტიტუტებს შეეხება, როგორიცაა აუცილებელი მოგერიება, ბრალი, შეცდომა. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია მე-18 საუკუნეში ამ სამართლებრივი მოვლენებისთვის დამახასიათებელი ნიშნების მოკლედ წარმოდგენა.

ცნობილია, რომ, დღევანდელი გაგებით, აუცილებელი მოგერიება მართლწინააღმდეგობის გამომრიცხველი გარემოებაა. აუცილებელი მოგერიების სტრუქტურა ასეთია: მასში შედის სამი ელემენტი: უკიდურესი მდგომარეობა, უკიდურესობით გამოწვეული მოქმედება და თავდაცვის სურვილი (ზოგჯერ შეიძლება მეოთხე პირობაც არსებობდეს - აუცილებელი მოგერიების

¹⁴⁶ იქვე, გვ. 492-493.

¹⁴⁷ იხ. გ. ნადარეიშვილი, სასჯელების ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში („შვიდული“), საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის მაცნე, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №3, 1986 წ., გვ. 93-94.

უფლების სოციალურ-ეთიკური ძეზღუდვა). აქედან უკიდურესი მდგომარეობა შედგება სამი კომპონენტისაგან: სამართლებრივი სიკეთის შელახვა, ხელყოფის იმნუთიერობა და მართლწინააღმდეგობა, რაც, თავის მხრივ, გულისხმობს ხელყოფის რეალურ ხასიათს. უკიდურესობით გამონეულ მოქმედებად განიხილება აუცილებელი თავდაცვითი ქმედება, რომელიც გათვალისწინებულია ხელყოფის მოგერიებისთვის და შედარებით მსუბუქი თავდაცვითი საშუალებაა.¹⁴⁸

მართალია, დასახელებულ ძეგლში არ გვხვდება ტერმინი „აუცილებელი მოგერიება“, თუმცა ეს როდი ნიშნავს ამ ინსტიტუტის უგულებელყოფას. პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი გარემოებაა მოცემული 42-ე მუხლში მესამე შემთხვევის სახით¹⁴⁹, რომლითაც „მიმწდომის კაცის სიკუდილის სისხლი არ არის, რომ დამხდურმან მოკლას.

მაგრამ ბატონი რომ თავის ყმას მიუზღდეს, იმისი არ გვითქუამს.“¹⁵⁰ ალბათ, აქ საუბარია, რომ ბატონს ჰქონდა ყმაზე თავდასხმისა და მისი მკვლელობის უფლება, თუმცა მას მოჰყვება შემდგომი გარემოება (მე-4 ნაწილი), რომელშიც ასახულია ყმის აუცილებელი მოგერიების უფლება. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 42-ე მუხლში ჩანს, რომ აღიარებულია აუცილებელი მოგერიების უფლება, თუმცა ასეთი უფლება ყველას როდი ჰქონდა შეუზღუდავად. მაგალითად, აუცილებელი მოგერიების უფლება, ჩვეულებრივ, არ ჰქონდა ყმას, რომელსაც თავისი ბატონი დაესხა თავს. ამასთან, არსებობდა გამონაკლისიც, კერძოდ, თუ ბატონი თვითონ განიზრახავდა იმის მოკვლას, ვინც მისი ყმა არ იყო, ეს უკანასკნელი აუცილებელი მოგერიების უფლებით სარგებლობდა, თუმცა ძალზე შეზღუდულად. ამ შეზღუდვაში იგულისხმება ის, რომ მას უნდა დაეთმო ხმლის ხელმეორედ მოქნევამდე.¹⁵¹ აქვე ხაზგასმია იმაზე, თუ რა დამოკიდებულება იყო ბატონსა და ყმას შორის: „მაგრამე ბატონი რომ თავის ყმას მიუზღდეს, იმისი არ გვით-

¹⁴⁸ იხ. მ. ტურავა, სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა, მე-7 გამოცემა, თბ., 2008 წ., გვ. 197-202.

¹⁴⁹ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 215.

¹⁵⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 492.

¹⁵¹ აღნიშნულის შესახებ იხ. თ. დონჯაშვილი, საქართველოს სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილი, თბ., 2002 წ., გვ. 42.

ქვამს." ამით აღიარებულია ბატონის უფლების ხელშეუხებლობა და უმცროსის მოვალეობა, დაემორჩილოს უფროსს. ამავე მუხლის მეოთხე პუნქტი აქედან გამონაკლის შემთხვევას ითვალისწინებს, კერძოდ, ხმლის პირველი შემოკვრა ნოდებით უმცროსმა უნდა დაუთმოს უფროსს, თუმცა მეორედ ხმლის მოქნევისას შეიძლება მან დაასწროს თავდამსხმელს, მოკლას ან დაჭრას იგი. აღნიშნული კი გამართლებულია მოქმედების მოტივით — „სიკვდილის შიშით“, რომლითაც კანონმდებელი პასუხისმგებლობისგან ათავისუფლებს სოციალური მდგომარეობით დაბალ საფეხურზე მდგომს.¹⁵²

ამასთან, 42-ე მუხლის თანახმად, პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ მეხუთე გარემოებად დასახელებულია უფლებრივად თანასწორთა შორის აუცილებელი მოგერიების ფარგლებში ჩადენილი მკვლელობა: „თუ სწორმან სწორს შეუტია და ჯმალს ჯელი გაიკრა, და იმ მეორემ ამ შემტევებელს უნინ შემოჰკრა, დაჭრა, თუნდა კიდევ მოკლას, ვერ შეუა.“¹⁵³ ამ შემთხვევაში ყურადღება გამახვილებულია სოციალური კიბის ერთსა და იმავე საფეხურზე მყოფთა შორის არსებულ ვითარებაზე და აუცილებელი მოგერიების უფლებით სარგებლობაც არ არის შეზღუდული.

ასევე უკიდურესი აუცილებლობა იყო გათვალისწინებული ვახტანგის სამართალში. როგორც ცნობილია, უკიდურეს აუცილებლობად განიხილება სხვისი (ხელმყოფის ან სხვა პირის) დაზიანება იმ საფრთხის თავიდან ასაცილებლად, რომელიც ემუქრებოდა თვით დამზიანებლის ან სხვა სამართლებრივ სიკეთეს, თუ ამ საფრთხის თავიდან აცილება არ შეიძლებოდა სხვა საშუალებით და დაზიანებული სიკეთე გადარჩენილზე ნაკლებმნიშვნელოვანი იყო. საერთოდ, უკიდურესი აუცილებლობის დროს შედარებით შეზღუდულია ნებადართული მოგერიებითი მოქმედებების შესრულების ფარგლები, რადგან, აუცილებელი მოგერიებისაგან განსხვავებით, უკიდურესი აუცილებლობის დროს ყოველთვის უნდა შემონმდეს სამართლებრივ სიკეთეთა და მოსალოდნელი საფრთხის ხარისხის პროპორციულობა გამოყენებული საშუალების ეფექტურობის ხარისხთან. აუცილებელი მოგერიების შემ-

¹⁵² იხ. ნ. კორძაია-სამადაშვილი, დანაშაულის მოტივი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერს. შრომები, ტ. 89, 1960 წ., გვ. 44-45.

¹⁵³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 493.

თხვევაში ძირითადად არ ხდება სამართლებრივ სიკეთეთა პროპორციულობის დადგენა, რადგან შესაძლებელია, უფრო ნაკლები ღირებულების სამართლებრივი სიკეთის გადარჩენა უფრო დიდი სამართლებრივი სიკეთის მოსპობის გზით.¹⁵⁴ ამ გაგებით საინტერესოა 76-ე მუხლი: „თუ უმძრახი კაცი ერთმანეთს შემოეყარნენ და ერთმან გზა დაუგდოს და გარიდოს, მეორე ნულარ მისდევს. თუ მიზდიოს და ის გარიდებული მოკლას, ორკეცი სისხლი მისცეს.

და თუ ეს მიმდევარი მოკუდეს, მისმან სისხლმან ჩაიაროს.“¹⁵⁵ აქ საუბარია შემთხვევაზე, როცა ერთი პირი მეორეს გაერიდა, მეორე კი აედევნა პირველს და, სავარაუდოდ, თავდასხმას ლამობდა მოკვლის მიზნით, ხოლო თავდამსხმელი მომგერიებელმა თავდაცვით პირობებში იმსხვერპლა, რის გამოც „მისმა სისხლმან ჩაიაროს“. ამდენად, ეს გზა უკიდურესია, ვინაიდან სხვა საშუალებით ვერ ხერხდება მისი თავიდან აცილება. შესაბამისად, აქ საქმე უკიდურეს აუცილებლობას ეხება და არა აუცილებელ მოგერიებას, ვინაიდან აუცილებელი მოგერიების დროს პირს აქვს რამდენიმე საშუალებით მოქმედების შესაძლებლობა, რაც ამ შემთხვევაში გამორიცხულია. ცხადია, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 76-ე მუხლი უკიდურესი აუცილებლობის ელემენტებზე აკეთებს მითითებებს. ამასთან, ის აშკარად კერძოსამართლებრივი ხასიათისაა. აქედან გამომდინარეობს, რომ პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლების ერთ-ერთი საფუძველია ძლიერი სულიერი აღელვება, რომელიც შეიძლება შეურაცხყოფილმა მეუღლემ განიცადოს დანაშაულის მომენტში. ამასთან, კანონმდებელი არც „თავისი სიკვდილის შიშს“ მიიჩნევს გამამართლებელ გარემოებად. აქ პასუხისმგებლობისგან განთავისუფლებისთვის არსებითი და განმსაზღვრელია ზოგადად დანაშაულის მოტივი. თვით დანაშაულის მოტივი ზოგჯერ ამსუბუქებს ქმედებას, ზოგჯერ კი ის დამამძიმებელი ხასიათისაა.¹⁵⁶

ამდენად, მართალია, ვახტანგის სამართალი იცნობდა აუცილებელ მოგერიებას შეზღუდული ფორმებით, მაგრამ ეს ცენზი

¹⁵⁴ იხ. მ. ტურავა, სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა, მე-7 გამოცემა, თბ., 2008 წ., გვ. 217.

¹⁵⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 501.

¹⁵⁶ იხ. ნ. კორძაია-სამადაშვილი, დანაშაულის მოტივი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერს. შრომები, ტ. 89, 1960 წ., გვ. 46.

იმდროინდელი რეალობით იყო განპირობებული. თუმცა ვახტანგ VI-მ დაუშვა გარკვეული გამოწვევის (ყმის სასარგებლოდ), სახელდობრ, თუ ბატონი ყმას დაესხმევოდა თავს, ყმას მხოლოდ მეორედ ხმლის მოქნევის შემდეგ შეეძლო საპასუხო ქმედების განხორციელება. ამასთან, კანონმდებელი არც უკიდურესი აუცილებლობის საკითხისადმი დარჩენილა გულგრილი. მართალია, დღევანდელი გაგებით, უკიდურესი აუცილებლობა და აუცილებელი მოგერიება მართლწინააღმდეგობის გამომრიცხველი გარემოებებია, მაგრამ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნით ისინი განიხილებოდა პასუხისმგებლობისგან გათავისუფლების ზოგად საფუძვლელად. აღნიშნული, ალბათ, პასუხისმგებლობის ფართო გაგებით იყო ნაკარნახევი.

პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი გარემოებები, თავის მხრივ, ეხება ასევე ბრალის პრობლემის შესწავლას. ის უკავშირდება შეცდომას, რომელიც, კლასიკური გაგებით, ბრალის გამომრიცხველი გარემოებაა. საქმე ისაა, რომ მე-18 საუკუნეში ბრალის პრობლემა საფუძვლიანად იყო დამუშავებული. ამიტომ მიზანშეწონილია, ბრალისა და შეცდომის თავისებურებების გარკვევა. სწორედ ბრალის მიხედვით გამოყოფდნენ განზრახ და განზრახვის გარეშე ჩადენილ დანაშაულებს, რომელთა გამოსახატად იყენებენ სხვადასხვა ტერმინს: „ნდომით“ და „უნდომით“, განზრახ და „უცნობლად“, ზოგჯერ კი — „იმედუღლად.“ კანონი განასხვავებს განზრახვასა და „ფათერაკს“. ¹⁵⁷ 24-ე მუხლში აღნიშნულია „ნდომით მომჯდარა ის საქმე, თუ უნდომლად, კარგად გამოწახვა უნდა.“ ასევე 42-ე მუხლის მე-2 ნაწილით დადგენილია, რომ „კიდემ კაცი თავისის დროშისა უცნობლად შემოაკუდეს, უმტერო და უქიშპარი.“ ¹⁵⁸ მაშასადამე, სავარაუდოა, რომ იმ დროისთვის ბრალის გამოვლინებებად გვხვდებოდა განზრახვა და გაუფრთხილებლობა. თუმცა გაუფრთხილებლობასა და შემთხვევას შორის განსხვავება ვახტანგის სამართლის წიგნში არაა გამოკვეთილი. ¹⁵⁹

¹⁵⁷ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 176-177; იხ. ივ. სურგულაძე, ნარკვევები საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან, თბ., 2001 წ., გვ. 137.

¹⁵⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 488, 492.

¹⁵⁹ იხ. ივ. სურგულაძე, ნარკვევები საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან, თბ., 2001 წ., გვ. 137.

საქმე ისაა, რომ პასუხისმგებლობა განისაზღვრება არა მხოლოდ დანაშაულებრივი ქმედების არსებობის, არამედ იმის მიხედვითაც, თუ როგორ ფსიქიკურ (შინაგან) დამოკიდებულებაშია პირი მის მიერ ჩადენილი ქმედებისადმი. ამასთან, ჩვენთან ჭკუასუსტებსა თუ ასაკმიუღწევლებს არ ეკისრებოდათ პასუხისმგებლობა.

აქვე აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის სჯულდებისთვის ცნობილია „ფათერაკის“ ცნება, რომელიც უფრო ვინროა, ვიდრე „უნებლიეთ“ და განზრახვის გარეშე ჩადენილი დანაშაულია; „უნებლიეთ“ ჩადენილ დანაშაულთა ჯგუფი მოიცავს როგორც გაუფრთხილებლობით (მსუბუქ სახეებს), ისე წმინდა შემთხვევით ჩადენილ ქმედებათა ფართო წრეს, ხოლო „ფათერაკი“ ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით „შემთხვევას“ (*casus*) გამოხატავს.¹⁶⁰ შემთხვევა თანამედროვე სისხლის სამართალში გაგება, როგორც ისეთი მდგომარეობა, როცა ადამიანს არ ჰქონდა და არც შეეძლო ჰქონოდა წარმოდგენა მისი მოქმედების საზიანო შედეგების შესახებ. ესაა მკაფიოდ განსაზღვრული მდგომარეობა, „რომელიც ხსნის პასუხისმგებლობას სისხლის სამართლის ხაზით. თუმცა კანონმდებელი მოცემულ მკაფიოდ განსაზღვრულ ცნებას ყოველთვის არ იცავს და „ფათერაკად“ განიხილავს „უნებლიეთ“ ჩადენილ დანაშაულს. ე. ი. ფათერაკის შინაარსი იცვლება: ზოგჯერ იგი ჩაყენებულია თავის ლოგიკურ ანუ ვინრო ფარგლებში, ზოგჯერ კი ფართო შინაარსს იძენს და აღნიშნული სახით უპირისპირდება განზრახვას. შესაბამისად, ვახტანგის სამართლის ნიგნში ფათერაკს ასეთი ზუსტი მნიშვნელობა არ ჰქონდა.¹⁶¹

ფათერაკების შემთხვევებია განხილული ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის 183-ე, 187-ე, 188-ე, 192-ე 193-ე, 194-ე და 252-ე მუხლებში. 183-ე მუხლის თანახმად, ფათერაკი და განზრახი ქმედება მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან: „...ესეც იქნების, რომე საჯუნდარში ერთმანერთის ნასროლი თოფი მესაჯუნდრეს მოხუდეს. თუ ფათერაკად მოხუდა, ის სხვა არის. და თუ ამას იტყვის მკუდრის პატრონი, ქიშპი იყო და ამიტომ მიყო[ო], მაგისი მო-

¹⁶⁰ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. ნ. კორძაია-სამადაშვილი, ბრალის საკითხისთვის ვახტანგ VI სამართლის ნიგნის მიხედვით, სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები; იურიდიულ მეცნ. სერია, ტ. 79, 1959 წ., გვ. 42, 46.

¹⁶¹ იხ. აღ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 178; ფათერაკთან დაკავშირებით დანერ. იხ. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1984 წ., გვ. 117-121.

სამართლემ გასინჯოს.¹⁶² 187-ე მუხლი მცირეწლოვნის (რომელსაც ათ წელს არ მიუღწევია) მოქმედებას განიხილავს, როგორც უჭკუობით ჩადენილ ქმედებას, რომელიც „საფათერაკოდ“ იწოდება და პასუხისმგებლობაც შესაბამისადაა დადგენილი; ყმანვილის მშობლებმა მკვდარს სამარხი და დაჭრილ სააქიმო უნდა მისცენ. ამავე სამართლის ძეგლის 188-ე მუხლის მიხედვით, პირუტყვის მიერ სხვისი ნათესაეების თუ ყანის გაფუჭებისთვის დაწესებულია ამ საქონლის ქონებრივი პასუხისმგებლობა. თუ მოპასუხე ვერ დაამტკიცებს, რომ მისმა პირუტყვმა მოპასუხის სურვილით გააფუჭა ყანა, წინსვლისთვის პასუხი უნდა აგოს „საფათერაკოს“ წესით, ე. ი. როგორც გაუფრთხილებლობით ჩადენილი ქმედება. აქაც დაპირისპირებულია ფათერაკი და განზრახვა. ასევე 194-ე მუხლის თანახმად, ხუმრობასა და თამაშობაში ზიანის მიყენების შემთხვევაში, თუ მას დაზარალებულის სიკვდილი მოჰყვა, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს სამარხი, ხოლო ჭრილობის მიყენებისთვის — სააქიმო. ამდენად, სამარხისა და სააქიმოს ანაზღაურება პასუხისმგებლობის სახეებია.¹⁶³ მაგრამ თუ დამნაშავეს ბრალდება წაუყენეს — „განზრახ შენის ნებითა მიყაო, მაგისი ჯერი არის. თუ თავი იმართლა რომ იმისი ნება არ ყოფილიყოს და ისრე მოსლოდეს, როგორც დაგვინერია, დაჭრილსა და ავადმყოფს სააქიმო და მკუდარს სამარხი უნდა მისცენ.“¹⁶⁴

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 195-ე მუხლში მკაფიოდაა განსაზღვრული გაუფრთხილებლობა (დაუდევრობა). აქ დადგენილია, ჯერ ერთი, თუ ორმო გაკეთებული იყო „თავის ნატამალში“, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს ნახევარი სისხლი; მეორე, თუ ორმო სასოფლო მიწაზე იყო, მაშინ ანაზღაურება შეადგენს მთელს სისხლს. ამ შემთხვევაში პირმა თავისი მოვალეობა არ შეასრულა, თუმცა შეეძლო მისი განხორციელება და თავიდან აეცილებინა ეს შედეგი. ამასთან, პირმა შეიძლება დანაშაული ჩაიდინოს როგორც განზრახ, ისე გაუფრთხილებლობით (ფათერაკით). ასევე შესაძლებელია დანაშაულებრივი შედეგი დადგეს შემთხვევით (*casus*), თუ პირს არ შეეძლო მისი მოქმედების შედეგის გათვალისწინება.

¹⁶² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 527.

¹⁶³ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 181-182.

¹⁶⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 529.

ამიტომ მას პასუხისმგებლობა არ უნდა დაეკისროს.¹⁶⁵

მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში გარკვევით არაა განსაზღვრული განზრახვის ცნება, თუმცა შეიძლება აღიძვრას საკითხი იმის შესახებ, თუ რა შინაარსისაა განზრახვა, საქმე პირდაპირ განზრახვას ეხება თუ მას უფრო ფართო მოცულობა აქვს. აქვე ვახტანგის სამართლის ძეგლის 252-ე მუხლი ეხება ბრალისა და პასუხისმგებლობის საკითხს: თუ ვინმემ დატოვა პირლია ან „ნათხარი“ რამ გააკეთა და შეუძლია გარჩევა, თუ სად იყო ეს ორმო ან „ნათხარი“, ის თუ საკუთარ მიწაზე იყო, პატრონი პასუხს არ აგებს, მაგრამ თუ ეს ორმო სათემო, სასოფლო ადგილას მდებარეობს, მისმა პატრონმა უნდა აუნაზღაუროს დაზარალებულს მისი დაუდევრობით მიყენებული ზარალი; აქ კანონი განასხვავებს რამდენიმე შემთხვევას: თუ ორმოში ჩავარდა „საჭმელი პირუტყვი“, მისმა პატრონმა უნდა მიიღოს პირუტყვის მთელი ფასი; თუ შიგ ჩავარდა ისეთი პირუტყვი, „რომ არ ეჭმოდეს“, პატრონს უნდა გადაუხადონ ნახევარი ფასი; როდესაც ორმოში ჩავარდება მცირეწლოვანი, დაბალი ასაკის ბავშვი, ისეთი, რომ „პირუტყვთან ჩაიგდებოდეს“, მოსამართლემ უნდა მიუსაჯოს ის ანაზღაურება, რასაც საჭიროდ და მიყენებული ზიანის შესაბამისად ჩათვლის — „რაც იწყინოს მის საფერად მოსამართლემ გაუჩინოს“. დაბოლოს, თუ ორმოში „ჭკუის მყოფელი ან კაცი, ან დედაკაცი ჩავარდეს, არა გაუჩნდებარა ამისთვის თვალთ უჩანს, ნუ იქს.“ აქ საგულისხმოა, რომ კანონმდებელი ხაზს უსვამს ორმოს პატრონის დაუდევრობას — „თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილას არრა ინალვლოს რა კაცმა“. აქ კარგად იკვეთება სიფრთხილის ნორმების დაუცველობა ანუ სწორედ ის, რაც დაუდევრობის პრობლემისთვისაა დამახასიათებელი. ამასთან, კანონმდებელი არ ითვალისწინებს პასუხისმგებლობას, როცა დაზარალებულს „თვალთ უჩანს“ და იგი სალი გონების მქონე პირია და თავისებურად ასაბუთებს თავის დებულებას: „არა გაუჩნდებარა,“ იმიტომ, რომ „თვალთ უჩანს, ნუ იქსო“. ე. ი. აქ დაზარალებული საკუთარი გაუფრთხილებლობის მსხვერპლია და მას არა აქვს რაიმეს ანაზღაურების მოთხოვნის უფლება. ამასთან, 252-ე მუხლში გამოყოფილია შუღლისა და მტრობის სპეციფიკური მოტივები. ამ მოტივების საფუძველზე

¹⁶⁵ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., 186-192.

ქმედება შერაცხულია განზრახვად და უპირისპირდება ფათერაკს. მუდლითა და მტრობის ნიადაგზე ჩადენილი მკვლელობა უპირობოდ განზრახი დანაშაულია და ამიტომ, ცხადია, „ფათერაკად“ მომხდარი შედეგისაგან უნდა გამიჯნულიყო.¹⁶⁶

საგულისხმოა, რომ განზრახვის გვერდით განმარტებულია გაუფრთხილებლობაც: 210-ე მუხლიდან ჩანს, რომ პირს მიბარებული ადამიანი არ უნდა გაეგზავნა ისეთ საშიშ ადგილას, რომელიც მას რაიმე საფრთხეს უქადდა, კერძოდ, შეიძლებოდა მისი მოტაცება და ცუდი მოპყრობით არ უნდა აეძულებინა იგი გაქცეულიყო. ის თავისუფლდებოდა პასუხისმგებლობისგან მხოლოდ მაშინ, თუ დაამტკიცებდა აღნიშნული გარემოების არარსებობას და იმას, რომ მან დაიცვა წინდახედულობის მოთხოვნები. ასევე ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 211-ე მუხლი ეხება შემთხვევას, როცა პირუტყვის მიბარებისას პირმა, რომელმაც ჩაიბარა პირუტყვი, „ავის პატივით“ შეინახა იგი და „მართებულზე ნამეტნავი ამუშავა“, რასაც პირუტყვის სიკვდილი მოჰყვა და, შესაბამისად, მას დაუდევარი მოპყრობით გამოწვეული ზარალის ანაზღაურება ეკისრებოდა.¹⁶⁷

ამდენად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შეთვისებული იყო სუბიექტური ბრალეულობის საწყისი, მაგრამ ის მაინც განიცდის ძველი ადათების გავლენას, რაც ჩანს იქიდან, რომ იგი აღიარებს ობიექტური შერაცხვის ზოგიერთ ელემენტს. უძველესი სამართლის საწყისის მოქმედება ვახტანგის სამართლის ნორმაზე გამოიხატება შემდეგში: ის იცნობს ზოგჯერ ოჯახის სოლიდარულ პასუხისმგებლობას სისხლის სამართლის ხაზით და, ამავე დროს, ადგენს „საფათერაკო“ ანაზღაურებას (92-ე მუხლი). შესაბამისად, ძველი სამართლის ფესვები ჯერ კიდევ ცოცხლობდა ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და მათი დაძლევა ადვილი არ იყო.¹⁶⁸

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში წარმოდგენილია ბრალის ფორმები. მასში საუბარია როგორც განზრახ (ვახტანგის სამართალი — 42-ე მუხლი), ისე გაუფრთხილებლობით ჩადენილ მკვლელობაზე (92-ე მუხლი). 42-ე მუხლის მე-2 ნაწილიდან ჩანს, რომ „მეორე რომ კიდევ კაცი თავისის დროშისა უცნობლად შემოაკუდეს,

¹⁶⁶ იქვე, გვ. 189-190, 182.

¹⁶⁷ იქვე, გვ. 188.

¹⁶⁸ იქვე, გვ. 193.

უმტერო და უქიშპარი და თუ ქიშპნი და ნამტერალნი ყოფილან და მკუდრის პატრონი შესწამებს", ანუ ბრალდებას წაუყენებს მკვლელს მოკლულის ნათესავი, ბრალდებულმა თავი „ჯერით“ უნდა იმართლოს ან გადაიხადოს სისხლი ანუ ქონებრივი საზღაური ასეთი ქმედებისთვის.¹⁶⁹ ვახტანგ მეფის სჯულების 92-ე მუხლის მიხედვით, თუ ერთი ადამიანი მეორეს ჩაუსაფრდება მოსაკლავად, ხოლო მეორე მოკლავს ჩასაფრებულს, მაშინ ასეთი დანაშაული „უბრალა“, ე. ი. იგი უდანაშაულოდ ითვლება და ასეთი ქმედებისთვის არაა სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა გათვალისწინებული.¹⁷⁰ ამასთან, აქ შეცდომის აღმნიშვნელ ტერმინად გამოიყენებოდა „ფათერაკი“. სამართლის ნიგნის 92-ე მუხლის თანახმად, „თუ ნადირს შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს ან ფრინველს შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს, ან ყაბახს ესროლოს და ისარი კაცს დაეცეს, ამგვარს ყველას ფათერაკი ქვიან.“¹⁷¹ ე. ი. ფათერაკი გულისხმობდა ქმედებას განზრახვის გარეშე. ნადირს ნაცვლად კაცის სიკვდილი სხვა არაფერს ნიშნავს, თუ არა შეცდომას ფაქტობრივ გარემოებებში, რადგანაც, თუ ნადირს ესროლეს და კაცს მოახვედრეს, ეს არის ცალკეულ გარემოებებზე პირის არასწორი წარმოდგენის შედეგი.¹⁷² მაშასადამე, ფათერაკის ცნებაში მოიაზრება შეცდომა (ფაქტობრივ გარემოებებში), ვინაიდან თუ ნადირს ესროლეს და კაცს მოახვედრეს, მაშინ საქმე ეხება პირის არასწორ წარმოდგენას ცალკეულ გარემოებებზე. ამდენად, „ფათერაკი“ მოიცავს შეცდომასაც. თუმცა ფათერაკი მხოლოდ ამით როდი ამოიწურებოდა; იმავე მუხლში მითითებულია, რომ „თუ ფათერაკად კაცს კაცი შემოაკუდეს ან შემოეჭრას, ან დაშავდეს, რისაც ფათერაკით, რომ იმ კაცს არ ნდომოდეს, ცხენით თუ იარაღით, [302 რ] ასე რომ ან ცხენმა თავი წაართვას და შეეძგე-

¹⁶⁹ იქვე, გვ. 177, 179.

¹⁷⁰ იხ. ლ. დარბაიძე, ძველი ქართული სამართლის ძეგლები და ძირითადი იურიდიული გამოკვლევები ადამიანის სიცოცხლის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის შესახებ, ქართულ ელექტრონულ სამეცნიერო ჟურნალში „იურიდიული მეცნიერებანი“, 2005 | No.1(6) [2005.06.30], გვ. 40-41. <http://gesj.internet-academy.org.ge/gesj_articles/1100.pdf> [25.03.2011]

¹⁷¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 505.

¹⁷² შეცდომა განიხილება ქმედების საზოგადოებრივი სამიშროებისადმი პირის მცდარ ფსიქიკურ დამოკიდებულებად, რომელსაც საფუძვლად უდევს ქმედების ფაქტობრივი თუ იურიდიული ნიშნების ილუზიური, არაადეკვატური აღქმა, წარმოდგენა, შეფასება. იხ. ნ. სარია, შეცდომის ცნება და მნიშვნელობა სისხლის სამართალში, თბ., 2001 წ., გვ. 8, 29.

როს, ან გავარდნაში შეიძგერნენ, ან ნადირს თუ თოფი ან ისარი შესტყორცოს და კაცს მოხუდეს, ან თამაშობაში აწყინოს რამე, ბერი ფათერაკი სხვა არის, ამისი ასრე არის:

ცხენისაგან მოჭდების სიკუდილი თუ იარაღისაგან, ის ცხენი, ის მკულელი იარაღი მიეცემის. და იქნების, მკუდარს სამარხი და დაჭრილს სააქიმო გაუჩნდეს.¹⁷³

ამდენად, ხშირად ფათერაკად მოცემულია უფრო ფართო შინაარსის ქმედება, რომელიც უპირისპირდება განზრახვას და აერთიანებს გაუფრთხილებლობის ყველა სახეს (92-ე მუხლი). აქედან ნათლად ჩანს, რომ ფათერაკი ზოგჯერ გაუფრთხილებლობას გულისხმობს და ზოგჯერ *casus*-ის შინაარსით გამოიყენება.¹⁷⁴ ამასთან, ამ ძეგლით გათვალისწინებულია გაუფრთხილებლობის ცნება, კერძოდ, წარმოდგენილია, რომ ადამიანს ევალებოდა თავისი მოქმედების მავნე შედეგის გათვალისწინება და თავიდან აცილება, მაგრამ დაივიწყა ეს მოვალეობა. ამდენად, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობა ფათერაკს ზოგჯერ უწოდებს შემთხვევას, უმეტეს შემთხვევაში კი არაგანზრახ დანაშაულს, უნებლიეთ ანუ გაუფრთხილებლობით ჩადენილ დანაშაულს.

ამავე პრობლემასთან დაკავშირებით საყურადღებოა 195-ე და 256-ე მუხლების მიმართება, ვინაიდან ისინი გარკვეულწილად შემავსებელი და ურთიერთსაინააღმდეგო ნორმებია. 195-ე მუხლის თანახმად, „კაცმან თუ ორმოს პირი აჭდილი გაუშვას და იმაში კაცი და ან პირუტყუი ჩავარდეს წმინდა და უნმიდური, ის უნდა ნახონ, თავის ნატამალშია თუ სასოფლოს ადგილსა, ან ის ჩავარდნილი კაცი თუ დედაკაცი ბრმა ყოფილა ანუ მთვრალი, — მოსამართლემ კარგად გამოიკითხოს. თუ თავის ნატამალში ყოფილა ანუ მთვრალი, — მოსამართლემ კარგად გამოიკითხოს.

თუ თავის ნატამალში ყოფილა ის ორმო, ნახევარს სისხლს შეუა კაცისას თუ პირუტყვისას; თუ სასოფლოს ადგილს ყოფილა, მთელი ეთხოების, ამიტომ რომ იცოდა, გზა იყო, რად არ დაბურა.“ დაახლოებით იგივე შინაარსისაა 256-ე მუხლი: თუ „ორმო დარჩეს

¹⁷³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 504-505. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით იხ. ნ. სარია, შეცდომის ცნება და მნიშვნელობა სისხლის სამართალში, თბ., 2001 წ., გვ. 41-42.

¹⁷⁴ იხ. ბ. ზოიძე, დანაშაულის სუბიექტური მხარე ქართულ სამართალში, ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №4, 1985წ., გვ. 101.

პირლია, ან ნათხარი რამ ქნას კაცმა და იმაში ჩავარდეს რამე, თუ თავის ნატამალში აქვს, უფრო ვერას შეუვლენ.

და თუ სათემოს, სასოფლოს ადგილს არა ინალვლა რა კაცმა, თუ საჭმელი პირუტყვი წაჭდეს, იმაში ჩავარდნილი, — ორმოს თუ ნათხარის პატრონს, და საქონლის პატრონს იმისთანა მთელი მიცეს.

თუ ცხენი ან ვირი, მაგისტანა, რომ არ იჭმეოდეს, ჩავარდეს, ნახევარი ფასი გარდაუჭადოს.

თუ ყმანვილი ასეთი ჩავარდეს, რომ პირუტყვთან ჩაიგდებოდეს, რაც იწყინოს, მის საფერად მოსამართლემ გაუჩინოს.

ჭკუისმყოფელი ან კაცი ან დედაკაცი ჩავარდეს. არა გაუჩნდება რა, ამისათვის [რომე] თვალთ უჩანს, ნუ იქს.¹⁷⁵ 195-ე მუხლი საკუთარ მამულში ამოთხრილ ორმოში ვინმეს ჩავარდნისათვის, ვნების მიყენებისთვის მესაკუთრეს არ ათავისუფლებს პასუხისმგებლობისაგან და აწესებს ნახევარ სისხლს, ხოლო 256-ე მუხლი გამორიცხავს ასეთ პასუხისმგებლობას. 195-ე მუხლში გამოკვეთილია, რომ პასუხისმგებლობა დგება ორივე შემთხვევაში გაუფრთხილებლობის საფუძველზე, თუმცა საკუთარ მამულში ორმოს თავლიად დატოვებისას სუბიექტის ბრალეულობა მსუბუქდება იმიტომ, რომ საკუთარ მამულში სხვა პირთა მოხვედრის შესაძლებლობა მესაკუთრის ნებითაა შეზღუდული. ამასთან, 256-ე მუხლის ბოლო პუნქტით დადგენილია, რომ დაზარალებულის გაუფრთხილებლობა სუბიექტს ათავისუფლებს პასუხისმგებლობისაგან. აქ კანონმდებელი ყურადღებას ამახვილებს დაზარალებულის ქმედუნარიანობაზე — „ჭკუისმყოფელი ან კაცი ან დედაკაცი ჩავარდეს...“ ესე იგი, წინდახედულობა მართებს დაზარალებულსაც. ამ შემთხვევაში გაუფრთხილებლობა გამოხატულია შემდეგნაირად: „არა ინალვლა რა“. მაშასადამე, სუბიექტს ევალებოდა მხედველობაში მიეღო მოსალოდნელი შედეგი, მაგრამ რადგან იგი არაფერად ჩააგდო, გამოიჩინა დაუდევრობა.¹⁷⁶ როგორც 256-ე მუხლი, ისე 195-ე მუხლი იცნობს გაუფრთხილებლობის მძიმე და შედარებით უფრო მსუბუქ სახეებს, თუმცა

¹⁷⁵ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 237-238, 260.

¹⁷⁶ იხ. ბ. ზოიძე, დანაშაულის სუბიექტური მხარე ქართულ სამართალში, ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №4, 1985 წ., გვ. 99-100.

ძირითადად განსხვავდება ერთმანეთისგან სანქციით. საქმე ისაა, რომ მოცემულ შემთხვევაში (195-ე მუხლი) გაუფრთხილებლობის მძიმე ფორმა უკავშირდება მხოლოდ ზიანის ანაზღაურებას და არა სისხლს. ამავდროს, 195-ე მუხლის სანქცია ვახტანგის სჯულდებაში გაუფრთხილებლობისთვის მიღებულ სანქციებს ეწინააღმდეგება. აღნიშნულ ნორმაში მოცემული არც ერთი შემთხვევა არ მოიაზრებს განზრახვას. კანონმდებელი აქ გაუფრთხილებლობის მძიმე ფორმას უთანაბრებს განზრახვას, სახელდობრ, მთვრალი თუ ბრმა ადამიანისა და პირუტყვის დაღუპვისთვის ანესებს მთელ სისხლს. საერთო წესის მიხედვით, გაუფრთხილებლობის უფრო მსუბუქი ფორმისთვის (ფათერაკი) გათვალისწინებულია ნახევარი სისხლი. არადა ანალოგიურ სანქციას, ჩვეულებრივ, ფათერაკი არ იწვევს. აღნიშნული წინააღმდეგობა ახსნილია ვახტანგის კანონმდებლობის სხვადასხვა ნუსხის შეჯერების საფუძველზე *თ. ენუქიძის* მიერ. საქმე ისაა, რომ 195-ე მუხლის მხოლოდ პირველი სტრიქონია („კაცმან თუ ორმოს პირი აჭდილი გაუშვას და იმაში ან კაცი ან პირუტყვი ჩავარდეს“) ვახტანგისეული, ამ მუხლის სხვა ნაწილები უფრო გვიანდელი უნდა იყოს და მეფე ვახტანგს არ ეკუთვნის. ასევე სამართლის წიგნის 256-ე მუხლი არ ეკუთვნის ვახტანგ VI-ს და ის 195-ე მუხლთან შედარებით ადრე შეუტანიათ ვახტანგის სჯულდებაში. ამიტომ 195-ე მუხლით დაწესებული სანქციების წინააღმდეგობა სხვა მუხლების სანქციებთან ზემოაღნიშნული ასპექტებიდან უნდა გამომდინარეობდეს.¹⁷⁷

ამდენად, ჩამოთვლილ „ფათერაკებში“ შეიძლება იგულისხმებოდეს როგორც გაუფრთხილებლობა, ისე შემთხვევა. მაგალითად, ადამიანმა თოფი ესროლა ნადირს და მოხვდა კაცს. ეს ფაქტი შეიძლება შეეხოს გაუფრთხილებლობასაც და შემთხვევასაც იმის მიხედვით, თუ რა პირობებში განხორციელდა ის. მაშასადამე, კანონმდებელი გაუფრთხილებლობასა და შემთხვევას არ განასხვავებს, ორივე ტერმინს „ფათერაკით“ მოიხსენიებს.¹⁷⁸ ასევე ჩანს, რომ „ფათერაკი“ აერთიანებს შემთხვევასა და გაუფრთხილებლობის ორივე სახეს, რომელთაც გარკვეულწილად შეიძლება საფუძვ-

¹⁷⁷ იხ. *ნ. კორძაია-სამადაშვილი*, ბრალის საკითხისთვის ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, *სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები*, იურიდიულ მეცნ. სერია, ტ. 79, 1959, გვ. 44-45.

¹⁷⁸ იხ. *ივ. სურგულაძე*, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1984 წ., გვ. 117.

ლად დაედოს პირის შეცდომა ფაქტობრივი გარემოებების შესახებ. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 194-ე მუხლიც მოცემულ პრობლემას ეხება, თუმცა ესაა შეცდომა თამაშობასა და ხუმრობის დროს: „თუ ხუმრობასა და თამაშობაში კაცმა კაცს ანყინოს რამე, ან მოსტეხოს რამე, ან დაჭრას, ან მაშინდელს ნაკრულობაზე მოკუდეს, დაჭრილს სააქიმო უნდა მისცეს, და თუ მოკუდეს, სამარხი უნდა მისცეს.

იქნება, ამასაც ეუბნებოდეს, განზრახ შენის ნებით მიყაო. მაგისი ჯერი არის. თუ თავი იმართლა, რომ მისი ნება არ ყოფილიყოს და ისრე მოსულოდეს, როგორც დაგვიწერია, დაჭრილსა და ავადმყოფს სააქიმო მისცენ და მკუდარს სამარხი უნდა მისცენ.

თუ ვერ იფიცოს, მკუდრისა და ჭრილობისაც მოსამართლემ კიდევ ნაკლებათ, უნდა გაუჩინოს.“¹⁷⁹ ხუმრობასა და თამაშობაში დაზიანება და სიკვდილი შეიძლება გამოწვეული იყოს პირის მცდარი წარმოდგენით მის მიერ შესრულებული მოქმედების ხასიათის ან გამოყენებული საშუალების უსაფრთხოების თაობაზე და ა. შ. მაგრამ ასეთი შეცდომის დროს შეიძლება დაისვას საკითხი იმის შესახებ, პირი ხომ არ მოქმედებდა განზრახ. მან თავი უნდა იმართლოს და დაადასტუროს, რომ უნებლიედ მოქმედებდა.¹⁸⁰ ამ შემთხვევებში წარმოდგენილია შეცდომა, რომელიც იყო არა თუ კონკრეტულად ბრალის გამომრიცხველი გარემოება, არამედ, პასუხისმგებლობის ფართო შინაარსიდან გამომდინარე, პასუხისმგებლობისგან განთავისუფლების საფუძველი.

ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის 210-ე და 92-95-ე მუხლებით ფათერაკი (უნებური მოქმედება) შეცდომაა, რომელიც, კლასიკური გაგებით, ბრალის გამომრიცხველი გარემოებაა. ეს უკანასკნელი საბოლოოდ ათავისუფლებდა პირს სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისგან. მართალია, საფათერაკო ხასიათის ზოგიერთ ქმედებაზე დანესებულია სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობა, რაც შედარებით მსუბუქი ფორმებით გამოიხატებოდა (მკვდრისათვის სამარხისა და დაჭრილისთვის სააქიმოს მიცემა), მაგრამ ეს ორი მომენტი არ უნდა განიხილებოდეს ერთ კონტექსტში, ვინაიდან აქ საქმე ეხება სისხლისსამართ-

¹⁷⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 529.

¹⁸⁰ იხ. ნ. სარია, შეცდომის ცნება და მნიშვნელობა სისხლის სამართალში, თბ., 2001 წ., გვ. 41-42.

ლებრივ პასუხისმგებლობას.¹⁸¹

კვლევამ ცხადყო, რომ ვახტანგის სჯულდებაში ბრალის დამუშავების საკითხი მე-18 საუკუნისთვის მაღალი სამართლებრივი კულტურის მანიშნებელია. ამასთან, მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში გამოიყოფა განზრახვითი და არაგანზრახვითი მოქმედება, ასევე გაუფრთხილებლობისა და შემთხვევის ცნებები, თუმცა მათ შორის მტკიცე გამყოფი ხაზი არაა გავლებული.¹⁸² ეს იმით იყო განპირობებული, რომ ტერმინი „ფათერაკი“ გამოხატავდა გაუფრთხილებლობასაც და შემთხვევასაც, თუმცა ისინი ტოლმნიშვნელოვნად არ გამოიყენებოდა. ამდენად, იმის გასარკვევად, საქმე შეცდომას ეხება, გაუფრთხილებლობას თუ შემთხვევას, აუცილებელია კონკრეტული შემთხვევების ინდივიდუალურად შეფასება.

5.4. სასჯელის მიზანი და სასჯელთა სისტემა

სისხლის სამართალი სიმბოლურად საჯარო სამართლის გამოვლინებად განიხილებოდა. ამიტომ დანაშაული საჯარო ხასიათს ატარებდა. მაშასადამე, დანაშაულისთვის დაკისრებული სახელმწიფოებრივი ღონისძიებებიც საჯარო სასჯელებია. ამასთან, ერთი შეხედვით, საჯარო დარღვევები შეიძლება იყოს არასაჯარო (კერძო სამართლებრივი) დარღვევები, რომელთათვის დანესებული იყო კერძო ხასიათის ღონისძიება — სანქცია. ამდენად, სამართალდარღვევების წინააღმდეგ გამოყენებული ღონისძიებების სამართლებრივი ბუნების გასარკვევად აუცილებელია მათი ცალ-ცალკე განხილვა და მათთვის დამახასიათებელი თავისებურებების განსაზღვრა, ასევე სასჯელის მიზნების პარალელურად ამ საკითხების წარმოჩენა.

¹⁸¹ შეად. დ. ჯალაბაძის მოსაზრება, რომლითაც ვახტანგ VI-ის სამართლის 210-ე და 92-95-ე მუხლებით ფათერაკი (უნებური მოქმედება) პასუხისმგებლობას მხოლოდ შემამსუბუქებელი გარემოების მნიშვნელობას ანიჭებს. დ. ჯალაბაძე, დანაშაული და სასჯელი ქართულ ჩვეულებით (ხალხურ) სამართალში (ფშავის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით), თბ., 2003 წ., გვ. 101.

¹⁸² იხ. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები, I, თბ., 2000 წ., გვ. 121-128. ასევე იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., „ბონა აუზა“, 2003 წ., გვ. 239-240.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღნიშნოს, რომ ვახტანგის სამართლის რამდენიმე მუხლში გამოკვეთილია სასჯელის მიზანი, რომელიც მნიშვნელოვანია იმდროინდელი რეალობისთვის დამახასიათებელი თავისებურებების შესასწავლად. როგორც ცნობილია, სასჯელის მიზნებად მოიაზრება დანაშაულის (ზოგადი და კერძო) პრევენცია, დამნაშავის რესოციალიზაცია და სამართლიანობის აღდგენა.¹⁸³ უნდა ითქვას, რომ მე-18 საუკუნის დასაწყისში სამართლიანობის აღდგენა სხვა სპეციფიკით იყო გავრცელებული, კერძოდ, იგი წმინდა სამაგიეროს მიზლვას უტოლდებოდა და გამოიხატებოდა ტერმინით „მისაგებელი“. ის იყო არა მხოლოდ ღონისძიება, რასაც დამნაშავეს უფარდებდნენ, არამედ მიზანი, რომლის გამოც ესა თუ ის სასჯელი გამოიყენებოდა. ამასთან, სასჯელისა და დანაშაულის პროპორციულობის პრინციპი გულისხმობს იმას, რომ სასჯელი უნდა შეესაბამებოდეს დანაშაულის სიმძიმეს, მის ხასიათს; შესაბამისად, ის უნდა იყოს დანაშაულის თანაზომიერი.¹⁸⁴

ამ მხრივ საინტერესოა სამართლის ძეგლის მე-13 მუხლი, რომლის თანახმად, ცრუ მოწმე უნდა დაისაჯოს მკაცრად, რათა იგივე სხვამ აღარ გაიმეოროს: „მოსამართლემ თუ ტყუილი მოწმობა და მთხრობელობა შეამჩნია ვისმე, დიდი ნასალი უნდა უყოს, რომე სხვამ აღარავინ მოინდომოს.“¹⁸⁵ ალბათ, აქ დანაშაულის ჩამდენისა და სხვების დაშინებაზე მითითება დანაშაულის თავიდან აცილებას უნდა უკავშირდებოდეს. ესე იგი, მოცემულ მუხლში დანაშაულის თავიდან აცილების მიზანია დაყენებული, უფრო ზუსტად კი გამოკვეთილია ზოგადი პრევენცია.

ასევე ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 258-ე მუხლში განსაზღვრულია, რომ „ღმერთის შერისხვით“ თავის ბატონის მოკვლის ან დაჭრის შემთხვევაში ქონებრივ ანაზღაურებაზე ზედმეტია ლაპარაკი იმ უბრალო მიზეზით, რომ ყმის მთელი ქონება ბატონს ეკუთვნის. ხელმწიფემ და მოსამართლემ უნდა მისცენ ბატონს ისეთი საბუთი ყმის მიმართ „რომე ნასყიდისაგან უფრო ეერსად დაეკარგოს“; აქაც პირდაპირაა კანონში სასჯელის მიზანი

¹⁸³ იხ. თ. დონჯაშვილი, საქართველოს სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილი, თბ., 2002 წ., გვ. 369.

¹⁸⁴ ალ. ეაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 89-90.

¹⁸⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 483-484.

წარმოდგენილი: „რომ ეს სამართალი ველარას ყმას ავს ვერ გააბედვინებსო.“¹⁸⁶ მოცემულ შემთხვევაში მხედველობაშია საერთო პრევენცია, მომავალში დანაშაულის განმეორების წინასწარ აცილება.¹⁸⁷

გარდა ამისა, აუცილებელია განვიხილოთ სამაგიეროს მიზ-
ლეა, როგორც სასჯელის მიზანი. იგი წარმოდგენილია 221-ე,
222-ე, 227-ე, 242-ე, 253-ე, 259-ე მუხლებში. სამართლის ძეგლის
221-ე მუხლით დადგენილია, რომ მოლაღატე თავის დანაშაულს
საზღაურით ვერ გამოისყიდის, რადგან მან თავისი მოქმედებით
მრავალი ადამიანის სიკვდილი გამოიწვია; რამდენად სასტიკიც
არ უნდა იყოს სასჯელი, რომელსაც მოლაღატეს შეუფარდე-
ბენ, იგი მისი ბრალის შესაბამისია და ასევე სამართლიანია. ამ
შემთხვევაში საქმე ეხება დანაშაულისა და სასჯელის თანაზომ-
იერების პრინციპის გარკვეულ გამოხატულებას. სწორედ „რაც
გარდაჯდება, სამართლით იქნება“ არის ვახტანგ VI-ის სამართლის
წიგნში უფრო მკვეთრად ხაზგასმული მიზანი, ვიდრე პრევენცია.
222-ე მუხლიდანაც ჩანს, რომ რჯულისა და ქვეყნის მოლაღატე
ღირსია ყოველივე სასჯელისა („ყოველი ავი იმაზე მართებული
არის“). სახელმწიფოებრივი და საარწმუნოებრივი დანაშაული
ინვეეს მძიმე სასჯელს და გამორიცხავს კომპოზიციას. ამასთან,
ვახტანგის სამართლის წიგნის 253-ე მუხლით განსაზღვრულია
შემთხვევა, როცა „ტყუილად დამბეზღებელსა ორი დანაშაულია
აქუს: არც ჯელმწიფის დოვლათისათვის სჯობს, [და] ვისაც დაა-
ბეზღებს, ის მკუდარი არის იმ მობეზღრისაგან.

რაც მობეზღრის პირით ამოსულიყოს და ტყუილი იყოს, იმ მო-
ბეზღარს უნდა გარდაჯდეს.“¹⁸⁸ აქ ტალიონის თავისებური სახეა
მოცემული.

საერთოდ, სისხლის სამართალი აშკარად გამოხატავს სახ-
ელმწიფო ხელისუფლების სიძლიერეს; ესაა სისხლის სამართა-
ლი, რომლის სასჯელის სისტემა საჯარო პრინციპზეა აგებული.
დანაშაული არა მხოლოდ კერძო პირთა ინტერესების დარღვევა,
არამედ სახელმწიფო, საზოგადოებრივ ინტერესთა საზიანო მო-

¹⁸⁶ იქვე, გვ. 547.

¹⁸⁷ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, წარკვევები ქართული სამაფრთლის ისტორიიდან, I, თბ.,
სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 94-95, 110.

¹⁸⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 545.

ქმედებაა. ამიტომაც სასჯელს სახელმწიფო განიხილავს საჯარო ხასიათის ინსტიტუტად, სასჯელის შეფარდება კი არაა დამოკიდებული კერძო პირთა ნება-სურვილზე და სახელმწიფოს მოვალეობაა. ცნობილია, რომ ქართული სამართალი იცნობდა საჯარო ხასიათის სასჯელთა შემდგომ სისტემას: 1. სიკვდილით დასჯა (თავის მოკვეთისა და „ძელსა ზედა ჩამორჩობის“ სახით), რომელიც იშვიათი სასჯელი იყო საქართველოში და დამნაშავეს ეფარდებოდა მეფისა და სახელმწიფოს ღალატისთვის, მეფის საჯარო სიტყვიერი შეურაცხყოფისა და მეკობრეობისთვის; 2. ასოთ-მიღება ანუ განპატიჟება (ასოთა მოკვეთა), რომელიც დამასახიჩრებელი სასჯელი იყო; 3. ექსორია და გაძევება; 4 თავისუფლების აღკვეთა; 5 გვემითი სასჯელი ანუ სხეულისთვის ფიზიკური ტკივილის მიმყენებელი სასჯელი; 6 ქონების კონფისკაცია; 7 მოქალაქეობრივი უფლებების დროებითი ან სამუდამო ჩამორთმევა.¹⁸⁹

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, სიკვდილით დასჯა არაა ვახტანგის სამართალში პირდაპირ აღნიშნული, მაგრამ, სავარაუდოდ, დანაშაულის სიმძიმისა და საერთო გამოთქმის მიხედვით გარკვეულ მომენტებში საუბარია სიკვდილით დასჯაზე. მაგალითად, 33-ე მუხლით დადგენილია დაურევების გამოანგარიშების არითმეტიკული საფუძველი: „მეფის, კათალიკოზისა და უფლისწულისა არა დაგვინერიაო.“ მაშასადამე, კანონმდებელი ადგენს სისხლის ფასს სახელმწიფოში არსებული ყველა წოდებისთვის, ხოლო უზენაესი ხელისუფლების მეთაურის, ეკლესიის ხელმძღვანელისა და უფლისწულისთვის სისხლის ფასი დაწესებული არ ყოფილა, ისინი ამ მხრივ იდგნენ საერთო სისტემის გარეშე. ამ პირთა მკვლელობისას დანიშნული იქნებოდა სიკვდილით დასჯა. ამავე დროს, ვახტანგის სამართლის წიგნის 221-ე მუხლში ხაზგასმით აღნიშნულია, რომ მოღალატეს რა გინდ მძიმე სასჯელი შეეფარდოს, სწორი და სამართლიანი იქნებაო. აქ სიკვდილით დასჯა უნდა იგულისხმებოდეს. ამასთან, 222-ე მუხლშიც სახელმწიფოს ღალატზეა საუბარი, კერძოდ, „ვინც კაცმა ქუეყანას და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდეც ხედევდეს, იმით რჯული წაჭდებოდეს, იმას მიყუეს, — ღმრთისა და ბატონისა ორისავე მესისხლე იქნების და ყოველი ავი იმაზე მართებული არის.“¹⁹⁰

¹⁸⁹ ალ. ეარეიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 93, 90-91

¹⁹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 490, 538, 539.

ქართული სამართლის მიხედვით, სიკვდილით დასჯა და ასოთ მოკვეთა მეფის კომპეტენციაში შედიოდა. ვახტანგის სამართლის წიგნის 95-ე და 258-ე მუხლებშიც მითითებულია, რომ „უხელმწიფოდ კაცს თავისისა ყმისა სიკვდილი და გახეიბრება არავის ხელენიფების.“ ე. ი. სიკვდილით დასჯა და ასოთ მოკვეთა მეფის კომპეტენციაში შედიოდა.¹⁹¹

ამასთან, საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ასახულია სიმბოლური ტალიონის პრინციპი (220-ე, 242-ე და 259-ე მუხლები), რომელიც მატერიალური ტალიონის ანარეკლია; იგი ზუსტად არ შეესაბამება დანაშაულს და მხოლოდ სიმბოლური რეაგირებაა დანაშაულის ჩადენისთვის. სისხლის სამართლის პოლიტიკას სიმბოლური ტალიონით ახორციელებს სახელმწიფო და საზოგადოება; აქვე მითითებაა იმაზე, რომ თავი შეკავონ ასეთი ქმედებისაგან. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 220-ე მუხლის მიხედვით, ის ლაშქრის კაცი, ვინც მტრის მხარეზე გადავიდოდა, ფეხის მოკვეთით უნდა დასჯილიყო. აქ ფეხის მოკვეთა, ბუნებრივია, სიმბოლური ტალიონია. მართალია, იგი ფეხით გადავიდა მტრის მხარეზე და მან თავისი მოღალატური საქციელით შეიძლება ფეხის მოკვეთაზე მეტი ავნო სახელმწიფოს, მაგრამ სიმბოლურად მხოლოდ ფეხის მოკვეთით ისჯება.¹⁹² 259-ე მუხლი ასევე ითვალისწინებს ფიზიკური ძალადობის (ცემის) დროს ხელის მოკვეთას, პირისპირ შეურაცხყოფისას — ენის მოკვეთას, თუმცა ორივე დამასახიჩრებელი სასჯელი დანესებულია ქონებრივ საზღაურთან ერთად ალტერნატივის სახით: სხეულის ნაწილის მოკვეთა ან საზღაურის გადახდა, ხელის მოკვეთის ნაცვლად დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს ხელის ფასი, ხოლო ენის მოჭრის სანაცვლოდ — ენის ფასი.¹⁹³

ასევე მწირია თავისუფლების აღკვეთის შემთხვევები ვახტანგ VI-ის სამართალში. გამანზილბელი სასჯელები ფეოდალურ კანონმდებლობაში შეიძლება იყოს როგორც ძირითადი, ისე დამატებითი. მათი დანიშნულებაა დამნაშავეს პიროვნების დამცირება და ზნეობრივი ტანჯვის მიყენება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 69-ე მუხლი, რომელიც ეხება მაჭანკლის

¹⁹¹ ქ. საგინაშვილი, საეკლესიო სასჯელები (მართლმადიდებლური საქართველოს მაგალითებზე) (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2005 წ., გვ. 121.

¹⁹² იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 97-98

¹⁹³ იქვე, გვ. 99-100

დასჯას გამანზილებელი სასჯელით, „ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელსაბელიანი, ნიფვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ.“ ამასთან, სამართლის ძეგლის 155-ე მუხლის მიხედვით, „საყდრის გატეხვისთვის, ჯვრისა და ხატის დამტყრევისა, ჳელმნიფის სალაროს გატეხისა ჩვენ არ გვითქუამს რა,“ როგორც მეფესა და კათალიკოზს უნდა, ისე გადაწყვიტოს.¹⁹⁴ აქ აშკარად ჩანს, რომ კანონმდებელი აღნიშნულ ქმედებაზე სწორედ სახელმნიფოს თხოვს რეაგირებას. ამით კი დასახელებული ქმედება საჯარო ხდება და მისთვის დადგენილია საჯარო სასჯელი. ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ქურდობის ზოგიერთი შემთხვევისთვის შეიძლება კერძო ხასიათის სანქცია დაწესდეს, მაინც განსაზღვრულ შემთხვევებში ქურდობის წინააღმდეგ გათვალისწინებულია საჯარო ხასიათის სასჯელი.

არსებობს დამასახიჩრებელი და მტკივნეული სასჯელებიც, რომლებიც მოცემულია 220-ე, 242-ე, 251-ე და 259-ე მუხლებში. ვახტანგის სამართლის წიგნის 220-ე მუხლის მიხედვით, გათვალისწინებულია ხელმნიფის ლაშქრიდან მტრის რაზმში გადასვლა და შემთხვევა, როცა „იმავე ჳელმნიფეს დარჩეს, თავად ჳელმნიფის მოწყალებაზე კიდია“; წინააღმდეგ შემთხვევაში დადგენილია ფეხის მოკვეთა. ასევე 242-ე მუხლი ადგენს სამნის მოგლეჯისთვის ჯარიმას ან ხელის მოჭრას.¹⁹⁵

რაც შეეხება 259-ე მუხლს, იგი ითვალისწინებს ყმის მიერ „გაჯაერებით“ ბატონის ჯოხით ცემას ან ხელით ცემას, რისთვისაც დაწესებულია ხელის მოკუეთა ან ხელის ფასი, ხოლო „გაჯაერებით პირის-პირ“ გინების შემთხვევაში დადგენილია ენის მოჭრა ან ენის ფასი.¹⁹⁶ ამასთან, დამასახიჩრებელი სასჯელებიდან აღსანიშნავია ნასალი (ასოთმოკვეთა ანუ ასოთმოღება), რომელიც გამოიყენებოდა ცრუმორწმუნეობისთვის, ტყვის გაყიდვისთვის (96-ე მუხლი), ქვეყნისა და რჯულის ღალატისთვის (220-ე მუხლი), მისნობისა და კუდიანობისთვის (257-ე მუხლი) და ა. შ. ასევე მტკივნეულ სასჯელთაგან გავრცელებული იყო „გალახვა“ და „ცემა“, რაც ფაქტობრივად სხვადასხვა ცნებით გამოხატული ერთი და იგივე სასჯელია (საბასთან „ცემა — არგნით გვემა“, ე. ი. ჯოხით ცემა). ვახტანგის კანონმდებლობაში დადასტურებულია

¹⁹⁴ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 499, 520.

¹⁹⁵ იქვე, 538, 543.

¹⁹⁶ იქვე, 547.

„მემათრახენის“ არსებობა.¹⁹⁷

გარდა ამისა, გვხვდება განუსაზღვრელი სანქციებიც, რომლებიც გათვალისწინებულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 34-ე მუხლში — სისხლის ფასი გვარისა და თანამდებობის მდგომარეობის მიხედვით. თავისუფლების აღკვეთა 64-ე მუხლშია გადმოცემული, კერძოდ მეფემ უნდა „დააბას“, დაატუსაღოს ქმარი, რომელიც ცოლს ტანჯავს, უპატიურად ეპყრობა და ურიგოს უშვება მას. 177-ე მუხლით თავისუფლების აღკვეთაა აღიარებული — ხელმწიფე ან მებატონე მიუსევს რა ჯარს „თავის საბატონოში მოსარბევლად, ან კაცი კაცის დასაჭერად მიუსიოს.“¹⁹⁸

ამასთან, საჯარო საწყისების არსებობა ისეთი სახის ქონებრივ სასჯელში, როგორიც იყო ე. წ. „შვიდეულად ზღვევინება“, უკეთესად ჩანს, ვიდრე სხვა სახის ქონებრივ სასჯელებში.¹⁹⁹ აღნიშნულის შესახებ მაგალითები ძირითადად ქურდობასთან დაკავშირებულ მუხლებში გვხვდება, მაგალითად, ვახტანგის სამართლის ძეგლის 154-ე მუხლში.²⁰⁰ ამასთან, სამართლიანად შენიშნავს გ. ნადარეიშვილი, რომ საჯარო სასჯელების როლი მოცემული ქვეყნის სასჯელთა სისტემაში იმდენად არ განისაზღვრება ქვეყნის კულტურული დონით, რამდენადაც სახელმწიფო ხელისუფლების სიძლიერით. ადრე XI—XIII საუკუნეების საქართველოში, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება ძლიერი იყო, საჯარო ხასიათის სასჯელებიც ფართოდ იყო გავრცელებული.²⁰¹ რაც შეეხება მე-18 საუკუნეში საქართველოში არსებულ სასჯელთა სისტემას, უნდა აღინიშნოს, რომ აქ ორივე ტიპის — როგორც საჯარო, ისე „კერძო“ — სასჯელები გვხვდება. თუმცა ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ ამ პერიოდისთვის მომძლავრებას იწყებს კერძო სახის „სასჯელები“, რომლებიც ვითარდება საჯარო სასჯელების გვერდით.

¹⁹⁷ იხ. დ. მეგრელაძე, გლეხობის კლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში (XVII-XVIII სს.) თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 187-188.

¹⁹⁸ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 117.

¹⁹⁹ იხ. გ. ნადარეიშვილი, სასჯელების ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში („შვიდეული“), ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №3, 1986 წ., გვ. 84.

²⁰⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 519.

²⁰¹ იხ. გ. ნადარეიშვილი, საჯარო სასჯელები გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №1, 1967 წ., გვ. 60, 61.

ვახტანგის კანონმდებლობა იცნობს ასევე ქონებრივი სას-
ჯელის ორ სახეს — ჯარიმასა და კონფისკაციას.²⁰² ჯარიმა საჯარო
ხასიათის გადასახადია, რომელიც სახელმწიფოს სასარგებლოდ
გადახდებოდა დამნაშავეს. 173-ე მუხლი ადგენს თვითნებობის-
ვის სასჯელის სახედ ჯარიმას ექვსი თუმნის ოდენობით. ჯარიმა
გამოყენებულია 236-ე მუხლშიც.²⁰³ ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამარ-
თლის ძეგლის 242-ე მუხლი ითვალისწინებს სამნის მომგლეჯის
მიმართ ჯარიმას, რომელიც უდრის ხელის მოჭრის საფასურს. მა-
გრამ აქ მოცემული ჯარიმა საჯარო ხასიათის არაა, იგი მიეცემა
დაზარალებულს.

რაც შეეხება კონფისკაციას, 177-ე მუხლში დადგენილია
ხელმწიფოს მიერ ქონების კონფისკაცია. მას „მოსარბეველს“
უნოდება.²⁰⁴ ასევე 220-ე მუხლიდან ჩანს, რომ ფეხის მოჭრა იყო
ლალატისთვის დანესებული, თუმცა იმავე დროს დასძენს — „გა-
ლარიბება და გახეიბრება ორივე არ არისო. „გალარიბება“ უნდა
ნიშნავდეს „პროსკრიპციას“, სამშობლოდან გაძევებას, რასაც
უკავშირდებოდა ქონების ჩამორთმევა, როგორც ამას სამართლი-
ანად ფიქრობს *კარსტი*.

ამასთან, ქონებრივი სასჯელის ერთ-ერთი სახეობის — დარ-
ბევის შესახებ მოცემულია ვახტანგის სამართლის 54-ე, 55-ე და
158-ე მუხლებში, თუმცა აქ მორბევა არ ნიშნავს სასჯელს, რაც
დოკუმენტურ მასალებში დადასტურებულია დარბევის — ქონე-
ბრივი სასჯელის აღსანიშნავად.²⁰⁵

ამით როდი ამოიწურება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში
წარმოდგენილი სასჯელები. იკვეთება ასევე კერძო სანქციები,
რომლებიც დანაშაულთა წინააღმდეგაც გამოიყენებოდა. ვახ-
ტანგ VI-ის სამართალში დანაშაულის მიმართ ძირითად რეაქციად
კომპოზიციაა გათვალისწინებული, რაც სასჯელს კერძოსამართ-
ლებრივ ხასიათს სძენს.²⁰⁶ კერძო ინტერესების მოწესრიგებას

²⁰² იხ. *დ. მეგრელაძე*, გლეხობის კლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველო-
ში (XVII-XVIII სს.) თბ., 1979 წ., გვ. 184.

²⁰³ იხ. *ალ. ეაჩიშვილი*, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ.,
სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 118.

²⁰⁴ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 525.

²⁰⁵ იხ. *დ. მეგრელაძე*, გლეხობის კლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველო-
ში (XVII-XVIII სს.) თბ., 1979 წ., გვ. 186.

²⁰⁶ იხ. *სურგულაძე*, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., 2002 წ., გვ.
130.

უკავშირდება მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 165-ე მუხლიც, რომელშიც აღნიშნულია, რომ მყიდველის მიერ „ახალს ნასყიდს მამულს და აგარაკში“ ქონების პოვნის შემთხვევაში, თუ „მამულის მამსყიდველთან ფასი გარდანყუეტილი არის“, ვერ გახდება აღნიშნული დავის საგანი, თუმცა „თუ ფასი დარჩომილა“, დარჩენილის პროპორციულად უნდა აუნაზღაუროს გამყიდველს.²⁰⁷ აქ აღიარებულია ინდივიდის ინტერესი და წარმოდგენილია მხოლოდ ხელშეკრულების მხარეებს შორის არსებული შეთანხმების საფუძველზე წარმოშობილი ვალდებულება. მოცემულ შემთხვევაში მოიაზრება კონკრეტულ კერძო პირთა შორის არსებული სამართლებრივი ურთიერთობა და ამა თუ იმ პირის ინტერესის დაკმაყოფილება.

ასევე ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია ვახტანგის სამართლის წიგნის 197-ე მუხლი, რომელშიც აღნიშნულია, რომ კერძო პირთა შორის წარმოიშობა ურთიერთობა უკავშირდება მათსავე მოქმედებებს და პასუხისმგებლობაც დაზარალებულისთვის ზიანის ანაზღაურებით შემოიფარგლება. საბოლოოდ კი წარმოჩენილია კერძო ინტერესის დაკმაყოფილება და არ ჩანს საჯარო პირი თუ ორგანო, როგორც საჯარო უფლებამოსილების განმახორციელებელი. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 75-ე მუხლით დადგენილია აზნაურის ან გლეხის მიერ „მისგან უფროსი კაცის“ მოკვლა, რაც ანაზღაურდება ერთნახევარი სისხლით.²⁰⁸ ეს ყველაფერი და, საერთოდ, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მრავალი მუხლი ადასტურებს ამ ძეგლის უმეტესწილად კერძო სანყისებზე აგებას.

გარდა ამისა, საკვლევი სამართლის ძეგლში გვხვდება მუხლები, რომლებშიც წარმოდგენილი სასჯელები შეიძლება პირველდანიყებით ეტაპზე საჯაროდ ჩაითვალოს, თუმცა ჩაკვირვების შემდეგ გამოიკვეთოს მათი ონტოლოგიური ბუნება. 151-ე მუხლით განსაზღვრულია, რომ ქურდობის დროს კერძო სიკეთის ხელყოფისთვის დანესებულია შვიდეულად ანაზღაურება, რომელიც ისევ და ისევ კერძო ინტერესის დაკმაყოფილებას ემსახურება. ესე იგი, ამ შემთხვევაში ქურდობისთვის კერძო სანქციაა გათვალისწინებული. ვახტანგის სამართლის წიგნის 152-ე მუხლის თანახ-

²⁰⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 522.

²⁰⁸ იქვე, გვ. 530, 500.

მად, ლაშქრობაში ცხენის ან მეომრის აღკაზმულობის ქურდობისას ქურდი მოვალეა ნაქურდალი „შეიდუღად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა.“²⁰⁹ დასახელებული მუხლები კერძოსამართლებრივ საწყისებზეა აგებული, ვინაიდან კერძო პირის ინტერესები ილახება, საზოგადოება არ ერევა ასეთი სამართალდარღვევის განხილვაში და ასევე ამ ქმედებაზე რეაგირების ინიციატივა კერძო პირზეა. ამდენად, აქ საუბარია კერძო დელიქტებზე, რომელთათვისაც გათვალისწინებულია კერძო „სასჯელი“. იგივე შეიძლება ითქვას ვახტანგის სამართალში მკვლელობის შესახებ არსებულ ზოგიერთ მუხლზე. მაგალითად, 52-ე მუხლი ეხება „მიმვდომისა და ასაბიას“ მკვლელობისას სისხლის ნახევრის მიცემას. სისხლი ქონებრივი ანაზღაურებაა, ესე იგი, მოცემულ დებულებაში კონკრეტულ პირთა ქონებრივი უფლებების დაცვას ექცევა ყურადღება. ანალოგიურად კერძო სანქციებზეა საუბარი 53-ე და 54-ე მუხლებშიც.

რაც შეეხება ასოთმაზიანებელ სასჯელს, მას ვახტანგის სჯულდება ითვალისწინებს მხოლოდ ხუთიოდე მუხლში და მიუთითებს, რომ ასეთი სასჯელის შეფარდება „ხელმწიფეს მოახსენოს და მისის დასტურით უყოსო.“ დამასახიჩრებელ სასჯელს ვახტანგის სამართალი „გახეობრებას“ უწოდებს.²¹⁰

ამასთან, ვახტანგის სამართლის წიგნში იკვეთება ბრალეული პასუხისმგებლობის პრინციპი, რომლის თანახმად, პირს სისხლის-სამართლებრივი პასუხისმგებლობა დაეკისრება მხოლოდ იმ დანაშაულებრივი ქმედებისთვის, რომელიც მან ბრალეულად ჩაიდინა. ყველა პახუს აგებს მხოლოდ პირად ჩადენილი დანაშაულებრივი ქმედებისთვის.²¹¹ თუმცა ვახტანგ VI-ის დროს კი გამოიყენებოდა ასევე კოლექტიური პასუხისმგებლობა.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, მონათმფლობელური სისხლის სამართლისგან განსხვავებით, შედარებით პროგრესულ იდეებს გვთავაზობს; აღიარებს, რომ მებატონეს უკვე აღარ მიუწვდებოდა ხელი ყმის სიცოცხლეზე, თუმცა ყმის მდგომარეობა მაინც დამძიმებული რჩებოდა. ვახტანგის სამართლის წიგნის 95-ე მუხლის მიხედვით, დასასჯელი ყმა მეფეს კი არ

²⁰⁹ იქვე, გვ. 519.

²¹⁰ იხ. ქ. საგინაშვილი, დასახ. საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 118.

²¹¹ ამ პრინციპის შესახებ იხ. თ. დონჯაშვილი, საქართველოს სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილი, თბ., 2002 წ., გვ. 32.

გადაეცემოდა, არამედ მებატონე მხოლოდ ატყობინებდა მეფეს ყმის მოქმედებასთან დაკავშირებით და თუ მიიღებდა „დასტურს“, თვითონ უსწორდებოდა მას. აღნიშნული მეტყველებს იმაზე, რომ საჯარო ხელისუფლება ნაკლებად ძლიერი გახლდათ და საფეოდალოებში ვერ აერცვლებდა ურყევად თავის იურისდიქციას. ამასთან, ყმის პასუხისმგებლობა განისაზღვრებოდა ე. წ. „ტალიონის პრინციპით“ („სისხლი — სისხლის წილ, კბილი — კბილის წილ“). მაგალითად, ყმას თავისი ბატონის ცემისთვის ხელს კვეთდნენ ან ხელის ფასს ართმევდნენ, ხოლო შეგინებისთვის ენას აჭრიდნენ ან ენის ფასს აკისრებდნენ.²¹²

ამდენად, ვახტანგის სამართლის წიგნი იძლევა სასჯელის კლასიფიკაციას (დამასახიჩრებელი და მტკივნეული სასჯელები, ქონებრივი სასჯელი, განუსაზღვრელი სანქციები, თავისუფლების აღკვეთა, გამანობილებელი სასჯელები და ა. შ.). სავსებით ლოგიკურია დასკვნა, რომ ვახტანგის სამართალში ასახული სასჯელის ზომების შედარება იმ სასჯელთა სისტემისთვის, რომელიც დაწესებულია ფეოდალური პერიოდის სხვადასხვა კანონმდებლობით, აშკარად გამოკვეთს ვახტანგის სამართლის ლმობიერებას, ჰუმანურობას.²¹³ აღნიშნულს ისიც ადასტურებს, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში სიკვდილით დასჯის შესახებ სულ მხოლოდ ერთი თუ ორი მუხლია, და თან ვახტანგის სჯულდება, ევროპის სხვა ქვეყნებისგან განსხვავებით, აშკარად პროგრესული ჩანს.

§ 6. ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით

6.1. მკვლელობა

კლასიკური გაგებით, პიროვნება არის სამართლებრივ სიკეთეთა დაცვის სისტემის სათავეში. შესაბამისად, სახელმწიფოს ყოველი მოქმედებაც მიმართულია ინდივიდის დაცვაზე, სახელმწიფო კი უნდა იყოს მის სამსახურში. სახელმწიფოს ყველა მოქმედება უნდა იყოს მიმართული ყველა ინდივიდზე ისევე, როგორც ადამი-

²¹² იქვე, გვ. 41-42.

²¹³ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები, ქართული სამართლის ისტორიიდან, ტ. 1, თბ., 1946 წ., გვ. 104, 125-126.

ანის, როგორც გონივრული არსების, ღირსებასა და თავისუფლებაზე.²¹⁴ ინდივიდის თავისუფლების დაცვა შეიძლება განიხილებოდეს თავისუფალი სახელმწიფოს უპირველეს ამოცანად.²¹⁵ ამ გაგებით, აუცილებელია სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის დაცვა. სიცოცხლე მაინც ყველაზე ფასეული სიკეთეა და მისი ხელყოფა გაცილებით მკაცრად ისჯება, ვიდრე სხვა სიკეთის შელახვა. ამასთან, ვახტანგის სამართალში ფართოდაა განხილული სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებები — მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, ცემა.

როგორც აღინიშნა, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში გვხვდება კერძო ხასიათის დელიქტები და საჯარო სამართალდარღვევები. რაც შეეხება მკვლელობას, ის ვახტანგის სამართლის ძეგლში ძირითადად წარმოდგენილია, როგორც კერძო სამართლებრივი დარღვევა, თუმცა მოიპოვება ასევე საჯარო ხასიათის მკვლელობის შესახებ ნორმებიც. ამრიგად, მოცემულ ქვეგანყოფილებაში განვიხილავთ მკვლელობის კერძო და საჯარო საწყისებს, ასევე დამამძიმებელ გარემოებებში ჩადენილ მკვლელობას, რაც საბოლოო ჯამში შეგვიქმნის გარკვეულ წარმოდგენას მე-18 საუკუნის საქართველოში მკვლელობის აღკვეთასთან დაკავშირებით.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ მკვლელობა ფასდებოდა სოციალური კიბის სხვადასხვა საფეხურზე პირის არსებობის მიხედვით. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-18 მუხლის თანახმად, „გლეხის კაცის სისხლში ძროხა იყო გაჩენილი, რომე ერთის გლეხის სიკუდილისათვის სამოცი ძროხა იყო გაჩენილი, მაგრამე ჩვენ თეთრად გაგვიჩენია.“ ამასთან, დადგენილია შემდეგი: „დიდებულის თავადის მთელი სიკუდილის სისხლი — ათას ხუთას ოცდათექუსმეტი თუმანი. ამ დიდებულის თავადის ტოლად — მთავარეპისკოპოზის სისხლი. ამ მთავარეპისკოპოზის სისხლზედ მეხუთედ ნაკლებად — მიტროპოლიტი სისხლი“ (26-ე მუხ.), „დიდებულის ქუემოთის, შუას თავადის სისხლი — შეიდას სამოცდარვა თუმანი. ამასთან, ასრე — დიდებულის სახლის კაცის სისხლი. ამასთან, ასრე ებისკოპოზის სისხლი“ (27-ე მუხ.), „ამას ქუემოთს, მესამე თავადის სისხლი — სამას ოთხმოდაოთხი თუმანი. ამას-

²¹⁴ იხ. Z. *Giacometti*. Allgemeine Lehren des rechtsstaatlichen Verwaltungsrechts. Zurich 1960 (zitiert: Lehren des Verwaltungsrechts), გვ. 1

²¹⁵ იხ. *Reinhard W. von Meiss*, Die personliche Geheimsphaere und deren Schutz im prozessualen Verfahren. Verlag Ruegger, Diessenhofen, 1975, გვ. 151.

თან, ასრე — არქიმანდრიტის სისხლი" (28-ე მუხ.), „გადიდებულის აზნაურის სისხლი — ას ოთხმოცდათექუსმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე — წინამძღვრის სისხლი" (29-ე მუხ.), „ამას ქუემოთის, შუა აზნაურის სისხლი — ოთხმოცდათექუსმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე — მღდელ-მონაზნის სისხლი. ამასთანავე, ამის მეხუთედ სისხლ-დაკლებით, — მწირის მონაზნისა. ამ შუას აზნაურის მთელის სისხლის ტოლადვე — დიდებულის დიდვაჭრის მოქალაქის სისხლი" (30-ე მუხ.), „ცალმოგვის, მესამეს აზნაურის სისხლი — ორმოცდარვა თუმანი. ამასთან, ასრე — მღდლის სისხლი. ამასთან — დიდებულის ვაჭრის ქუემოთის, მეორეს ვაჭრის სისხლი" (31-ე მუხ.), „ამასთან, ასრე დაკლებით, მსახურის სისხლი — ოცდაოთხი თუმანი. ამასთან — მთავარ-დიაკვნის სისხლი. ამასთან — შუას ვაჭრის ქუემოთ, მესამე ვაჭრის სისხლი" (32-ე მუხ.)...²¹⁶ აქ ნათლად ჩანს, რომ საზოგადოებაში სოციალური მდგომარეობის თვალსაზრისით იერარქიულად დაქვემდებარებული ჯგუფები არსებობენ. შესაბამისად, ამ იერარქიული კიბის ყოველ ზემდგომ საფეხურზე მდგომი პირის საზღაური ქვემდგომის სისხლის ორკეცი სისხლია. სისხლის ფასსაც არითმეტიკულად გამოიანგარიშებდნენ (33-ე მუხლში): „ასე არის გარიგებული. გლეხის სისხლზე ერთი ორად მსახურისა არის. მსახურზედ ერთი ორად ცალ-მოგვის აზნაურიშვილისა...“²¹⁷ ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის 34-ე მუხლი ითვალისწინებს თანამდებობის პირის, კერძოდ, ხელმწიფის მოხელეების „საქვეყნოთ თუ კარზედ გამრიგეთ“ მკვლელობას, რომელიც კვალიფიციური მკვლელობა იყო. აქ თანამდებობის პირს იცავს და ქომაგად უდგას მეფე, რითაც აშკარად სახელმწიფოებრივი ინტერესია გამოკვეთილი, ვინაიდან მეფის ხელისუფლების განხორციელებასთანაა დაკავშირებული. მეფის მოხელენი კი არიან პირები, რომლებიც ასრულებენ საჯარო უფლება-მოვალეობებს. შესაბამისად, ხელყოფილი ინტერესი და სამართალდარღვევაც საჯაროა.

საყურადღებოა, რომ მკვლელობისთვის დადგენილია ფულადი ანაზღაურება, მაგრამ არა ყველა მკვლელობისთვის, მაგალითად

²¹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 486, 489.

²¹⁷ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შორმეტი, XXVI (სერია B) (რედ. ალ. ჯანელიძე), თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1944 წ., გვ. 21.

მეფის მკველობის, დის მიერ ძმის მკველობის დროს და სხვა, რასაც დანვრილებით ქვემოთ შევცხებით. ცხადია, საქართველოში ცოლის მკველობა მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა, მაგრამ აქ ერთი გამონაკლისი მაინც იყო დაშვებული. საკვლევი წიგნის 42-ე მუხლის თანახმად, იმ გარემოებათა შორის, რომლებიც პასუხისმგებლობას გამორიცხავს, დასახელებულია აშკარად მრუში ცოლის მოკვლა (ქმრის ასეთ უფლებას იცნობს ჰამურაბის კანონები, ასევე მე-19 საუკუნეში შედგენილი საფრანგეთის სისხლის სამართლის კოდექსი (მუხლი 324-ე). ამასთან, 64-ე მუხლიდან გამომდინარე, იმას, ვინც ცოლს ტანჯავს და „უპატიურად ეპყრობა“, მეფის ბრძანებით „დააბამენ“ (დაატუსაღებენ), „ავად მოეპყრობიან“, „დატუქსავენ“ და ა. შ. ამდენად, ქალის პიროვნება საკანონმდებლო დაცვის საგნად იყო ქცეული.²¹⁸

საკვლევი ძეგლის 50-ე მუხლის მიხედვით, კანონმდებელი აწესებს პასუხისმგებლობას სასაფლაოზე თავდასხმისთვის, რასაც შედეგად სასაფლაოზე მყოფი მკვდრის პატრონის სიკვდილი მოჰყვება. ასეთი მკველობისთვის ვახტანგის სამართალი ადგენს სამ სისხლს — ერთი საფლავის შეზილწვისთვის, ერთი მკველობისა და ერთიც თავდასხმისთვის (ანუ მიხდომისთვის). 51-ე მუხლით განსაზღვრულია სასახლეში ანუ საკუთარ სახლში თავდასხმის შედეგად მკველობა, რომლისთვისაც დანესებული იყო ორი სისხლი — ერთი მიხდომისთვის, მეორე — მკველობისთვის.²¹⁹

ამასთან, ვახტანგის სჯულდების 52-ე მუხლში გათვალისწინებულია თავდამსხმელის პასუხისმგებლობა იმ გლეხის მკველობისთვის, რომელიც ბატონთან ახლოს ცხოვრობს. ასეთი მკველობა ისჯება ორმაგი სისხლით, ნახევარი სისხლი კი დამნაშავისაგან ბატონს ეკუთვნის: „თუ ასეთს გლეხს დაესხას, რომე ახლოს იყოს მის ბატონის სასახლეზე, მის ბატონს — ნახევარი სისხლი. და იმ გლეხისა რაც მოკუდეს და დაიჭრას, ორკეცი სისხლი და წანაღებიცა მისცეს. საქონლის წაღებაზე ფიცით შეიჯერიოს.

თუ გლეხის პატრონი წამოუდგეს და მოკუდეს, მთელი სისხლი მოსცეს; აგრევე — ჭრილობისა.

²¹⁸ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქალის უფლებრივი მდგომარეობა ფეოდალურ საქართველოში, ჟურნალში „საბჭოთა სამართალი“, №3, 1969 წ., გვ. 61.

²¹⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., 495-496.

და თუ მიმჭდომი და ან მისი ასაბია ან მოკუდეს, ან დაჭრას, სისხლი არ გაუჩნდება.²²⁰ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მკვლელობა კერძოსამართლებრივ ელემენტებს შეიცავს. ამ შემთხვევაში ხელიყოფა კერძო პირის ინტერესები, ასევე არ ჩანს საჯარო ინტერესის დამცველი და სახელმწიფო არ სჯის დამრღვევს, რაც საბოლოო ჯამში ხელყოფის კერძო ხასიათს გამოკვეთს.

აქ წარმოდგენილია დანაშაულის „გაბრის“ ელემენტები, ვინაიდან უკავშირდება ვალდებულებას, რომელსაც ინვეს დელიქტი. ესე იგი, წარმოიშობა დელიქტური ვალდებულებები. ამ შემთხვევაში კერძო ხასიათის დელიქტი - მკვლელობა - დაზარალებულის მხრიდან ინვეს შურისძიებას ან კომპოზიციის გადახდის მოთხოვნას, დამნაშავეს კი უჩნდება ცალკეული სამართალდარღვევისათვის დაწესებული კომპოზიციის გადახდის ვალდებულება. ამასთან, ვალდებულების შეწყვეტის საფუძვლად ითვლება ასევე ვალდებულების გაქვითვა — დანაშაულის „გაბრა“, რომელსაც, ძირითადად, აწარმოებს სასამართლო ორივე მხარის მიერ ჩადენილი სამართალდარღვევის სიმძიმისა და ერთურობისთვის გადასახადის გადახდის ოდენობის განსაზღვრის შემდეგ. ამასთან, დგინდება გადასახადის სხვაობა და გადასახადის გადახდა ეკისრება მას, ვისი გადასახდელი კომპოზიციაც უფრო მეტია, მეორის მიმართ კი მოქმედებს ვალდებულების გაქვითვა, კერძოდ, მეტი გადასახადი შთანთქავს მცირეს.²²¹ ეტყობა, კანონმდებელი მკვლელობას კერძო განხილვის სფეროდ აღიქვამს, გარდა გარკვეული გამონაკლისებისა. ეს, ალბათ, სახელმწიფოს როლის შესუსტებითაც უნდა იყოს გამოწვეული.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 36-ე მუხლის მიხედვით, „ან ესე ვინყოთ. უკეთუ მოიკლას დიდებული და მკულელი იგი გამოჩენით იყოს, დიდი კაცი იყოს თუ დაბალი, მეფის აზნაური თუ თავადის აზნაური, მოკითხული ქენით, თუ რასთვის მოუკლავს.

თუ ამხანაგი არის ის დიდებულის მკულელი დიდებულისა, და გამოჩენილი სისხლი მართებია და მისთვის მოუკლავს, ეს ნამართები სისხლიც გაუსინჯეთ და იმ ახლის მკუდრის სისხლიც

²²⁰ იქვე, 496.

²²¹ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. გ. დავითაშვილი, დანაშაულის ბუნებისათვის ქართულ ჩვეულებით სამართალში, ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, სამართლის სერია, №1, 2005 წ., გვ. 79-81.

გაუსინჯეთ და შეადარეთ; რაც ნამართებმან სისხლმან შეიფარდოს, ჩაარონინეთ, და რაც მეტი დარჩეს, მიაცემინეთ.”²²² ესე იგი, კანონმდებელი მოსამართლეებს ავალებს ჩარონინების განხორციელებას. ასევე ჩარონინების საწყისებია გამოკვეთილი 94-ე მუხლში: „თუ კაცს კაცის ვალი ემართოს, მივიდეს და სთხოვოს, და შუღლი გამოერიოს, და ერთმან ან მოკლას, ან დაჭრას, ასრე იქნას.

თუ მოვალემ საქონლის პატრონი მოკლას, ერთი სისხლი და ნახევარი უნდა მისცეს და თავისი ვალიც უკლებლად.

და თუ ის მოვალე საქონლის პატრონს შემოაკუდეს, იმას მთელი სისხლი გამოურთვან და ვალიც სისხლში გაუნგარიშონ.”²²³ ჩარონინება (დანაშაულის „გაბრა“) კი, როგორც აღინიშნა, ასოცირდება ვალდებულებითსამართლებრივ ურთიერთობასთან, რაც მას კერძო ხასიათს სძენს. შესაბამისად, ამ სახის დანაშაულები კერძო დელიქტებია.

კერძო ხასიათის სამართალდარღვევებს ეხება ასევე ვახტანგის სამართალში მკვლელობის შესახებ არსებული სხვა მუხლი. მაგალითად, სამართლის ძეგლის 53-ე მუხლით დადგენილია თავდამსხმელის პასუხისმგებლობა მკვლელობისთვის, რომელიც ჩადენილია დაზარალებულის მამულში. ასეთი მკვლელობა ისჯება მთელი და მესამედი სისხლით. მსგავსი ტიპის პასუხისმგებლობაზეა აქცენტი გაკეთებული 54-ე მუხლშიც.

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 56-ე მუხლში განხილულია ქორწილის ან ნათლობის დროს ან „ჭირის დღეს“ მკვლელობა. ასევე დამამძიმებელ გარემოებაში ჩადენილ მკვლელობად ჩაითვლებოდა, თუ მოდავეთა თუ მოჩხუბართა გაშველებისას გამშველებელი კვდებოდა. ამ შემთხვევაში იყო დაწესებული ორკაცი სისხლი (58-ე მუხლი).²²⁴

ამავე დროს, სამართლის წიგნის 59-ე მუხლით განისაზღვრებოდა მთელი სისხლის გადახდა დაუმთავრებელი დანაშაულისთვის, კერძოდ, განზრახ მკვლელობის მომზადებისთვის, რომელსაც კანონმდებელი „ღალატად“ რაცხს: „თუ კაცი კაცს არას ემართლებოდეს, მოღალატედ ან გზაზედ სადმე, ან სოფლად

²²² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 490.

²²³ იქვე, 505.

²²⁴ იქვე, 496-497.

ლამით გამოსასულელს ადგილს თუ სადაც იარალით სასიკუდილოდ გამომეტებით დაუდგეს და ის საქმე გამოჩნდეს, რომე სდგომოდეს, და მერმე იმ ხანად იმ კაცს აღარ გამოევილოს, და წამოსულიყოს, — თავისი გონებით სიკუდილი სდომებია, მაგრამე ღ-თსა და ბედს მოურჩენია, რომე იმ გზაზედ აღარ გამოუვლია. ამისათვის მთელი სისხლი მოღალატემ იმ კაცს მისცეს.“ ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 59-ე მუხლში კვალიფიციური მკვლელობის კიდევ ერთი შემთხვევაა ასახული: თუ არაბრალეულ კაცს ჩაუსაფრდა ვინმე და მოკლა ან დაჭრა, მკვლელს გადახდება ორკეცი სისხლი, ერთი იმისთვის, რომ დაუდარაჯდა, ჩაუსაფრდა (ღალატად დაუდგა), ხოლო მეორე — მკვლელობისთვის. ამ შემთხვევაში კანონმდებელმა დამამძიმებელ გარემოებად ჩათვალა ჩასაფრება, დადარაჯება.²²⁵

გარდა აღნიშნულისა, სამართლის ძეგლში გვხვდება ასევე მუხლი, რომელიც ეხება დის მიერ ძმის ან პირიქით ძმის მიერ დის მკვლელობას. თუ ძმამ და მოკლა, ან პირიქით, ეს საქმე არ განიხილება, არამედ მეფე და კათალიკოსი გადანყევტს, რომელი სასჯელი დააწესონ ამ შემთხვევაში (82-ე მუხლი).²²⁶ როგორც ჩანს, ამ ტიპის მკვლელობა რთულ საქმეთა კატეგორიას განეკუთვნებოდა, რის გამოც მისი გადანყევტა მეფესა და კათალიკოსს ერთობლივად ევალებოდა და, შესაბამისად, განსაკუთრებულ მიდგომას საჭიროებდა. ამიტომ კანონმდებელმა მიიჩნია, რომ ამ საქმეს, მეფისა და კათალიკოსის გარდა, სხვა ვერავინ გადანყევტდა. ამდენად, აღნიშნულ სამართალდარღვევაზე სახელმწიფო ახდენს რეაგირებას, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ამ დებულებაში გამოსჭვივის მკვლელობის საჯარო საწყისი.

კანონმდებელმა 62-ე მუხლში დაადგინა მეუღლის მიერ ცოლის მოკლა, რომლისთვისაც სისხლია დაწესებული და „საკანონო კათალიკოზმა იცის.“ ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 65-ე მუხლით განსაზღვრულია: „თუ ცოლმან ქმარი მოკლას ან წამლით, ანუ სხვა რითმე, გასინჯეთ რისთვის მოუკლავს, თუ ასეთი რამ ექნას, რომ ემართლებოდეს, თქვენ იცით; და თუ უბრალო

²²⁵ იქვე, 497.

²²⁶ იქვე, 502.

მოკლა, ეგეც თქვენ იცით..."²²⁷ აქ საუბარია დანაშაულის მოტივზე. კვალიფიციური ანუ დამამძიმებელ გარემოებებში ჩადენილი მკვლევლობაა აღწერილი მოცემულ მუხლში, რომლის თანახმად, ცოლის მიერ ქმრის მოკლა არის კვალიფიციური მკვლევლობა, თუ ცოლს არა აქვს ქმრის მკვლევლობასთან დაკავშირებით რაიმე გამამართლებელი საბუთი.

კვალიფიციური მკვლევლობაა ასახული ვახტანგის სამართლის ძეგლის 75-ე მუხლშიც: თუ იგი ჩადენილია აზნაურის ან გლეხის მიერ „მისგან უფროსი“ კაცის მოკვლის მიზნით, პასუხისმგებლობა განისაზღვრება ერთ-ნახევარი სისხლის მიცემით.²²⁸

სამართლის ძეგლის 90-ე მუხლის თანახმად, თუ პირი დაიჭერს მეორე პირს „უპატიურად“ მოეყრობა მას, გაუშვებს ან უკადრის რამეს ჰკადრებს და ისე გაუშვებს, ხოლო შეურაცხყოფილი ავის მქმნელს მოკლავს, გასარკვევია, რომელი იყო მართალი. „თუ მართალი იყოს, სისხლი შეუფარდეთ და მიაცემინეთ.“ ამავე სამართლის წიგნის 91-ე მუხლი გინების საფუძველზე მკვლევობას ეხება. იმ დროისთვის შემგინებლის მკვლევობა უფრო მსუბუქად ისჯებოდა. „თუ არადა გინებითაც ეს უწინ გაგინებია და სიკუდილითა თუ დაჭრითაც ამასვე უქნია, მაშინ სისხლი უფრო გაძნელდების.“ ამასთან, ეროვნულმა ტრადიციებმა ასახვა ჰპოვა ქართულ სამართალშიც. კერძოდ, ეს შეეხებოდა საერო სამართლის ძეგლის 93-ე მუხლს, რომლის მიხედვით, სიმთვრალეში ჩადენილი მკვლევობა დამამძიმებელ გარემოებად ითვლებოდა: „ღვინოში რომ კაცმან ან კაცი მოკლას, ან დაჭრას თუ რაც უყოს, მთელს სისხლზე თუ არ მეტი, ნაკლები არ მიეცემინების, ამისთვის რომ ის [რ]ომ იცის ღვინოში აჩქარებული არის, რატომ დაღევს იმდენს, რომ ამგვარს საქმეს აქნევენებს?“²²⁹ როგორც ცნობილია, საქართველო ღვინის კულტურის ქვეყანაა, რომელსაც ოდითგანვე ჰქონდა შემუშავებული ღვინისა და სხვა სასმელების სმის რიტუალური წესები. ბუნებრივია, რომ გამართლება არ ექნებოდა ღვინის კაცის მიერ ჩადენილ დანაშაულს და იგი მკაცრად უნდა დასჯილიყო. მოტივი, თითქოს „მთვრალ კაცს ჭკუა არ მოეკითხება“, არ მიიღებოდა

²²⁷ იქვე, გვ. 498-499.

²²⁸ იქვე, გვ. 500.

²²⁹ იქვე, გვ. 504-505.

მხედველობაში, რადგან მას უნდა სცოდნოდა, რომ ცუდი ხასიათი აქვს სიმთვრალეში და მორიდებოდა სასმელს. სწორედ ამიტომ სიმთვრალეში ჩადენილი დანაშაული დამამძიმებელ გარემოებად მიიჩნევა.²³⁰

ასევე კვალიფიციური მკვლელობაა მოწამვლით მკვლელობა (252-ე მუხლი), რომლისთვისაც ორმაგი სისხლია გათვალისწინებული: „მოწამვლით მკუდარი კაცი სხვას კაცის კულას არა გავს, ამად რომე ერთმანერთის შუღლით სიკუდილი სხვა არის, ფათერაკი სიკუდილი სხვა არის, მტერობის სიკუდილი სხვა არის.

მაგრამ ეს მოწამლა ორზომათ სისხლათ ჩაიგდება. ქრისტიანობის სამართლით, ჯელში ის მომწამლავი მიეცემის მოსის ხარსა.“²³¹ აქ ასახულია ხულიგნური ქვენაგრძნობით, კერძოდ, შუღლის, მტრობის ნიადაგზე ჩადენილი მკვლელობა.

ამდენად, ვახტანგის სამართალი არის კაზუისტური ხასიათის, რაც გამოკვეთილია მკვლელობის სხვადასხვა შემთხვევის დროსაც, ასევე მოწესრიგებულია კვალიფიციური მკვლელობა. ამასთან, მართალია, მე-18 საუკუნეში არ არსებობდა მკვეთრი მიჯნა იმისა, მკვლელობა კერძო ხასიათის სამართალდარღვევა იყო თუ საჯარო, მაგრამ მაინც შეიძლება გარკვეული გარემოებების საფუძველზე ცალკე გამოიყოს საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართული მკვლელობა და ცალკე — კერძო ხასიათის მკვლელობა, როგორც დელიქტი. ასევე როგორც კვლევადან ჩანს, მკვლელობა ვახტანგის სამართალში, ძირითადად, წარმოდგენილია კერძო სამართალდარღვევად, თუმცა გვხვდება საჯარო ხასიათის მკვლელობაც.

6.2 ქურდობა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში

ვახტანგის სამართლის წიგნში ცალკე კარი ეძღვნება ქონებრივ დანაშაულებს. საერთოდ, ქურდობა საჯარო ხასიათის სამართალდარღვევად მიიჩნევა, თუმცა ვახტანგის სამართალში სამართალდამრღვევათა ნაწილი კერძო საწყისს ეფუძნება. სწორედ

²³⁰ იხ. ჯ. მერაბიშვილი, მკვლელობა, კრებულში: „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, (მთ. რედ.: მ. კეკელია), №3, „თბ., მეცნიერება“, 1991 წ., გვ. 43.

²³¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 545.

ამიტომ, როგორც აღინიშნა, გამოსაკვეთია ამ სამართალდარღვევის ბუნება ორი მიმართულებით, რათა მკვეთრად გაიმიჯნოს საჯარო და კერძო ხასიათის ქურდობა:

1) ზემონახსენებ ჭრილში საყურადღებოა მუხლები ქურდობის კარიდან. მაგალითად, 151-ე მუხლის თანახმად, „ერთი ძნელი ესე, რომ თუ ცოლსა და ქმარს ერთს სახლში ერთად მწოლს შეეპარა ქურდი და ისრე ან კაცის იარაღი და ან ტანისამოსი, გინა სხვა რამ მოიპარა, ანუ ქალის სამკაული და ტანისამოსი მოიპარა, ის ნაქურდალიც შვიდეულად უზლოს, და რასაც გვარისა არიან, ნახევარ-ნახევარი სისხლი სხვას გარდაუჯადოს.

თუ ვერ აუვიდეს, ქურდი თავის ცოლ-შვილით, საქონლით და ნასყიდით მიეცეს. თუ რომ ეს ქურდობა მართლის სამართლით არა ჩნდეს, ფიცით გამართლდეს, როგორც ზემოთ ფიცის საზღვარი დაგვინერია.“²³² ამასთან, ეს მუხლი ეხება შემთხვევას, როცა ქურდი ვერ აუდის შვიდმაგ ანაზღაურებას, რის შემდეგაც დამნაშავე ვალდებულია დაზარალებულს ზიანი აუნაზღაუროს ცოლ-შვილით, საქონლითა და ნასყიდით. აქაც პასუხისმგებლობის სუბიექტად ქურდთან ერთად გამოდის მისი ცოლ-შვილიც. მოცემულ დებულებაში გამოკვეთილია კერძო ინტერესი, რასაც ზიანი ადგება და, შესაბამისად, უნდა დაკმაყოფილდეს კერძო პირის ინტერესები. ამ შემთხვევაში ქურდობა იძენს კერძო ხასიათს. ამასთან, ქურდობა შეიძლება განხორციელდეს დამამძიმებელ გარემოებებში. ვახტანგის სჯულდების 151-ე მუხლის მიხედვით, ქურდობისთვის მოპარულის შვიდმაგი ღირებულება იყო გადასახდელი. თუმცა კვალიფიციური იქნებოდა ქურდობა, თუ ცოლ-ქმრის სახლში (როცა ცოლსა და ქმარს ეძინა) შემოიპარებოდა ქურდი და იგი ან ქმრის ან მეუღლის ან ტანისამოსს ან კაცის იარაღს ან სამკაულს მოიპარავდა. სამართალდამრღვევს ნაქურდალის შვიდმაგად ანაზღაურებინასთან ერთად ნახევარი სისხლის გადახდა ევალებოდა უხამსობისთვის.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მორიგი (152-ე მუხლის) შინაარსი ასეთია: „მეორე ეს, ლაშქრობაში თუ ან ცხენი და ან იარაღი, ან ტანსაცმელი, ჯაჭვი, აბჯარი მოჰპაროს, თავად დიდი სირცხვილია: ერთი ეს, რომე უმტროდ და შეუბმელად, დაუნარ-

²³² იქვე, გვ. 519.

ჩომებლად, მუხთლად იარალი აპყრია, აუგი დასდებია; და მეორე ესე, თუ ომი მოჰყდა, იმ შემთხვევაში ლაშქრობაში უიარალობით მკუდარი შეიქნების, ამისთვინაც ამისმა ქურდმან მონაპარავიც შვიდეულად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა." ესე იგი, ლაშქრობაში ცხენის ან მეომრის აღკაზმულობის ქურდობისას ქურდმა ნაქურდალი „შვიდეულად უნდა მისცეს და სისხლის ნახევარიცა." 153-ე მუხლიც ეხება გარკვეული ნივთების (მაგალითად, სამკაულის) ქურდობისას ნაქურდალის შვიდეულად ანაზღაურებასა და სისხლის ნახევრის მიცემას: „მერმე ძნელი ესე, დედაკაცს რომ ზედ შებმული ან კიდებული იარალი ან თმა, ან თმის სატანი რაც რამ ფერი სამკაული ზედ შეცნას ან შეაჭრას, მონაპარევიც შვიდეულად მისცეს და სისხლის ნახევარიცა."²³³ აქ აღწერილი მოქმედება ქონების აშკარა გატაცების — ძარცვის (ან ყაჩაღობის) ნიშნებს შეიცავს, მაგრამ კანონმდებელი მას მოპარვას („მონაპარევი"), ე. ი. ქურდობას ეძახის. არაა გამორიცხული, აღნიშნულიც ჩვეულებითი სამართლის გამოძახილი იყოს.²³⁴ რამდენადაც ზემოგანხილული მუხლიდან ჩანს, ქურდობასა და ქონების დაუფლების სხვა ფორმებს შორის გამიჯვნა ვერ ხერხდება ვახტანგის სამართლის ნიგნში. ამას ისიც ცხადყოფს, რომ ვახტანგის სამართლის 153-ე მუხლიც შედის ქურდობის შესახებ კარში და ქონების აშკარა დაუფლება შერაცხულია მოპარვად. საქმე ისაა, რომ, ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, ქურდობის ინსტიტუტს დღევანდელი გაგებით²³⁵ არ იყენებდნენ; მას ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა. ამდენად, ქურდობაში მოიაზრებოდა სხვისი ნივთის ყოველგვარი დაუფლება მესაკუთრის ნების საწინააღმდეგოდ, თუ ამ მოქმედებას საზოგადოება დანაშაულად ჩათვლიდა.²³⁶ დასახელებული მუხლები კერძო სამართლებრივ საწყისებზეა აგებული, ვინაიდან მოცემულ შემთხვევებში ხელიყოფა კერძო პირის ინტე-

²³³ იქვე, გვ. 519.

²³⁴ იხ. დ. ჯალაბაძე, დანაშაული და სასჯელი ქართულ ჩვეულებით (ხალხურ) სამართალში, (ფშავის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით), თბ., „უნივერსალი", 2003 წ., გვ. 144-145.

²³⁵ ქურდობა თანამედროვე სამართლით განიმარტება, როგორც სხვის მოძრავი ნივთის ფარული დაუფლება მართლსაწინააღმდეგო მისაკუთრების მიზნით.

²³⁶ იხ. გ. დავითაშვილი, დანაშაულის ბუნებისათვის ქართულ ჩვეულებით სამართალში, ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე", სამართლის სერია, №1, 2005 წ., გვ. 77.

რესები, ასევე არ ჩანს საჯარო ინტერესის დამცველი.

2) ამასთან, მაინც მოიპოვება საჯარო ხასიათის ქურდობის შესახებ ნორმებიც. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 154-ე მუხლში დაზუსტებულია, თუ როგორ უნდა აუნაზღაურდეს დაზარალებულს ქურდისაგან სამაგიერო. მაგალითად, აზნაურიშვილს (დაზარალებულს) ეძლეოდა მთლიანად ანუ შვიდმაგი ანაზღაურება, გლეხს კი მხოლოდ ორმაგი, დანარჩენი სახელმწიფოს მიჰქონდა: „სხვა ქურდობები დიდისა თუ მდაბლისა, ბევრისა თუ ცოტასი, შინა თუ გარეთ, — ვისაც რისაც ქურდობა შეემთხვიოს, მისი საზღაური შვიდეული არის.

და ამ საზღაურისა ასრე არის და ასრე უნდა იქნას.

თუ ის საქონელი ან პირუტყუი საბატოს კაცის შვილისა ან აზნაურიშვილისა მოპარულა, იმას ის საზღაური შვიდივ მთლივ მიეცემის.

თუ ეს მონაპარავი გლეხისა არის, ერთიორად გლეხს მიეცემის და სხვა საჯელმწიფო არის.“²³⁷ ეს გამოკვეთს, რომ ამ ურთიერთობაში ჩანს სახელმწიფო ინტერესი (ამაზე მიუთითებს თვით „სხვა საჯელმწიფო არის“) და დანაშაულიც საჯარო ელემენტებითაა დატვირთული. შესაბამისად, მოცემული ქურდობაც საჯარო სფეროს ჭრილში უნდა განიხილებოდეს.

გარდა ამისა, სამართლის ძეგლის 155-ე მუხლიდან ჩანს, რომ საყდრის გატეხვის, ჯვრისა და ხატის დამტყრევის, ხელმწიფის სალაროს გატეხვის შესახებ ჩვენ არაფერს ვნერთ, იგი უნდა გადაწყვიტონ მეფემ და კათალიკოსმა ისე, როგორც მათ სურთ.²³⁸ აქ სახელმწიფოებრივ რანგშია აყვანილი საყდრის პატივისცემა. კანონმდებელი აცნობიერებს ეკლესიისა და, საერთოდ, ღვთისმოსაობის როლს საზოგადოებრივი ცნობიერების ჩამოყალიბების პროცესში. შესაბამისად, საკითხის გადასაწყვეტად კათალიკოსთან ერთად ერთვება სახელმწიფოს წარმომადგენელი მეფის სახით. აქ ილახება სწორედ საჯარო ინტერესი და მასზე რეაგირებასაც სახელმწიფო ახდენს, რის გამოც ასეთი ქურდობა საჯარო ხასიათისაა.

ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგის სამართლის

²³⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 519.

²³⁸ იქვე, 520.

წიგნში საგრძნობლად მეტია კერძო ხასიათის ნორმები, მაინც გვხვდება საჯარო სამართალდარღვევები ქურდობის სახით. ამასთან, მე-18 საუკუნეში ქურდობას ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა და ქონების დაუფლების სხვა ფორმებსაც გულისხმობდა.

6.3. ჯანმრთელობის ხელყოფა ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი (43-49-ე და 264-267-ე მუხლები) გარკვეულ ცნობებს გვანდის სხეულის დაზიანების, დაშავებისა თუ ჭრილობის მიყენების თაობაზე. აქვე გასარკვევია, ჯანმრთელობის დაზიანება არის კერძო დელიქტი თუ საჯარო სამართალდარღვევა. ამასთან, დასაწყისშივე უნდა ითქვას, რომ პირთა პასუხისმგებლობა ჭრილობის მიყენებისა თუ, საერთოდ, ჯანმრთელობის დაზიანების შემთხვევაში განისაზღვრებოდა ამ პირების სხვადასხვა წრისადმი კუთვნილების მიხედვით. აღნიშნულზე მეტყველებს 43-ე მუხლი: „ან ეს ასრე გასინჯეთ. რომლისაჲც დიდისა და ანუ მცირის სისხლი რაც არის, ის ხომ სწერია, და იმითი მოსამართლემ შეიტყოს და ისრე, დიდს დიდობით და ცოტას ცოტაობით, გაუჩნდეს.“ თუმცა იქვე დადგენილია, რომ ამ შემთხვევაში უნდა დადგინდეს ჭრილობის ხარისხი და საქმის სიმძიმე, რომელიც ისევ უკავშირდება გვარის მიხედვით ზღვევინებას, როგორც ამაზე კანონმდებელი მიუთითებს, „მაგრამ ესეც უნდა იცოდეს, თუ რას ასოს და ან როგორს ჭრილობას რა სისხლი სდის და ან როგორის საქმისათვის რა სისხლი გაუჩნდების. ამას ქუებით თან უწერია და ისრე გააჩნდეს, რასაც გვარისა იყოს, ასრე მიაცემინებდეს.“²³⁹ ესე იგი, მხედველობაში მიიღებოდა პირთა რანგირება სოციალურ კიბეზე სამართლებრივი თუ სოციალური მდგომარეობის მიხედვით. მართალია, ამ მუხლში არაა ნახსენები უშუალოდ ტერმინები „ჯანმრთელობის მძიმე დაზიანება“ და „ჯანმრთელობის მსუბუქი დაზიანება“, თუმცა სავარაუდოა, რომ სწორედ ისინი უნდა მოიაზრებოდეს გამოთქმაში „მაგრამ ესეც უნდა იცოდეს, თუ რას ასოს და ან როგორს ჭრილობას რა სისხ-

²³⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 493.

ლი სდის“. ამას ადასტურებს შემდგომი მუხლებიც, რომლებშიც პირის სხვადასხვა ორგანოს დაქვეითებისა თუ ფუნქციის დაკარგვის შესახებაა საუბარი.

სამართლის წიგნის 44-ე მუხლით განსაზღვრულია, რომ ორივე თვალთ მხედველობის უნარის ან ორივე ხელის თუ ფეხის მოქმედების დაკარგვა უთანაბრდება სიკვდილს და ამ ქმედებისთვის გათვალისწინებულია „მთელი სისხლი“ დაზარალებულის გვარის მიხედვით. ამასთან, ადამიანის ორგანოების ფუნქციის დაქვეითება თუ დაკარგვა სამ ნაწილადაა გაყოფილი: ცალი თვალის დაზიანება უტოლდება სისხლის ერთ მესამედს, ცალი ხელის დაშვება — სისხლის ერთ მესამედს და ცალი ფეხისთვის ზიანის მიყენება — სისხლის ერთ მესამედს, როცა ეს ორგანოები მოქმედების უნარს კარგავს.²⁴⁰ შესაბამისად, 44-ე მუხლში უნდა იგულისხმებოდეს დასახელებული ორგანოების დაქვეითება, ჯანმრთელობის ხანმოკლე მოშლა და ფუნქციის დაკარგვა. ამასთან, აქ ეს სამართალდარღვევა კერძო დელიქტად გვევლინება, ვინაიდან ამ დებულებაში გადმოცემულია უშუალოდ ზიანის ანაზღაურება, საერთოდ, დაზარალებულის ქონებრივ უფლებებში აღდგენა და დაკმაყოფილება, რაც კერძო სამართლის უმთავრესი ფუნქციაა.

46-ე მუხლის თანახმად, ფეხის თითი არ უთანაბრდება ხელის თითს, ვინაიდან ერთი მეორეს ვერ ცვლის. თუმცა იქვე დადგენილია წესი, რომლის მიხედვით, ფეხის თითის დაზიანებისას ნახევარი ხელის თითის სისხლის ფასი უნდა იქნეს გადახდილი, ხოლო „ორის ფეჯის თითი და ერთი ჯელის თითი სწორედ ჩავარდების.“²⁴¹

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 47-ე მუხლით გათანაბრებულია წინა და უკანა კბილების ჩამოგდებისთვის პასუხისმგებლობა. ეს კი იმით აიხსნებოდა, რომ წინა კბილის დაზიანება ადამიანს ასახიჩრებს, ხოლო უკანა კბილი „ჭამაში დააკლდების.“ ამასთან, ერთი კბილის ჩამოგდებისთვის განსაზღვრული იყო ერთი ხელის თითის ფასი.²⁴² ამ მხრივ საინტერესოა გიორგი V ბრწყინვალეს „ძეგლის დადება“, რომელიც ფიზიკური შეურა-

²⁴⁰ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 27.

²⁴¹ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 494.

²⁴² იხ. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 75.

ცხოვრების დროს ერთი პირის მიერ მეორეს გამოსაჩენ ადგილას არსებული ოთხი წინა კბილის ჩამტვრევისას დამნაშავეს თითოეული კბილისთვის უნდა გადაეხადა „ოროლი უარზანგობის“ სახით საზღაური (39-ე მუხლი), მე-40 მუხლის თანახმად, იმ კბილების ჩამტვრევისთვის, რომლებიც არ ჩანდა, თითო კბილისთვის დანესებული იყო „თითო უარზანგობა“. ესე იგი, ამით განსხვავდება წინა და უკანა კბილების დაზიანების შემთხვევები, თუმცა აღნიშნული ვახტანგ VI-მ სხვაგვარად მოაწესრიგა; ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნის 47-ე მუხლით კანონმდებელმა გაათანაბრა წინა თუ უკანა კბილების ჩამტვრევისთვის პასუხისმგებლობა ზემოგანხილული საფუძვლით.

საყურადღებოა ასევე ჭრილობის თუ სხეულის დაზიანებისას პასუხისმგებლობის განსაზღვრა, რაშიც ჩვეულებითი სამართლის გავლენა იკვეთება. აქ მოქმედებს ზიანის გამოთვლა ქერის მარცვლის საშუალებით. „ტანზედ, მკლავზედ, ბარკალზედ და წვივზედ თუ რასაც ალაგს კაცი დაიჭრას დაუშვებლად, თორემ დაშავებისათვის ხომ დაგვინერია, ის ჭრილობა ქერის მარცვლით გაზომონ, რამთენიც ქერის მარცვლის ზომა გამოვიდეს, მარცვალზე ერთი ძროხა გლეხისა არის.

ძროხა ორ მინალთუნად ჩავარდების.

მსახურის ქერის მარცვლის ჭრილობაზედ — ოთხი მინალთუნი; ცალმოგვს აზნაურზედ — რვა მინალთუნი, შუას აზნაურზედ — თექუსმეტი მინალთუნი, დიდს აზნაურშვილზედ — სამი თუმანი და ორი მინალთუნი; დაბალს თავადზედ — ექვსი თუმანი და ოთხი მინალთუნი, შუას თავადზედ — თორმეტი თუმანი და რვა მინალთუნი, დიდებულზედ — ოცდახუთი თუმანი და ექვსი მინალთუნი“ (49-ე მუხლი).²⁴³

ამასთან, სამართლის წიგნის მეორე ნაწილში 264-ე მუხლიც ჯანმრთელობის ხელყოფას ეხება. აქაც განსაზღვრულია სხვადასხვა სოციალური წრის პირთა რანგირების მიხედვით პასუხისმგებლობა ჯოხით ან მათრახით თავის გატეხვისათვის. თუ „დიდი დაკრულობა ჰქონდეს, რომე ან დიდად დააჩნდეს, ან იმით დიდი სნეულობა გარდაქოდდეს, ის გამონახვით ბჭეთ კაცთაგან უნდა გაუჩნდეს, ჳლმის ნაჭრის ანგარიშზე კი არა, მაგრამე, იქნების,

²⁴³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 494.

ვრმლით განაჭერის ნახევარზე, იქნება მესამედზე და ან მეორეზედ გაუანგარიშონ და ისრე პასუხი გააცემინონ, ზოგი იპატიონ.”

ვახტანგ VI-ის სამართლის 267-ე მუხლის თანახმად, სასამართლოში საქმის განხილვისას მომჩივანთა მიერ ფიზიკური შეურაცხყოფის მიყენება ერთმანეთისთვის ითვლებოდა მოსამართლის შეურაცხყოფად და დამნაშავეს (ან ორივეს ერთად) მოსამართლისთვის უნდა გადაეხადა სისხლის ფასი ამ უკანასკნელის გვარის მიხედვით.²⁴⁴

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლში მოიპოვება მუხლები, რომლებიც მკვლელობასთან ერთად ალტერნატიულ შემთხვევას განსაზღვრავს დაჭრის სახით. ამ გაგებით ორი ალტერნატივა - მკვლელობის ან დაჭრის განხორციელება ერთმანეთის გვერდით მოხსენიებულია მთელ რიგ მუხლებში. ვახტანგის სამართლის 50-ე მუხლის მიხედვით, „თუ მიმჭდომი ან მისი ასაბია მოიკლას თუ დაიჭრას, მისი სისხლი არ არის.“ სასახლეში ანუ საკუთარ სახლში თავდასხმის შედეგად მკვლელობა, რომლისთვისაც დანესებული იყო ორი სისხლი — ერთი მიხდომისთვის, მეორე — მკვლელობისთვის (51-ე მუხლი).²⁴⁵ ამასთან, მსგავსი ტიპისაა ვახტანგის სამართლის წიგნის 53-ე და 54-ე მუხლები. მოცემულ შემთხვევებში დაჭრისა და მკვლელობისთვის სახელმწიფოს რეაქცია თანაბარია.

ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 59-ე მუხლში საუბარია რა კვალიფიციურ მკვლელობაზე, განხილულია ასევე დაჭრა ჩასაფრებისა და დადარაჯებისას.²⁴⁶ 91-ე მუხლი გინების საფუძველზე დაჭრასაც ითვალისწინებს. „თუ კაცს კაცი გაგინებოდეს და მერმე ის გაგინებული კაცი მამკუდარიყოს, მისი სისხლი უფრო მქუბუქი იქნების. თუ არადა გინებითაც ეს უწინ გაგინებია და სიკუდილითა თუ დაჭრითაც ამასვე უქნია, მაშინ სისხლი უფრო გაძნელდების.“ ამასთან, აღნიშნული სამართლის ძეგლის 93-ე მუხლის მიხედვით, სიმთვრალეში ჩადენილი დაჭრაც დამამძიმებელ გარემოებად ითვლებოდა: „ღვინოში რომ კაცმან ან კაცი მოკლას, ან დაჭრას თუ რაც უყოს, მთელს სისხლზე თუ არ მეტი,

²⁴⁴ იქვე, გვ. 550-551.

²⁴⁵ იქვე, გვ. 495-496.

²⁴⁶ იქვე, 497.

ნაკლები არ მიეცემინების, ამისთვის რომ ის [რ]ომ იცის ღვინოში აჩქარებული არის, რატომ დაღვეს იმდენს, რომ ამგვარს საქმეს აქნევენებს?"²⁴⁷ ამ შემთხვევაში პრინციპი „მთვრალ კაცს ჭკუა არ მოუკითხება“ არ უნდა ყოფილიყო გათვალისწინებული როგორც დაჭრის შემთხვევაში იგივე საფუძვლით, ისე მკვლელობისას. ესე იგი, მას უნდა სცოდნოდა, რომ სიმთვრალეში ცუდი ხასიათი აქვს და, შესაბამისად, მორიდებოდა სასმელს.

ამდენად, ვახტანგის კანონებით მტკიცედაა დანესებული საზღაურები როგორც სხეულის დაზიანების შემთხვევაში, ისე მკვლელობისას.²⁴⁸ ამასთან, შუამავლის მკვლელობისა და დაჭრისთვის „ორკეცი სისხლია“ დადგენილი (34-ე მუხლი). ასევე 194-ე მუხლის თანახმად, ხუმრობისა და თამაშობაში ზიანის მიყენების შემთხვევაში, თუ მას დაზარალებულის სიკვდილი მოჰყვა, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს სამარხი, ხოლო ჭრილობის მიყენებისთვის — სააქიმო. სამარხისა და სააქიმოს ანაზღაურება პასუხისმგებლობის გამოვლენის გარკვეული ფორმებია. მაგრამ თუ დამნაშავეს ბრალდება წაუყენეს — „განზრახ შენის ნებითა მიყაო, მაგისი ჯერი არის. თუ თავი იმართლა რომ მისი ნება არ ყოფილიყოს და ისრე მოსულოდეს, როგორც დაგვინერია, დაჭრილსა და ავად-მყოფს სააქიმო მისცენ და მკუდარს სამარხი უნდა მისცენ.“²⁴⁹ აქ, სავარაუდოდ, იგულისხმება ჯანმრთელობის ისეთი დაზიანება, რომელსაც სიკვდილი მოჰყვებოდა შედეგად. შესაბამისად, შედეგის მიმართ ხელმყოფი ამ შემთხვევაში მოქმედებს გაუფრთხილებლობით და ამიტომაც არის განსაზღვრული სათანადო პასუხისმგებლობაც. ეს მუხლიც კერძო დელიქტს ეხება.

ამდენად, ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნში ჯანმრთელობის დაზიანების წინააღმდეგ გარკვეული ნორმებით დაცულია ჯანმრთელობა, ხოლო ამ სამართლებრივი სიკეთის ხელყოფისთვის ითვალისწინებდა კიდევ ქონებრივ სანქციებს. ეტყობა, რომ კანონმდებელს გაცნობიერებული ჰქონდა, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანი იყო დაზარალებულის ქონებრივ უფლებებში აღდგენა, რითაც განხორციელდებოდა კერძო სამართლის უძირითადესი

²⁴⁷ იქვე, 505.

²⁴⁸ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946 წ., გვ. 31.

²⁴⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 529.

ფუნქცია. აღნიშნულიც ადასტურებს, რომ ჯანმრთელობის დაზიანება, ძირითადად, კერძო დელიქტია.

6.4. მოკლედ ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაულის შესახებ

დანაშაულის პრობლემა, გარდა სამართლებრივისა, ზნეობრივიცაა. თუმცა სხვადასხვა ქვეყნის ზნეობრივი წესები ერთმანეთისაგან განსხვავდება იმდენად, რამდენადაც მეტია სხვაობა მათ სამართლებრივ ნორმებს შორის. ზოგადად დანაშაულთან დაკავშირებით ნათლად გამოხატავს *რუდოლფ იერიინგი*, რომ დანაშაული, რომელიც ქვეყნის სასიცოცხლო პრინციპებს ემუქრებოდა, განსაკუთრებული სისასტიკით ისჯებოდა, ხოლო სხვა ქმედებების მიმართ სახელმწიფო მეტად ლმობიერი იყო. თეოკრატიული ქვეყანა უკუღმართობას თელის სიკვდილის ღირსად (მოსეს კანონები), ხოლო სასაზღვრო ხაზის დარღვევას — უმნიშვნელო ცდომილებად, მინათმფლობელური სახელმწიფო მკაცრად ეპყრობა ამ უკანასკნელ დანაშაულს და საკმაოდ მსუბუქად — პირველს (ძველი რომაული სამართალი); სავაჭრო სამართალი ასეთივე სახელმწიფოში პირველ ადგილზე აყენებდა მონეტების გაყალბებას; სამხედრო-დისციპლინის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულს; აბსოლუტური მონარქია — დანაშაულს მისი უდიდებულობის წინააღმდეგ; რესპუბლიკა კი — მეფის ხელისუფლებისკენ სწრაფვას. საერთოდ, სამართლიანია შენიშვნა, რომ სიმკაცრის მიზანი სახელმწიფოსა და სამართლის თვითშენახვის იდეაში უნდა მოიძებნოს. ჩამოთვლილი დანაშაულები საფუძველს უთხრიდა, ურყევდა როგორც სახელმწიფოს, ასევე ხელყოფით ემუქრებოდა მოცემული სამართლებრივი სისტემის არსებობას.²⁵⁰

თუმცა სახელმწიფოთა გარკვეული ნაწილი ანიჭებდა ზნეობრივ ინტერესებს სასიცოცხლო მნიშვნელობას. ამასთან, ცალკე გამოიყოფა ქვეყნები, რომლებსაც ცხოვრების საზრისი, მიზანი

²⁵⁰ *P. Иеринг, Борьба за право, С-Петербург, 1895, гл. 38, ასევე იხ. ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 124.*

მიაჩნდა ქონებრივის ფეტიშიზმში. ასეთ საშინელ და გავრცელებულ დანაშაულთა წრეში შედის მამათმავლობა²⁵¹ და მრუშობა, რომლებიც ვახტანგ VI-ის წიგნშიცაა მიმოხილული.

კაცობრიობის ისტორიის მიერ ეს ქმედება ყოველთვის როდი იყო დაგმოხილი. მამათმავლობა გაკვირვებასა და გაკიცხვას არც კი იწვევდა ძველ საბერძნეთში. გერდერის აზრით, მართალია, ქალი საბერძნეთში სიკეთის ბრწყინვალე სიმბოლოდ ითვლებოდა, მაგრამ მამაკაცისთვის ის ჩრდილში ექცეოდა. ჭაბუკთა გულისყური მიპყრობილი იყო გამოცდილი კაცებისადმი.²⁵² ავეუსტ ბებელის თვალთახედვით, ძველ საბერძნეთში ვაჟები მამაკაცების სიყვარულზე ოცნებობდნენ, ხოლო ქალები საკუთარი სქესის წარმომადგენელთა ტრფობას ნატრობდნენ.²⁵³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნშიც სწორედ ეს პრობლემაა დაყენებული, კერძოდ, 42-ე მუხლის მე-6 პუნქტში აღნიშნულია: „თუ ან ცოლზე და ან შვილზე, ვაჟი იყოს თუ ქალი, სხვა კაცი დააჯელოს და მოკლას“, პასუხი მკვლელს არ მოეთხოვება. ამ ნორმაში სხვა დანაშაულთან ერთად ერთ-ერთი სწორედ მამათმავლობაა. მიუხედავად იმისა, რომ მოცემულ ნორმაში (და საერთოდ ვახტანგ VI-ის სამართალში) არ ვხვდებით ტერმინ „მამათმავლობას“, შინაარსიდან ირკვევა, რომ სწორედ ისაა დასახელებულ მუხლში განხილული.²⁵⁴ ამასთან, მართალია, შეიძლება დანაშაულის სუბიექტი ნებისმიერი ადამიანი იყოს, მაგრამ ამ ქმედების შედეგად შეიძლება მთელი საზოგადოების სქესობრივი ზნეობა შეილახოს. სავარაუდოდ, ვახტანგის სამართლის მოყვანილ მუხლში იძულებითი მამათმავლობაა აღწერილი. დაზარალებულის (მშობლის) მთელი რეაქცია

²⁵¹ მამათმავლობა არის მამაკაცის მიერ სქესობრივი ჟინის ძალმომრეობით დაკმაყოფილება საკუთარი სქესის წარმომადგენელთან სქესობრივი კავშირის გზით. იგივე ხასიათისაა ლესბოსურობა, თუმცა მოცემულ შემთხვევაში ქალი იკმაყოფილებს ქალთან სქესობრივ ჟინს.

²⁵² *И. Готфрид Гердер*, Идея к философии истории человечества, М., 1977, гл. 366-367.

²⁵³ *А. Бибель*, Женщина и социализм, М., 1959, гл. 82. აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 126.

²⁵⁴ ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 125.

მიმართულია სხვა პირის — სხვა კაცის მიმართ. რაც შეეხება ნებაყოფლობითი მამათმავლობისას მშობლის უფლებას ერთ-ერთი მათგანის — შვილის მიმართ, ამაზე მოცემული ნორმა არაფერს გვეუბნება. ამდენად, თვითგასწორების ნორმატიული უფლება მოქმედებს, თუ დანაშაული ხელყოფს ადამიანის არაქონებრივ უფლებებს. საქმე ისაა, რომ ორივე შემთხვევაში (როგორც მშობლის მიერ მამათმავლის თვითგასწორებისას, ისე სახელმწიფოს მიერ თავისი სადამსჯელო ღონისძიების გამოყენების შედეგად) დამნაშავე ისპობა ფიზიკურად, თუმცა განსასაზღვრია, თუ რამდენად აღდგება პირი თავის უფლებებში. ვახტანგ VI-ს კარგად ესმოდა, რომ თვითგასწორება უფრო მეტ კმაყოფილებას ჰმატებს დაზარალებულს და მასში უფრო მეტად დაინახავდა ის დარღვეული უფლების აღდგენას, ვიდრე სახელმწიფოს მიერ გამოტანილი განაჩენის დროს გვექნებოდა ეს. ამიტომ გარკვეულ გამონაკლის შემთხვევაში კანონმდებელი დაზარალებულს აძლევდა თვითგასწორების უფლებას, თუმცა ეს იშვიათ ხასიათს ატარებდა. ასევე საგულისხმოა, რომ მამათმავლობას იცნობდა ბერძნული სამართალიც (ქართული ვერსია), კერძოდ, 51-ე მუხლი ითვალისწინებს მამათმავლისთვის „სიკუდილითა მოკუდინ“. მამათმავლობას გმობდა რუსული, ბერძნული და სომხური სამართალი...²⁵⁵

როგორც ვხედავთ, თვით კანონი უაღრესად მკაცრია მამათმავლობის მიმართ. ასეთი აზრი თავად ხალხის მორალური და რელიგიური მრწამსიდან გამომდინარეობდა. მართალია, არსებობს ნებაყოფლობითი და იძულებითი მამათმავლობა, მაგრამ ვახტანგის სამართალში, გავრცელებული აზრის მიხედვით, იძულებით მამათმავლობაა განხილული. რაც შეეხება თვით ქმედებას, ის კერძო ხასიათის იყო, ვინაიდან გულისხმობდა კერძო ინდივიდის რეაგირებასა და მისივე ინტერესების დაკმაყოფილებას.

ამასთან, ვახტანგ VI უმძიმეს დანაშაულად მიიჩნევდა მრუშობას. სულხან-საბა ორბელიანი აღნიშნავდა, რომ დაუქორწინებელი ქალ-ვაჟის სქესობრივი კავშირი იყო „სიძვა“, ხოლო ცოლისა ან ქმრის უცხო კაცთან ან ქალთან სქესობრივ დაახლოებას „მრუშება“ ანუ მრუშობა ეწოდებოდა.

ქართული ოჯახი ქრისტიანობის იდეებზე იქმნებოდა. რო-

²⁵⁵ იქვე, გვ. 126-127.

გორც საერო, ისე საეკლესიო კანონმდებლობა ცოლქმრულ ღალატს კრძალავს. საერთოდ, მეუღლეთა უფლებრივი მდგომარეობა არ იყო ყოველთვის ერთნაირი. მამაკაცი სარგებლობდა გაცილებით პრივილეგირებული უფლებებით, ვიდრე — დიაცი. მრუშობა ანუ მრუშება ქართულ ლეგალურ ძეგლებში სლავურ *прелюбодѣяние*-ს, გერმანულ *Eherbruch*-ს უდრის.²⁵⁶ ამასთან, ქრისტიანული დოგმებით თუ ვიმსჯელებთ, ქალი ემორჩილება კაცს. შესაბამისად, მანდილოსანი მამაკაცთან შედარებით უფლებებში ბევრად შეზღუდული იყო. სარწმუნოა ბიბლიის ქადაგება, რომელიც მდგომარეობს შემდეგში: „ცოლნი თქსა ქმარსა დაემორჩილენით, ვითარცა უფალსა“, „რამეთუ ქმარი არს თავ ცოლისა ვითარცა ქრისტე თავ არს ეკლესიისა და იგი თავად არის მაცხოვარი გუამისა“, ასევე „ვითარცა ეკლესია დამორჩილებულ არს ქრისტესა, ეგრეცა ცოლნი თვისნი ქმართა ყოველთავი“ (ეფესელთა, თავები 5, 28).²⁵⁷

ბიბლიის მიხედვით, მრუშობა დიდი ცოდვაა, ებრაული სამართალი მრუშობას მკაცრ ბრძოლას უცხადებს. ამასთან, ღალატით დამცირებულ ქმარს შეეძლო მოეთხოვა ცოლის დანვა. რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს, მასში ძირითადი აქცენტები იყო გადატანილი ქალის მრუშობაზე, მამაკაცებს კი მრუშობა მძიმე ტვირთად არ აწევდა. როგორც *ნ. ხიზანიშვილი* აფასებს, „მამაკაცთა საბედნიეროდ ჩვენში მრუშობის საქმე სხვაფრივ დატრიალდა. მრუშობა მთლად ქალს დაანვა თავზე, მარტო იმისათვის აღიარებულ იქნა დანაშაულა. არსებითი თვისება მრუშობისა ისაა, რომ იგი მარტო საქალო დანაშაულია.“²⁵⁸ ვახტანგის სამართლის წიგნის 83-ე მუხლი იცნობს ძმის მიერ ძმის ან სახლის კაცის მხლებელთან მრუშობისათვის პასუხისმგებლობას.²⁵⁹ ზემოთ გატარე-

²⁵⁶ მრუშობის, როგორც განქორწინების ერთ-ერთი საფუძვლის, შესახებ იხ. *გ. ნადარეიშვილი*, განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით, კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 300-395.

²⁵⁷ დანვრ. იხ. *ბ. ზოიძე*, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 128.

²⁵⁸ *ნ. ხიზანიშვილი*, რჩეული იურიდიული ნაწერები, დასაბეჭდად მოამზადა *ი. დოლიძემ*, თბ., „მეცნიერება“, 1982 წ., გვ. 531.

²⁵⁹ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 502.

ბული იდეა აშკარად ეწინააღმდეგება სომხურ სამართალს, რომელიც სჯის მემრუშე ვაჟსაც. მას ამ კანონის მიხედვით, ხელი და სასირცხო უნდა მოაჭრან, რაზეც საუბარია მხითარ გოშის სამართალში (მხითარ გოშის სამ. 178-ე მუხ.).

ზემოთ მოყვანილ მაგალითში იგულისხმება ძალადობითი მრუშობა. როცა ნებაყოფლობითი იქნებოდა ეს ქმედება, მაშინ ვახტანგ VI კაცს აძლევს უფლებას, მოეკლა როგორც ქალი (ცოლი), ისე ბატონი. ვახტანგის სამართლის წიგნის 42-ე მუხლის მე-9 პუნქტში ნათქვამია, რომ კაცს (ქმარს) აქვს უფლება, მრუშობისათვის მოკლას ცოლი. ბუნებრივია, ყმას ოჯახის ღირსების შელახვისათვის ნაკლები უფლებები არ უნდა ჰქონოდა და მეუღლის ღალატის შემთხვევაში შეეძლო კაცის მოკვლა. იქვე, მე-9 პუნქტით დადგენილია მრუშობის ფაქტზე შესწრებისას მკვლელობა.²⁶⁰ ამ დროს კანონმდებელი ანგარიშს უწევს ადამიანის ფსიქიკურ განცდებს და ამის გამო პირს მეუღლის მოკვლის უფლებას აძლევს, თორემ, საერთოდ, მრუშობისათვის („გარდა ფაქტზე წასწრებისას“) კანონი ცოლის მოკვლას არ ითვალისწინებს.

ამდენად, ასეთ შემთხვევებში აშკარადაა მამაკაცის უკეთესი სამართლებრივი მდგომარეობა გამოკვეთილი, ვიდრე ქალისა. შესაძლებელია, შურისმაძიებელი ცდებოდეს საქმის ფაქტობრივ ვითარებაში, რადგან ადგილი ჰქონდა იძულებას, ქალის მიერ კი — წინააღმდეგობის განევას, ეს კი არასწორი დასკვნის გამოტანის შედეგად სიცოცხლის ხელყოფას უკავშირდება.

ამასთან, საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის მიხედვით, განქორწინების ერთ-ერთი მიზეზია მრუშობა: „თუ არა ბოზობისათვის, ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ გაეყრებიან“ (63-ე მუხლი). ვახტანგის სჯულდების 67-ე მუხლის თანახმად, „თუ ქალს ბოზობა შეემთხვიოს, თუ უნდა, გაუშვებს, რომე არცარა ამ სოფელს ეკითხვის და არცარა იმ სოფელსა; და თუ უნდა არ გაუშვებს, ორივ კაცის ჯელთ არის.“²⁶¹

განქორწინება თავისი პრევენციული ბუნებითა და მაღალი იდეალებით შეიძლება გამართლებულიყო; არაა გამორიცხული,

²⁶⁰ იხ. ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, პრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 131.

²⁶¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 498-499.

რომ აღნიშნულს კონკრეტულ სიტუაციაში გარკვეული მსხვერპლიც მოჰყოლოდა (ვთქვათ, შვილთა ინტერესების შელახვა). ცნობილია, რომ ძველი ბერძნული, რომაული და უფრო ადრე ებრაული სამართლის მიხედვით, ქმარი ვალდებულია გაშორდეს მრუშ ცოლს.²⁶²

სისხლი — ქონებრივი საზღაური — ზოგჯერ არაქონებრივ ღირებულებასთანაა გათანაბრებული, მისი ეკვივალენცია. ვახტანგ VI-ის სამართალი მრუშობისთვის იშვიათ შემთხვევებში ითვალისწინებს ამგვარ სანქციას. 84-ე მუხლი ადგენს, რომ „თუ კაცმან კაცის ცოლთან ბოზობა შეიმთხვიოს და გამოჩნდეს და მისმან ქმარმან ცოლი დააგდოს, მქმნელმან მის პატრონს მთელი სისხლი მისცეს...“ თვით მეუღლეთა შორის ურთიერთობაში ამ დანაშაულს შეეძლო გავლენა მოეხდინა მეუღლეთა მფლობელობაში არსებულ ქონებასა და მის მემკვიდრეობაზე.²⁶³

აქვე უნდა ითქვას, რომ კანონმდებელი დანაშაულთა შეფასებისას ზნეობრივი კრიტერიუმებიდან ამოდის, დარღვეული უფლებების აღდგენისას უფრო ხშირად იყენებს სისხლს. ეტყობა, ვახტანგ VI სიფრთხილეს იჩენს, როცა საქმე ღირსებას ეხება. იგი გაურბოდა ისეთ სანქციებს, რომლებიც საბოლოოდ დაღს დაასვა მდა ბრალდებულის ადგილს საზოგადოებაში. ვახტანგ VI მიიჩნევს, რომ ყველა შემთხვევაში შეუძლებელია პატივისა და ღირსების სრულყოფილად აღდგენა-განახლება. თუ ეს ასეა, რატომ უნდა დამატოს ერთ ბოროტებას მეორე?!²⁶⁴

ასევე საგულისხმოა, რომ ზოგჯერ ავტორიტეტის აღდგენა ხდებოდა დამამცირებელი სასჯელით. ამასთან, ვახტანგის სამართალი მრუშობაში მაჭანკლობისთვის ჯერ ქონებრივ სანქციას ითვალისწინებდა და მხოლოდ აღნიშნულის შეუძლებლობისას ადგენდა, „მაჭანკალს ყელზე საბელი უნდა მოაბან და ტიტველი, ყელსაბელიანი, ნიფჭვით ოდენ, სოფელი შემოატარონ...“ (69-ე მუხლი).²⁶⁵

²⁶² იხ. გ. ნადარეიშვილი, განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით, კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 320.

²⁶³ იხ. ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 132.

²⁶⁴ იქვე, გვ. 132-133.

²⁶⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 499.

ძველი გერმანული სამართლიდან გამომდინარეობს, რომ ისიც იცნობდა მრუში მეუღლის მოკვლის უფლებას, რომელსაც ანიჭებდა ახლობლებსაც და ხელისუფლების ორგანოებსაც. თუმცა მოგვიანებით შურისძიება იცვლება გამოსყიდვითა და ფულადი კომპენსაციით.²⁶⁶

მრუშობა ხელყოფს პიროვნების ღირსებას. ვახტანგის სამართალი მკაცრია არა მარტო მრუში ქალის, არამედ დიაცის უფლებათა ყოველგვარი ხელყოფის მიმართ. ამდენად, ასეთ შემთხვევაში ირღვევა როგორც ქალის, ასევე ქმრის ახლობელთა და, საერთოდ, საზოგადოების ღირსება.

ასევე აღსანიშნავია, რომ 42-ე მუხლის მე-8 პუნქტი მშობელს ანიჭებს უფლებას, მოკლას ბატონიც. ამ მუხლის მოქმედებასთან დაკავშირებით მეცნიერთა შორის არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა.²⁶⁷ საქმე ისაა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნში გვხვდება, აგრეთვე, 42-ე მუხლის მე-8 პუნქტის საპირისპირო (259-ე) მუხლი, რომელიც მშობელს არ აძლევს უფლებას, რომ მოკლას ბატონი, რომელიც ზემოხსენებულ სიტუაციაში აღმოჩნდება: „ესეც იქნება, რომ ყმამ ბატონი ან ცოლზე დაიჭიროს ან უსამართლოდ ორი ნაჭერი ქონდეს თუ ყმას შეეკადრებინოს რა, მოსამართლემ ან კარგად და(ა)ურევბინოს და ან გაანთავისუფლოს.

თუ ყმამ ამისთანა საქმისთვის ან აგინოს, ან ჯოხით სცეს, ან ცოტაც დასჭრას, ბატონმა შეუნდოს, სიკუდილს მაშინ ნუ შეეკადრებს.“²⁶⁸ ამ მუხლში (და რამდენიმე სხვა მუხლში) აირეკლება XVII-XVIII საუკუნეების ფეოდალური საქართველოს სხვადასხვა ფენის უფლებრივი მდგომარეობა. ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა ამ კუთხით იყო უწესრიგობისა და „დაცემული“ ადათების მონესრიგების მცდელობა. აღნიშნული გაგებით, რეგულირების

²⁶⁶ იხ. *В. Сергеевич, Лекции и исследования по древней истории русского права*, С.-Петербург, 1903, გვ. 431, მითითებულია ბ. ზოიძის ნაშრომიდან „ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში“, შრომათა კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 133.

²⁶⁷ იხ. გ. ნადარეიშვილი, პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი ერთი განსაკუთრებული გარემოების შესახებ ვახტანგის სამართლის ნიგნის მიხედვით, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №6, 1972 წ., გვ. 61.

²⁶⁸ იხ. ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986 წ., გვ. 134.

ნესის განსაზღვრა მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ფეოდალთა გარკვეულ ფარგლებში მოქცევას. ასევე, ცხადია, რომ რაც უფრო ცენტრალიზებულია ფეოდალური სახელმწიფო, მით უფრო მკაცრია მისი კანონმდებლობა ყმა-გლეხთა მიმართ. თუმცა, ვახტანგ მეფე ცდილობდა, რომ საკუთარი სამართლის წიგნით გარკვეულწილად შეუმსუბუქებინა ყმების მდგომარეობა. კანონმდებელს კარგად ესმოდა, რომ გლეხი იყო ძირითადი მწარმოებელი და ქვეყნის თავდაცვის მთავარი ძალა, რის გამოც მეზობელების თვითნებობას განსაზღვრულ შეზღუდვებსაც ანესებდა.²⁶⁹

როგორც ჩანს, ამ მუხლით შეზღუდულია ყმის უფლებები. მისი მხრიდან რეაგირება უზნეობაზე უფრო დასჯადია. მკვლევარი გ. ნადარეიშვილი სწორედ ამ წინააღმდეგობის შესახებ შენიშნავდა, რომ „ძნელია ითქვას, რეალურ ცხოვრებაში 42-ე მუხლის მე-8 პუნქტი მოქმედებდა თუ 259-ე მუხლი.“²⁷⁰ ასევე აღსანიშნავია, რომ 259-ე მუხლით (42-ე მუხლისაგან განსხვავებით) გაზრდილია ბატონის უფლებები და ყმის სამართლებრივი მდგომარეობა სავალალოა. შესაბამისად, სამართლიანადაა დასმული საკითხი: თუ 42-ე და 259-ე მუხლები ვახტანგის მიერაა რედაქტირებული, რატომა ისინი წინააღმდეგობრივი? ზემოგანხილულიდან გამომდინარე, შეიძლება, რომ სხვის მიერ იყოს ჩამატებული 259-ე მუხლი, რომელსაც ვახტანგის მიერ შედგენილი 42-ე მუხლი არ შეუცვლია?²⁷¹

ამდენად, ზოგადად ზნეობის სანაწაღმდეგო დანაშაულებს კანონმდებელი განიხილავდა უმძიმეს დანაშაულებრივ ქმედებებად, ხოლო მათთვის კერძო ინდივიდს აძლევდა უმკაცრესი ღონისძიებების გამოყენების უფლებას. ეტყობა, კანონმდებელს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ ასეთ ქმედებებს შეიძლება საბოლოოდ მოჰყვეს საზოგადოებისთვის ზიანის მიყენება.

²⁶⁹ იხ. ი. ბუციშვილი, ვახტანგ VI სამართლის ძეგლების შექმნის სოციალურ-პოლიტიკური გარემო, „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“ – ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, №4, 1989 წ., გვ. 49-50.

²⁷⁰ იხ. გ. ნადარეიშვილი, პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი ერთი განსაკუთრებული გარემოების შესახებ ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №6, 1972 წ., გვ. 62.

²⁷¹ იხ. ივ. სურგულაძე, ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, ჟურნ. „მნათობი“, 8, 1955 წ., გვ. 167.

მართალია, აქა-იქ გამოკრთის საჯარო საწყისიც, მაგრამ ზემოთ წარმოდგენილი ასპექტებისა და ასევე დაზარალებულის ინტერესებიდან გამომდინარე, მათ მიმართ გატარებული ღონისძიებებიც, ძირითადად, კერძო ხასიათისაა და ამიტომ სამართალდარღვევაც კერძო საწყისს შეიცავს.

6.5. სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული

სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული გულისხმობდა მართლსაწინააღმდეგო და ბრალეულ ქმედებას, რომელიც მიმართული იყო როგორც სახელმწიფო, ისე საჯარო ინტერესების ხელყოფისკენ. შესაბამისად, აუცილებელია სამართლებრივ ურთიერთობაში მონაწილე პირი საჯარო უფლებამოსილებით იყოს აღჭურვილი, რათა ეს ურთიერთობა მოწესრიგდეს საჯარო სამართლით. საგულისხმოა, რომ მეფის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული სახელმწიფო დანაშაულად უნდა მივიჩნიოთ, ვინაიდან მეფე სიმბოლურად წარმოადგენს სახელმწიფოს და როგორც საშინაო, ისე საგარეო ურთიერთობებში მეფის მონაწილეობა უტოლდება ამა თუ იმ სახელმწიფოს მონაწილეობას. ამასთან, მეფე უძღვება სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმეებს. ასევე უნდა ითქვას, რომ ყველაფერს, მათ შორის სახელმწიფოსაც სჭირდება მმართველი, ქაოსი კი უკავშირდება სწორედ სახელმწიფოს მმართველის არარებობას ან მის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულს. შესაბამისად, მეფის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული მიზნად ისახავს სახელმწიფოს ფუნდამენტის მოშლასა და საზოგადოებაში ქაოსის (უწესრიგობის) გამოწვევას. ეს კი ქვეყნის ძლიერების შესუსტების წინაპირობაა და მტერს უქმნის საკუთარი დამპყრობლური მიზნების განხორციელებისთვის ხელსაყრელ პირობებს. ამდენად, მეფის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული ლოგიკურად სახელმწიფოს უსაფრთხოებასა და საზოგადოებრივ წესრიგს უკავშირდება. შესაბამისად, ბუნებრივია, მეფის, როგორც სახელმწიფოს მმართველის, წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულია. აღნიშნული გაცნობიერებული ჰქონდა რა კანონმდებელს, ამ სახის დანაშაულებისთვის

ითვალისწინებდა განსაკუთრებით მკაცრ სასჯელს.

საერთოდ, სახელმწიფო დანაშაულთა წრეში მოიაზრებოდა სამშობლოს ღალატი, სამხედრო საიდუმლოების გაცემა, ქვეყნისა და ქრისტეს რჯულის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებრივი ქმედებანი. დავახასიათოთ თითოეული ცალ-ცალკე:

1. სამშობლოს ღალატი გამოიხატება მტრის მხარეზე გადასვლაში. ამ სახის ქმედებისთვის დაწესებული იყო სიმბოლური ტალიონი — ფეხის მოკვეთა. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 220-ე მუხლის მიხედვით, „თუ ჯელმწიფეს ლაშქრიდამ კაცი წაუვიდეს და მტერს მიუვიდეს, და იმავე ჯელმწიფეს დარჩეს, თავად ჯელმწიფის მოწყალებაზე კიდია. თუ არადა, ფეწის მოკუეთა ჯერ არს.

გალარიბება და გახეიბრება ორივე არ არის.“²⁷² მაშასადამე, აქ გათვალისწინებულია, რომ ფეხის მოკვეთისა და ქონების კონფისკაციის (ორი სახის სასჯელის) გამოყენება დაუშვებელია და მეფეზეა დამოკიდებული, თუ რომელ სასჯელს მიმართავს. ამასთან, მოცემულ ნორმაში სიმბოლური ტალიონის შემთხვევაა ასახული. ცნობილია, რომ სიმბოლური ტალიონი მატერიალური ტალიონის ანარეკლია, ზუსტად არ შეესაბამება დანაშაულს და მხოლოდ სიმბოლური რეაგირებაა დანაშაულის ჩადენისთვის. ამ შემთხვევაშიც ფეხის მოკვეთა სიმბოლური ტალიონია. მართალია, პირი ფეხით გადავიდა მტრის მხარეზე და მან თავისი მოღალატური საქციელით შეიძლება ფეხის მოკვეთაზე მეტი ავნო სახელმწიფოს, მაგრამ სიმბოლურად ასეთი ქმედებისთვის გათვალისწინებულია მხოლოდ ფეხის მოკვეთა.²⁷³ ამდენად, მოცემული დანაშაული საჯარო ხასიათისაა.

2. სახელმწიფო დანაშაულია ასევე სამხედრო საიდუმლოების გაცემა. ვახტანგ VI-ის სჯულდების 221-ე მუხლიდან გამომდინარეობს, რომ „ციხიდან და სიმაგრეიდან კაცი ან ბატონს, ან ამხანაგს წაუვიდეს და გასცეს, ლაშქარი დაასხას, იმისი სისხლი არ გაიჩინება, ამისთვის რომე ბეურის სულის მესისხლე არის. რაც გარდაჯდება, სამართლით იქნება.“²⁷⁴ სახელმწიფო დანაშაულის ეს

²⁷² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 538.

²⁷³ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. გამომც., 1946 წ., გვ. 98-99

²⁷⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 538-539.

სახე მძიმე დანაშაული იყო და მისი გადასახადით (ფულით) გამო-სყიდვა არ დაიშვებოდა. როგორც ზემოთ ითქვა, სამხედრო სფე-როში არსებული საიდუმლოებების გაცემა სახელმწიფოს უშიშ-როებას უქმნის საფრთხეს. ამასთან, როგორც მუხლიდან ჩანს, მან შეიძლება მრავალი სიცოცხლის ხელყოფა გამოიწვიოს. ამიტომ სახელმწიფო ერთვება მოცემულ სამართლებრივ ურთიერთობაში და საჯარო ინტერესის დაცვის სადარაჯოზე დგას.

3. რაც შეეხება ქვეყნისა და ქრისტეს რჯულის წინააღმ-დეგ მიმართული დანაშაულს, ის გათვალისწინებულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 222-ე მუხლში. „ვინც კაცმა ქუეყანასა და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდეც ხედევდეს, იმით რჯული წაჭდებოდეს, იმას მიყუეს, — ღთისა და ბატონისა ორისავე მესისხ-ლე იქნების და ყოველი ავი იმაზე მართებული არის.“²⁷⁵ ამ დანა-შაულის ჩამდენი პირის მიმართ გამოყენებული „ყოველი ავი იმა-ზე მართებული არის“, რაც სიკვდილით დასჯად უნდა გავიგოთ. თვით ეს სასჯელიც უნდა მეტყველებდეს იმაზე, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რჯულისა და ქვეყნის დაცვას. სარწმუნოე-ბა აყვანილი იყო სახელმწიფოებრივი დაცვის რანგში და არა გან-ცალკევებულ, არამედ სახელმწიფოსთან ერთად ვითარდებოდა. ეს საერო და სასულიერო ხელისუფლების ერთობლივ ფუნქციო-ნირებასაც უნდა გულისხმობდეს.

ამდენად, ქვეყნის ორგულობა და ქრისტეს რჯულის ღალატი ერთ სიბრტყეზე განიხილებოდა. ეტყობა, კანონმდებელს გაცნო-ბიერებული ჰქონდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა მტკიცედ საკუ-თარი რჯულის დაცვას. სახელდობრ, ერთი პირის მიერ სარწმუ-ნოების შეცვლაც კი საზოგადოებაში შეიძლებოდა სხვებისთვის სხვა სარწმუნოების მიღების ან საკუთარი რჯულის ღალატისთ-ვის გარკვეული ბიძგი ყოფილიყო. სახელმწიფოს მხრიდან ორივე დასახელებული შემთხვევა სახელმწიფოებრივ დანაშაულად კვა-ლიფიცირდება.

²⁷⁵ იქვე, გვ. 539.

თავი III

ზოგიერთი სამოქალაქოსამართლებრივი საკითხი ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის მიხედვით

ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნი, როგორც ითქვა, შედგება საჯარო სამართლისა და კერძო სამართლის ნაწილებისაგან. მართალია, საჯარო საწყისი მე-18 საუკუნეში მომძლავრებას იწყებს, თუმცა აღსანიშნავია, რომ საკვლევ ძეგლში მაინც აშკარად იკვეთება კერძო ელემენტები. ამ თვალსაზრისით კი ბუნებრივია, რომ კერძო საწყისები ყველაზე მეტად იგრძნობა სამოქალაქოსამართლებრივი ურთიერთობების მონესრიგებაში. მიუხედავად ამისა, სისხლისსამართლებრივი ურთიერთობების დარეგულირებაც ძალუმად განიცდის კერძო სფეროს ზეგავლენას, მაგრამ ამ ნაწილში წარმოდგენილი იქნება უშუალოდ კერძოსამართლებრივი ურთიერთობები, რომლებშიც თვალსაჩინოა კერძო საწყისები. ამ გაგებით, აღნიშვნის ღირსია შემდგომი საკითხები: ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა, ნასყიდობისა და გაცვლის ხელშეკრულებები, სესხი, ჩუქება, თხოვება, საოჯახოსამართლებრივი ურთიერთობები და სხვა. ამდენად, აუცილებელია მათი კერძო ხასიათის წარმოსაჩენად თითოეული შემოჩამოთვლილი თემის დანვრილებითი ანალიზი.

§ 7. პიროვნული უფლებების დაცვა

7.1. პატივი და ღირსება

ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნში განსაკუთრებული დაცვის ობიექტებად აღიარებულია პატივი და ღირსება. ამიტომ არ იქნება ინტერესმოკლებული მოკლედ პატივისა და ღირსების ცნებების განხილვა, მე-18 საუკუნეში ამ სიკეთეთა დაცვის ტენდენციების ზოგადი დახასიათება.

ვახტანგის სჯულდება მთელ რიგ სამართლებრივ საკითხებთან ერთად წარმოდგენას იძლევა იმ პერიოდის ქართლში მცხოვრებთა სხვადასხვა ფენის წარმომადგენელთა პიროვნული

უფლებების დაცვის შესახებ. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ განსაკუთრებულ სიმაღლეზე იყო აყვანილი პატივის მიხედვით რანგირების ინსტიტუტები. სამართლის ისტორიაში პირველად ჩადო პატივის განსაზღვრის უნივერსალური ფორმულა, რომლითაც კონკრეტული პირის პატივზე წარმოდგენა იქმნებოდა სხვა პირთან (ან პირთა ჯგუფთან) მისი შედარების პროცესში და საზოგადოებრივი შეფასება არ იყო დამოკიდებული შესაფასებელი პირის ნებაზე. ამდენად, იგი საზოგადოების კონტროლქვეშ ყალიბდებოდა და თვით საზოგადოება ქმნიდა წარმოდგენას პიროვნებაზე. კანონმდებელმა პატივში დიდმოხელეობასა და მეფის კარზე მომსახურე თანამდებობასთან ანუ პირის სოციალურ წარმომავლობასა და ქონებრივ მდგომარეობასთან ერთად გაითვალისწინა ისეთი მორალური თვისებები, როგორიცაა: ერთგულება, პატრიოტიზმი და სხვა.²⁷⁶ ტერმინი „პატივი“ გამოიყენებოდა მხოლოდ საკარისკაცო, მოხელეობის, მღვდელმსახურთა თანამდებობის ან სამკაულების აღსანიშნავად.²⁷⁷ ამდენად, თუ ადრე „პატივი“, უპირველეს ყოვლისა, პირის სოციალურ მდგომარეობას გულისხმობდა, ვახტანგის სამართალმა პატივის ცნება მორალურ-ზნეობრივი თვისებების ელემენტებით შეავსო.²⁷⁸

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 23-ე მუხლის მიხედვით, პირის (მოცემულ შემთხვევაში კაცის) საზოგადოებრივი შეფასება ანუ „პატივი“ არაა სტატიკური კატეგორია, ვინაიდან სისტემატურ იცვლება ასაკის მატების, ქონებრივი მდგომარეობისა და საზოგადოებრივი საქმიანობის ხარისხის შესაბამისად. აქ კაცის პატივში მოიაზრებოდა პირის სოციალური მდგომარეობისა და მორალური თვისებების საზოგადოებრივი შეფასება. მას მეტი პრეტენზია გააჩნდა ობიექტურობაზე ღირსებასთან შედარებით,

²⁷⁶ იხ. პ. (თ.) *მონიაეა*, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 69-70.

²⁷⁷ იხ. ზ. *აბაშიძე*, გ. *აბდალაძე*, ზ. *ალექსიძე* და სხვა, ივ. ჯავახიშვილი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2002 წ., გვ. 521-522.

²⁷⁸ იხ. თ. *მონიაეა*, ფიზიკური პირის პატივისა და ღირსების ცნება, ჟურნალი „სამართალი“, №6-7, 2003 წ., გვ. 21, იხ. პ. (თ.) *მონიაეა*, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 69.

რომელშიც მთავარი სუბიექტური ფაქტორია ანუ თვითშეფასება.²⁷⁹ მისი აღქმა კი დამოკიდებულია შეფასებული პირის აღზრდაზე, წარმომავლობაზე, რელიგიურ აღმსარებლობაზე, განათლებაზე, სულიერი განცდების თავისებურებებზე და ა. შ. ამდენად, ღირსების აღქმისთვის მნიშვნელოვანია ის, რაც ხელს უწყობს პირს რეალურად შეაფასოს საზოგადოებაში მის მიმართ შექმნილი წარმოდგენა. ვახტანგ VI-მ თავისი სამართლის წიგნში საკანონმდებლო წესით გაათანაბრა საერო და სასულიერო პირების პატივი.²⁸⁰

ასევე საგულისხმოა, რომ, მსგავსად ტიპური შუასაკუნეობრივი „მუშტის სამართლისა“, აქ გამოკვეთილია უფლებრივი უთანასწორობა საზოგადოების სხვადასხვა ფენას შორის. სახელდობრ, პრივილეგირებულია გაბატონებული ფენები (ფეოდალები) და აღიარებულია პოსტულატი „თუ უმცროსს უფროსისთვის უქნია, ის უფრო მიძიება და თუ უფროსს უმცროსისთვის უქნია, ის უფრო მსუბუქია.“ თუმცა კანონმდებელი აცნობიერებს, რომ აღნიშნულზე უფრო რელევანტურია სამართლიანობის დაცვა, სიცოცხლის უფლება. ამიტომ ამოსავალ საწყისებად ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში აღიარებულია სამართლიანობის, სიცოცხლისა თუ პატივისა და ღირსების დაცვა. თუ ამ პრინციპებს უპირისპირდება საზოგადოების გაბატონებული ფენების ინტერესები, კანონმდებელი სწორედ დასახელებული

²⁷⁹ დღეს, სამოქალაქო სამართლებრივი თვალსაზრისით, „პატივი“ ნიშნავს პიროვნების მორალურ თუ სხვა თვისებების საზოგადოებრივ შეფასებას. პატივი ადამიანის ობიექტური საზოგადოებრივი შეფასებაა, რომელიც განსაზღვრავს საზოგადოების დამოკიდებულებას კონკრეტული პიროვნების მიმართ. „ღირსება“ კი, კერძო სამართლებრივი გაგებით, ნიშნავს პირის მიერ საკუთარი თავის, მორალური თუ სხვა თვისებების, უნარის, საზოგადოების წინაშე მისი ვალის მოხდის, საკუთარი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის შეფასებას, რომელიც საზოგადოების მიერ აღიარებულ კრიტერიუმებს ეფუძნება. იხ. სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, ნ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2002 წ., გვ. 60. ამდენად, თუ მხედველობაში გვაქვს გარშემო მყოფთა შეფასება, საქმე ეხება პირის პატივს, ხოლო თვითშეფასების შემთხვევაში საუბარია მის ღირსებაზე. ამასთან, პირადი უფლებების დასაცავად აუცილებელია სხვისი პიროვნულობის (ინდივიდუალობის) პატივისცემის უზრუნველყოფა. პიროვნების ხელშეუხებლობის ხელყოფისას კი გამოიყენება სანქციები. იხ. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის სამართლებრივი დაცვა (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1999 წ., გვ. 23-25.

²⁸⁰ პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 70-71.

სიკეთეების დაცვის სადარაჯოზე გამოდის.²⁸¹ ამასთან, ვახტანგის სჯულდებაში გამოკვეთილია არაქონებრივი სიკეთეების დაცვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა.

მართალია, ვახტანგის სამართალში ჩანს წოდებრიობის ნიშნები. თუმცა, კანონმდებელი მაქსიმალურად ცდილობს, რომ პიროვნება არ დააყენოს და შეაფასოს ის, როგორც მაღალი ღირებულება. ამიტომაც ვახტანგის სჯულდებით გლეხს თავის ცოლთან ბატონის წასწრების დროს ჰქონდა უფლება, მოეკლა ბატონი და აღნიშნულ შემთხვევაში პასუხისმგებლობა არ დადგებოდა. შესაბამისად, წოდებრიობის მომენტებმა ღირსების დაცვას ვერ გადასძლია, რითაც გამოიკვეთა ღირსების დაცვის სპეციფიკა. სწორედ ამ მიზნიდან გამომდინარე, 42-ე მუხლში უზრუნველყოფილია ყმის ღირსების, მეუღლისა და ოჯახის ზნეობრივი სინმინდის დაცვა მეზობლის თვითნებობისაგან.²⁸²

დაახლოებით იგივე საკითხია (უფრო შერბილებული ფორმით) განხილული 259-ე მუხლში: თუ ყმამ ბატონი თავის ცოლთან წაასწრო, მოსამართლემ ბატონს ყმის ცოლის გაუპატიურებისთვის სისხლი უნდა გადაახდევინოს ან ყმა ცოლ-შვილით უნდა გაათავისუფლოს ყმობიდან, მაგრამ „თუ ყმამ ამისთანას საქმისათვის ან აგინოს, ან ჯოხი სცეს, ან ცოტათიც დასჭრას, ბატონმა შეუნდოს.“ ამასთან, თუ ერთი ბატონის ყმა მეორე მეზობელსთან მივა და მოახლეს საცოლედ ითხოვს, „მომეც და გეყმობიო“ და შეირთავს, თუ ყმის პირველი ბატონი თავისი ყმის დაბრუნებას მოითხოვს, „პატრონს ყმა არ წაერთმევის, უნდა მიეცეს. მაგრამე არც იმ კაცსლა ცოლი წაერთმევის, ცოლ-ქმარს ნუ გაყრიან.“ ამდენად, ძველმა ბატონმა ახალ ბატონს მოახლის სანაცვლოდ ისეთივე მოსამსახურე უნდა მისცეს, თუმცა კანონით აკრძალულია ყმა ცოლ-ქმრის ძალდატანებით გაყრა.²⁸³

ფიზიკური პირის პატივისა და ღირსების დაცვის პრობლემა განსაკუთრებით საგრძნობია ქალისა და მამაკაცის უფლებრივ

²⁸¹ იხ. ა. კილასონია, ადამიანის ღირსებისა და პატივის საკითხი ვახტანგ VI-ის სამართალში, სოხუმის უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამეცნიერო შრომები „მაცნე“, I, თბ., 2007 წ., გვ. 129-130.

²⁸² იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 193.

²⁸³ იქვე, გვ. 17-18.

უთანასწორობაში. საქმე ისაა, რომ ფეოდალურ საზოგადოებაში ქალი არ იყო მამაკაცის თანასწორი. ვახტანგის სჯულდებამ ქალის ფიცსაც კი არ დაეჯერება. თუმცა კანონმდებელი ქალს აღიარებს საოჯახო ურთიერთობების სუბიექტად და მისი ღირსების დაცვის წესებსაც ადგენს. მაგალთად, „უშვილობისთვინ კაცი ძალად და მის უნებურად ცოლს ვერ დააგდება“. ამასთან, ამ ტიპის გამონაკლისი დებულებათა შორის საგულისხმოა, რომ „თუ დედაკაცს კაცისაგან საჩივარი აქვს, სამართალში მიესვლება და გაგონებაც უნდა.“²⁸⁴

მოცემული საერო სამართლის ძეგლი იცავდა ასევე ფიზიკური პირის პატივსა და ღირსებას სიტყვიერი ხელყოფისა და მოქმედებისგან. შემგინებელს დაეკისრებოდა სიტყვიერი შეურაცხყოფისაგან გამონეული დანაშაულის სისხლის ფასის ნახევარი, თუ კაცი უსამართლოდ სხვა პირს შეაგინებდა და ამას შედეგად ურთიერთმტრობა და სისხლისღვრა მოჰყვებოდა. სხვა შემთხვევაში მისთვის გათვალისწინებული იყო სასჯელის სახით ცემა და დატუქსვა (226-ე მუხლი). ამასთან, მოყვანილია კაზუსი: თუ სხვა პირისთვის გინებით სიტყვიერი შეურაცხყოფის მიმყენებელი პირი გარდაიცვლებოდა, მისი ოჯახის წევრები არ თავისუფლდებოდნენ ვალდებულებისგან, დაზარალებულისთვის აენაზღაურებინათ მიყენებული არაქონებრივი ზიანი. თუმცა, ვახტანგის სამართლის წიგნის 91-ე მუხლის თანახმად, ამ შემთხვევაში სისხლის ფასი გაცილებით „მსუბუქი“ იქნებოდა ცოცხალი დამნაშავეს მიერ გადასახდელთან შედარებით.²⁸⁵

ასევე ვხვდებით შეურაცხყოფის სხვა შემთხვევასაც: თუ გაჯავრებული ყმა ურთიერთშელაპარაკებისას ბატონს ჯოხს დაარტყამდა ან ხელით მიაყენებდა ფიზიკურ შეურაცხყოფას, ფიზიკური და მორალური ტკივილის საზღაურად დამნაშავეს ხელს მოჰკვეთდნენ. თუმცა მოცემულ შემთხვევაში ასევე შეიძლებოდა, რომ შეურაცხმყოფელს გადაეხადა იმ პირის ხელის ფასი, ვისაც ამ სახის შეურაცხყოფა მიაყენა. ამასთან, გაჯავრებული ყმის

²⁸⁴ იხ. ა. კილასონია, ადამიანის ღირსებისა და პატივის საკითხი ვახტანგ VI-ის სამართალში, სოხუმის უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამეცნიერო შრომები „მაცნე“, I, თბ., 2007 წ., გვ. 131.

²⁸⁵ იხ. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 73-74.

მიერ თავისი ბატონის მისამართით პირისპირ (მონმეთა გარეშე) სიტყვიერი შეურაცხყოფის მიყენებისას პასუხისმგებლობის ალტერნატივა გამოიყენება დამნაშავეისთვის ენის მოჭრის ან ამ უკანასკნელის ენის ფასის დაზარალებული ბატონისთვის გადახდის სახით (მუხლი 259-ე).²⁸⁶

არანაკლები ყურადღების ღირსია ეპიზოდი, სადაც მოსამართლის პატივისა და ღირსების დაცვის აუცილებლობაზეა აქცენტი გაკეთებული. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 267-ე მუხლის თანახმად, სასამართლოში საქმის განხილვისას მომჩივანების მიერ ფიზიკური შეურაცხყოფის მიყენება ერთმანეთისთვის ითვლებოდა მოსამართლის შეურაცხყოფად და დამნაშავეს (ან ორივეს ერთად) მოსამართლისთვის უნდა გადაეხადა სისხლის ფასი ამ უკანასკნელის გვარის მიხედვით.

გარდა ამ ღონისძიებებისა, პატივისა და ღირსების შელახვის შემთხვევებში მოსალოდნელია საზოგადოებრივი ზემოქმედების ზომების გატარება ხელმყოფის მიმართ, მათ შორის აღსანიშნავია საჯარო გაკიცხვა, ორგანიზაციებიდან გაძევება. სწორედ ამ სახის ღონისძიებებს იყენებდნენ მე-18 საუკუნის დასაწყისში. მაგალითად, მრუშობაში მაჭანკლობისთვის შიშველ მაჭანკალს საჯაროდ ვირზე შემჯდარს მთელს სოფელს შემოატარებდნენ. ამ ფორმით ხდებოდა მისი საჯარო გაკიცხვა, რაც მისთვის ესოდენ ღირსების შემლახველი უნდა ყოფილიყო და აიძულებდა მეორედ ხელი არ მოეკიდა მაჭანკლობისთვის.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ პატივისა და ღირსების ხელყოფამ შეიძლება გამოიწვიოს არაქონებრივი ზიანი, რომლის ანაზღაურებაც სპეციფიკური თავისებურებების გათვალისწინებით ხდებოდა. თუმცა, უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია არაქონებრივი ზიანის არსის გარკვევა და შემდგომ მისი ანაზღაურების ფუნქციის გამოკვეთა.

არამატერიალური ზიანი არის ან წმინდა ფიზიკური წმინდა ღირებულებითი ტანჯვა-ტკივილი. თუმცა არაქონებრივი ზიანი შეიძლება გამოიწვიოს როგორც იდეალური, ისე ქონებრივი სიკეთის ხელყოფამ.²⁸⁷ ამდენად, პატივის ან ღირსების შელახვისას

²⁸⁶ იქვე, გვ. 74.

²⁸⁷ იხ. *С. Белянкин*, возмещение морального (нематериального) вреда, в еженедельном юридическом газете „право“, воскресенье 24 июля, №29, 1911, გვ. 1615; ასევე აღნიშნულთან დაკავშირებით დანვრ. იხ. *შ. ჩიკვაშვილი*, პასუხისმგებლობა მორალური ზიანისთვის, თბ., „მერიდიანი“, 2003 წ., გვ. 25-27.

შეიძლება დადგეს არაქონებრივი ზიანი — ფიზიკური ან ფსიქიკური ტკივილი ან ორივე ერთდროულად.

საერთოდ, არაქონებრივი ზიანის ფულადი ეკვივალენტით გამოთვლა შეუძლებელია. ფულადი ანაზღაურება განიხილება მხოლოდ სუროგატად და არა პირდაპირ სარეპარაციო იარაღად. უკეთესი სანქციის უქონლობის გამო სამართალი ფულადი თანხის გადახდევინებით უნდა მფარველობდეს უფლებებს, რომელთა შელახვასაც მოსდევს არამატერიალური ზიანი.²⁸⁸ აქ საქმე ეხება პირობითობას ზიანის ანაზღაურებაში. ამის გათვალისწინებით არაქონებრივი ზიანის რეპარაციაც არა თუ რესტიტუციური, არამედ ყოველთვის კომპენსაციური ხასიათის იქნება.²⁸⁹ თუმცა არამატერიალური ზიანის თითოეული ინდივიდუალური შემთხვევა შეფასდეს სამართლის საერთო სისტემის თვალსაზრისით და ანაზღაურდეს მხოლოდ ისეთი ზიანი, რომელიც დაცვის ღირსი მორალური სიკეთის შელახვამ გამოიწვია.²⁹⁰

ამასთან, არაქონებრივი ზიანის ანაზღაურებისას მნიშვნელოვანია სატისფაქციის ფუნქცია, ვინაიდან ხელყოფილი პირის ემოციების შემსუბუქება მიიღწევა მისი საფუძვლიანი ინტერესების დაკმაყოფილებით. შესაბამისად, დაზარალებულს უნდა შეექმნას შესაძლებლობა, დაიკმაყოფილოს სხვა სულიერი ქონებრივი ინტერესები.²⁹¹ სატისფაქციის ფუნქცია ასევე ჩანს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში, თუმცა მისი შინაარსი ოდნავ შეცვლილია იმდროინდელი რეალობის მიხედვით.

ცალკე გამოსაყოფია არაქონებრივი ზიანის ანაზღაურების დამსჯელობითი (ანუ რეპრესიული) ფუნქცია, რომელსაც ეხედებით ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში. ეს ფუნქცია ემსახურება გრძნობებს, შურისძიებას, რომელიც თანამედროვე ადამიანში ჯერ კიდევ არ ჩამქრალა, მიუხედავად ცივილიზა-

²⁸⁸ იხ. თ. ნინიძე, მორალური ზიანი სამოქალაქო სამართალში, მარტი-აპრილი, 2, 1978 წ., გვ. 50-51.

²⁸⁹ იხ. Н. Миленина, возмещение вреда причинённого личности, М., „Юр. лит.“, 1965, გვ. 20, იხ. თ. ნინიძე, მორალური ზიანი სამოქალაქო სამართალში, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, მარტი-აპრილი, №2, 1978 წ., გვ. 52-55.

²⁹⁰ იხ. ვრ. რეხილაძე, „მორალური ზიანის ანაზღაურება“, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, 15 თებერვალი, №4, 1928 წ., გვ. 82.

²⁹¹ იხ. თ. ნინიძე, მორალური ზიანი სამოქალაქო სამართალში, მარტი-აპრილი, №2, 1978 წ., გვ. 55.

ციისა და ქრისტიანობისა.²⁹²

კანონმდებელი სამართლის ძეგლში საუბრობს ზიანის ანაზღაურების სატისფაქციურ ფუნქციაზე, რომელსაც ხაზი ესმევა განსაკუთრებით ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულების განხილვისას (42-ე მუხლი). მოცემულ შემთხვევებში ძირითადი აქცენტი გაკეთებულია იმაზე, თუ როგორ მოხდეს დაზარალებულის ინტერესების დაკმაყოფილება. ესე იგი, ამ შემთხვევაში ფსიქიკური ანუ სულიერი ტკივილის შემსუბუქება ხდება, კერძოდ, დაზარალებული თვითგასწორების მეთოდის გამოყენებით უფრო კმაყოფილი რჩება, ვიდრე მაშინ, როცა სახელმწიფო შეუფარდება სასჯელს დამნაშავეს. ამდენად, თავისთავად მისასალმებელია ზიანის ანაზღაურების სატისფაქციურ ფუნქციაზე საუბარი, თუმცა მას აქვს ასევე მეორე მხარე. მართალია, ყურადღება ეთმობა დაზარალებულის სულიერი ტკივილის შემსუბუქებას, მაგრამ ეს ხორციელდება უმკაცრესი სადამსჯელო ღონისძიების გზით. მოცემული აშკარად გამოკვეთს არაქონებრივი ზიანის დამსჯელობით ფუნქციას. ამდენად, აღნიშნული დეტალები წარმოაჩენს მე-18 საუკუნეში არამატერიალური ზიანის ანაზღაურების რეპრესიული ფუნქციის ძირითად ასპექტებს, რომლებიც ემსახურება გრძნობების დაკმაყოფილებას.

ცრუ მთხრობელი — პატივისა და ღირსების დაცვა კიდევ უფრო აქტუალური გახადა ცრუ მოწმეობამ, რომელსაც შეუძლია ამ სიკეთეთა ხელყოფის საფრთხე შექმნას. ძველ საქართველოში გვხვდება ტერმინი „მთხრობელი“, რომელიც დამსმენად ითვლებოდა. მთხრობელობა დაზარალებულს აძლევს საშუალებას, კონკრეტულ პირს წაუყენოს ბრალი. ამასთან, თუ მთხრობელი დათანხმდება საჭიროებისას „პირზე დაადგეს“ მის მიერ ბრალდებულ პირს და შეასრულებს ამ პირობას, მხოლოდ ამ შემთხვევაში მოგვევლინება მოწმის სტატუსით და მისი ჩვენება სასამართლო მტკიცებულებად შეფასდება.²⁹³

საერთოდ, მთხრობელობა საქმით „ცოდვად იყო მიჩნეული“,

²⁹² იხ. *А. Зейн*, Возмещение морального вреда по советскому праву, в журнале „Еженедельник советской юстиции“. №47, 1927, გვ. 1466.

²⁹³ იხ. *გ. დავითაშვილი*, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომც., 2003 წ. (შემდგომში - *გ. დავითაშვილი*, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., 2003 წ.), გვ. 126-127.

თუმცა თუ პირი შეიტყობდა სახელმწიფოს ან ღვთის წინააღმდეგ ქმედების თაობაზე და არ გაამჟღავნებდა ამას, დამნაშავესთან ერთად დაექისრებოდა სასჯელი. ეს ემსგავსება დანაშაულის დაფარვისთვის ან დანაშაულის შეუტყობინებლობისთვის დღეს არსებულ პასუხისმგებლობას. თუ მთხრობელი ტყუილს იტყოდა და ამით პატიოსან კაცს სახელს გაუტეხდა, პატივისა და ღირსების ხელყოფის საზღაურად მას დაზარალებულისთვის სისხლის საფასური უნდა გადაეხადა, კერძოდ, იმ ოდენობის თანხა, „რაც იმის ენით მართალ კაცსა ედებოდა“ (236-ე მუხლი). ამასთან, მთხრობელი უნდა ყოფილიყო კარგი რეპუტაციის კაცი და ამ საქმეში რაიმე დაინტერესება არ უნდა ჰქონოდა. ასევე ცრუ მთხრობელის ანუ ცილისმამებლისთვის დანესებული სასჯელი და თავის მართლების საშუალებები დამოკიდებული იყო მთხრობელის სოციალურ მდგომარეობაზე. თუ მთხრობელი თავადაზნაურობის წრეს ეკუთვნოდა, მასზე წოდებით მაღლა მდგომის ცილისმამების შემთხვევაში „მდულარიტ“ ან „შანთით“ უნდა ემართლებინა თავი. თუ მთხრობელი და ხელყოფილი პირი ერთ სოციალურ ფენას განეკუთვნებოდა, მაშინ სიმართლის მტკიცების საშუალება იყო ფიცით. თუ მთხრობელი ვერ დაიფიცებდა, ცხადია, მას შესაბამისი სისხლის ფასი უნდა გადაეხადა.²⁹⁴

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 154-ე მუხლის თანახმად, თუ აზნაურს ან „საპატიო კაციშვილს“ საქონელს მოჰპარავდნენ, ქურდს უნდა გადაეხადა მისი ღირებულება შვიდმაგი ოდენობით, რასაც თვით დაზარალებული მიიღებდა. ანალოგიური დანაშაულისთვის დაზარალებული გლეხი მიიღებდა ნაქურდალი ნივთის ღირებულებას ორმაგი ოდენობით, დანარჩენი კი სახელმწიფოს გადაეცემოდა. ამასთან, ქურდს დამატებით უნდა გადაეხადა „სამთხრობლო“ ანუ ის თანხა, „რაც საქონლის დამკარგავს გაუვა“-ო. აქედან აშკარაა, რომ მთხრობელის მოძიება და მასზე განეული ხარჯები სანყის ეტაპზე უნდა გაეღო თვით დაზარალებულს და საქმის დადებითად გადაწყვეტის ანუ დამნაშავეს მხილების შემთხვევაში ამ უკანასკნელს მისთვის უნდა აენაზღაურებინა მიყენებული ზარალი. მთხრობელის გამართლებისა და ქურდის მიერ დანაშაულის აღიარების შემთხვევაში მას (მთხრობელს) მიე-

²⁹⁴ იხ. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 76-77-78.

ცემოდა „სამთხრობლო“; უდანაშაულო პირის ცილისწამებისთვის მთხრობელის გამტყუნებისას მას ელოდა ფიზიკურად მტკივნეული და ასევე მორალურად შეურაცხყოფელი სასჯელები, კერძოდ, მოსამართლის გადაწყვეტილებებით „სცემდნენ“, „ჯარიმას წაართმევდნენ“ და შერცხვენილად გააგდებდნენ სასამართლოდან.²⁹⁵

„ღმრთისა და პატრონის რისხვაზე“ საუბარი ვახტანგის სამართლის წიგნის 238-ე მუხლში. ცრუ ფიცისთვის ადამიანს მოელოდა ღმრთისა და მეფის რისხვა.²⁹⁶ არსებობდა ასევე კოლექტიური პასუხისმგებლობის დაკისრება, კერძოდ, გარდაცვლილი პირის მიერ ამ უკანასკნელის სიცოცხლეში მიყენებული სიტყვიერი შეურაცხყოფისთვის²⁹⁷ პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა გარდაცვლილის ახლობლებს (91-ე მუხლი).

ცრუ მთხრობელს, მსგავსად ქურდობისა, უნდა გადაეხადა მოპარული ნივთის ღირებულების შვიდმაგი ოდენობა. გადაუხდელობისას ცრუ მთხრობელი და ქურდი ცოლ-შვილით გადაეცემოდა დაზარალებულს. სამეგრელოში მისი გამოყენების ფაქტს ადასტურებს საქართველოში მოღვაწე რუსი კორნელი ბოროზდინი, რომლის მტკიცებით, დავით დადიანის მთავრობის პერიოდში ერთი ცხენის ქურდს „შვიდი ცხენი უნდა გადაეხადნა. ამ შვიდ ცხენიდან ორი ცხენის დამკარგავისა იყო, ორი მდივანბეგისა, რომელიც ქურდს დაიჭერდა და სამიც მთავრისა.“²⁹⁸

ამასთან, უსაფუძვლო ცილისწამებით ან დასმენით ხელყოფილი პატივისა და ღირსების დაცვის საშუალებად მოიაზრებოდა „ხმალში გატანება“ (ვახტანგის სამართლის მე-7 მუხლი). ხმალში გამოწვევა გულისხმობდა შემდეგს: ის მხარე, რომელიც არ მიიღებდა ხმალში გამოწვევას, გამტყუნებულად ითვლებოდა; თუ ორივე მხარე ერთმანეთს შეერკინებოდა, ბრძოლაში დამარცხებული მიიჩნეოდა გამტყუნებულად.²⁹⁹ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ

²⁹⁵ იქვე, გვ. 80-81, 77.

²⁹⁶ იხ. *ქ. საგინაშვილი*, საეკლესიო სასჯელები (მართლმადიდებლური საქართველოს მაგალითებზე) (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2005 წ., გვ. 45.

²⁹⁷ შეურაცხყოფად ითვლება უპატიოდ უხეშად, არასაკადრისად მოქცევა, მოპყრობა; დამცირება. შეურაცხყოფის მიყენება გაიგივებულია თავმოყვარეობის, ღირსების შელახვასთან იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (მთ. რედ. არნ. ჩიქობავა), ერთტომეული, ნაკვ. 2, თბ., 1990 წ., გვ. 1076-1077.

²⁹⁸ იხ. *ქ. ბოროზდინი*, სამეგრელო და სვანეთი 1854-1861 წწ. (თარგმნა თ. სახოკიაძე), მე-2 გამოცემა, თბ., 2004 წ., გვ. 251.

²⁹⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 482.

ვახტანგის სამართლით ადამიანის ღირსებისა და პატივის შელახვისთვის დადგენილია „საუპატიო“ ანუ მატერიალური საზღაური არაქონებრივი ზიანისთვის. აღნიშნულს ეხება 210-ე მუხლიც.³⁰⁰ ეტყობა, კანონმდებელს კარგად ჰქონდა გათვითცნობიერებული, რომ პატივი და ღირსება გაცილებით მნიშვნელოვანია, ვიდრე რაიმე ქონებრივი სიკეთი. აქ გამოკვეთილი იყო პიროვნული სიკეთეების შელახვისას ზიანის გამოთვლის შეუძლებლობა, რაც გარკვეული ხარისხით აისახებოდა კიდევ ცრუ მთხრობელის მიმართ კონკრეტული ღონისძიების გატარების სპეციფიკაში. ამდენად, პატივისა და ღირსების დაცვა არის უდავოდ ერთ-ერთი საკითხი, რომელიც ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სხვა დადებით მხარეთა წრეში უნდა ჩაენეროს.

§ 8. სანივთო და ვალდებულებითი ურთიერთობები

8.1. ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა

მფლობელობის დაცვა თავისი არსით უკავშირდება საკუთრებას, ვინაიდან მფლობელობა საკუთრების ერთ-ერთი ელემენტია. ამასთან, საკუთრება „ნივთზე ბატონობის სამართლებრივად აღიარებული უფლებაა“. შესაბამისად, საკუთრებაში მოიაზრება არა ნივთზე ფაქტობრივი ბატონობა, არამედ უფლება. რაც შეეხება ნივთზე ფაქტობრივ ბატონობას, იგი გამოიხატება ტერმინით „მფლობელობა“,³⁰¹ რომელიც, სამართლებრივი გაგებით, ნივთის ფაქტობრივი პყრობაა, მიუხედავად იმისა, შეესაბამება თუ არა ამ პყრობას უფლება. ამიტომ ქურდიც შეიძლება მოვიაზროთ მფლობელად.³⁰² მფლობელობა რომაულ „*possessio naturalis*“-ს და გერმანულ „*Besitz*“-ს უტოლდებოდა. ასევე მფლობელობის აღმნიშვნელ ტერმინებად გამოიყენებოდა „ჭერა“, „პყრობა“. ამდენად,

³⁰⁰ იხ. ა. კილასონია, ადამიანის ღირსებისა და პატივის საკითხი ვახტანგ VI-ის სამართალში, სოხუმის უნივერსიტეტის პუბლიკარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამეცნიერო შრომები „მაცნე“, I, თბ., 2007 წ., გვ. 131.

³⁰¹ იხ. ლ. ჭანტურია, უძრავი ნივთები საკუთრება, მე-2 გამოც., თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 51.

³⁰² იხ. Schwab, Karl_Heinz. Sachenrecht, 22. Aufl., 1989, გვ. 12.

მფლობელობის კოდექსისეული განმარტება ორ არსებით ნიშანს ეფუძნება: მფლობელობაში მოიაზრება ნივთზე ფაქტობრივი ბატონობის შესაძლებლობა (ნივთის მიმართ იურიდიული ბატონობა) და ფაქტობრივი ბატონობის ნებითი მოპოვება (მფლობელობა მფლობელის ნების გამოვლენით უნდა იყოს მოპოვებული და არ უნდა შეიცავდეს იძულების თუ მოტყუების მომენტებს).³⁰³

ამ თვალსაზრისით მფლობელობის მიმართ არც ფეოდალური საქართველოს კანონმდებლობაც დარჩენილა გულგრილი. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 176-ე მუხლით პირდაპირაა დაკანონებული ქვეყნის აშლილობისას ძარცვა-გლეჯის შედეგად შექმნილი ფაქტობრივი ვითარების დაცვა: „ორბატონობასა და ორიანობაში ერთის მეორისაგან მიწდომა, მოკვლა, აკლება, წართმევა და მოტაცება დალაშქრევა არ იწსენების, არც გამოიკიდების, — მტერნი ყოფილან და გაყოფილნი, და რაც ჴელით გამოსვლიათ, ორთავ ქუეყანა ურბევიათ.

და ბოლოს რომელსაც ბატონს დარჩეს, ნულარ ათქმევს.“³⁰⁴

აქედან გამომდინარე, ხშირი იყო ფეოდალური აშლილობიდან თავის დაღწევის ინტერესი, რაც სახელმწიფოს ბიძგს აძლევდა, რომ ძირითადად ხელუხლებლად დაეტოვებინა და დაეცვა კიდეც არსებული ფაქტობრივი ვითარება, თუნდაც ის აშკარად უკანონო გზით ყოფილიყო შექმნილი. სწორედ ამიტომ ფეოდალურ საქართველოში აშკარად უკანონო მფლობელობაც კი არ იდევნებოდა ხელაღებით; მას გარკვეულწილად ანგარიშს უწევდნენ და მოუშლელადაც ტოვებდნენ ხოლმე. ამ შემთხვევაში, ცხადია, მით უფროა მოსალოდნელი მფლობელობითი დაცვის არსებობა. ამასთან, არსებული მდგომარეობის ძირეულად გადასინჯვის ცდა წაანყდებოდა ძლიერ წინააღმდეგობას, რომლის აღკვეთის შესაძლებლობა სუსტ ხელისუფლებას არ ჰქონდა და „ოდნავ მაინც დაწყნარებულ ქვეყანაში კვლავ არეულობას“ გამოიწვევდა. შესაბამისად, უკვე გასაგები ხდება ვახტანგის სჯულების 176-ე მუხლის დანაწესი. ასევე საგულისხმოა, რომ მფლობელობის დაცვას ახორციელებდა თვით მფლობელი მანამ, ვიდრე მასზე სახელმწიფო ხელისუფლე-

³⁰³ დაწვრ. იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. II, (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 1999 წ., გვ. 41-44; აღნიშნულთან დაკავშირებით ასევე იხ. ქ. ქოჩაშვილი, მფლობელობისა და საკუთრების ურთიერთდამოკიდებულება, თსუ-ს „სამართლის ჟურნალი“, №1, 2011 წ., გვ. 105-107.

³⁰⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 525.

ბა ზრუნავდა. თვითდაცვა გამოიყენებოდა სახელმწიფო ხელისუფლების არსებობის დროსაც და თვით განვითარებულ სამართლებრივ სისტემებშიც შემორჩა აუცილებელი მოგერიების სახით. ამასთან, პოსესიური დაცვის დროს მფლობელობა წარმოდგენილია, როგორც ფაქტობრივი ურთიერთობა, რომელსაც სამართლებრივი საფუძველი არა აქვს და მისგან დამოუკიდებლად არსებობს. ასეთი მფლობელობა კი შეიძლება იყოს საზოგადოებისთვის სასარგებლო (დადებითი) და საზიანოც (უარყოფითი) (მაგალითად, ქურდის მფლობელობა). ესე იგი, მფლობელობა ფაქტობრივ ურთიერთობათა სფეროში არსებობს, მაგრამ ვინაიდან მას სამართალიც იცავს, ის სამართლის სფეროსაც განეკუთვნება, რითაც აქ ორი საწყისია (არსისა და ჯერარსის სფეროები) გაერთიანებული. ეტყობა, მოქმედებდა პრეზუმფცია — საზოგადოებაში არსებული ფაქტობრივი სამოქალაქო-ეკონომიკური ვითარება სამართლიანი და ხელშეუხებელი იყო მანამ, ვიდრე სამართლებრივი გზით საწინააღმდეგო არ დამტკიცდებოდა. შესაბამისად, თუ ქურდი ან ვინმე არამართლზომიერად ფლობდა ნივთს, ის ითვლებოდა მართლზომიერ მფლობელად ნივთის არაკანონიერი ფლობის დადგენამდე, რაც საქმეზე სამართალწარმოების განხორციელების გზით საწინააღმდეგოს დამტკიცებას გულისხმობდა. შესაბამისად, აღნიშნულის დადგენამდე ივარაუდებოდა, რომ ასეთი მფლობელობა მართლზომიერია. ამასთან, ფაქტობრივი მფლობელობის ხელყოფის აღკვეთა უკავშირდებოდა თვითნებობასთან ბრძოლას.³⁰⁵

ასევე 173-ე მუხლი ადგენდა მოდავე მხარის მიერ სასამართლოსადმი მიმართვის ვალდებულებას, რაც გარკვეულწილად თვითნებობას ხელს უშლიდა და მიმართული იყო ფაქტობრივი ვითარების დაცვისაკენ. ეტყობა, კანონმდებელს კარგად ჰქონდა გასიგრძეგანებული, რომ აქ უპირველესად დასაცავია მფლობელობის პირველსაწყისი — არსის სფეროს ელემენტი, რომელიც იურიდიული ფაქტის შემდეგ იძენს ჯერარსული სფეროს ფორმას.

სწორედ ამ ჭრილშია საკითხი დაყენებული ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 158-ე მუხლის 1-ლ ნაწილში: „ერთი ესე ვთქუათ. დასტურ დადებული არის, კაცი თავის საქონელს იცნობს, შუას წყალში ჩაეჭიდებისო.

³⁰⁵ აღნიშნულზე დანვრილებით იხ. ი. ფუტყარაძე, ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა ფეოდალურ საქართველოში, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, წ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 118-125.

მაგრამე ამ ერთს ალავს ეს არ იქნების: მაშინ რომე ჯელმნიფე ერთს მეპირისპირეს მტერზე ან ქუეყნის მოსარბევლად ერთის კვირის სალაშქროზედ რომ მიბრძანდებოდეს, მაშინ რომ კაც-მან კაცის ჯელში იცნას რამ, ნუ წაეჭიდების, ამიტომ რომე, ცხენი არის თუ იარაღი, ყუელა თავის ფიქრით იქნების; და ახლა ამ კაცის ჩამოქუეითება და იარაღის აყრა ერთის მეომრის მოშლა არის და მერმე შულლი მოსდევს, და მაშინ ჯარისათვის არ ვარგა.

ასრე იქნას: მონამე დაიჭიროს, ამ ცხენსა, ამ იარაღს [317 რ] ვირჩითქო, და იმ ერთს კვირას უკან მოსამართლესთან შეიყარნენ და ისრე გარიგდენ.³⁰⁶ ციტირებული დებულების მიხედვით, ალი-არებდნენ, რომ ფეოდალურ საქართველოში არ არსებობდა მფლობელობის თავისთავადი დაცვა,³⁰⁷ თუმცა ეს ამის საფუძველს არ უნდა იძლეოდეს. პრობლემის არსი ის იყო, რომ მფლობელობითი დაცვა მაშინ უარიყოფოდა, თუ მფლობელობა დაირღვეოდა ძალდატანებით და დავის აღძვრისას საქმე გადაწყდებოდა უფლების საკითხის გარკვევის (და არა დარღვევის ფაქტის) საფუძველზე. 158-ე მუხლის 1-ლი ნაწილი კი ასეთ ვითარებას არ ითვალისწინებს. ამ შემთხვევაში „ჩაჭიდება“ ან „წაჭიდება“ (რომელიც განსახილველი მუხლის მე-2 ნაწილში გვხვდება) უპირველესად ნიშნავს ნივთის დაბრუნების მოთხოვნას, შემდეგ კი ამ პრეტენზიის დაუკმაყოფილებლობისას – სასამართლო დავის დანყებას. გამოთქმას „კაცი თავის საქონელს იცნობს, შუა წყალში ჩაეჭიდების“ შეესატყვისება რომაული ფორმულა „*ubi rem meam invenio, ibi vindikio*“, რაც გულისხმობს იმას, რომ სადაც ჩემს ნივთს ვიპოვი, იქ მოვახდენ ვინდიკაციას (და არა „იქ დავიბრუნებ“). ვინდიკაცია „მოთხოვნის წაყენებაა“, რაც ქართული „ჩაჭიდების“, „წაჭიდების“ ტოლფასოვნად განიხილება. აქ არ უნდა მოიაზრებოდეს ვითარება, „როცა კაცი თავისთავად შეცნობილ ნივთს, რომელსაც ფლობს სხვა, უმაღვე ჩაავლებს ხელს და მოიტაცებს.“³⁰⁸

³⁰⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 520-521

³⁰⁷ იხ. ივ. სურგულაძე, საკუთრების უფლების ინსტიტუტი ფეოდალური საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით, სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. უნივერს. შრომები, XXXVb, 1949 წ., გვ. 252.

³⁰⁸ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 285-286.

საგულისხმოა, რომ ვახტანგის სამართალში ნაპოვნ ნივთზე მსყიდველის უფლებაა აღიარებული.³⁰⁹ 186-ე მუხლის თანახმად, „თუ გასყიდულს მამულში კაცმან, მსყიდველმან, საქონელი იპოვნოს, თუ ფასი მთლივ მიუცია და აღარა დარჩომილა რა, მამსყიდველი ვერას შეუა და თუ ფასი რამ დარჩომილა, რაერთიც დარჩომილიყოს, იმ ანგარიშით წილი დაუდვას.“³¹⁰ ამასთან, მყიდველის მიერ ნაყიდზე თანხის მთლიანად გადაუხდელობის შემთხვევაში დარჩენილი თანხის პროპორციულად უნდა გაიყოს მყიდველსა და გამყიდველს შორის ნაპოვნი ნივთი.

ასევე დროთა განმავლობაში მკვიდრდება ჯდომა-მფლობელობის სიმბოლური გამოსახვა. ადამიანმა გამოიყენა სამანი მიწაზე თავისი მფლობელობის ნიშნად. სამანი ხელია, რომლითაც პირი მფლობელობას იცავს.³¹¹ შესაბამისად, „სამნის მოგლეჯისთვის“ რაიმე მნიშვნელობა არ ენიჭება იმას, „როგორის საქმითაც მჯდარიყოს“ („დიდი იყოს თუ მცირე“), დამნაშავემ ტალიონის პრინციპის მიხედვით „თავის ჳელის სისხლის ფასი ჯურუმში გარდიწადოს. ამისთვის რომ სამნის მომგლეჯელი ჳელმოსაჭრელი არის“ (ვახტანგის სამართლის 242-ე მუხლი).³¹²

მფლობელობის პრობლემას უკავშირდება შეძენითი ხანდაზმულობის საკითხიც. როგორც ცნობილია, მფლობელობითი ხანდაზმულობა გულისხმობს იმას, რომ განსაზღვრული დროის გასვლის შემდეგ მფლობელი ხდება მესაკუთრე. ამიტომ მფლობელობის ხანდაზმულობას ეწოდება (*usucapio*) შეძენითი. მფლობელობის ხანდაზმულობით საკუთრების შეძენის წინაპირობები იყო: ა) განსაზღვრული დროის გასვლა; ბ) მფლობელობის დაყრდ-

³⁰⁹ დღევანდელი სამოქალაქო კოდექსის 191-ე მუხლის მიხედვით, დაკარგული ნივთის მპოვნელმა დაუყოვნებლივ უნდა განუცხადოს ამის შესახებ ნივთის დამკარგავს, მესაკუთრეს, უფლებამოსილ პირს, ან, თუ მათი ვინაობა უცნობია, — პოლიციას ან სხვა ადგილობრივ ორგანოს, და გადასცეს ეს ნივთი. ამასთან, ამავე მუხლის მე-2 ნაწილის შინაარსიდან ჩანს, რომ განცხადების გაკეთებიდან ერთი წლის გასვლის შემდეგ მპოვნელი იძენს საკუთრებას ნაპოვარზე, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც მისთვის ცნობილი გახდა მესაკუთრე, ან მესაკუთრეს უფლება ნივთზე პოლიციამ უკვე გაცხადებული იყო. აღნიშნულის შესახებ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 191-ე მუხლის შესაბამისი ნაწილები.

³¹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 527.

³¹¹ იხ. ი. ფუტყარაძე, ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა ფეოდალურ საქართველოში, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 123.

³¹² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 543.

ნობა შეძენის ისეთ საშუალებაზე (*iustus titulus*), რომელიც მფლობელს გადაეცემა მესაკუთრედ, თუ ამას ხელს არ შეუშლიდა განსაკუთრებული ფაქტორები. მაგალითად, დეფექტი გადაცემის აქტში; გ) მფლობელობის კეთილსინდისიერი საფუძველი (*bona fides*). ესე იგი, საკუთრების გადაცემის რაიმე დეფექტის შესახებ არ უნდა სცოდნოდა მფლობელს, ე. ი. ეს უკანასკნელი უნდა ყოფილიყო კეთილსინდისიერი; დ) მფლობელობის ხანდაზმულობა არ ვრცელდებოდა გარკვეულ შემთხვევებზე. მაგალითად, დაუშვებელი იყო ნაქურდალის უზუჟაპირება. ხანდაზმულობის სხვადასხვა ვადაზეა საუბარი ვახტანგის სამართალში. თუ გაქცეული ყმა საზღვარგარეთ შეაფარებს თავს და ექვსი წლის განმავლობაში იქ დარჩება, მაგრამ ექვსი წლის შემდეგ დაბრუნდება და ხელმწიფის ყმა გახდება, ის მეფისაა. შესაბამისად, მასზეა დამოკიდებული, დაუბრუნებს ყმას ძველ პატრონს თუ არა. „ეს იმიტომ დავწერეთ, რომე ნურა კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა ექუს წელიწადს სხვაგან დაჰყოფს, მოვა, ჯელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაეკარგება“ (201-ე მუხლი).³¹³ ასევე ცალკე გამოყოფენ ხანდაზმულობის თორმეტწლიან ვადას.³¹⁴

ვახტანგის სამართლის 199-ე მუხლის მიხედვით, „თუ ამავე საბატონოში“ ერთი პირის ყმა მეორეს მიუვა და გარკვეული დრო დაჰყოფს ისე, რომ ძველი პატრონი არ მოიკითხავს, „ჯელმწიფის დავთარში, ვისაც მოსულია, იმის სახელზე ჭირის მქმნელად დაინეროს, — ძალად ველარ აუყრის, სანამდინ მეორედ არ აინერების და სამართალს არ იშოვნის, ვერ წაართმევს. და თუ თავის ნებით წავა, ეს ვერსა შეუა. მაგრამე, რაც ამის ყმობაში მოუგია, ნახევარი საქონელი უნდა მოსცეს.

და თუ კიდევ აწერაზე აქავ დარჩა და ოცდაათი წელიწადი აქავ დაყო, თავის ნებით სამკუიდროზე ველარ წავა. თუ წავა, იმან ისრევ უნდა მოსცეს.“³¹⁵ აქ შეძენითი ხანდაზმულობის ელემენტი ჩანს; ახალი რეგისტრაციიდან გარკვეული დროის შემდეგ მფლო-

³¹³ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 18.

³¹⁴ დანვრ. იხ. ივ. სურგულაძე, საკუთრების უფლების ინსტიტუტი ფეოდალური საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით, სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, XXXVII, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახ. უნივ. გამომც., 1949 წ., გვ. 5-7.

³¹⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 530.

ბელს წარმოეშობა საკუთრების უფლება. მესაკუთრის სარჩელის ხანდაზმულობა კი იწყება ყმის დაკარგვისთანავე. ამასთან, სავარაუდოა, რომ თუ ყმა მფლობელთან 30 წელს დაჰყოფდა, ეს ვადა იყო მფლობელის მიერ საკუთრების შეჭენისთვის გათვალისწინებული.³¹⁶

ამდენად, ფაქტობრივი მფლობელობის დარეგულირება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აშლილობისა თუ არეულობის თავიდან აცილებითა და მდგომარეობის გარკვეულ სამართლებრივ წესრიგში მოქცევით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

8.2. ნ ა ს ყ ი დ ო ბ ა

ნასყიდობის ხელშეკრულება სამოქალაქო სამართლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და უძველესი ინსტიტუტია. ყიდვა-გაყიდვა ძველ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული საზოგადოებრივი მოვლენა იყო, რასაც მისი სოციალური მნიშვნელობა განაპირობებდა. ნასყიდობა ემსახურებოდა ცხოვრებისეულ საჭიროებათა დაკმაყოფილებას, ხშირად კი — სასიცოცხლო მოთხოვნილებების უზრუნველყოფას. ქონების მიმოქცევის მნიშვნელოვანი საშუალებად მიიჩნეოდა ყიდვა-გაყიდვა.³¹⁷

ნასყიდობის ხელშეკრულებით, როგორც სასაქონლო ფულადი ურთიერთობის უნივერსალური ფორმით, გამყიდველი მოვალეა, გადასცეს მყიდველს საკუთრების უფლება ქონებაზე, მასთან დაკავშირებული საბუთები და მიაწოდოს საქონელი, მყიდველი მოვალეა, გადაუხადოს გამყიდველს შეთანხმებული ფასი და მიიღოს ნაყიდი ქონება.³¹⁸ ყიდვა-გაყიდვა, თანამედროვე გაგებით, კონსენსუალური ხასიათისაა, თუმცა, როგორც ირკვევა, მე-18 საუკუნეში იგი რეალურ ხელშეკრულებად მიაჩნდათ.

გაერთიანების ხანის მაღალი დონე შენარჩუნებულია ნასყიდობის საფუძველზე წარმოშობილი საკუთრების უფლების სიმტ-

³¹⁶ იხ. ვ. ლომიძე, შეძენითი ხანდაზმულობის ინსტიტუტი ძველ ქართულ სამართალში, ჟურნ. „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2003 წ., გვ. 132.

³¹⁷ იხ. ი. ფუტყარაძე, ნასყიდობის სოციალური მნიშვნელობა ქართულ ისტორიულ ყოფიერებაში, ჟურნ. „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2003 წ., გვ. 119.

³¹⁸ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. მე-4, ტ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 21.

კიცეში (მუხლი 160-ე).³¹⁹ ამასთან, ნივთის არაკეთილსინდისიერ ფლობას შეიძლებოდა რა უნესრიგობა გამოენვია საზოგადოებაში, კანონმდებელი პრევენციული ღონისძიების სახით მყიდველს ავალებდა გამყიდველის კეთილსინდისიერების შემოწმებას.³²⁰ ამის გამო ვახტანგის სჯულდების 161-ე მუხლში განისაზღვრა: „სყიდვა ასრე უნდა: კარგა გამოძიებით, მართლის შეტყობით უნდა იყიდოს, რომე ან სხვის მამული არ შემოატყუოს, ან მზღვარი ტყუილად არ დაუწეროს; კაის მოწმით, წიგნით და ბეჭდით უნდა იყიდოს.

იქნების, დაჭირებული იყოს და იაფად მოჰყიდოს, იქნების მსყიდველს უნდოდეს და ძვირად მოსცეს, მაგრამე რა წიგნი დაიწერების და ჯელი ჩაირთვის, რა გინდ ფასი მიუმატონ და ან მსყიდველს აღარ უნდოდეს, ველარ მოშლიან.“³²¹ „ნასყიდობა მტკიცე და მოუშლელი იყო იმ მომენტიდანაც, როცა ნასყიდობის სიგელის მაგიერ გამყიდველი შემძენს მისცემდა გასასხვისებელი ქონების ძველ სიგელს და ამასთანავე დაუწერდა ბარათს, რომელიც დროებით სიგელის როლს ასრულებდა. მასში სხვა რეკვიზიტებთან ერთად მითითებული იქნებოდა ნასყიდობის ფასი და სიგელის მიცემის პირობა.“³²² ამის გამო აქ ნასყიდობისთვის დამახასიათებელი წერილობითი ფორმალიზმი იჩენს თავს.³²³ ეს ნორმა გასხვისებულის გამოსყიდვის გადაჭრით წინააღმდეგი იყო.³²⁴

როგორც ჩანს, ეს ურთიერთობა ბოლომდე კერძოსამართლებრივი ურთიერთობის ჩარჩოებში ხორციელდებოდა და ქაოსის დროს თვით პირების მიერ გარკვეული პროფილაქტიკური მოქმედებების გზით რეგულირებას გულისხმობდა. ამასთან, ვახტანგის სამართლის წიგნში ერთგან დაცული იყო ფაქტობრივი მფლობე-

³¹⁹ იხ. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., 2002 წ., გვ. 130.

³²⁰ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. ი. ფუტყარაძე, ნასყიდობის სოციალური მნიშვნელობა ქართულ ისტორიულ ყოფიერებაში, ჟურნ. „დამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2003 წ., გვ. 123.

³²¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 521.

³²² კ. გზიშვილი, ნასყიდობის ფასის საკითხისათვის, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 170

³²³ იხ. გ. ნადარეიშვილი, სანივთო სამართლის ობიექტების შესახებ, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 113.

³²⁴ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 521.

ლობა, ხოლო მეორეგან კეთილსინდისიერება საეჭვო ხდებოდა და ამით ის შეიცავდა მითითებას, რომ მყიდველს შეემოწმებინა ნივთის უნაკლობა (როგორც ნივთობრივი, ისე უფლებრივი უნაკლობა). ორივე შემთხვევა, თითქოს, ურთიერთსაწინააღმდეგოა, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი დანაწესების მიზანი იყო საზოგადოებრივი ურთიერთობის ზოგადრეგულატიურ რეჟიმში მოქცევა და მოწესრიგება.

საყურადღებოა ასევე 165-ე მუხლიც: „იქნების, კაცმან ახალს ნასყიდს მამულს და აგარაკში ქონება რამ იპოვნოს, თუ იმ მამულის მამსყიდველთან ფასი გარდანყუეტილი არის, ველარ შეუა, ის ქონება მსყიდველისა არის. და თუ ფასი დარჩომილა, იმ დანარჩომის ანგარიშით წილი უდა მომსყიდველსაც დაუდვას.“³²⁵ აქ კანონმდებელი აღიარებს მყიდველის უფლებას შეძენილ ნივთზე, თუმცა უშვებს გამონაკლისს. როცა თანხა მთლიანად არაა გადახდილი მყიდველის მიერ, მაშინ ნაყიდ მამულში ნაპოვნი ქონება ნაწილდება მყიდველსა და გამყიდველს შორის დარჩენილი თანხის გათვალისწინებით. ამით ხაზი ესმევა იმას, რომ კანონმდებელი ცდილობდა სამართლებრივ ურთიერთობაში მონაწილე ორივე მხარის ინტერესების მხედველობაში მიღებას.

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი (161-ე და 165-ე მუხლები) ნასყიდობის საგნად განიხილავს უძრავ ნივთს, თუმცა, სავარაუდოდ, „აგარაკში ქონება რამ იპოვნოს“³²⁶ უკავშირდება მოძრავ ნივთსაც. ამავე დროს, ძეგლის 166-ე მუხლით ნასყიდობა შეიძლება შეეხოს აქლემს, ცხენს, ჯორს ან ულაცს. ეტყობა, ისინი სამართლებრივი ფიქციით ნივთს უტოლდებოდა.

ასევე ვახტანგის სამართლის მიხედვით, ნასყიდობის სიგელის ხელმოწერისა და მისი დაბეჭდვის შემდეგ ხელშეკრულება არ მოიშლებოდა და არც გამყიდველს, არც მემკვიდრეს გასხვისებუ-

³²⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 522.

³²⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 522. თანამედროვე კანონმდებლობით განსხვავებულია მოძრავი და უძრავი ნივთების ნასყიდობის ფორმის მოწესრიგება. ამასთან, სამოქალაქო-სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დაკისრება შეიძლება მხოლოდ ზიანის მიყენების ბრალეული მოქმედების შემთხვევაში. ნასყიდობის ხელშეკრულების შეუსრულებლობისას პასუხისმგებლობა განისაზღვრება მხარეთა შორის დადებული ხელშეკრულებით ან სამოქალაქო კოდექსის შესაბამისი ნორმებით. იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. მე-4, ტ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტური), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 24-25, 38-39.

ლი ყმისა და მამულის გამოსყიდვა (დახსნა) არ შეეძლოთ. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის მე-100 მუხლი გარკვეულად ზღუდავს მსყიდველის უფლებებს, როცა აღნიშნავს, რომ ნასყიდს „ბატონის მეტი კაცი ვერ მოუშლისო“, მაგრამ იქვე დათმობაზე მიდის და აკანონებს: „მაგრამე ბატონსაც ეს მართებს: სხვა რიგად რომ ბატონმა ყმას გარდააწდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს.“ ან კიდევ ავილოთ 162-ე მუხლი, რომელშიც წერია: „თუ კაცმან სოფელი ან გლეხი თავადისაგან ან აზნაურისაგან სასყიდლად მოინდომოს, ჯელმნიფესაც უნდა დაკითხვა.“ იქვე აღნიშნავს, რომ „მაგრამე უკითხავადაც სყიდულა და არც ჯელმნიფე გამოჰკიდებიაო“.³²⁷ როგორც ჩანს, ამ ორ მუხლში გამოსჭვივის სწორედ გარკვეული ბრძოლა საჯარო და კერძო საწყისებს შორის, რაც მაინც კერძო ინტერესების გამარჯვებით მთავრდება. სამართლიანია შენიშვნა ლიტერატურაში, რომ ამ შემთხვევაში საქმე ეხება ევოლუციის შედეგად დამკვიდრებულ მოვლენას (სყიდვის თავისუფლებას), რომლის შეცვლა შეუძლებელია.³²⁸ ამასთან, კანონმდებელს აქ ფეოდალის ყმა-მამული ჰქონდა მხედველობაში, რომლის გასხვისება ხელმწიფის ნებართვით უნდა მომხდარიყო, თუმცა ხსენებული გაყიდვა მისი (ხელმწიფის) ნებართვის გარეშეც შეიძლებოდა და არც ხელმწიფე მოუდავებოდა, რადგან ნასყიდს თან მიჰყვებოდა სახელმწიფო გადასახადი, უკეთუ იგი (ხელმწიფე) აღნიშნული გადასახადებისაგან არ გაათარხნებდა. ამ სამართლის ძეგლის 163-ე მუხლში „კანონმდებელი განსაკუთრებით იცავს სახელმწიფო (სახასო) ქონებას, რომლის გასხვისებას ხელმწიფის ნებართვის გარეშე სასტიკად კრძალავს. იგი წინააღმდეგია, აგრეთვე, ყმის მიერ თავისი ბატონის უნებართვოდ ყმა-მამულის გასხვისებისა.“³²⁹

ცხადია, რომ ნასყიდობის თავისუფლების პრინციპმა ასახვა ჰპოვა ვახტანგის სამართალში, რომელიც 105-ე მუხლით ერთიმეორისაგან განასხვავებს ორი სახის ნასყიდობას: ერთი, როცა „ნასყიდობა“ მომხდარა მთლიანად საკუთარ ხარჯზე; მეორე, როცა მასში ოჯახის სხვა წევრთა წილიც ურევია. პირველი მაშინაა, „თუ

³²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 521.

³²⁸ იხ. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ., გვ. 70.

³²⁹ იხ. კ. გზიშვილი, ნასყიდის დაბეგრელობის საკითხისათვის, „საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მაცნეში“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1977 წ., გვ. 184-185.

[306 V] სასახლოსა და მამულის გამოსაღებით არ არის ნასყიდი. და ნიგნში და სყიდვაში არ გაყიდულა..." ასეთი ნასყიდობა მისი სრული საკუთრებაა და მას „არას ემართლებიან". თუ ეს ასე არაა და სხვებიც გარეულან, მაშინ გამოდის, რომ „საერთოდ უყიდნიათ და ერთი იქნების".³³⁰ ამდენად, ნასყიდზე სუბიექტის უფლება მოუღევარია.³³¹

ვახტანგის სამართლის ძეგლის 166-ე მუხლის თანახმად, თუ გამყიდველმა დადო ხელშეკრულება აქლემის, ცხენის, ჯორის ან ულაცის შესახებ და არ მიუთითა მისი საქონლის ნაკლის შესახებ, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ მათ ნაკლი ჰქონდათ, ასეთ შემთხვევაში მყიდველს ფასი უნდა დაუბრუნდეს, საქონელი კი გამყიდველს უნდა გადაეცეს; მაგრამ თუ ასეთი ხელშეკრულება არ ყოფილა დადებული, ყიდვა-გაყიდვა არ უნდა მოიშალოს ნაკლი რომც გამოჩნდეს. ამასთან, საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ნასყიდობისა და მისი მომიჯნავე გაცვლის ხელშეკრულებისთვის გადამწყვეტ ფაქტორად ითვლებოდა ნივთის გადაცემა, რომელიც სიმბოლურად ხელშეკრულების საგნის „საბელზე გარდაბიჯებაში" გამოიხატებოდა. ესე იგი, ნასყიდობის ხელშეკრულება მე-18 საუკუნეში გაიგებოდა, როგორც რეალური ხელშეკრულება.³³² ეს „ხელიდან ხელში ნივთის გადაცემის" პრინციპსაც უკავშირდება.

ზემოგანხილულიდან გამომდინარე, ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნში კაზუსტიკური ნორმების საფუძველზე რეგულირდება ნასყიდობასთან დაკავშირებული ურთიერთობები. ამასთან, მე-18 საუკუნეში ნასყიდობა ატარებდა რეალურ ხასიათს და ნივთის გადაცემის მომენტიდან ითვლებოდა ნამდვილად, დღეს კი ის კონსენსუალური ხელშეკრულებაა.

8.3 გაცვლა

ნასყიდობის მონათესავე ინსტიტუტად ითვლება გაცვლა, რომლითაც თითოეული მხარე ვალდებულია გადასცეს მეორე

³³⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 510.

³³¹ იხ. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ., გვ. 71.

³³² ნასყიდობის რეალურ ხასიათზე იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001, გვ. 59-60

მხარეს ქონება საკუთრებაში. მართალია, გაცვლა ახლოს დგას ნასყიდობასთან, მაგრამ თავისი სამართლებრივი ბუნებით მაინც დამოუკიდებელი ხელშეკრულებაა.³³³

ვახტანგ VI-ის სამართალშიც განიხილება გაცვლის ხელშეკრულება ნასყიდობის ხელშეკრულების მონათესავედ. საერთოდ, მე-18 საუკუნის დასაწყისში თუ გაცვლის ობიექტი იყო ცხოველი და ხელშეკრულება გაფორმდებოდა ყოველგვარი შენიშვნის გარეშე, მაშინ ის დადებულად ითვლებოდა. ამასთან, თუ მხარეები მიუთითებდნენ დეტალებზე, რაც სინამდვილეში არ განხორციელდებოდა, ხდებოდა ხელშეკრულების ანულირება, მაგრამ მხოლოდ 20 დღეში, რის შემდეგაც დაინტერესებული მხარე კარგავდა სარჩელის შეტანის უფლებას. უძრავი ქონების გაცვლის ხელშეუხებელი უძრავი ქონების გაცვლის დროს შეთანხმება წერილობით უნდა გაფორმებულიყო (167-ე მუხლი).³³⁴ აქ ასევე ჩანს, რომ აღიარებულია სასარჩელო ხანდაზმულობის ვადის არსი, რაც ურთიერთობების მოწესრიგებას გარკვეულწილად სტაბილურობას ჰმატებდა.

საკვლევ წიგნში საინტერესოა 166-ე და 167-ე მუხლების ურთიერთმიმართებაც. 166-ე მუხლის ბოლო აბზაცში გაცვლის შესახებ გარკვეულ მითითებას ვხედავთ და ლოგიკურად მის გაგრძელებად აღიქმება 167-ე მუხლი, ვინაიდან 166-ე მუხლში პირუტყვის გარკვეული პირობით სყიდვაზეა საუბარი, ხოლო 167-ე მუხლი ადგენს პირუტყვის გაცვლას უპირობოდ ან პირობით. თუმცა დასაფიქრებელია გაცვლის ხელშეკრულების გამოყოფა. როგორც ი. დოლიძისეულ რედაქციაში ჩანს, 167-ე მუხლი იწყება „გაცულობისა“ და მას კარი წინ არ აწერია. თუმცა ი. დოლიძეს მოჰყავს ნასყიდობის შესახებ 160-166 მუხლები, რომლებიც გაერთიანებული „კარში ნასყიდობისა“ და 167-ე მუხლს ცხადად აწერია სათაური „კარი გაცულობისა“.³³⁵ ვფიქრობთ, ეს მოსაზრება გასაზიარებელია, ვინაიდან გაცვლისა და ნასყიდობის მომწესრიგებელ ნორმებს შორის გაურკვევლობა იფანტება და ყველაფერი კალაპოტში დგება. როცა ცალკე გაცვლის შესახებ კარს გამოვყოფთ („[კარი] გაცულობისა“), მაშინ ნათელი ხდება,

³³³ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, ნ. მე-4, ტ. I (მთ. რედ. ლ. ქანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 62.

³³⁴ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 523.

³³⁵ იქვე, გვ. 663-664.

რომ ეს მის დამოუკიდებელი ხელშეკრულების სტატუსის არსებობაზე მიაწინებს. რაც შეეხება 166-ე და 167-ე მუხლებს შორის ურთიერთმიმართებას (საუბარია ნასყიდობის შესახებ კარისა და გაცვლილობის (კარის გარეშე) ნორმების თაობაზე), ის ცხადყოფს ამ ხელშეკრულებათა მჭიდრო კავშირს.³³⁶

ამდენად, ნასყიდობისა და გაცვლის ხელშეკრულებების ასეთი მონესრიგება უდავოდ ითვლება წარმატებულ ნაბიჯად და გამოკვეთს საკვლევ სამართლებრივი ძეგლის მაღალ კულტურულ დონეს.

8.4 ჩ უ ქ ე ბ ა

ჩუქების ხელშეკრულებით მჩუქებელი უსასყიდლოდ გადასცემს დასაჩუქრებულს ქონებას საკუთრებად მისი თანხმობით. შესაბამისად, ჩუქებისთვის არაა საკმარისი მხოლოდ მჩუქებლის ნება; აუცილებელია დასაჩუქრებულის ნების გამოვლენაც.³³⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში „ჩუქების“ მნიშვნელობით გვხვდება ტერმინი „მიცემა“. მე-80 მუხლში ვკითხულობთ: „სიცოცხლეში მამამ, რომელსაც შვილს ან იარალი და ან საქონელი მისცეს“, გაყრისას „ერთიმეორეს ვერ უხსენებს.“³³⁸ ამავე მუხლის მიხედვით, მამის საჩუქარი, რომელიც მოძრავი ნივთია, საკუთრივ დასაჩუქრებულისაა, გამოყოფილია საერთო-საოჯახო საკუთრებიდან და არ შედის გასაყოფ მასაში: „იქნება მამა-შვილიც გაყრილიყვნენ და გაყრაში განაყოფსავით ჩხუბი და ცილება მოუწყდესთ, მაგრამე შვილს მამის უპატიურობა [299v] არ მართებს, ბატონთან ილაპარაკონ და ისრე გარიგდენ.

თუ, ვინ იცის, შვილმა მამაზე ურიგო დააშაოს, როგორც დაგვინერია, ისრე გარდააქდევინონ.

იქნება მამას შვილი ერთიმეორეზე ან უღონობისათვის, ან სია-

³³⁶ თანამედროვე კანონმდებლობაც ხაზს უსვამს ნასყიდობისა და გაცვლის მჭიდრო კავშირს. იხ. ი. ფუტყარაძე, ნასყიდობის სოციალური მნიშვნელობა ქართულ ისტორიულ ყოფიერებაში, ჟურნ. „აღამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2003 წ., გვ. 121.

³³⁷ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, ნ. მე-4, ტ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 64.

³³⁸ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 30.

ვისათვის სძულდეს და სჩაგრევდეს და სხვას შვილს უფრო ჰყერძევდეს, მამა ნუ უზამს, არა ჯამს — უფროსი უფროსად იმყოფოს და უმცროსი — უმცროსად.

ესე იქნება, სიცოცხლეში მამამ რომელსაც შვილს ან იარალი და ან საქონელი მისცეს, ერთიმეორეს ვერ უწყენებს. სხვა რაც სიკუდილს უკან დარჩება, ის სასწორით საძმო არის.³³⁹

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 110-ე მუხლის თანახმად, „მამას თუ ბუშისთვინ და ან მართალის შვილისათვინ სიცოცხლეში მიუცემია რამე,“ გაყრისას „ის არ ჩათვლების, მისია, ვისთვინაც მიუცემია.“ ე. ი. ამ შემთხვევაში კანონისმიერ და უკანონო შვილებს შორის განსხვავება არაა. ამასთან, დედასაც ჰქონდა უფლება (107-ე მუხლის შესაბამისად) შვილებისთვის მიეცა „თავ-თავისათვის“ საჩუქარი, რომელიც ასევე გამოირიცხებოდა გასაყოფი ქონებიდან. იგი დასაჩუქრებულის საკუთრება იყო³⁴⁰: „საქონელი გაყრაში რაც ქონდესთ, ან მამისა, ან დედისა, ან უშვილოს ბიძისა თუ ძმისა, ასეთი რომე სიცოცხლეში არ მიეცეს თავ-თავისათვის და ისრე საერთოდ დაეგდოსთ, იმისი ასრე იქნას. რომელიც საერთოდ სასახლოდ ან ქრთამად, ან ბატონზე, ან საერთოს ძველსა და ახალს ვალზე დახარჯულა, ის ჩავლილი არის. რაც ალაგს არის, საძმო არის.

თუ ერთს მეორეზედ უფროსი სათავისთაოდ დაუხარჯავს, იმისი პასუხი უნდა გასცეს. ზითევი თავთავისი არის; თუ რამ სასახლოდ დახარჯულა, პასუხი უნდა მისცენ.“³⁴¹ 110-ე მუხლის თანახმად, „მამას თუ ან ბუშისთვინ და ან მართალის შვილისათვინ სიცოცხლეში მიუცემია რამე“, გაყრისას „ის არ ჩათვლების, მისია, ვისთვინაც მიუცემია.“³⁴² აქ აშკარაა, რომ უკანონო შვილისთვის ნაჩუქარი მამას რჩებოდა. ამდენად, ნაჩუქარის მოუდევარობის თვალსაზრისით უკანონო და კანონიერ შვილებს შორის ვითარება მსგავსია.³⁴³

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 254-ე მუხლის მიხედვით, თუ მოლაშქერ დატყვევებულ მტერს მეფეს მიაართმევდა, მეფე ვალ-

³³⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 502.

³⁴⁰ იხ. *Г. Сургуладзе*, Грузинская семейная община, II Тб., 1961, გვ. 51-54.

³⁴¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 510.

³⁴² იქვე, გვ. 511.

³⁴³ ამ დასკვნამდე მივიდა ი. ფუტყარაძეც. იხ. *ი. ფუტყარაძე*, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001, გვ. 67.

დებული იყო მისთვის (მოლაშქრისთვის) ჯილდო მიეცა. ვახტანგის სჯულდების სხვადასხვა მუხლიდან ჩანს, რომ ჩუქებისას გადამწყვეტი იყო ნივთის გადაცემა და მიღება მეორე მხარის მიერ. თუ საჩუქრის მიმღებმა (ნივთი) საჩუქარი ვერ მიიღო, ნაჩუქრობა არ ითვლებოდა შემდგარად. ამასთან, აღიარებულია ჩუქების რეალურობა — ანუ ხელშეკრულება საჩუქრის მიღებიდან ითვლებოდა ძალაში შესულად.³⁴⁴ ვახტანგის სამართლის 254-ე მუხლიდან ჩანს, რომ თუ მოლაშქრე ომში ტყვედ ჩავარდნილს „ხელმწიფეს მიაართომს“, მეფე მას, თავის მხრივ, „ჯილდოს მისცემს.“ ე. ი. ასეთი ტყვე ყმა ხდებოდა, ხოლო ეს ჯილდო იყო „გამარჯვებისთვის ნიჭი“, „გამარჯვებულის მეომრის სანიჭარი,“ რის გამოც ეს ურთიერთობა თვით კანონმდებელმა დაუკავშირა ნაჩუქრობას.³⁴⁵

კლუტმანი მიუთითებს, რომ ნასყიდობისა და გაცვლილობის მონათესავე ნაჩუქრობა ვახტანგის სამართალში არაა სპეციალური განხილვის საგანი. ეს, მისი აზრით, უნდა აიხსნას იმით, რომ ნაჩუქრობის ინსტიტუტი თავისი მნიშვნელობის გამო არ საჭიროებდა საგანგებო საკანონმდებლო მოწესრიგებას ან ძალაში რჩებოდა ადრინდელი დადგენილება; სახელდობრ, ალბულას კანონში ორი პარაგრაფი გვხვდება ნაჩუქრობის შესახებ და შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ საჭიროებისამებრ იყენებდნენ სწორედ ამ კანონს. ამასთან, ჩუქების სამართლებრივი ბუნება უნდა აიხსნას ნასყიდობასა და გაცვლასთან დაკავშირებული სამართლებრივი პრინციპის გამოყენებით, ვინაიდან ისიც გამასხვისებელი გარიგებაა.³⁴⁶ შესაბამისად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით, ჩუქება (ამჟამინდელი კანონდმებლობის მსგავსად) რეალური ხასიათისაა.

როგორც კვლევიდან ჩანს, ვახტანგის სჯულდებაში ჩუქება უსასყიდლო ხასიათისაა. ამასთან, ჩუქების საგნად აღიარებულია ნებისმიერი ნივთი, თუმცა მასში ჩუქების ერთ-ერთ შემთხ-

³⁴⁴ იხ. ე. მეტრეველი, ქართული სამართლის ისტორია, თბ., „მერიდიანი“, 2004 წ., გვ. 337-338.

³⁴⁵ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 50.

³⁴⁶ იხ. R. Klutmann, Analyse des national-grusinischen Obligationenrechts im Kodex König Wachtangs VI _ „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, XXI, 1907, S. 444-445, ციტირებულია: იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001, გვ. 25.

ვევად ასევე განიხილება მოლაშქრის მიერ ტყვედწავარდნილის ხელმწიფისთვის გადაცემა, რაც მე-18 საუკუნის საქართველოში ბატონსა და ყმას შორის ურთიერთდამოკიდებულებას ეფუძნებოდა. ასევე ჩუქება როგორც წესი, მსგავსად დღევანდელი მოწესრიგებისა, რეალური ხელშეკრულება იყო.

8.5 ს ე ს ხ ი

სესხი ხელშეკრულების მიხედვით გამსესხებელი საკუთრებაში გადასცემს მსესხებელს ფულს ან სხვა გვაროვნულ ნივთს, ხოლო მსესხებელი კისრულობს, დააბრუნოს იმავე სახის, ხარისხისა და რაოდენობის ნივთი. სესხი იდება ზეპირად; შეიძლება მხარეთა შეთანხმებით გაფორმდეს წერილობითი ფორმითაც. ამასთან, მნიშვნელოვანია მსესხებლის სავალო ხელმოწერის ან სხვა დოკუმენტის წარდგენა, რომლითაც დადასტურდება მსესხებლისთვის განსაზღვრული ფულადი თანხის ან სხვა ნივთის გადაცემის ფაქტი.³⁴⁷

ცნება „თამასუქი“ სავალო საბუთის მნიშვნელობით გვხვდება ჩვეულებითი სამართლის ერთ-ერთ ძეგლში — ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში. ეს უკანასკნელი თამასუქის³⁴⁸ აუცილებელ რეკვიზიტებსაც კი განსაზღვრავდა. საქართველოში თამასუქთან დაკავშირებით სხვა პირობებთან ერთად ზოგჯერ ვალის აღების მაიძულებელ გარემოებებზეც მიუთითებდნენ.³⁴⁹ ეტყობა, მე-18

³⁴⁷ სესხის შეპირებისას ერთი პირი პირდება მეორეს, რომ განსაზღვრულ დროს სესხად მისცემს ფულს ან გვაროვნულ ნივთს. კანონის მიხედვით, სესხის შეპირება უნდა გაფორმდეს, დაიდოს წერილობით. სესხის შეპირება აუცილებლად უნდა გაფორმდეს წერილობითი ფორმით. სესხის ხელშეკრულების არსისა და ფორმის თაობაზე იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. მე-4, ტ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 226-236.

³⁴⁸ თანამედროვე სამართალში ფასიანი ქალაღდი დოკუმენტია, რომლის კანონიერი წარმდგენი უფლებამოსილია მოითხოვოს მასში გამოხატული ქონებრივი უფლება (ფულის ან ნივთის გადაცემა და სხვ.), ხოლო ქალაღდის მიმცემი ვალდებულია უზრუნველყოს ამ უფლების განხორციელება. ფასიან ქალაღდებს განსაზღვრული წესით შედგენილ წერილობით ვალდებულებებსაც უწოდებენ. იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. მე-4, ტ. II (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 250-253.

³⁴⁹ იხ. ე. ზარნაძე, ფასიანი ქალაღდების ბრუნვიდან წარმოშობილი ვალდებულებანი (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 17.

საუკუნეში მოქმედებდა სამართლიანობისა და კეთილსინდისიერების პრინციპები, რომლებიც იყო განმსაზღვრელი ვალის დაბრუნებისას. თუმცა, ამავე დროს, დადგენილი გახლდათ „გარდამწყვეტის წიგნის“ როლიც და მიღებული იყო ყველანირი საფრთხის თავიდან ასაცილებლად პრევენციული ზომები.

ვახტანგის სამართალიც იცნობს სესხის ორივე ფორმას: „ვალა რომ კაცს კაცისა ემართოს, მოვიდოდეს და იჩივლოს, უნდა მოადიც მოიყვანონ, თამასუქი უნდა გაუსინჯონ, ბეჭედი, ქრონიკონი, დამწერი და მონამე, ამიტომ რომე ბევრს ტყუილათაც მოიგონებენ. იქნების, რომ გარდაეჯადოს, თამასუქი შერჩომოდეს ან ერთის რასმე მიზეზით კიდევ წამოედგოს. ესეები იქნების, მაგრამ ამას მოსამართლემ კარგა გულისყური უნდა გაავლოს და კარგად გამოძებნოს. თუ გამოძებნით შეიტყო, ხომ კარგი იქნების, და თუ ვერ შეიტყო — ან მოწმით, ან ფიცით.

თეთრი თუ ასი თუმანი არის, ხუთს თუმანზე ორი კაცი შეუგდოს; ორისაგან ერთი იშოვნოს და ისრე შეაფიცოს. ეს ას თუმანზე ოცი მოფიცარი რომ გვითქვამს, იქნების ას თუმანზე თხუთმეტი მოფიცარიც კმაროდეს, იქნების — თორმეტი, ათსაც დაეჯერების.

ესეც უნდა გასინჯოთ, თუ მოფიცარი უფრო დიდგვარია, უფრო ცოტა წამს, და თუ გვარდაბალია, უფრო ბევრი წამს.“³⁵⁰

თუ ეჭვს შეიტანდნენ თამასუქის უტყუარობაში, მაშინ ის უნდა გაესინჯათ. მოსამართლეს ევალეობდა დოკუმენტების გულისყურით შესწავლა, რასაც „კარგად გამოძებნით“ საქმის შეტყობა ერქვა. თამასუქს შეუმონმებდნენ ბეჭედს, ქრონიკონს, შემდეგ კი უშუალოდ ხელწერას შეისწავლიდნენ. ამასთან, თუ მოწმენი ცოცხლები იყვნენ, ისინიც უნდა დაეკითხათ. როგორც ჩანს, ყალბ თამასუქებს არც თუ იშვიათად ადგენდნენ. თუ თამასუქის უტყუარობა ვერ დასტურდებოდა დოკუმენტის გარეგნული ანალიზით, მაშინ ეს საქმე მოწმის საშუალებით ან კიდევ ფიცით უნდა გადამწყდარიყო. ასევე რაც უფრო მეტი იქნებოდა ვალი, მით უფრო მეტი მოწმეები თუ მოფიცრები უნდა წამოეყენებინა კრედიტორს თავისი ქვშმარიტების დასადასტურებლად.³⁵¹ კანონმდებელი თამასუქის უტყუარობის

³⁵⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 517.

³⁵¹ იხ. გ. ნადარეიშვილი, სესხის ხელშეკრულება ქართული სამართლის მიხედვით, კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 87.

დასადგენად არ მიმართავდა ხმაღს, შანთს, მდულარესა და სხვა ხერხებს, რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ მტკიცების ასეთი ბარბაროსული მეთოდები სავალო სამართლის სფეროში არ გამოიყენებოდა. აღსანიშნავია, რომ მაღალი წრის წარმომადგენლებს უფრო მეტი უფლება ჰქონდა, ვიდრე ჩვეულებრივ, რიგით მოქალაქეს. ამ მხრივ პრივილეგირებული მდგომარეობით სარგებლობდნენ მაღალი წრის წარმომადგენლები — დიდგვაროვნები და მათ ფიცს გაცილებით მეტი ძალა ჰქონდა დაბალი ფენის წევრების ფიცთან შედარებით.³⁵² „ქალაქში მხოლოდ თავკაცი „აძესთ ფიცი“. ამგვარი შინაარსისაა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 144-ე მუხლი.

263-ე მუხლი ეხება „სხუას ქვეყანას“ ვალის აღებას: „თუ სხვას ქუეყანას ერთმან კაცმან მეორისგან ვალი აიღოს, თამასუქი თავის შვილსა თუ სახლის კაცს გაუგზავნოს, აქ, ვინც მიმცემია, სამართლიანად მისცეს, თუ, ვინ იცის, იქივ გარდენყვიტოს, და იმ მოვალისაგან გარდანყვეტის წიგნი აიღოს მოწმით და გარდაუწყვეტოს, თამასუქი გაცუდდება.

და თუ რამ გამოერთმიოს, ისევ უკლებლად მისცენ.

თუ მოვალის გადაწყვეტის წიგნი არ ჰქონდეს და შემოსთვალოს, — იქნება წიგნისა აღება ვერ მოისწრას — და თამასუქის პატრონმა კი აიღოს. მაგრამ იმას წიგნი უნდა მისცეს, თუ, ვინ იცის, მიეცეს და მასუკან სწორედ შეიტყონ, რა ხანსაც გამორთმეოდეს, როგორც სარგებლით მიეცეს, ისე იმრიგად შეუბრუნოს“.³⁵³ კანონმდებელი ზრუნავს იმაზე, რომ უცხოეთში აღებული ვალი არ გახდეს სიყალბის მიზეზი. საქმე ისაა, რომ რთული იყო „სხვის ქვეყანაში“ მყოფისათვის მშობლიურ ენაზე თამასუქის შედგენა და მოწმეებით მისი დადასტურება-დამოწმება, ასევე სხვა მნიშვნელოვანი მოქმედებების შესრულება. ამ შემთხვევაში შეიძლება დამდგარიყო ასეთი შედეგი: მსესხებელი უცხოეთში აღებულ ვალს უცხოეთშივე გადაიხდიდა, გამსესხებელი კი ნათესავებს უკვე საქართველოში ხელმეორედ გადაუხდიდა ერთხელ გასტუმრებულ ვალს. ამიტომაც კანონმდებელმა დაუშვებლად აღიარა ასეთი მოქმედება.³⁵⁴

³⁵² გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაქუცმაცებულიობის დროსაც სამართლის სისტემა და, ცხადია, მტკიცებულებათა სისტემაც ერთიანი იყო როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში.

³⁵³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 550.

³⁵⁴ იხ. გ. ნადარეიშვილი, სესხის ხელშეკრულება ქართული სამართლის მიხედვით, კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 88.

სესხის ხელშეკრულების არსებით ელემენტად ქართულ თანამასუქებში შეიძლება ჩაითვალოს ცალმხრივობა. სესხი ფეოდალურ საქართველოშიც ცალმხრივი ხელშეკრულებაა, ვინაიდან მის ნიადაგზე აღმოცენებული ყველა ვალდებულება ეკისრება მოვალეს, ხოლო ყველა უფლება ეკუთვნის გამსესხებელს.³⁵⁵

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 142-ე მუხლის თანახმად, შეუძლებელია მოვალე, თუ მას „საქონელი არ ქონდეს, ყმად მიეცემის, — ამ საქმითა, რომ ურჯულოზე არ გაიყიდოს.“³⁵⁶

ვახტანგის სამართლის მიხედვით, სესხის ხელშეკრულების საგანია ფული (116-ე მუხლი), პური (117-ე მუხლი), ღვინო (118-ე მუხლი). სამართლის წიგნის სხვა ადგილებში სესხის საგნად ნახსენებია ქერი და ფეტვიც. გვარეობითი ნიშნით განსაზღვრული ნივთის გაცემა შეიძლებოდა წონით, რიცხვით თუ ზომით. მაგალითად, გარკვეული ხარისხისა და წონის ფქვილი, ხორბალი და სხვა. სესხის საგანი შეიძლებოდა ყოფილიყო გარკვეული ჯიშისა და ასაკის ამდენი და ამდენი ცხვარი, ხარი და ა. შ. ამასთან, სესხი ქართულ სამართალშიც კაუზალურ გარიგებად განიხილებოდა. მსესხებლის ვალდებულება გამსესხებლის მიმართ მხოლოდ მაშინ წარმოიშობოდა, თუ გვარეობითი ნიშნით განსაზღვრულ ნივთს ან მის ქონებრივ ეკვივალენტს ფაქტობრივად მას გადასცემდნენ.³⁵⁷

ასევე საგულისხმოა, რომ სესხის ხელშეკრულების შეწყვეტის საფუძველზე წარმოშობილი მომსახურების ქირავნობა შეწყვეტებოდა ვალის გადახდით: „მუშაზე თუ თეთრი გასცეს, მარჩილი წელიწადში ოთხ მუშად ოთხ დღეს ამუშაოს... რასაც ხანს ქონდეს, ყოველს წელიწადს ასრე ქნას. როდესაც უნდა პატრონს, თავის თეთრი გამოართვამს“ (ვახტანგის სამართლის 130-ე მუხლი).³⁵⁸

საყურადღებოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ის ფრაგმენტი, რომლის თანახმად, კრედიტორი ვალდებული იყო, რომ რაც უფრო მეტი იქნებოდა ვალი, მით უფრო მეტი მონძეები თუ მოფიცარები უნდა წამოეყენებინა თავისი ჭეშმარიტების დასადასტურებლად, რაც იმდროინდელი რეალობისთვის ნამდვილად

³⁵⁵ იქვე, გვ. 90.

³⁵⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., წ., გვ. 517.

³⁵⁷ იქვე, გვ. 90-91; ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963 წ., გვ. 512.

³⁵⁸ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 181.

პროგრესულ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. თუმცა იქვე საგულისხმოა, რომ კანონმდებელი მათი რაოდენობის შემცირების მომხრედ გამოდიოდა.

8.6 თ ხ ო ვ ე ბ ა

თხოვება არის ხელშეკრულება, რომლითაც გამნათხოვრებელმა უნდა გადასცეს მონათხოვრეს ქონება დროებით უსასყიდლო სარგებლობისთვის. თხოვება უმეტესად ცალკეულ პირებს შორის საყოფაცხოვრებო ხასიათის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების დამატებით საშუალებად მოიაზრება. თუმცა იგი მაინც ფართოდაა გავრცელებული. ამასთან, თხოვების ხელშეკრულების ყველაზე მნიშვნელოვანი თავისებურებაა მისი აუნაზღაურებელი ხასიათი. თხოვების საგანი უმეტესწილად ნივთის სახეს ატარებს, თუმცა შეიძლება ქონებრივი უფლებაც იყოს. რაც შეეხება თხოვების ფორმას, კანონი არ ითვალისწინებს ერთ კონკრეტულ ფორმას. შესაბამისად, თხოვება შეიძლება დაიდოს როგორც ზეპირი, ისე წერილობითი ფორმით (ასევე მხარეთა შეხედულებით სანოტარო წესით დამოწმების გზით). ამასთან, თხოვება ნივთის გადაცემის მომენტიდან იძენს იურიდიულ ძალას. მაშასადამე, იგი რეალური ხელშეკრულებაა.³⁵⁹

ნათხოვრობის რეალურ ხასიათს ადასტურებს ასევე მონათხოვრის სახელით და ხელშეკრულების დადება, ნათხოვრობით ურთიერთობათა დამყარება-გაფორმების მთელი პროცესი: „შემოგიხევენით და ... ადგილი ნათხოვრად გვათხოვეთ და ეს ნათხოვრობის წიგნი მოგართვით.“ ნათხოვრობის საბუთის გაცემა მონათხოვრის სახელით გათვალისწინებულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 207-ე და 207 (¹) მუხლებში. აღნიშნული სამართლის ძეგლის 207-ე მუხლის მიხედვით, შეიძლება განათხოვრება „რასაც ნივთისა“ და „რაგინდ რა საქონლისა.“ ამავე მუხლის თანახმად, ნათხოვრობის ხელშეკრულება დაიდებოდა წერილობით ან სიტყვიერად მოწმეთა თანდასწრებით. 207-ე (¹) მუხლი აწესრიგებს „უწიგნოდ, უპიროდ“ ნათხოვრობას. აქ იგულისხმება ნათხოვრობა

³⁵⁹ იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, ნ. მე-4, ტ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001წ., გვ. 213-216.

წერილობითი გაფორმებისა და სპეციალურად დათქმული პირობების გარეშე. 210-ე მუხლი არეგულირებს „კაცის“ — ყმა-გლეხის ნათხოვრობის საკითხს. ყმა-გლეხის განათხოვრება უშუალო მწარმოებლის პიროვნული თავისუფლების უქონლობის ერთ-ერთი გამოხატულებაა.³⁶⁰

ამდენად, მონათხოვრის პასუხისმგებლობა ხელშეკრულების ფორმაზე იყო დამოკიდებული. საქმე ისეა წარმართული, რომ მონათხოვრემ თავი აარიდოს „უწიგნოდ, უპიროდ“ ნათხოვრობას და კონტრაქტს „პირობა დაუდვას ან წიგნით ან მოწმით. როცა პირობაა დათქმული, პასუხისმგებლობა დგება; როდესაც პირობა არაა დაწესებული, გამნათხოვრებელს „თავად თხოვნა არა მართებს“, მაგრამ „თუ სთხოვოს, სულ აღარ მიეცემის, ნახევარი უბჭონ, ამიტომ რომე უნებური საქმე წაიკიდებია (მუხლი 207-ე)“.³⁶¹

ვახტანგის სამართლის წიგნის 210-ე მუხლის³⁶² ძალით, თუ ნათხოვარი ყმა მონათხოვრესთან არ ჩერდება ან ავადაა, მონათხოვრე მოვალეა ყოველივე გამნათხოვრებელს შეატყობინოს. ასევე ნათხოვარი კაცი მან არ უნდა გაგზავნოს; მას გამნათხოვრებლის წინაშე სრული პასუხისმგებლობა ეკისრება. თუ ნათხოვარი ყმა თვითნებურად, „თვითონ წავიდა და გაიპარა“ და დატყვევებულ იქნა, მონათხოვრეს, მართალია, პასუხისმგებლობა არ ეკისრება, მაგრამ მან ფიცით უნდა იმართლოს და დაკარგული კაცი გამნათხოვრებელთან ერთად ეძებოს. ნაპოვნი პატრონს უბრუნდება, ხოლო „სხვა საზღაური, რაც იმის მამპარავს გამოართვან, ვისაც რომ ის კაცი ნათხოვრად ყუანდა და ებარა, იმას მიეცეს, ამისთვის რომე უბრალოდ დაუფიცნია და ფიცის საუპატიო მან ქურდმან უნდა გარდაუხადოს.“ როცა კანონმდებელი ლაპარაკობს ნათხოვრობაზე სამართლებრივი ურთიერთობის სახით,

³⁶⁰ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 205-208, 213.

³⁶¹ იქვე, გვ. 233.

³⁶² პირადი ქირავნობის ხელშეკრულების მომწესრიგებლად ასახელებდნენ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 210-ე მუხლსაც, მაგრამ იგი პირად ქირავნობას კი არა, არამედ ნათხოვრობას ეძღვნება („თუ კაცმა კაცი ინათხოვროს...“). ეს გარემოება დიდი ხნის წინათ და საგანგებოდაც კი აღნიშნა სათანადოდ სამეცნიერო ლიტერატურაში. იხ. *С. Рухадзе, История государства и права Грузии*, Тб., 1968, გვ. 95; ასევე იხ. *R. Klutmann, Analyse des national-grusinischen Obligationenrechts im Kodex König Wachtangs VI* — „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, XXI, 1907, გვ. 463-464.

ნივთი უკვე მიღებული აქვს მონათხოვრეს, იგი ამ უკანასკნელის ხელშია. ამრიგად, ნათხოვრობა, ძველი ქართული სამართლის მიხედვით, რეალური ხელშეკრულება უნდა იყოს. ამავე (210-ე) მუხლის თანახმად, სახელშეკრულებო ურთიერთობის სუბიექტია მხოლოდ მებატონე, ყმა კი ამ ურთიერთობის „საგნად“ გვევლინება. მონათხოვრეს ევალება მოუაროს ნათხოვარ ნივთს, გასწიოს მისი პატრონობისა თუ შენახვა-დაცვის აუცილებელი ხარჯები. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 210-ე მუხლში ჩანს ნათხოვარი ყმის „კარგად“ შენახვის მოვალეობა: „ვინც ის კაცი ითხოვა და მას, ნათხოვნს კაცს კარგადაც ინახავდეს.“ „შენახვაში“ უთუოდ იგულისხმება, რომ ნათხოვარი ყმის გამოკვება, ხოლო სმა-ჭამა მონათხოვრეს ევალებოდა.³⁶³

ამასთან, ნათხოვრობა და მიბარება რომ ერთობლივადაა მოწესრიგებული ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 207-ე და 207¹-ე მუხლებში, მიანიშნებს მათ სიახლოვეზე. კანონმდებელი ერთნაირად განსაზღვრავდა ნივთის შემნახველისა და მონათხოვრის პასუხისმგებლობას. საერთოდ კი, მიბარებისგან ნათხოვრობა იმით განსხვავდება, რომ შემნახველს არ შეუძლია შესანახად მიბარებული ნივთით სარგებლობა. თუმცა დაიშვება გამონაკლისიც, კერძოდ, იმ ნივთების მიმართ, რომლებიც საგანგებო მოვლა-პატრონობას საჭიროებს (პირუტყვი, ადგილ-მამული). სწორედ, ნორმალური მოვლა-პატრონობის სანაცვლოდ მიბარებული პირუტყვის ზომიერად გამოყენება იგულისხმება ვახტანგ სამართლის წიგნის 211-ე მუხლში: „თუ პირუტყვი მიიბაროს კაცმა კაცისა,“ „თუ ავის პატივით შეუნახოს და მართებულზე ნამეტნავი ამუშაოს, და მჭლე იყოს, მოკუდეს, — უნდა უზღოს.“³⁶⁴

ამდენად, აშკარად ჩანს თხოვების რეალური ხასიათი. ამასთან, თხოვების ერთ-ერთი თავისებურება მე-18 საუკუნეში იყო, ის, რომ თხოვების საგნად ყმაც მიიჩნეოდა, თუმცა ყმის ასეთი მდგომარეობა იმდროინდელი რეალობით უნდა აიხსნას.

³⁶³ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001 წ., გვ. 205, 230-231.

³⁶⁴ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ისტორიის ნარკვევები, თბ., „მეცნიერება“, 1976 წ., გვ. 163-164

8.7 ქირავნობა

ქირავნობა ერთ-ერთი გავრცელებული ვალდებულებითსა-მართლებრივი ინსტიტუტია. ქართულ სამართალში ქირავნობას-თან დაკავშირებული ურთიერთობის მოწესრიგებას ადასტურებს ტერმინების „მიზდი“, „ქირა“ , „სასყიდელი“ არსებობა, დაქირა-ვებას კი გამოხატავდა სიტყვა „მოსასყიდლება“.³⁶⁵

ქონების ქირავნობის ხელშეკრულებასთან დაკავშირებით საინტერესოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სამი მუხლი: 217-ე (ეკლესიის მამულის დამუშავებისთვის), 244-ე (რუს გამლებისა) და 250-ე მუხლები (ღალის ალებისთვის). ასევე პირად ქირავნობაზეა საუბარი 229-ე მუხლში. იგი მხოლოდ ერთხელაა დამოწმებული და თანაც მისი გამოყენება ყველა ნუსხით არ დასტურდება. გან-სახილველი ტერმინი არ გვხვდება (როგორც ვახტანგის სამართ-ლის 1955 წლის გამოცემიდან ჩანს) *H*-1659 ხელნაწერში. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე სამოქალაქო სამართალი იცნობს ტერმინს „ქირავნობა“, რომელიც სასყიდლიანი ხელშეკ-რულებაა. ქირის ფეოდალურ-ბატონყმური მეურნეობის ხასიათის შესაბამისად და ქირავნობის ხელშეკრულების მხარეთა შეთანხმე-ბის საფუძველზე ქირის გადახდა, როგორც წესი, ნატურით ხდე-ბოდა, ასევე მათ პარალელურად არსებობდა საზღაურის ფულადი გამოხატვისა და გადახდის შემთხვევები.³⁶⁶

როგორც ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 217-ე მუხლიდან ჩანს, „ეკლესიის მამულის დამთესველმა ან დამწერგველმან, თუ ეკლესიის პატრონისაგან დასტურით მოჴნას, მართებული ღალა და სამსახური გარდაუჴადოს.“³⁶⁷ ესე იგი, ქირა ამა თუ იმ სამსა-ხურის განწევითაც შეიძლებოდა გასტუმრებულიყო. ამასთან, საზ-ღაური უნდა ყოფილიყო გათვალისწინებული ხელშეკრულებაში: „ნისქეილი ავიღე ექვს ურემ წმინდა პურად და ამაჲ ექვსის ურმის პურის ანგარიშში ერთი ურემი ქერი იქნება.“³⁶⁸

³⁶⁵ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქონებრივი ქირავნობა ქართულ სამართალში, ჟურნალში „ალმანახი“, სპეც. გამოშვება: ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები (პასუ-ხისმგ. რედ.: გ. ნადარეიშვილი), №14, ოქტომბერი, 2000 წ., გვ. 7.

³⁶⁶ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ისტორიის ნარკვე-ვები, თბ., „მეცნიერება“, 1976 წ., გვ. 65, 80.

³⁶⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 537-538.

³⁶⁸ იხ. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან (რედ. ნ. ბერძენიშ-ვილი), ნაწ. II, თბ., 1953 წ., გვ. 223.

რაც შეეხება 244-ე მუხლს, აქ განსაზღვრული იყო: „რუს გამ-
ლებისა, რომ შუაში სხვის მამული ედვას, იმ შუას მამულის პატ-
რონს არა გაუკეთდება რა, ფასი უნდა მიეცეს.

თუ იმასაც გაუკეთდება რამე, კარგად შერიგდენ.“³⁶⁹ ამდენად,
მოცემულ შემთხვევაშიც თუ საქმე სხვის ინტერესებს შეეხებოდა,
უნდა ყოფილიყო გარკვეული თანხა გადახდილი.

ამავე დროს, მიწის ქირის გამომხატველი იყო ტერმინი „ლალა“,
რომელიც ნაქირავე მამულზე მოყვანილი მოსავლის განსაზღ-
ვრულ ნაწილს უკავშირდებოდა და სხვისი მიწის ნაკვეთით სარ-
გებლობის საზღაურის ძირითადი სახეობა იყო.³⁷⁰ საერთოდ, კა-
ნონმდებელი კერძოსამართლებრივ ურთიერთობათა სფეროში
მხარეთა ნების თავისუფლებას აღიარებს. ამის მაჩვენებელია,
მაგალითად, ვახტანგის სამართლის წიგნის 250-ე მუხლი, რომ-
ლის სათაურია „ლალის აღებისათვის“. სჯულმდებელი მეფე მი-
წას ოთხ ჯგუფად ანაწილებს („ნაფუძარი“, „ნანეხვი“, „სარწყავი“,
„ველური“) და აკანონებს, რომ „ამათ ჴვნაშივე შერიგება უნდა მი-
სის პატრონის პირობით. მართალია, აქ ერთგვარად მესაკუთრის
მიერ გამოსყიდვის უპირატესი უფლებაა აღიარებული ხელშეკ-
რულების პირობების განსაზღვრისას („შესრულება უნდა... „პა-
ტრონს პირობით“), მაგრამ ეს არაა ქართული სამართლისათვის
დამახასიათებელი. მესაკუთრის ინტერესის უპირატესი დაცვა
ზოგადსამართლებრივ მოვლენად განიხილებოდა. ამავე მუხლით
გათვალისწინებული ღალა კი მხარეთა სახელშეკრულებო „შე-
საქმების“ შედეგი იყო: როდესაც ვინმე სხვის მიწას — „ნაფუ-
ძარს“, „ნანეხვს“, „სარწყავსა“ თუ „ველურს“ მოხნავდა, ღალის
სიდიდე მხარეების შეთანხმებით განისაზღვრებოდა. ჩვეულებრივ
კი, ქირის ოდენობის დადგენის მხრივ გადამწყვეტი სიტყვა ნივთის
მესაკუთრეს ეკუთვნოდა.“³⁷¹

ამდენად, ქირავნობის მოწესრიგების თვალსაზრისით ვახტანგ

³⁶⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 543.

³⁷⁰ იხ. შემდგ. ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, ტ. II (ნ-პ), თბ.,
„განათლება“, 1975 წ., გვ. 91.

³⁷¹ იხ. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ისტორიის ნარკვე-
ვები, თბ., „მეცნიერება“, 1976 წ., გვ. 70-71, 82; იხ. ი. ფუტყარაძე, ქონებრივი ქი-
რავნობა ქართულ სამართალში, ჟურნ. „ქართული სამართლის ისტორიის საკით-
ხები“, სპეც. გამოშვება: ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები (პასუხისმგ.
რედ.: გ. ნადარეიშვილი), №14, ოქტომბერი, 2000 წ., გვ. 9.

VI-ის სამართალში ცხადაა აღიარებული კერძო ავტონომიის პრინციპი, სახელდობრ, სახელშეკრულებო თავისუფლება, რომელიც უდავოდ თვითშეზღუდვის მომენტსაც უნდა გულისხმობდეს.

8.8 თავდებობა

როგორც ცნობილია, ვალდებულების შესრულების უზრუნველყოფის პიროვნულ საშუალებათა შორის ერთ-ერთი განსაკუთრებული ადგილი უკავია თავდებობას. თავდებობის ხელშეკრულებით, როგორც წესი, უკვე რეალურად არსებული ვალდებულების შესრულების უზრუნველყოფა ხორციელდება. ამასთან, ვინაიდან კანონით არაა მისი გამოყენების სფერო განსაზღვრული, თავდებობით შეიძლება უზრუნველყოფილი იყოს ნებისმიერი ვალდებულება.³⁷²

აღნიშნულთან დაკავშირებით ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის 235-ე მუხლი ითვალისწინებს თავდებობას ნებაყოფლობითობის საწყისზე და დასძენს, რომ ძალით თავდებობა დაუშვებელია. „ძალით თავდების დაყენება ცოდვა არის.“³⁷³ ეტყობა, აქ უნდა იგულისხმებოდეს, რომ თუ თავდებობა იძულებით დაიდებოდა, ის არც იურიდიულ შედეგს წარმოშობდა.

ამავე სამართლის ძეგლის 269-ე მუხლით კი ყმის თავდებობა არ შეიძლება ბატონის ნებართვის გარეშე. თუ თავდები წავიდა სადმე, პასუხი იმავე ბატონმა უნდა აგოს. ეს დებულება ფეოდალური წყობილებით უნდა იყოს განპირობებული, რადგან თავდებობასთან დაკავშირებით ყმის სამართლებრივი მდგომარეობის შეზღუდვას ითვალისწინებს.³⁷⁴ აღნიშნული შეიძლება ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის ნაკლად ჩაითვალოს, თუმცა არ აკნინებს მის მნიშვნელობასა და ღირსებას, ვინაიდან საკვლევ ძეგლში მაინც არის გარკვეული სახის გამონაკლისები ნაპოვნი ბატონყმური წესების თავის დაღწევის მიზნით.

³⁷² საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, ნ. მე-4, ტ. II (მთ. რედ. ლ. ქანტურია), თბ., „სამართალი“, 2001 წ., გვ. 228-230.

³⁷³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 541.

³⁷⁴ იქვე, გვ. 551.

§ 9. საოჯახო ურთიერთობები

ქორწინება არის როგორც სამოქალაქო ხელშეკრულება, ისე რელიგიური საიდუმლოება. ვახტანგის სამართალში ასე თუ ისე დაძლეულია ქორწინების ე. წ. ღვთაებრივი პრინციპი და კანონმდებელი თავის ამოცანებს ადამიანური თვალსაზრისით უცქერს,³⁷⁵ თუმცა მთლიანად არაა უარყოფილი ქორწინების ღვთიური პრინციპი.³⁷⁶ ამასთან, ბუნებრივია ის, რომ ქორწინების არსში განსაზღვრული ხარისხით ღვთიური საწყისი მაინც იკვეთება. აღნიშნულმა კიდევ უფრო დაადასტურა ამ დებულების სრულად უარყოფის მიზანშეუწონლობა.

საერთოდ, „ქორწინება“ ნაწარმოებია სიტყვისაგან „ქორნილი“, რომელშიც შეიძლება სამი ნაწილი გამოიყოს: „ქ-ორ-ნილი“. აქედან ასო-ნიშანი „ქ“ ქრისტეს აღნიშნავს; „ორ“, სულხან-საბას განმარტებით, ორი ნაკვეთია. „ორი“ იგივეა, რაც „ორ — ერთი და ერთი.“ რაც შეეხება სიტყვას „ნილი“, იგი სულხან-საბას დაკვირვებით, ნიშნავს „ბედნაწილს, მონაწილეს, ნაწილს.“ ჩვენ მიერ მოცემულ ასპექტში სიტყვა-ნიშანი „ნილი“ ნიშნავს ნაწილს. როგორც სულხან-საბა ხსნის, „არჩევა ერთისა რასამე მრავალთაგან მოგონებათა კეთილთა, გინა ბოროტისა“ ან „ნებათაგანი არს ნება არსებისა, გონიერისა, სიტყვიერისა, გულის სათქმელისა მიმართ სურვილი.“ ამდენად, ამ მოცემულობათა შეჯერებით „ქორწინებაში“ მოიაზრება ღვთის ორი დამოუკიდებელი ნაწილის მიერ გაკეთებული არჩევანი.³⁷⁷ ზემოაღნიშნული გარემოებები ცხადყოფს თვით ტერმინ „ქორწინებაში“ რელიგიური საწყისების არსებობას და ადასტურებს, თუ რაოდენ ღვთისნიერია ორი ადამიანის ასეთი კავშირი. ქორწინების ეს ასპექტები გარკვეულწილად იგრძნობა ვახტანგის სამართალში, თუმცა განსაზღვრული თავისებურებებით.

³⁷⁵ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები, თბ., „მეცნიერება“, 1971 წ., გვ. 162.

³⁷⁶ იხ. ი. ბუციშვილი, ვახტანგ VI სამართლის ძეგლების შექმნის სოციალურ-პოლიტიკური გარემო, „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში“ — ჟურნ. „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, №4, 1989 წ., გვ. 48.

³⁷⁷ იხ. გ. თუმანიშვილი (უმცროსი), ცნების „ქორწინება“, როგორც იურიდიული ტერმინის განმარტების არსობრივი და სამართლებრივი ასპექტი, ჟურნ. „სამართალი“, №7-8, 2002 წ., გვ. 78-79.

საერთოდ, ფეოდალურ საზოგადოებაში ქორწინება იყო გარეგება ფეოდალთა შორის მათი შვილების შეუღლებასთან დაკავშირებით, სადაც გვარი და არა პირადი სურვილები წყვეტდა დაქორწინების საკითხს.³⁷⁸ ეს აშკარად ნოდებრივი პრივილეგიების მანიშნებელია. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ქორწინება ერთდროულად ატარებს როგორც სამოქალაქო ხელშეკრულების, ისე ღვთიურ, რელიგიურ ხასიათს. მაგრამ უპირატესობა მაინც ქორწინების სამოქალაქო მხარეს ენიჭებოდა.³⁷⁹

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ვახტანგის სამართალი აღიარებდა ერთქორწინების პრინციპს და ზრუნავდა ოჯახის შენარჩუნებაზე: „თუ არა ბოზობისთვის ცოლ-ქმარი ვერ გაეყრებიან.“³⁸⁰ ამასთან, ქორწინების წესში არ შეიძლებოდა არ ასახულიყო ბატონყმური საზოგადოებისთვის დამახასიათებელი უთანასწორობა. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 203-ე მუხლის მიხედვით, გლეხი კაცის ქვრივის გათხოვების შემთხვევაში ამ ქვრივის წამყვანმან მებატონეს „აეს ქვრივსა და კარგს ქურივზედაც“ ხარი და მარჩილი უნდა გადაუხადოს. მებატონეები არა მარტო ქვრივების გათხოვებისას იღებდნენ გასამრჯელოს სასიძოებისაგან. ვახტანგის სამართლის თანახმად, მებატონეს არ შეეძლო გლეხის ქვრივის ძალით გათხოვება: „გლეხის კაცის ქვრივი რომ დაქვრივდეს, მისი მებატონე ქვრივს ძალად ნუ გაათხოვებს; ვინც ქვრივს უნდოდეს, ის შეირთოს, და თუ არ უნდოდეს, თავის ობლებთან იყოს.“³⁸¹

ასევე საგულისხმოა ვახტანგ ბატონიშვილის მიერ აღწერილი ქორწინების წესი, სახელდობრ, მეფე-დედოფლის ეკლესიიდან გამოსვლისას სიძის ეჯიბი და პატარძლის მაყრები ხმაღს მიაბეჭენდნენ ეკლესიის კარებზე. ამ წესში „ივ. ჯავახიშვილი ხედავდა ცოლის წაგვრისა და მოტაცების ძელი ჩვეულების სიმბოლურ გამოხატულებას, როცა, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, საქმრო თავის

³⁷⁸ იხ. ს. ჯორბენაძე, საბჭოთა საოჯახო სამართალი, თბ., თბ. უნივერს. გამომც. და სტამბა, 1957 წ., გვ. 13-15. იგივე აზრთან დაკავშირებით იხ. შ. ჩიკვაშვილი, საოჯახო სამართალი, მე-4 გადამუშავებული გამოცემა, თბ., „მერიდიანი“, 2004 წ., გვ. 41.

³⁷⁹ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1974 წ., გვ. 27.

³⁸⁰ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 498.

³⁸¹ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი, თბ., „მეცნიერება“, 1971 წ., გვ. 163.

საცოლეს მოტაცებით ირთავდა. როგორც ჩანს, ივ. ჯავახიშვილი მოტაცებით ცოლის შერთვას კაცობრიობის ადრინდელი განვითარების საფუძურისათვის ქორწინების წესის უნივერსალურ სტადიად თვლიდა.³⁸² საგულისხმოა ასევე 73-ე მუხლი, რომლითაც დადგენილია, რომ კაცის მიერ თავისზე უფრო მალლა მდგომი წრის ქალზე ქორწინებისას ქმრის სოციალური სტატუსი იგივე რჩებოდა, ცოლი კი ფაქტობრივად კარგავდა თავის საგვარეულო პრივილეგიებს: „თუ კაცმან მისგან უდიდებულესის კაცის ქალი დააგდოს, რასაც გვარისა ის კაცი იყოს, იმტოლი მთელი სისხლი მისცეს, მეტი არ ეთხოვბის.“³⁸³ ქალის სამართლებრივი მდგომარეობა უკიდურესად დამძიმებული იყო, რის გამოც ქალის სისხლის საზღაური განისაზღვრებოდა არა საკუთარი, არამედ მეუღლის გვარის მიხედვით. რაც შეეხება ცოლყოფილს, მისი სამართლებრივი სტატუსი ქალიშვილობის დროინდელი, გათხოვებამდელი რეალური სტატუსით დგინდებოდა.³⁸⁴ ბექა მანდატურთუხუცესმა შესაბამის მუხლს სათანადო თეორიული საფუძველი დაუდო: „თუ კაცმან მისგან ურბატიოესი ცოლი დააგდოს, რასაც გვარისა იგი კაცი იყოს, ეგეთსა მეტი სისხლი არა მართებს, ამაღ რომე მაცხოვარმან დაწყევასა შიგან ესრეთ რქუა: ქმარისამცა შენისა მიმართ არს მოქცევაჲ შენი (იხ. სამართალი ბექასი, 30-ე მუხლი).“

რაც შეეხება ნიშნობას, იგი დასაქორწინებელ პირთა წინასწარ თანხმობას გულისხმობს, თუმცა არ წარმოშობს შემდგომში დაქორწინების ვალდებულებას. ამასთან, ნიშნობა თუ არ დასრულდა დაქორწინებით, მაშინ წარმოიშობა ვალდებულება ნიშნობასთან დაკავშირებული საჩუქრების დაუქორწინებელი მხარეებისთვის დაბრუნების შესახებ (საქართველოს სამოქ. კოდექსის 1109-ე მუხლი). ვახტანგ VI-ის სამართლის 77-ე მუხლის მიხედვით, „ნიშანმიტანილი“ ქალი დანიშნული ქალია, რომლის მამასაც ეკრძალება მისი სხვაზე გათხოვება. ასევე არ შეიძლება მისი მოტაცება სხვა ვინმეს მიერ, მაგრამ თუ მამამ დანიშნული ქალი მაინც

³⁸² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, თბ., ტფილისის უნივერსიტ. გამოცემა, 1928 წ., გვ. 114, 164; ასევე იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი, თბ., „მეცნიერება“, 1971 წ., გვ. 169.

³⁸³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 500.

³⁸⁴ იხ. ი. ფუტყარაძე, საწინაო სამართლის სუბიექტების შესახებ, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 46.

გაათხოვა სხვაზე ან სხვა ვინმემ მოიტაცა, მამას ან მომტაცებელს ეკისრება მესამე სისხლის გადახდა.³⁸⁵

ნიშნობის ინსტიტუტს ეხება ასევე ვახტანგის სამართლის წიგნის 223-ე მუხლი, რომელიც დანიშნული ქალის ან ვაჟის გარდაცვალებისას პირვანდელი მდგომარეობის აღდგენას მოითხოვს ანუ ნიშანი უნდა დაუბრუნდეს ნიშნის მიმტანს („სულ უნდა მიეცეს ნიშნის პატრონსა“).³⁸⁶

ამასთან, ფეოდალიზმის დროს მონოგამია განიხილებოდა საქორწინო ურთიერთობის მარადიულ ფორმად, განქორწინება კი, გარდა კანონით გათვალისწინებული შემთხვევებისა, დაუშვებელი იყო. მაგალითად, ვახტანგ VI-ის სამართლის 66-ე მუხლის თანახმად, „ცოლი და ქმარი რაგინდ სძულობდნენ ერთმანეთს, უბრალოდ გაყრა არ იქნების, კათალიკოზმა წვრთნით უნდა შეარიგოს“.³⁸⁷

თუმცა არც განქორწინების თავისუფლებაზე დუმს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, მაგრამ კანონმდებელი ცდილობს, რომ იქვე ოჯახის სიმტკიცეს გაუსვას ხაზი. ამ საერო ძეგლის 257-ე მუხლში პირდაპირაა გაცხადებული, რომ ქალს „ჩვენს ქუეყანას მამულს არ მისცემენ.“ აღნიშნული სამართლის წიგნის 84-ე მუხლი იხსენიებს „სამამულე მზითევს.“³⁸⁸ 257-ე მუხლის თანახმად, ქალს მზითევად მამული არ უნდა მიეცეს. ამ ნორმას ეწინააღმდეგება 84-ე მუხლი, რომელიც ეხება ე. წ. „სამამულე მზითევს“. ამასთან, XV-XVIII საუკუნეებში დადებულ აზნაურთა წრეში მიწის მზითვად გადაცემა, მართალია, არც თუ იშვიათი, მაგრამ გამონაკლისის სახით მაინც გვხვდება.³⁸⁹ როგორც გ. ნადარეშიშვილმა შენიშნა,

³⁸⁵ იხ. ლ. მოშიაშვილი, ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2002 წ., გვ. 27-28.

³⁸⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 539.

³⁸⁷ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართველ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 499; იხ. შ. ჩიქვაშვილი, საოჯახო სამართალი, მეოთხე გადამუშავებული გამოცემა, თბ., „მერიდიანი“, 2004 წ., გვ. 41. მოცემული წესი გვაგონებს თანამედროვე სამართალში არსებულ დებულებას იმასთან დაკავშირებით, რომ მოსამართლე იღებს ზომებს შეუღლეთა შესარიგებლად; მას უფლება აქვს, გადადოს საქმის განხილვა და შეუღლევებს დაუნიშნოს ვადა შესარიგებლად, რომელიც არ უნდა აღემატებოდეს ექვს თვეს. იხ. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 1127-ე მუხლისმე-2 ნაწილი.

³⁸⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 546, 503.

³⁸⁹ იხ. გ. ნადარეშიშვილი, ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან, თბ., „მეცნიერება“, 1965 წ., გვ. 133.

სავარაუდოდ, 84-ე მუხლში კანონმდებელმა აღწერა ფაქტი, რომელიც უთუოდ მოხდა ცხოვრებაში, 257-ე მუხლში კი ასახა საერთო წესი. თუ ვახტანგ VI-ის სამართალს ერთიანობაში აღვიქვამთ, დავინახავთ, რომ კანონმდებელი ადგენს გარკვეულ წესს, ფაქტობრივ სინამდვილესაც უწევს ანგარიშს და გარკვეულ უკანდახევასაც აკეთებს. მაგალითად, მოუწოდებს მოსამართლეებს, რომ როგორმე გაატარონ ცხოვრებაში ოჯახთა გაუყრელობის პრინციპი, მაგრამ იქვე უკან იხევს და აღიარებს გაყრის თავისუფლებასაც.³⁹⁰

ამასთან, ამ სამართლის წიგნის მიხედვით, განქორწინების ინიციატივა ეკუთვნოდა მამაკაცს, დედაკაცს არ ჰქონდა უფლება, დაეყენებინა განქორწინების საკითხი (74-ე მუხლი)³⁹¹. ასევე ქმარყოფილს არ შეეძლო, უკან გამოეთხოვა „საქონელი“ ან „პირუტყვი“, რასაც ქალი წაიღებდა. თუ ქალს სხვასთან გაყოლისას სახლიდან არაფერი წაუღია, ვერაფერს ვეღარ მიიღებდა. თუმცა თავისი ნებით ქმრის დამტოვებელი ქალის მამული ქალის მშობლებს გადაეცემოდა.³⁹²

რაც შეეხება განქორწინების კანონით გათვალისწინებულ შემთხვევებს, მათ წრეში შედიოდა ერთ-ერთი მეუღლის გონებასუსტობა, ბნედიანობა, ასევე სქესობრივი თანაცხოვრებისთვის უვარგისობა. მე-18 საუკუნის დასაწყისში თუ ცოლს სიგიჟე, გონებასუსტობა ქორწილამდე დაემართებოდა, მაშინ ვაჟს შეეძლო მისი გაშვება, მაგრამ როცა ქორწილის შემდეგ შეატყობდნენ აღნიშნულს, მაშინ მამაკაცს მეუღლეზე სამი წელი უნდა ეზრუნა და მხოლოდ მერე შეეძლო გაეშვა, თუ მეუღლე ვერ გამოჯანმრთელდებოდა. ეტყობა, ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებად ითვლებოდა ბნედიანობა. ესე იგი, მე-18 ასწლეულშიც არ შეიძლებოდა გონებასუსტთან დაქორწინება. თუ „ვაჟი დასნეულდა ამ სენით, ცოლმა ხუთი წელი უნდა მოუაროს. მათი გაყრა ძნელი პროცესია, მაგრამ ამ შემთხვევაში ქალის მზითვევი და ნიშანიც დარჩება“ (225-ე მუხლის B ნუსხა). ამასთან, განქორწინებისთვის ლეგალურ საფუძვლად აღიარებული იყო ერთ-ერთი მეუღლის უვარგისობა საქორწინო თანაცხოვრებისთვის, მაგალითად, მამა-

³⁹⁰ იხ. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ., გვ. 221

³⁹¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 500.

³⁹² იქვე, გვ. 503.

კაცის მხრივ სქესობრივი შეუღლებისთვის უვარგისობას განქორწინების საფუძვლად მიიჩნეოდა (168-ე მუხლი). განქორწინების საფუძვლად მიიჩნეოდა ერთ-ერთი მეუღლის ბერად ან მონაზვნად აღკვეცაც.³⁹³

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში მოცემულია ასევე დანაშაულობები სხვისი ცოლის მოტაცებისა და მისი გაყიდვის სახით: „თუ ცოლი გამოართვან და გაუყიდონ ვინმე, სამი სისხლი არის: ერთი ქალის პატრონს უნდა მისცენ და ორი ქმარსა.“ ამასთან, აქ ადგილი ჰქონდა ტყვის გაყიდვას, ამ შემთხვევაში საქმე უნდა განეხილა ან კათალიკოსს ან მეფეს (96-ე მუხლი).³⁹⁴

ამავე დროს, როგორც ითქვა, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 42-ე მუხლით განისაზღვრა პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ გარემოებად აშკარად მრუში ცოლის მოკვლა. თუმცა აღინიშნა ისიც, რომ ქმრის ხელისუფლება არ იყო განუსაზღვრელი; ამასთან, ძეგლის 64-ე მუხლის თანახმად, ცოლის მტანჯველი და „უპატიოდ მომპყრობი“ მკაცრად ისჯებოდა. ეს კი აშკარად ადასტურებს, რომ ქალის დაცვის ხარისხი გაზრდილია.³⁹⁵

ამდენად, მართალია, ქალთა უფლებრივი მდგომარეობა მე-18 საუკუნეში ოდნავ გაიზარდა, მაგრამ მაინც მკვეთრი სხვაობა შეინიშნება ქალისა და მამაკაცის სამართლებრივ მდგომარეობას შორის. ეს ეხებოდა ქალი მონმის საკითხს, ასევე ქორწინებისა თუ განქორწინების შესაძლებლობებს, აღნიშნული კი იმდროინდელი რეალობით იყო განპირობებული.

§ 10. მემკვიდრეობითი ურთიერთობები

მემკვიდრეობითსამართლებრივი ურთიერთობა უკავშირდება ურთიერთობას, რომელიც მამკვიდრებლის გარდაცვალების შემდგომ მისი ქონების ბედის განსაზღვრის თაობაზე მემკვიდრეთა უფლებრივი მდგომარეობის დადგენას გულისხმობს.

ვახტანგის სამართალი იძლევა რამდენიმე ძმის არსებობის

³⁹³ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართულის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., 2003 წ., გვ. 160.

³⁹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 506.

³⁹⁵ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქალის უფლებრივი მდგომარეობა ფეოდალურ საქართველოში, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, N3, თბ., 1969 წ., გვ. 61.

შემთხვევაში უმცროსის, შუათანასა და უფროსის წილის განსაზღვრის თავისებურ საშუალებას. ვახტანგის სამართლის წიგნის 102-ე მუხლის თანახმად, „თუ სამი და ოთხი შუათანა ძმები არიან, ამ გლეხების ოცისთავი იანგარიშონ, რამდენიც კომლი დადგეს, ის შუათანას ძმებს გაუყონ ერთი მეორეზე; რომელიც უფრო მოჭირნახულე იყოს, ისრე გაუყოს.“³⁹⁶ შესაბამისად, გათვალისწინებულია „საუფროსო“, „საშუალო“ და „საუმცროსო“ წილები. „საუფროსო“ არის დამატებითი წილი მემკვიდრეობაში უფროსი შვილისთვის, იგივე შინაარსია ჩადებული „საშუალოსა“ და „საუმცროსო“-ში. ვახტანგ VI-ის სჯულების 103-ე მუხლის მიხედვით, საუფროსოდ გათვალისწინებულია სასახლე. ამასთან, მე-100 მუხლით დადგენილია, რომ „გაყრაში ეს ოთხი არის: საუფროსო, გასამყრელო, საუმცროსო და საშუალო.“³⁹⁷ თუმცა, 204-ე მუხლის თანახმად, გაყრის შემთხვევაში „დარბაზი დერეფნით უფროსისა არის. კალო-საბძე-ლი — უმცროსისა“. ასევე ვახტანგის სამართლის 108-ე მუხლით მონესრიგებულია საუფროსოსა და საუმცროსოს ტრანსმისიის საკითხიც: „თუ უფროსი ძმა უშვილოდ ამოვარდა, საუფროსო მისი შედეგისა არის; და თუ შვილი დარჩა, შვილისა არის. აგრევე, თუ უმცროსი ამოვარდა და შვილი არ დარჩა, საუმცროსო სხვა ძმისა არის.“³⁹⁸

როგორც ცნობილია, კანონისმიერ მემკვიდრეობაში დომინანტურია კანონი და არა მამკვიდრებლის ნება. მემკვიდრედ განიხილება ერთ ოჯახად მცხოვრები ნათესავი. შესაბამისად, კანონით მემკვიდრეობა ეფუძნებოდა სისხლით ნათესაობას. მემკვიდრეობა გადადიოდა გაუყრელ ოჯახზე, თუმცა სამკვიდრო ოჯახიდან არ გადიოდა და იქვე რჩებოდა. ამასთან, ქართული სამართლის მიხედვით, კანონით მემკვიდრეთა წრეში, უპირველეს ყოვლისა, შედიოდნენ შვილები (უპირატესი უფლებით სარგებლობდნენ ვაჟიშვილები, თუმცა ზოგჯერ ქალიშვილებიც და მეუღლესაც).³⁹⁹ ასევე საგულისხმოა, რომ კანონით მემკვიდრეობა ანდერძით

³⁹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., 508.

³⁹⁷ იქვე, გვ. 507.

³⁹⁸ იქვე, გვ. 532, 510.

³⁹⁹ იხ. რ. შენგელია, ე. შენგელია, მემკვიდრეობის სამართალი, თბ., „მერიდიანი“, 2011 წ., გვ. 124.

მემკვიდრეობას გარკვეულ ფარგლებში აქცევდა, ვინაიდან არ შეიძლებოდა ანდერძით საკუთრების გასხვისება, თუ ის კანონით მემკვიდრეობას ენინააღმდეგებოდა.⁴⁰⁰

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 261-ე მუხლში წერია: „თუ ერთმან კაცმან უძმომ, უსახლკაცომ, გაყრილმან, უშვილომ, ცოლმან და ქმარმან ერთის სხვის კაცის შვილი დედმამიანი თუ უდედმამოდ ნაპოვნი, ობოლი ვინმე გაგდებული იყიდოს, თუ იპოვნოს, იშვილოს და გაზარდოს, თავისი მამული და ქონება შვილისამებრ მიასაკუთროს და მას უანდერძოს.“ ამდენად, ფეოდალურ საქართველოში ანდერძით მემკვიდრეთა შორის შვილად აყვანილებიც იყვნენ. შესაძლებელი იყო ანდერძით სიძის შვილებაც. ასევე 261-ე მუხლი ეხება უძმო, უსახლკაცო, გაყრილ და უშვილო პირთა მიერ დედმამიან თუ უდედმამო სუბიექტის შვილად აყვანას; ამასთან, კანონმდებელი ერთმანეთის გვერდით იხსენიებს ობოლის, გაგდებულის, უდედმამოდ ნაპოვნის შვილად აყვანას. უშვილო კაცს შეეძლო სხვადასხვა გზით, თუნდაც ნასყიდობის საშუალებით შვილად აეყვანა სასურველი პირი. შვილებულს სრული უფლება ჰქონდა შვილებისთვის გაესაკუთრებინა და ეანდერძებინა მთელი თავისი „მამული და ქონება“.⁴⁰¹ ამასთან, თუ მოყვანილი ნორმის დისპოზიციას გავაგრძელებთ, ვნახავთ, რომ აქ სანივთო უფლებებით აღჭურვილი პირის გარდაცვალებისას მისი ადგილის სხვა სუბიექტით უმტკივნეულოდ შეცვლაზეა საუბარი: თუ ვინმემ „ობოლი, ვინმე გაგდებული, იყიდოს თუ იპოვნოს, იშვილოს და გაზარდოს, თავისი მამული და ქონება შვილისებრ მიასაკუთროს და მას უანდერძოს, მას უკან ის გამზრდელი თუ მსყიდველი კაცი მოკუდეს, — მისი მებატონე ამ ანდერძს ნუ მოშლის, ვითამ ის არ მომკუდარა, მისი მამული და ქონება მასვე აქონიოს, იმით იმსახუროს.“ რაც შეეხება ვალის გადახდის საკითხს, აღნიშნულზეც იძლევა ეს მუხლი პასუხს: „ვალი და სადაო, ჭირი და ლხინი, ბატონის სამსახური, მისის მამობილის მოდავეს პასუხი, — ყველა მან

⁴⁰⁰ იხ. ივ. სურგულაძე, საკუთრების უფლების ინსტიტუტი ფეოდალური საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით, სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, XXXVII, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახ. უნივ. გამომც., 1949 წ., გვ. 4.

⁴⁰¹ იხ. ლ. ნადიბაიძე, შვილად აყვანის სამართლებრივი პრობლემები (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1998 წ., გვ. 31-33.

ნაშვილებმან ქნას“ (261-ე მუხლი).⁴⁰² აქ ასახულია, თანამედროვე გაგებით, უფლებამონაცვლეობის პროცესი ანუ უფლება-მოვალეობათა მემკვიდრეებზე გადასვლა. ცხადია, რომ ბატონისთვის გადამწყვეტი იყო იმ სამუშაოსა თუ მომსახურების გაგრძელება, რომელსაც ყმა-გლეხი ასრულებდა და არ ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა იმას, თუ ვინ იქნებოდა ე. წ. „ყმური სამსახურის“ გამგრძელებელი, რაც ისევ იმდროინდელი საზოგადოებრივი ვითარებით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი. ამიტომაც აღნიშნული არ თითქმის ყმა-გლეხს ბატონყმური ურთიერთობებიდან, ეს ჩანაცვლება კი მეტისმეტად არაბუნებრივად და უმტკივნეულოდ ხორციელდება. „ცოცხალი კაცი, რომელსაც ყველა უფლება ჩამოერთვა, სამართლისთვის აღარ არსებობს, მკვდრადაა მიჩნეული. ფიზიკურად მკვდარი ყმა-გლეხი იურიდიულად თითქმის კვლავ განაგრძობს სიცოცხლეს („ვითამ... არ მომკუდარა“), „ბატონყმობის რიგითა და წესით“ სამსახურს.“⁴⁰³

ამდენად, მოყვანილი მუხლის თანახმად, „მშვილებელს შეუძლია ... თავისი მამული და ქონება შვილისამებრ მიასაკუთროს და მას (როგორც ბ. ზოიძე აღნიშნავს, ე. ი. ნაშვილებს) უანდერძოს.“ ასეთი ანდერძი იმდენად მტკიცეა, რომ მშვილებლის სიკვდილის შემდეგ ბატონმა იგი არ უნდა მოშალოს და ნაშვილები ისე უნდა მიიღოს „ვითამ ის (ანუ როგორც ბ. ზოიძე მიუთითებს, მშვილებელი) არ მომკუდარა, მისი მამული და ქონება მასვე აქონოს, იმით იმსახუროს.“⁴⁰⁴ ამდენად, ქონებრივ ურთიერთობებში მონაწილე სუბიექტის ქმედუნარიანობა არ იყო დამოკიდებული მემკვიდრის ყოლა-არყოლაზე. სამოქალაქოსამართლებრივი ქმედუნარიანობა არ იზღუდებოდა მემკვიდრის არარსებობის მიზეზით (113-ე და 268-ე მუხლები).⁴⁰⁵

ამასთან, ნაშვილები, როგორც მემკვიდრე, გათანაბრებულია ღვიძლ შვილებთან.

⁴⁰² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 548-549.

⁴⁰³ იხ. ი. ფუტყარაძე, სანივთო სამართლის სუბიექტების შესახებ, კრებულში „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 23-24.

⁴⁰⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 548-549, იხ. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ., გვ. 364.

⁴⁰⁵ იხ. ი. ფუტყარაძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 270.

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ვახტანგ VI-ის სამართალი (მუხლი 113-ე) მშობლებს თვლიდა შვილების მემკვიდრეებად. სავარაუდოდ, მოქმედებდა ფაქტორი, რომ სინამდვილეში სამემკვიდრეო ურთიერთობა აღმავალიდან დაღმავალისკენ მიდიოდა და არა პირიქით, რადგან, ეს იყო უფრო ბუნებრივი ხაზი.⁴⁰⁶

ძველი პრინციპი აგებული იყო უფრო ოჯახის საერთო ინტერესებზე და ცხადდებოდა, რომ ყველას ჰქონდა ქონებაზე პრეტენზია, მიუხედავად იმისა, თუ რა გზით იყო ის შეძენილი. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 109-ე მუხლის მიხედვით, „ძველი რიგი ასრე არის. სანამდინ ძმანი ერთად არიან, ჭირი, ლხინი, საშოვარი, უშოვრობა, წანართმევი თუ ნაბოძები, ნაპოვნი თუ დაკარგული, რაც რამ ფერი, ყუელა ერთი არის, ძმურად — უფროსმან — საუფროსო, უმცროსმან — საუმცროსო, ასრე ყოფილა.“ რაც შეეხება გაყრის ახალ პრინციპებს, იქ ჩანს, რომ საერთო-საოჯახო ქონება გამიჯნულია ოჯახის ნევრთა ქონებისაგან — „ახლა ასრე არის. თუ თავისის ნაშოვნის საქონლით ან იშოვა რამე, ან იყიდა, მაგდენს წილს ძმათათვის არას მიაცემინებენ.“ უფრო დეტალურად იგივეზეა საუბარი 105-ე მუხლში: „იქნების, ზოგს ძმაში სათავისთაოდ ნასყიდობა იციან; ან მანდილოსანი თავისის მზითვით იყიდის რასმე მამულსა. ამისი გასინჯვეა უნდა. თუ სასახლოსა და მამულის გამოსაღებით არ არის ნაყიდი. და წიგნში და სყიდვაში არას გარეულა, არას ემართლებიან; თუ არადა, საერთოდ უყიდნიათ და ერთი იქნების.“⁴⁰⁷

ამდენად, გაუყრელი ოჯახები არ ნიშნავდა მხოლოდ საერთო, საოჯახო ქონების არსებობას. პიროვნების ქონებრივი დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვის ტენდენცია ჩანასახშივეა და ყოველი ეპოქა მხოლოდ ამ დამოუკიდებლობის მიღწევის ხარისხით განსხვავდება ერთიმეორისაგან.⁴⁰⁸

ასევე საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ცალკე კარი ეძღვნება გაყრას — „ქ. აქა კარი — დასაწყისი გაყრისა, და ერთმანეთის დაშორვების ვით უნდა“. თუმცა კანონმდებელი მაინც სასურველად მიიჩნევს გაუყრელად ცხოვრებას და საჭიროდ თვლის გაყრის თაობაზე შემოსული სარჩელი მაშინათვე

⁴⁰⁶ იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 136.

⁴⁰⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 510-511.

⁴⁰⁸ იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 155-156.

არ დაკმაყოფილდეს. თუ შეუძლებელია ოჯახის თანაცხოვრება, მაშინ ხდება ოჯახის დაშლა. გაყრის მსურველნი „ბატონმა უნდა დაიბაროს, უფროსი სწვართოს და დაახედოს, უმცროსი დატუქსოს; თუ ყმანი სჩხუბევდნენ, ავად მოეპყრან, ნუ მოიშლებით, ნუ გაიყრებით-თქო; ამგვარები დაახედონ, ურჩიონ თავის მოყურით, კარის კაცით, გაუყრელობას ეცადნენ“ (98-ე მუხლი). თუმცა კანონმდებელი რეალისტია, რის გამოც (99-ე მუხლი) განსაზღვრავს, რომ „ადამს აქეთ ქუეყანა გაყრით არის მოშენებული, რომ არ იქნას, არც იქნების.“⁴⁰⁹

ამასთან, გაუყრელი უშვილო სახლისკაცის ქონება და მამული მემკვიდრეობით გადადის დანარჩენ სახლისკაცებზე, გაყრილისა კი ხელმწიფისაა (ვახტანგის სამართლის 113-ე მუხლი). ამ მუხლის ლოგიკური გაგრძელებაა 268-ე მუხლი, რომელშიც საუბარია უშვილო კაცის ქონების მემკვიდრეზე და გამოკვეთილია, რომ თუ გაყრილობა, რომელიც სამემკვიდრეო ქონების გაყოფით მთავრდება და სპობს მომავალში გაყრილთა ურთიერთდამემკვიდრების საფუძვლებს, შეყრილობა პირიქით — აფუძნებს მას.⁴¹⁰ თუმცა ვახტანგის სჯულდებაში არც გვერდითი ხაზის ნათესავთა მემკვიდრეობის არსებობა იწვევს ეჭვს. 139-ე მუხლში სავალო ურთიერთობა მემკვიდრეობის ჭრილში დადგენილია ასე: „საქართველოს რიგით, ძმა თუ ძმისწული ან ბიძაშვილი გაუყრელი დარჩა, იმ მკუდრის წილი მამულიცა და საქონელიც მისი არის და ვალიც იმათ უნდა გარდიჭადონ.“⁴¹¹ ამასთან, გაუყრელად მცხოვრები მამა-შვილი ერთიმეორის მემკვიდრეები არიან. ვახტანგის სამართლით უშვილო ძმის საუფროსოს ძმა ეუფლება. იგივე წესი მოქმედებს საუმცროსოს მიმართ.⁴¹²

ასევე საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სჯულდების 124-ე მუხლის თანახმად, ქმარი გამოცხადებულია ცოლის სრულუფლებიან მემკვიდრედ (საქმე ეხება უშვილო ცოლ-ქმარს). ამასთან, ქმრის სამემკვიდრეო უფლებები დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენი ხნის ცოლქმრობა აკავშირებთ მათ. დიდის ხნის ცოლქმრობის შემთხვევაში (ვადა არაა განსაზღვრული) ქმარი სრულიად მკვიდრობს ცოლის ქონებას: „ვისაც სახლში უშვილოდ ქალი მოკუდეს

⁴⁰⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 507.

⁴¹⁰ იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 159.

⁴¹¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 516.

⁴¹² იქვე, გვ. 510-511.

და ქმარი დარჩეს და მის სულს კარგად მოუაროს, თუ დიდი ხნის ცოლ-ქმარი არიან, არა ეთხოვოს რა," ხოლო „თუ ახალი შეყრილი არიან და შვილი არა ყავს, ზითევი სამად გაიყოს: ერთი წილი სულისთვის, ერთ წილი ამისთვის, რომ საქორწილო მიუტანია, და მესამედი ქალის პატრონს მიეცეს“ (224-ე მუხლი).⁴¹³ თუმცა ვახტანგის სამართლით ქალი არაა აღიარებული ქმრის ქონების ასეთივე მემკვიდრედ. 224-ე მუხლში უარყოფილია ფართოდ მიღებული წესი, რომ უშვილოდ მიცვალებული ქალის მზითევი მის მშობლებს უბრუნდება. ვახტანგის სამართალში შეზღუდულია მზითევზე ქალის მშობლების უფლებები და გაფართოებულია ქმრის უფლებები.⁴¹⁴

გარდა ამისა, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ძირითადად ორ მუხლში (145-ე და 257-ე მუხლებში) გვხვდება ზედსიძეობის ინსტიტუტი. ზედსიძეობა ქალიშვილის მემკვიდრეობის საშუალებაა, რომლითაც ქალი ხდება მშობელთა ქონების ფაქტობრივი მემკვიდრე. 145-ე მუხლის მიხედვით, „თუ კაცი ამოვარდეს და ვაჟიშვილი არ დარჩეს, და ქალი დარჩეს, ის ქალი ვინც შეირთოს, თავისი მამის სახლ-კარი, საქონელი, მამული იმ ქალს მიეცეს. იმ კაცის ვალიც იმ ქალმა და მისმა ქმარმან გარდიწადოს. თუ ის ქალიცა და მისი ქმარიც მამკუდარა და შვილები დარჩომია, იმათ გარდაიწადონ.“ ვახტანგის სამართლის 257-ე მუხლის მე-4 პუნქტის თანახმად, „ესეც იქნების, რომე თავის ადგილზე ქმარი შეირთოს, პატრონი ბევრს ნურას უკითხავს.“⁴¹⁵ ამ მუხლებიდან აშკარაა, რომ ქალი მშობლის ქონების სრულუფლებიან მემკვიდრედ განიხილებოდა და ამით კომლის მოუშლელობაც გარანტირებული იყო.⁴¹⁶

ვახტანგის სამართლის 261¹-ე მუხლით დადგენილია შემთხვევა, როცა ცოლ-ქმართა მიერ ვისიმე სყიდვა ხდება არა შვილების მიზნით, არამედ „სამსახურისა თუ მადლისათვის.“ თუ აქამდე ცოლ-ქმართა მიერ ერთად ხდებოდა ვინმეს შვილება ან უამშიზნოდ სყიდვა, 261-ე მუხლში გამოყოფილია ქალის უფლება ვინმეს დამოუკიდებლად შვილების შესახებ (თუმცა პირდაპირ არაა მითითებული, რომ აქ შვილებზეა საუბარი): „თუ დედაკაცმან უქმ-

⁴¹³ იქვე, გვ. 513.

⁴¹⁴ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 303.

⁴¹⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 517, 546.

⁴¹⁶ იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 232-233.

როდ, თავისი მზითვით, ამრიგი რამე იშოვნოს თუ იყიდოს, თუ გაზარდოს, ასრე რომე ქმრისა არა ერიოს რა, მის დედაკაცისა არის — უნდა, აზატს უზამს, უნდა, იმსახურებს ჯელი არავის აქუს.“⁴¹⁷

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სჯულდება ფაქტობრივად არაფერს ამბობს უშუალოდ მემკვიდრეობის უფლების ჩამორთმევაზე, თუმცა ყურადღებას ამახვილებს მამასა და შვილს შორის ურთიერთდამოკიდებულებაზე. აღნიშნულის მიხედვით სავარაუდოა, რომ უკადრისი საქციელის ჩადენისას შვილს მემკვიდრეობის უფლება ჩამოერთმეოდა; თუმცა ყოველგვარი უზნეობა როდი იყო ამის საბაბი. 78¹-ე მუხლის მიხედვით, „შვილმან მამა ან გალაჭა, ან უკადრისი რამ ჰკადრა, იმას აეად მოპყრობა უნდა, ამიტომ [რომე] მეათე მცნება მამისა და დედის პატივის-დება არის.“ ვახტანგის სამართლის მე-80 მუხლის თანახმად, „იქნება მამას შვილი ერთიმეორეზე ან უღონობისათვის, ან სიავისათვის სძულდეს და სჩაგრევდეს და სხვას შვილს უფრო ჰკერძევდეს, მამა ნუ უზამს, არა ჯამს — უფროსი უფროსად იმყოფოს და უმცროსი — უმცროსად.“⁴¹⁸ ამდენად, სამკვიდროს განყენება ანუ აეად მოპყრობა უნდა ყოფილიყო გარკვეულწილად მძიმე ხასიათის (მშობლის მკვლელობა, ცემა და ა. შ.).⁴¹⁹

რაც შეეხება სავალო პასუხისმგებლობას, მემკვიდრეებს უნდა გადაეხადათ მამკვიდრებლის ვალი, მაგრამ არ ჩანდა, თუ სადამდე ვრცელდებოდა პასუხისმგებლობის საზღვრები: „საქართველოს რიგით, ძმა თუ ძმისწული ან ბიძაშვილი გაუყრელი დარჩა, იმ მკუდრის წილი მამულიცა და საქონელიც მისი არის და ვალიც იმით უნდა გარდიჯადონ“ (ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 139-ე მუხლი).⁴²⁰ ასევე სავალო პასუხისმგებლობას ეხება 136-ე, 145-ე და 146-ე მუხლები, თუმცა მათში არაა პირდაპირ მითითებული, მემკვიდრის პასუხისმგებლობა შეუზღუდავია თუ შეზღუდული. მაგრამ სავარაუდოა, რომ მათში უფრო შეუზღუდავი პასუხისმგებლობა იგულისხმებოდა, რადგან ჩვენში ეს ნორმები მემკვიდრეობის დროს უკავშირდება უნივერსალურ უფლებამონაცვლეობას

⁴¹⁷. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 549.

⁴¹⁸. იქვე, გვ. 501-502.

⁴¹⁹. *М. Липуно, Эволюция собственности*, СПб., 1889. გვ. 247, იხ. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ., გვ. 312.

⁴²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 516.

დაახლოებით ისე, როგორც ეს იყო რომის სამართალში.⁴²¹

ამასთან, სავალო პასუხისმგებლობა მემკვიდრეობით ურთიერთობებში არ ეკისრებოდა ფიზიკურ პირს, რომელიც არ იყო 14-15 წლის და ანდერძის უფლებაც ამ ასაკიდან წარმოიშობოდა.⁴²² ამავე საერო სამართლის ძეგლის 133-ე მუხლით განსაზღვრულია, რომ მოვალემ ... „ობლების დაზღამდი უნდა მოიცადოს, სანამდი ობლები თოთხმეტი-თხუთმეტი წლისა შეიქნებოდენ.“⁴²³ თუ ამ ნაწილს შევეუდარებთ სირიულ-რომაული სამართლის ქართული ვერსიის მე-3 მუხლით ქალისთვის საანდერძო ქმედუნარიანობას, ვნახავთ, რომ აქ იგი 12 წლიდან იწყებოდა, ხოლო ვაჟისთვის დაწესებული იყო 15 წელი.⁴²⁴

აქვე აღსანიშნავია, რომ, ამავე ძეგლის 67-ე მუხლის მიხედვით, „თუ ქალს ბოზობა გაუცხადდება, ქმარს უფლება ეძლევა ასეთი ცოლის გაშვებისა, მაგრამ მას ბოზობით შექმნილი შვილიცა თან უნდა გაატანო.“ როგორც ვახტანგის სამართლის წიგნის 68-ე მუხლიდან ჩანს, თუ კი ქალს „ბოზობით შვილი ეყოლებს“, მაგრამ ამ ქალს ცოლად შეირთავს, „ის შექმნილი შვილიც იმისი არის და ქალიც პატრონიცა სისხლს მისცემს.“⁴²⁵ ე. ი. სისხლის ფასი უნდა მიეცა ამ ქალის ქმრისთვისაც. თუ არ შეირთავდა, შვილი მაინც მამისა იქნებოდა, იმ ქალის ქმრისთვის კი ცუდი სისხლი უნდა მიეცა. ამდენად, თუ უჯეროდ შობილის მამა მის მშობელ ქალზე დაქორწინდებოდა, ნაბიჭვარი კანონიერი შვილის უფლებებში აღდგებოდა.⁴²⁶ ასევე ამ ნორმაში თავისთავად მოიაზრება, რომ ეს შვილი მამას უნდა გაეზარდა და ერჩინა; „ბოზობით“ „შექმნილი შვილის“ რჩენა მამას ევალება.⁴²⁷

სწორედ ნაბიჭვართა უფლებებია მოწესრიგებული ვახტანგის

⁴²¹ იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 320-321.

⁴²² იხ. ი. ფუტყარაძე, სანივთო სამართლის სუბიექტების შესახებ, კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 58.

⁴²³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 515.

⁴²⁴ იქვე, გვ. 227-228.

⁴²⁵ იქვე, გვ. 499.

⁴²⁶ ნ. შანავა, „უჯერო შვილი“ და მისი უფლებები ძველ საქართველოში, სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრისა და ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის ზუგდიდის ფილიალის შრომათა კრებულში: „ნელინდეული“, I, თბ., 2005 წ., გვ. 235.

⁴²⁷ იხ. ი. ფუტყარაძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 247.

სამართლის წიგნის 110-ე მუხლით. ამასთან, 113-ე მუხლის თანახმად, თუ კაცი უმემკვიდრეოდ გარდაიცვალა, მისი მამული ხელმწიფეს ეკუთვნის, რომელსაც შეუძლია ვისაც სურს, იმას მისცეს მამული. 248-ე მუხლიდან გამომდინარე, მისი ქონება ბატონს ეკუთვნის.⁴²⁸ მართალია, ქართული ფეოდალური სამართლის მიხედვით, „ნაბიჭვრის წილი არ არის მამულში“, მაგრამ არსებობს არა ერთი შემთხვევა, როცა ნაბიჭვარი წილს იღებდა, მაგრამ ცხადია, არა სრულს. ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ თუნდაც ეს შემთხვევა, როცა მხეველისაგან შობილი მეფის ძე უფლისწული (ბატონიშვილი) არ ხდებოდა, ის მხოლოდ რიგით თავადად ქვეითდებოდა. თუმცა იყო გამონაკლისიც, როდესაც მეფის ნაბიჭვარი, როგორიც ვახტანგ VI-ის შვილი (ვახუშტი ბაგრატიონი) იყო, თავისი დიდი ნიჭის, განათლებულობისა და შემძლეობის გამო ბატონიშვილად ანუ უფლისწულად დარჩა და ერთი პერიოდი სამეფოსაც განაგებდა. მაშასადამე, ნათლად იკვეთება, რომ ფეოდალურ საქართველოში „უჯერო შვილის“ ანუ უკანონოდ შობილის სამართლებრივი და სოციალური მდგომარეობა იყო უმძიმესი,⁴²⁹ მაგრამ იგი გარკვეული უფლებებსაც ფლობდა და თვით სამართალიც და იურიდიული პრაქტიკაც იცნობდა აქედან გადახვევებს.⁴³⁰

ასევე თუ შევუდარებთ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს დავით ბატონიშვილის სამართალს (მუხლი 125-ე — „ნაბიჭვრისათვის“), ვნახავთ, რომ ერთგვარი უკანდახევია გამოკვეთილი: თუ ვახტანგის სამართალში მცდელობაა იმისა, რომ გვარიანი მზითევი მიეცეს ქალს, დავით ბატონიშვილი ერთგვარ სიძუნეს იჩენს და ადგენს, რომ „მიეცეს მცირედი რაიმე მზითევი.“⁴³¹

ამასთან, ვახტანგის სამართალში არ გვხვდებოდა ანდერძით მემკვიდრეობა.

გარდა ამისა, ვახტანგ VI-ის სჯულდება ეხება მუცლის მოწყვეტისთვის პასუხისმგებლობას (მთელი სისხლის გადახდა). სა-

⁴²⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 511-512, 544.

⁴²⁹ იხ. ნ. შანაია, „უჯერო შვილი“ და მისი უფლებები ძველ საქართველოში, „წელიწდეული“, I, თბ., 2005 წ., გვ. 235, 238.

⁴³⁰ იხ. ბ. ზოიძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 274-275.

⁴³¹ იხ. სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბ., „მეცნიერება“, 1964 წ., გვ. 72-73; ასევე იხ. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991 წ., გვ. 267-268.

ერთოდ, ნაყოფი განიხილება ნახევარკაცად (ჯერკაცის სახე არ მიუღია), ხოლო ნაყოფი, რომელიც ადამიანის სახითაა წარმოდგენილი, ჩვეულებრივი ადამიანია. სწორედ ეს უკანასკნელი უნდა მოიაზრებოდეს ვახტანგის სამართლის 51-ე მუხლშიც.⁴³²

ასევე ფეოდალურ საქართველოში უძველესი დროიდან მემკვიდრეობა გადადიოდა გაუყრელ ოჯახზე, სამკვიდრო ოჯახიდან არ გადიოდა და იქვე რჩებოდა. კანონით მემკვიდრეთა წრეში, უპირველეს ყოვლისა, შედიოდნენ შვილები, რომელთა შორისაც უპირატესი უფლებით სარგებლობდნენ ვაჟიშვილები. ამასთან, სამემკვიდრეო ურთიერთობა აღმავალიდან დაღმავალისკენ მიდიოდა. დადგინდა, რომ ოჯახის შექმნა ეფუძნებოდა მეუღლეთა ურთიერთზრუნვის, ურთიერთპატივისცემისა და ურთიერთგაგების სანყისებს. რაც შეეხება განქორწინებას, ის არ იყო დაშვებული, გარდა გამონაკლისი შემთხვევებისა, რაც ოჯახის სიმყარეს უსვამდა ხაზს. მართალია, ვახტანგის სამართალში არ გვხვდება უშუალოდ „მემკვიდრეობის უფლების ჩამორთმევა“, თუმცა, ალბათ, შვილს შეიძლება უკადრისი საქციელის ჩადენისას მემკვიდრეობის უფლება ჩამორთმეოდა. ასევე მე-18 საუკუნეში მოწესრიგებული იყო ნაბიჭვართა უფლებრივი მდგომარეობა.

ამდენად, ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის სისტემის განხილვა ცხადყოფს, რომ აშკარად გამოკვეთილია კერძო ინტერესის გათვალისწინება. აღნიშნულის საფუძველზე კი წინა პლანზეა წამოწეული დაზარალებულის სატისფაქციის ფუნქცია. თუმცა არც საჯარო სანყისი ყოფილა იგნორირებული.

⁴³² იხ. ი. ფუტყარაძე, დასახ. სადოქტორო დისერტაცია, გვ. 260-261.

მართლმსაჯულების განხორციელება და სასამართლო მტკიცებულებათა მნიშვნელობა ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიშნის მიხედვით

§ 11. მართლმსაჯულების განხორციელების ძირითადი საფუძვლები

მართლმსაჯულების განხორციელება რთული და საინტერესო პროცესია. ის უკავშირდება, ერთი მხრივ, საქმის სრულყოფილად და ობიექტურად შესწავლას, რაც ყველა მნიშვნელოვანი დეტალის გათვალისწინებას გულისხმობს, ხოლო, მეორე მხრივ, ეხება მრავალი ადამიანის ბედის გადანწყვეტას. ამ თვალსაზრისით ერთ-მა არასწორმა გადახვევამაც კი შეიძლება „სავალალო“ შედეგი მოიტანოს როგორც სახელმწიფოს, ისე პირის მიმართ. საქმე ისაა, რომ უსამართლო და არასწორმა გადანწყვეტილებამ შეიძლება ხელყოს პირის ღირსება და, საერთოდ, საზოგადოებაში შეუღალხოს მას სახელი. ესე იგი, მართლმსაჯულების განხორციელება შეიძლება ასევე ზნეობრივი საწყისების დაცვასთან ასოცირდებოდეს. სხვა შემთხვევაში პირს ექმნება დაუცველობის და უსამართლო გარემოში ცხოვრების შეგრძნება. ამასთან, ქვეყნის წარმატებაც დიდწილად მართლმსაჯულების სწორად განხორციელებაზეა დამოკიდებული. ამიტომაცაა, რომ დიდი ძალა აქვს მართლმსაჯულების განხორციელებას, რომელიც ეფუძნება ობიექტურობის, კანონიერებისა და სამართლიანობის საწყისებს. შესაბამისად, რაც უფრო უკეთესად იქნება დაცული სამართალშეფარდების დროს სამართლებრივი ნორმები და ადამიანთა ინტერესები, მით უფრო გაიზრდება ნდობა მართლმსაჯულებისადმი, როგორც „ღვთიური“ უფლებამოსილებისადმი. ამდენად, მართლმსაჯულების განხორციელება მეტად საპასუხისმგებლო საქმეა.

ფრანგი ფილოსოფოსი ტოკვილი საუბრობს რა მართლმსაჯულებაზე, მონოდებულია, ძალმომრეობის, ძალადობის იდეა შეცვალოს სამართლის იდეით.⁴³³ მართლმსაჯულების ძალას

⁴³³ იხ. *А. Токил, Демократия в Америке, М., 1992, с. 120, იხ. შ. ჟურდაძე, სამოქალაქო საქმეთა განხილვა პირველი ინსტანციის სასამართლოში, თბ., 2005 წ., გვ. 11.*

ნათლად გამოკვეთს კლასიკური გამონათქვამები: „კარგი სასამართლო, კარგი პროცესი, საერთოდ კარგი იუსტიცია — ეს სახელმწიფოს საძირკველია „(*justitia fundamentum regnorum*); „მართლმსაჯულება განამტკიცებს სუვერენულ ხელისუფლებას“ (*justitia firmatur solium*).⁴³⁴

მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი იცნობდა საქმის გადაწყვეტის სხვა ფორმებსაც, მაგრამ უპირატეს მნიშვნელობას პრობლემის სასამართლოს გზით გადაწყვეტას ანიჭებდა. სწორედ აღნიშნულით უნდა ყოფილიყო განპირობებული, რომ მე-18 საუკუნეში კანონმდებელი კრძალავდა თვითნებობას და ამით იცავდა კონკრეტულ შემთხვევაში არსებულ ფაქტობრივ ვითარებას. მოცემულ შემთხვევაში მოდავეს უნდა მიემართა სასამართლოსთვის სადავო საქმის გადაწყვეტის მიზნით. ეს იყო სასამართლოსთვის დავის გადაწყვეტის მინდობის ვალდებულება: „ქვეყანაში ამისი ყადაღა ჯელმწიფისაგან უნდა იყოს და არი[ს], რომე, რაგინდ დიდი საქმე, სისხლი და ვალი ემართოს, ერთი მეორეს ნურც მოსტაცებს, ნურც დაიხუთავს.

თუ ვისმე ქართული ქონდეს, ან ჯელმწიფეს შემოსჩიელოს, ან მის მდივანბეგსა და მოსამართლესა და ისრე თავისი საქმე გაარიგოს, თორემ, თავის-თავად ვინც ან მოიტაცოს რამე, ან დაიხუთოს, ექუსი თუმანი საჯელმწიფოდ ჯარიმა გამოილოს და წანართმევი ისრეე პატრონს მიეცეს“ (176-ე მუხლი).⁴³⁵ საერთოდ, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი იცავდა რა ფაქტობრივ მფლობელობას, მისი ხელყოფის აღსაკვეთად თვითნებობას ებრძოდა,⁴³⁶ რაც სიტუაციის გარკვეულ სამართლებრივ ფარგლებში მოქცევას გულისხმობდა. ამდენად, ალბათ, კანონმდებელს გაცნობიერებული ჰქონდა, რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ცივილური მეთოდებით საქმის გადაწყვეტას, რითაც განსაზღვრულ დემოკრატიულ პრინციპებსაც ქადაგებდა.

ამასთან, ყურადღებას იპყრობს ვახტანგ VI-ის სამართლის

⁴³⁴ შ. ჟურდაძე, სამოქალაქო საქმეების განხილვა პირველი ინსტაციის სასამართლოში, თბ., 2005 წ., გვ. 12.

⁴³⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 524.

⁴³⁶ აღნიშნულზე იხ. ი. ფუტყარაძე, ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა ფეოდალურ საქართველოში, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 125.

წიგნის 158-ე მუხლი: „მაშინ რომე, ჯელმნიფე ერთს მეპირისპირეს მტერზედ ან ქუეყნის მოსარბეულად ერთის კვირის სალაშქროზედ რომ მიბრძანდებოდეს, მაშინ რომ კაცმან კაცის ჯელში იცნას რამ, ნუ წაეჭიდების, ამიტომ რომე, ცხენი არის თუ იარაღი, ყულა თავის ფიქრით იქნების; და ახლა ამ კაცის ჩამოქუეითება და იარაღის აყრა ერთის მეომრის მოშლა არის და მერმე შულლი მოსდევს, და მაშინ ჯარისათვის არ ვარგა.

ასრე იქნას: მოწამე დაიჭიროს, ამ ცხენსა, ამ იარაღს [317რ] ვირჩითქო, და იმ ერთს კვირას უკან მოსამართლესთან შეიყარნენ და ისრე გარიგდენ.“⁴³⁷

საგულისხმოა ისიც, რომ კანონმდებელი თეორიულად ფიცის შეზღუდულად გამოყენების მომხრე იყო. ამასთან, სასამართლო პრაქტიკისა და განსაკუთრებით გვიანფეოდალური პერიოდის საჩივრებში ასახული მასალების შესწავლა ცხადყოფს, რომ ყოველგვარი დავა სასამართლოში უნდა გარჩეულიყო, სადაც ფართოდ იყენებენ ფიცს, როგორც სასამართლო მტკიცებულებას.⁴³⁸

სამართლიანობის დამკვიდრების კეთილშობილური სურვილით იყო ამ წიგნის შედგენა განპირობებული. ვახტანგ მეფე 1-ლივე მუხლში აფრთხილებს მსაჯულებს, რომ ღმერთი მათგან მხოლოდ სამართალს ითხოვს. უსამართლო ადამიანს უფალი უმემკვიდრეოდ აღმოფხვრის, დღემოკლეს გახდის, ამქვეყნად თავის მადლს აღარ მიაფენს, ხოლო იმქვეყნად საუკუნო სატანჯველს მისცემს: „ეს იცოდეთ, დამარხვით გუნებაში გქონდესთ, რომე ღთოი, უფლის დამბადებელი, თქვენგან სამართლის უფროს არას ითხოვს და რისხვაცა უსამართლობით მოივლინების.“⁴³⁹ „უსამართლობა ამა სოფელს კაცსა უძეოდ აღმოჰფხვრის და გარდაავლინებს, დღეთსიგრძეობასა მოუკლებს, ქვეყანას აუოწრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ქვეყანა — ნაყოფს, ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წარწყმედს და საუკუნო სატანჯველს დაუმკვიდრებს. ესენი ყველაყა უსამართლობისაგან გამოვლენ და სამართლის ქნა მეფესა და მსაჯულსა ამ ყოვლის ბოროტისაგან შორედ ჰყოფს და განდევნის.“⁴⁴⁰ ამით ხაზგასმულია სამართლის მნიშვნე-

⁴³⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ.,

⁴³⁸ იხ. მ. შენგელია, ფიცი, როგორც მტკიცებულება ქართული სამართლის მიხედვით (საქანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1997 წ., გვ. 31.

⁴³⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963 წ., გვ. 479.

⁴⁴⁰ იქვე.

ნელობა საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმატებისთვის. თურმე, უსამართლობა, ადამიანს „ქვეყანას აუხოხრებს“ და გაუპარტახებს. მაშასადამე, სამართლის გარეშე ქვეყანა წინ ვერ წავა, ჩამორჩება. ამიტომაცაა, რომ მართლმსაჯულება სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკითხთა რანგშია აყვანილი.⁴⁴¹ შესაბამისად, პირველი, რასაც „ვახტანგის სამართლის“ მკითხველი დაასკვნის, ისაა, რომ ეს ძეგლი ქრისტიანულ კონცეფციას ეფუძნება; ნაშრომში ქრისტიანული მსოფლმხედველობის ნიშნები იკვეთება.

საქმე ისაა, რომ თვით სისხლის სამართლის საქმის განმარტებასა და მისი ძირითადი ნიშნების აღწერაზე დიდი გავლენა ჰქონდა ქრისტიანულ მსოფლმხედველობასა და საეკლესიო კანონებს. ამასთან, ავტორი დასძენს, რომ კანონმდებელი სისხლის სამართლის საქმეს არ განიხილავს, როგორც „ცოდვისა“ და „შეცოდების“ საეკლესიო ზნეობრივ სახეს, არამედ მას უბრალო „სისხლის საქმედ“ მოიხსენიებს. ეს უკვე დამახასიათებელია საერო კანონმდებლობის გაბატონებისკენ მიმავალი ევოლუციისთვის; თუმცა საეკლესიო კონცეფციიდან მასში შემორჩენილია მხოლოდ ის, რომ ამ ხასიათის საქმე ეშმაკისეულია და ღვთის საწყენია. ამდენად, ის ცოდვის გარკვეულ ელემენტებს შეიცავს.⁴⁴²

ვახტანგის სამართლის შესავლიდანვე ირკვევა, რომ მეფემ დიქტატორული ჟესტით არ შეადგინა კანონთა კრებული /„რომელნი იხილავთ და ისმენთ, ნურავინ ჰგონებთ, თვით მხოლოდ, თვით თვისით რასმე ვყოფდეთ.“/. ვახტანგ VI-ის წიგნზე სამუშაოდ და საბოლოო სახის მისაღებად მოუწვევია კომპეტენტური, ავტორიტეტული პირები: კათალიკოსი დომენტი, მთავარეპისკოპოსი გრიგოლი, მიტროპოლიტ-ეპისკოპოსები, მუხრანის ბატონი ერეკლე, სახლის უხუცესი პაპუა, არაგვის ერისთავი გიორგი, ქსნის ერისთავი დავითი, ორბელიძე სარდარი ლუარსაბი, ამილახორი ავთანდილი, მდივანბეგი ერასტი, „სხვა დარბაზის მყოფელი და მოხუცებულნი კაცნი“, რომლებშიც, ალბათ, „მცირენიც“ იგულისხმება. ამით აშკარაა, რომ მეფის ძირითადი მოქმედების კრედო იყო სანი-

⁴⁴¹ დანვრ. იხ. ალ. *ეაჩიშვილი*, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XXVI (სერია BB) (რედ. ალ. *ჯანელიძე*), თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1944 წ., გვ. 9-10.

⁴⁴² დანვრ. იხ. რ. *არსენიძე*, განხილვა მეფე ვახტანგ მეექვსის კანონმდებლობისა, პარიზი, 1963 წ., 12-14.

ნააღმდეგო და რაციონალური აზრების მოსმენა, გათვალისწინება და ოპტიმალური გზების პოვნა. ამასთან, ხელმწიფე „მცირეთა“ და „დიდებულთა“ თანდასწრებით განაგებს სამართალს, მის სამწყსოში დაბალი ფენები და წარჩინებულნი თანაბარნი არიან კანონის წინაშე. „ვახტანგის სამართლით“ სათანადოდ ისჯება „ტყუილად დამბეზლებელი“. ამდენად, ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნი საზრდოობს სათნოებითა და ქრისტიანული კეთილშობილებით. ამ მოვლენათა ფესვების ძიება ბიბლიამდე მიგვიყვანს.

ვახტანგ მეფე აცხადებს, რომ უფალმა მრავალ რჩეულში ის ამოარჩია და მსაჯულად ჰყო. ძველ საქართველოში იყო პრეცედენტი, რომ განესაჯათ დამნაშავე-დაზარალებული „ვიეთნიმე მოყუსობით, ვიეთნიმე მეგობრობით, ვიეთნიმე მორიდებით, ვიეთნიმე ღწის ურიდველობით და ვიეთნიმე მიღებითა ქრთამითა, — ვითარცა ენებათ, სჯიდენ.“⁴⁴³ თუმცა ვახტანგის სამართალი ეფუძნებოდა მოსეს მცნებებს, მეფე გიორგისა და ბექას სამართლის წიგნებს. აქ ნათქვამია: „ხოლო ესეცა სცანთ, იგულეთ და იგულისმოდგინეთ, და, რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გიჩნდესთ, მით სჯიდეთ და სამართალსა მართალსა იქმოდეთ“. შემდეგ ჩამოთვლილნი არიან პირები, რომლებმაც მიიღეს მონაწილეობა ამ კანონთა კრებულის შედგენაში ერთადერთი მიზნით: „რამეთუ აღარავინ განდრიკოს სასწორსა სამართლისასა ქრთამით, გინა მოყუსობით ანუ სხვეფრივ რითმე მიდგომითა, არამედ პირველ განაჩენნი იხილონ, და ახალი ესეცა, და რომელიც ენებოს მოსამართლესა, მით იქმოდეს სამართალსა.“⁴⁴⁴ ამით კიდევ ერთხელ გამოკვეთილია, თუ რაოდენ მძიმეა მოსამართლის პასუხისმგებლობა და ხაზგასმულია სამართლიანობის დაცვის იდეის მნიშვნელობა.

ამდენად, „ღვთის სასწორი და სამართალი“ როდია მარტივი საქმე. მისი გარკვევა წინასწარ გარკვეული რთული ღონისძიებების გატარებას უკავშირდება. მსაჯული სწორედ ამ პროცედურების ცოდნაში უნდა იყოს დახელოვნებული. რაც შეეხება „ორდალიებს“ ისევე, როგორც სისხლის დაურევებას, „ორდალიების“ ფესვები შორეული წარმართობის ხანაში უნდა ვეძიოთ. ქრისტიანობის ხანაში იგი უფრო ძველ ადათებსა და ჩვეულებებში პოულობდა თავის დასაყრდენს (და არა ეკლესიის მოძღვრებაში). ეკლესია, რამდენა-

⁴⁴³ დანვრ. იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 477-478.

⁴⁴⁴ იქვე, გვ. 478-479.

დაც შეეძლო, ყოველთვის ილაშქრებდა სამართლის ასეთი წესების წინააღმდეგ და მათ გაუქმებაში დიდ მონაწილეობასაც იღებდა.⁴⁴⁵ ამავე დროს, ცხადია, რომ ვახტანგის სამართალი იდეოლოგიური თვალსაზრისით სარწმუნოებრივ მსოფლმხედველობას ემყარება; თუმცა ქრისტიანულ მოძღვრებასთან ერთად საკმაოდ მოიპოვება მასში წარმართული რწმენის ნაშთები.⁴⁴⁶

ამასთან, ევროპაში ცნობილი იყო ინკვიზიცია, საშინელი სანამებელი იარაღები, ძელების დამტყრევა, ფეხით დაკიდება, შანთით ფეხის ან ხელის გულის დანვა და სხვა მსგავსი მეთოდები, რომლებიც ბრალდებულის გამოსატყეხად გამოიყენებოდა. რაც შეეხება ვახტანგის სამართალს, მან დაკითხვის ასეთი პროცესულური წესები არ იცოდა, არც რაიმე ნიშანი ჩანს, რომ ასეთი სასტიკი და „სატანჯველი ზომები დასაშვებად ყოფილიყოს კანონისაგან მიჩნეული.“ ჰუმანურობა, პიროვნების პატივისცემა, მისი ღირსების დაცვა იყო ის ძირითადი საწყისები, რომელთაც ვახტანგის სამართალი ეფუძნებოდა. ამიტომაცაა, რომ ვახტანგის სამართლის სასჯელთა სისტემაც სისხლის მორიდებულობის თვისებებს ატარებს. ზოგადად კი ვახტანგის სამართალს წითელ ხაზად გასდევს ყოველი ადამიანის პიროვნების პატივისცემა.⁴⁴⁷ ლმობიერება, სისხლისა და ტანჯვის მორიდება კი ქრისტიანული მსოფლმხედველობის მნიშვნელოვანი გამოხატულებაა. თვით სიკვდილით დასჯასთან დაკავშირებით კანონმდებლის პოზიციაც წიგნის ქრისტიანულ სათნოებაზე უნდა მეტყველებდეს, ვინაიდან სიკვდილით დასჯა წიგნში ფატობრივად არსად გვხვდება და სიკვდილით დასჯის შემთხვევების განხილვა, რომლებიც, სავარაუდოდ, სულ რამდენიმე მუხლში უნდა იგულისხმებოდეს, ეკლესიასა და სახელმწიფოს ერთობლივ კომპეტენციაში შედიოდა.

ამასთან, სამართალწარმოებას უძღვება რა მოსამართლე, მართლმსაჯულების განხორციელებაც მოსამართლის უნარ-ჩვევებთანაა დაკავშირებული. შესაბამისად, უნდა დადგინდეს, თუ რა კრიტერიუმებს უნდა აკმაყოფილებდეს მოსამართლე. ასევე განსასაზღვრია, მართლმსაჯულების ეფექტურად განხორციელების

⁴⁴⁵ იხ. რ. არსენიძე, განხილვა მეფე ვახტანგ მეექვსის კანონმდებლობისა, პარიზი, 1963 წ., გვ. 20-21.

⁴⁴⁶ იქვე, გვ. 38.

⁴⁴⁷ იქვე, გვ. 65-66, 73.

მიზნით რა როლს თამაშობს პროცესში შეჯიბრებითობისა და ინკვიზიციურობის პრინციპების გამოყენება.

სათანადო წესების დაცვით მართლმსაჯულების განსახორციელებლად „პირველ ესე, რომე მოსამართლე დიდად მჩხრეკელი, მიმხუდარი, გამომძიებელი, გონება-აუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი, მოჩივრის მოადის მომცდელი და სხვისაც მკითხველი, თუ ამისი სამართალი თქვენგან როგორ ისინჯვის, მოწმის მადებარი უნდა იყოს, უქრთამო, ლთვის მოშიში“ (მე-3 მუხლი). ამით კანონმდებელი მიუთითებს ინკვიზიციურობის პრინციპის გამოყენებაზეც, თუმცა იქვე დასძენს, რომ მოსამართლე „მარტო მოჩივარს სამართალი არ უნდა უყოს, მეორეც დაიბაროს და ორნიც ერთად ალაპარაკოს. მოწმით, კითხვით და გამომძიებით მათის საჩივრის მართლად შეტყობას ეცადოს. არც ფიცხლავ სამართალი ქნას — უნდა ორჯელ, სამჯერ, ხან ერთად და ხან ცალ-ცალკე, ალაპარაკოს.

თუ გრძელი და დიდი რამ საჩივარი იყოს, ორისავე სიტყვა მდივანმა დაწეროს, რომე არ დაავინყდესთ; და მერმე ცალკე გასინჯონ.

ეცადნენ მართლის შეტყობასა და უფიცრად გარიგებასა.“⁴⁴⁸

აღნიშნული გულისხმობს შეჯიბრებითობის საფუძველზე ზეპირსიტყვიერებისა და უშუალობის პრინციპების გამოყენებით სამართალწარმოების განხორციელებას, რადგან მოსამართლე პირადად (უშუალოდ) ეცნობა საქმის მასალებს — მხარეთა ახსნა-განმარტებებს, მოწმეთა ჩვენებებს და სხვ. სასამართლომ, რომელსაც ინვევენ დიდებულთა შორის დავის განსახილველად, პირველად მომჩივანს უნდა მოუსმინოს, შემდეგ — მოპასუხეს, საქმის გარემოებები მრავალმხრივ შეისწავლოს, ყველაფერი რამდენიმეჯერ ანონ-დანონოს და შემდეგ მიიღოს გადაწყვეტილება.⁴⁴⁹ გარდა ამისა, აქ ჩანს, რომ ფიქსაციას, რომელსაც მდივანი აწარმოებდა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ობიექტური გადაწყვეტილების გამოსატანად. ეტყობა, კანონმდებელს გაცნობიერებული ჰქონდა დროის გასვლის შემდეგ გარკვეული ფაქტების მივიწყებისა და აზრთა სხვადასხვა ინტერპრეტაციის

⁴⁴⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი I, თბ., 1963 წ., გვ. 480.

⁴⁴⁹ აღნიშნულზე იხ. ალ. ვაჩეიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, ნ. II, თბ., 1948 წ., გვ. 90.

მომენტები. ამიტომ როცა დაფიქსირდებოდა მოდავე მხარეთა ახსნა-განმარტებანი, საჭიროების შემთხვევაში მოსამართლეს ჰქონდა ზუსტი ჩვენებების გაცნობის შესაძლებლობა.

ასევე საყურადღებოა ის გარემოება, რომ, ვახტანგის სამართლის 24-ე მუხლის მიხედვით, მოსამართლე საქმის განხილვისას არ უნდა მიემხროს პირს, რომელიც მაღალი წრის წარმომადგენელია ან მისი მოყვარეა; ამასთან, არც მეფემ და არც კათალიკოსმა არ უნდა აიძულოს იგი, მიიღოს არასწორი გადაწყვეტილება. გარდა ამისა, მოსამართლე სამართალწარმოებისას არ უნდა აპყლოდა გრძნობათა ღელვას და მოთმინებით მოესმინა მომჩივანთა საჩივარი. ამავე მუხლით დადგენილია: „ორნივ დაიბარონ ებისკოპოზ-დარბაისელთ შემოყრით და დაჯდომით. ჯერ ერთი აჩივლონ, ის ააყენონ, გაიცალონ, მისი საჩივარი დაწერილი იქონიონ; მერმე მეორე მოადი აჩივლონ და მისი საქმე და საჩივარიც დაწერონ. ბევრჯელ აჩივლონ, ბევრჯელ გასინჯონ, ფიცი მოჴდეს თუ ისრე — სისხლი, იმ სისხლის მესამედი მეფემ და კათალიკოზმან იპატიოს.“⁴⁵⁰ შესაბამისად, სასამართლო პროცესი განიხილება სამსჯავრო გამოძიებად, რომლის დროსაც მოსამართლემ გულმოდგინედ უნდა გამოიძიოს საქმის ყველა გარემოება, შეაფასოს მტკიცებულებები და დაადგინოს ფაქტობრივი გარემოებები. ამისათვის აუცილებელია, მოსამართლეს ჰქონდეს გამოძიების კარგი ალლო, შეეძლოს საქმის გულდასმით სიღრმისეულად შესწავლა და არსში ჩანვდომა. ამიტომ თუ მოსამართლეს არა აქვს საქმის გამოძიების უნარი, იგი ვერც მართლმსაჯულების განხორციელებას შეძლებს. ამასთან, საქმის სრულყოფილი გამოძიებისთვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოწმეთა ჩვენებას, რათა მათ გარკვეული დანაშაულებრივი ფაქტი დაადასტურონ ან უარყონ. შესაბამისად, მოსამართლე უნდა ცდილობდეს, რომ ფაქტის თვითმხილველი მოწმე მოიძიოს, რათა „მონმით, კითხვით და გამოძიებით საჩივრის მართალ შეტყობას ეცადოს.“⁴⁵¹

გარდა აღნიშნულისა, შეიძლება „სამართალი გაგზავნილმა მოსაქმემ გაამრუდოს“ (მე-4 მუხლი). თუ მოსამართლემ გამოიტანა არასწორი გადაწყვეტილება იმიტომ, რომ საქმის ვითარების

⁴⁵⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 488.

⁴⁵¹ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 14-15.

გასარკვევად იასაულმა ქრთამის ალების გამო „მრუდე“ ამბავი მოიტანა და მოსამართლე შეცდომაში შეიყვანა, ასეთი გადაწყვეტილების მიღება დანაშაულებრივ ხასიათს კარგავს. ამდენად, კანონმდებელი ურჩევს მდივანბეგებს, რომ შეეცადონ იასაულებად ღირსეული პირები შეარჩიონ. შესაბამისად, არასწორი გადაწყვეტილების გამოტანა არ იქნება დანაშაულებრივი ხასიათის, თუ მოსამართლეს უნებური შეცდომა მოუვა, სხვა შემთხვევაში ის დანაშაულად განიხილება.⁴⁵² ამ მუხლში გამოკვეთილია იასაულის საგამოძიებო ფუნქცია: „უფროსიერთს სამართალს გაგზავნილი მოსაქმე გაამრუდებინებს მოსამართლეს, ამიტომ რომე, ერთს მეორეში მიჯდომა ან სამძღვრის ცილება გარდეკიდებათ, თავი მოსამართლე, მდივანბეგი, ხომ ვერ წავა, იასაულს გაგზავნიან. გასინჯე, მოკითხული ქენო და მართალი ამბავი მოგვიტანეო.“⁴⁵³ ამდენად, იასაულს აგზავნის მოსამართლე იმ მიზნით, რომ ადგილობრივ დონეზე გამოიკვლიოს საქმე. ეს სასამართლოს აქტიურ როლზე მეტყველებს, ვინაიდან მოსამართლე არაა შემოფარგლული მხოლოდ მხარეთა მიერ წარმოდგენილი მტკიცებულებებით, თვითონ იღებს გარკვეულ ღონისძიებებს ამ მასალების შესაკრებად და ჭეშმარიტების დასადგენად.⁴⁵⁴ თუმცა იქვე საგულისხმოა, რომ ვახტანგ VI-ის სჯულდების მიხედვით, სადავო საქმის გამჩხრეკავი პირი იხსენიება მსაჯულად, ბჭედ, მოსამართლედ, მდივანბეგად და შუაკაცად. ეჭვს არ იწვევს, რომ მდივანბეგი, მსაჯული და მოსამართლე ხელისუფლების ნების გამომხატველი, საამისოდ უფლებამოსილი პირები არიან. ალბათ, ვახტანგის სამართალში ბჭეც მსაჯულისა და მოსამართლის შინაარსს ატარებდა.⁴⁵⁵ როგორც ცნობილია, შეჯიბრებითობის არსი ისაა, რომ მხარეებმა სამართალწარმოებისას თანასწორი უფლებების საფუძველზე, თვითონ დაიწყონ საქმე, შეაგროვონ მტკიცებულებები, დაუდგინონ სასამართლოს შეკრებილი მასალა, ხოლო მოსამართლეს წარმოდ-

⁴⁵² იხ. ნ. კორძია-სამადაშვილი, დანაშაულის მოტივი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერს. შრომები, ტ. 89, 1960 წ., გვ. 44.

⁴⁵³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 481.

⁴⁵⁴ აღნიშნულზე იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, წ. II, თბ., 1948 წ., 93-94.

⁴⁵⁵ იხ. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 31

გენილი მტკიცებულებების შეფასების საფუძველზე გამოაქვს საბოლოო გადაწყვეტილება.⁴⁵⁶ მაშასადამე, მოსამართლე გამოდის როგორც შეჯიბრებითობის, ისე საჭიროების შემთხვევაში ინკვიზიციურობის პრინციპების გამტარებლად. ესე იგი, სასამართლო პროცესი ტარდებოდა ინკვიზიციურობისა და შეჯიბრებითობის ელემენტების ნარევი ფორმის საწყისზე ანუ შერეული ფორმით.

რაც შეეხება გამოტანილი გადაწყვეტილების დანაშაულებრივ ხასიათს, მოსამართლის მიერ არასწორი გადაწყვეტილების გამოტანა სწორედ ამგვარ ხასიათს იძენს, თუ მისი მოქმედების მოტივი ანგარება, ნათესაური კავშირი, სხვების აყოლით ერთ-ერთი მხარის მიდგომა, შიში, სიყვარული თუ მტრობა იყო. კანონმდებელი ხაზგასმით გამოკვეთს ამ პროცესში დანაშაულის დასახელებულ მოტივებს შორის ანგარების სიმძიმესა და მნიშვნელობას, რაც, თავის მხრივ, მართლმსაჯულების ჯეროვნად განხორციელებას ზიანს აყენებდა.⁴⁵⁷ ეტყობა, კანონმდებელს კარგად ესმოდა, რომ საქმის ცალმხრივი გამოძიება უსამართლო და არაობიექტური გადაწყვეტილების საფუძველია. ამიტომ მოსამართლე ორივე მხარეს უსმენდა, რათა თავიდან ყოფილიყო აცილებული უსამართლო გადაწყვეტილების გამოტანა. ამით ხაზი გაესვა იმას, თუ რაოდენ დიდი ძალა ჰქონდა მართლმსაჯულების სწორად განხორციელებას ზოგადად ქვეყნის განვითარებისთვის.

ამდენად, „სამართლის ქნა“ ასოცირდება ქვეყნის წინსვლასა და საზოგადოებრივი ცხოვრების შეუფერხებელ განვითარებასთან. როგორც დიდი შოთა აღნიშნავდა, „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად.“ აქედან გამომდინარე, სამართალს ისეთი ძალა აქვს, რომ ხმელ ხესაც გაანედლებს.⁴⁵⁸ შესაბამისად, მეფეზეც მოდიოდა მართლმსაჯულების გამრუდების თავიდან აცილების პასუხისმგებლობა. ამიტომაც, კანონმდებლის აზრით, მეფე უნდა იყოს: „ღვთის მოშიში, მოყვარე და ფრიად მოღვანე, სამღვდელოთა პატივის მცემელი, ქერიე-ობოლთა,

⁴⁵⁶ იხ. ალ. *ეაჩიშვილი*, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, წ. II, თბ., 1948 წ., გვ. 2.

⁴⁵⁷ იხ. ნ. *კორძაია-სამადაშვილი*, დანაშაულის მოტივი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერს. შრომები, ტ. 89, 1960 წ., გვ. 43-44.

⁴⁵⁸ დანვრ. იხ. *ო. გამყრელიძე*, ბრძოლა სამართლებრივი სახელმწიფოსთვის, წიგნი I, თბ., 1998 წ., გვ. 4-5.

გლახაკთა მიმცემელი, მოწყალე, ეკლესიათა მაშენებელი, ხატთა და ჯუართა მამკობელი, მოწყალე, ცოდნის მოყვარე, ბრძენი, მხნე და ახოვანი, მშვენიერ-ჰაეროვანი, მუშაკი, უხვი და მშვიდი.“⁴⁵⁹

ამასთან, მოსამართლის მოვალეობის განხორციელება ვახტანგ VI-ის სამართალში უკავშირდება ეკლესიასა და „მოთემს“. „მოთემე“ სასამართლო მოვალეობის ამსრულებელი პირია. 79-ე მუხლის თანახმად, „აგრევე მოჭდება, დედ-მამაში სხვაც რამ უმართებულო მოჭდეს. თუ გამოჩნდეს, კათალიკოზმა და მეფემ გარდააჭდევის; თუ არ გამოჩნდეს, მოძღვარმა იცის მისი საკანონო.“⁴⁶⁰ ამ მუხლში რელიგიურ-ზნეობრივი საწყისებია მოცემული, დადგენილია სანქცია, რომლის შეფარდება ეკისრება მოძღვარს, როგორც პირს, რომელმაც უნდა იზრუნოს ოჯახური ზნეობის დაცვაზე.⁴⁶¹

გარდა ამისა, ეკლესიის სასამართლო კომპეტენციას ეძღვნება ვახტანგის სამართლის 24-ე, 62-ე, 64-ე, 66-ე, 65-ე, 78-ე, 81-ე, 82-ე, 95-ე, 96-ე, 97-ე, 155-ე, 262-ე მუხლები. დასახელებულ დებულებებში განხილულია კათალიკოსის განსაკუთრებული ქვემდებარეობა, შემთხვევები, რომელთაც მხოლოდ კათალიკოსი განიხილავს, ხოლო ზოგიერთ მუხლში მეფისა და კათალიკოსის საერთო იურისდიქციაზეა ყურადღება გამახვილებული. მაგალითად, 24-ე მუხლის თანახმად, თუ დიდგვაროვან პირებს შორის სისხლის სამართლის საკითხზე წამოიჭრება რაიმე დავა, ასეთი საქმე მეფემ და კათალიკოსმა ერთობლივად უნდა განიხილონ. 62-ე მუხლი ეხება ქმრის მიერ ცოლის მოკვლას, რაც კათალიკოსის ქვემდებარეობაში შედის, ხოლო ბრალდებულმა თავი უნდა იმართლოს „ფიცით. მდულრით ან შანთით“. ამასთან, 65-ე მუხლით დადგენილია ცოლის მიერ ქმრის მკვლელობა. აქ, მართალია, გარკვევით არაა საუბარი კათალიკოსის სასამართლო იურისდიქციაზე, მაგრამ სწორედ ეს უნდა ვიგულისხმოთ, რადგან ოჯახური ურთიერთობიდან საქმეები საერთოდ სასულიერო იურისდიქციაში შედის

⁴⁵⁹ ვახტანგ VI-ის ვაჟი - ვახუშტი ბაგრატიონი იზიარებს მამის შეხედულებას იმაზე, თუ რომელი თვისებებით უნდა იყოს აღჭურვილი მეფე. *ვ. მეტრეველი*, ბაგრატიონთა ღვანლი ქართულ სამართალში, წიგნში: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, თბ., თბ. უნივერსიტეტის გამომც., 2003 წ., გვ. 41.

⁴⁶⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 501.

⁴⁶¹ იხ. ალ. *ვაჩიშვილი*, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, ნ. II, თბ., 1948 წ., გვ. 3.

და ესეც სასულიერო სასამართლოს კომპეტენციაა. 82-ე მუხლში განხილულია ასევე ძმის მიერ დის მკვლელობის ან დის მიერ ძმის მკვლელობის ფაქტებზე მეფისა და კათალიკოსის ერთობლივი იურისდიქცია.⁴⁶²

ამდენად, ყველაზე მძიმე შემთხვევებთან დაკავშირებით გადაწყვეტილების მიღება კანონმდებელმა კათალიკოსს ან კათალიკოსსა და მეფეს ერთად მიანდო, რაც სამართლიანობისა და ღვთისმოსაობის იდეებით იყო განპირობებული. ზემოთ აღნიშნული გარემოებები ცხადყოფს, რომ ვახტანგის სამართლის ძირითადი საფუძველია ქრისტიანული სათნოება.

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ მართლმსაჯულების განხორციელება, თავის მხრივ, უნდა ეფუძნებოდეს სხვა პრინციპების დაცვას, მათ შორის უმნიშვნელოვანესია კანონიერების პრინციპი. მე-18 საუკუნეში კანონიერების პრინციპის დაცვის გარკვეული სპეციფიკა გამოიკვეთა. აქ საინტერესოა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 205-ე მუხლი, რომლითაც დადგენილია: „მერმე არის, და მოსამართლეს დადათს ვერვინ დაუჭერს...“ აღნიშნულთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში არის დავა.⁴⁶³ ალ. ვაჩიშვილი არ ეთანხმება კარსტს (სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორს) სიტყვა „დადათის“ გაგებაში. კარსტი წერდა: „თორემ, უარყოფით შემთხვევაში არავინ მიანიჭებს ნდობას მოსამართლის განაჩენს.“ პროფ. ალ. ვაჩიშვილი აღნიშნავდა, რომ ამ სიტყვებში აუცილებლად კანონმდებლის მიერ მიღებული წესის უპირატესობაა გამოთქმული, მაგრამ აქ საჭიროა კანონის აზრის დაზუსტება. ამასთან, სხვადასხვა ვარიანტის შედარება იძლევა იმის საფუძველს, რომ კანონის ტექსტში იკითხებოდეს „ღ-თს“, ე. ი. ღმერთს და ამიტომ კანონმდებლის აზრი შემდეგნაირად გაიგება: თუ სამართლის წიგნის ნორმა აღინიშნება თვით განაჩენში, ამ განაჩენს მეტი ძალა, ხოლო მოსამართლის მოქმედებას მეტი ნდობა და პატივისცემა ენიჭებაო. ესე იგი, მოსამართლემ განაჩენში უნდა მიუთითოს ის დებულება, რომლითაც გადაწყვეტილების გამოტანის დროს იხელმძღვანელა. ამიტომ სასამართლო აქტი, რომ-

⁴⁶² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 488, 498-499, 502.

⁴⁶³ იხ. მ. კეკელია, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 205-ე მუხლის შინაარსის მართებული გაგებისთვის, თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორი (ტ. 222) (სამართალი, ფსიქოლოგია), თბ., 1981 წ., გვ. 25.

ლითაც კონკრეტული შემთხვევის კვალიფიკაცია მოხდა, მიიჩნევა უსამართლო განაჩენის თავიდან აცილების გარანტიად, ვინაიდან უსამართლო განაჩენის მიღება ქრთამის აღებამ და მსგავსმა მიდგომამ გამოიწვია.⁴⁶⁴ *მ. კეკელიას* აზრით, *ალ. ვაჩიშვილმა* სიტყვა „დალათის“ წარმომავლობა არ შეისწავლა და ზოგიერთ ხელნაწერზე დაყრდნობით მექანიკურად ჩასვა მის ადგილას სიტყვა „ღმერთს“. *ი. დოლიძე* ერთ-ერთი ხელნაწერიდან გამომდინარე, რომელშიც მართლაც „ხათრი“ წერია მიუთითებს, ნაცვლად „დალათისა“, სიტყვა „ხათრზე“.⁴⁶⁵ მიუხედავად ამისა, *ი. დოლიძე* აღნიშნავდა (მრავალი გამოკვლევის შედეგად), რომ დალათი უცხოური წარმოშობის ტერმინი იყო.⁴⁶⁶ მისი აზრით, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „დალათი“ არის იგივე „ალილათი“, ოღონდ გარკვეული შეცდომის ნიადაგზე წარმოშობილი დამახინჯებული ფორმა და საბოლოოდ უნდა იყოს ასე: „მერმე არის, და მოსამართლეს ალილათს ვერვინ დაუჭერს.“ ესე იგი, მოსამართლეს სიმართლეს ვერავინ დაუჭერს, სიმართლეზე უარს ვერავინ ეტყვის.⁴⁶⁷

ერთ-ერთი საველე-ეთნოგრაფიული ხასიათის მუშაობისას 1968 წელს სამტრედიის რაიონში მთხრობლისაგან ჩანერილ ტექსტში „გაება“ ასეთი ორსქტრიქონიანი ლექსი:

„ალათი და ალათი,
გაქრა შენი დალათი.“

აღნიშნულთან დაკავშირებით ერთ-ერთმა ებრაელმა (90 წლის) მოხუცმა უთხრა, რომ „დალათი“ უჭკუო, სულელი ქალის მნიშვნელობით იყო გამოყენებული ამ ლექსში. სხვა მთხრობელმაც (70 წლის მცოვანმა) დაადასტურა, რომ „დაყათი“ ნიშნავდა ჭკუას.

ამრიგად, 205-ე მუხლში სიტყვა „დალათი“ ცოდნის, ჭკუის მიხედრის მნიშვნელობით გაიგებოდა. რაც შეეხება „ყ“-ანის „ღ“-ანით ჩანაცვლებას, საქმე ისაა, რომ ყრუ ბგერა „ყ“-ანმა ნაწილობრივ ასიმილაცია განიცადა და გადაიქცა მჟღერ „ღ“-ან ბგერად.

⁴⁶⁴ *ალ. ვაჩიშვილი*, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, ნ. II, თბ., 1948 წ., გვ. 91.

⁴⁶⁵ *იხ. მ. კეკელია*, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 205-ე მუხლის შინაარსის მართებული გაგებისთვის, თბილისის უნივერსიტეტის შრომებში (ტ. 222) (სამართალი, ფსიქოლოგია), თბ., 1981 წ., გვ. 26.

⁴⁶⁶ *დანერ. იხ. ი. დოლიძე*, ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის ერთი ადგილის აღდგენისთვის, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №4, 1967 წ., გვ. 60-61.

⁴⁶⁷ *იქვე*, გვ. 63.

ე. ი. „დალათი“ უნდა შეიცვალოს სიტყვით „დაყათი“. საბოლოო ჯამში 205-ე მუხლის შინაარსი ასეთია: მოსამართლე თუ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში კანონში ჩაიხედავს და ამის შემდეგ გამოიტანს განაჩენს, მას უჭკუობაში, უცოდინრობაში ვერვინ დაიჭერს, ე. ი. ვერ იტყვიან, უჭკუო, უცოდინარი (უაზრო, გაურკვეველი) განაჩენი გამოიტანაო.⁴⁶⁸ ამით ხაზი გაესვა მოსამართლის მიერ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში კანონით ხელმძღვანელობის აუცილებლობას, რითაც შეიქმნა განსაზღვრული წესი შესაბამისი ნორმის მითითების ვალდებულების შესახებ.

გ. *ნადარეიშვილის* აზრით, არაა გამორიცხული, რომ „ქართულ ენას საქართველოში მცხოვრებ ებრაელთაგან შეეთვისებინა რამდენიმე სიტყვა ან ტერმინი. თუ *მ. კეკელიას* მიერ წამოყენებულ მოსაზრებას გავიზიარებთ, მაშინ ვახტანგის სამართლის წიგნის გამოთქმა „მოსამართლეს დალათს ვერავინ დაუჭერს“ ნაძალადევად, არაბუნებრივად გამოიყურება. კანონმდებელი ამბობს: „მოსამართლეს დალათს ვერავინ დაუჭერსო“. დაყათი უჭკუობა-უცოდინრობას ნიშნავს, მაშინ ამ მნიშვნელობის ჩასმით მიიღება „მოსამართლეს უჭკუობას (უცოდინრობას) ვერავინ დაუჭერსო“, რაც, ცხადია, არ შეიძლება გავიზიაროთ.“ გ. *ნადარეიშვილის* თვალთახედვით, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 205-ე მუხლში ნახსენები „დალათი“ არის იგივე სპარსული „დეყათი“, რომელსაც მე-18 საუკუნის დასაწყისის საქართველოში გამოთქვამდნენ, როგორც დალათს, დაყათს. სიტყვა „დეყათ“ გვხვდება თანამედროვე სპარსული ენის ლექსიკონებში, რომლითაც ის განისაზღვრება, როგორც 1. ყურადღება; 2. სიზუსტე, სისწორე, შორსმჭვრეტელობა, გულმოდგინება, ბეჯითობა, ყურადღებიანობა, გულმოდგინე გარჩევა, ყურადღებით შესწავლა, დახვეწილობა, სიფაქიზე. შესაბამისად, სპარსული „დეყათ“-ის რომელიმე მნიშვნელობა შეიძლება მოიაზრებოდეს სიტყვაში „დალათი“. ესე იგი, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 205-ე მუხლში ტერმინი „დეყათ“, რომელიც ვახტანგის სამართალში „დალათის“ სახით გვხვდება, ნიშნავდა კანონის აზრის დაზუსტებას, მისი დედაარსის გარკვევას კანონის ახსნა-განმარტების გზით. თუ კანონში რაიმე ხარვეზს

⁴⁶⁸ იხ. *მ. კეკელია*, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 205-ე მუხლის შინაარსის მართებული გაგებისთვის, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები (222) (სამართალი, ფსიქოლოგია), თბ., 1981 წ., გვ. 27-28.

შეამჩნევდა მოსამართლე, მას სასამართლო პრაქტიკის მასალებზე დაყრდნობით ჰქონდა მისი შევსების უფლება. კანონის აზრის დაზუსტება, აზრის ახსნა-განმარტების მეშვეობით კანონმდებლის ნების გამორკვევა როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის ფეოდალურ საზოგადოებაში ხომ მოსამართლეთა პრეროგატივა იყო?..⁴⁶⁹

უპირველეს ყოვლისა, არაა უსაფუძვლო *მ. კეკელიას* მიდგომა იმის შესახებ, რომ „დალათი“ უჭკუობას (უცოდინრობას) შეიძლება ნიშნავდეს, ვინაიდან კანონით ხელმძღვანელობა კანონის უცოდინრობას და, შესაბამისად, „უჭკუო“ განაჩენს გამორიცხავს, რაც ლოგიკურია. თუმცა როგორი განვითარებულიც არ უნდა ყოფილიყო ქართული მართლმსაჯულება მე-18 საუკუნის მე-2 ნახევრისათვის და რაოდენ მკაცრადაც არ უნდა მოეთხოვა მეფეს, რომ სასამართლოს თავის გადაწყვეტილებაში მიყენებული ნორმა მიეთითებინა, მაშინდელ ფეოდალურ ვითარებაში კანონიერების შეგნება მაინც იმ დონეზე არ იყო, რომ ამ მოთხოვნის განუხრელ შესრულებას მოველოდეთ. ეს თვით *მ. კეკელიას* ანგარიშითაც დასტურდება: საკუთრივ ვახტანგის სამართლის წიგნზე დამყარებული 52 განაჩენისაგან კანონი მხოლოდ 16-შია მითითებული. საფიქრებელია, რომ სასამართლოები მატერიალური სამართლის ნორმების მითითებაზე ბევრად იოლად პროცესუალური და ზოგი სხვა („კარი თეთრის გარიგებისა“, სისხლის განწესება და ა. შ.) წესების აღნიშვნას შეელოდნენ, ასეთი წესები კი, როგორც *დ. ფურცელაძე* მიუთითებს, ვახტანგ VI-ის კრებულში მრავლად მოიპოვება.⁴⁷⁰

ამდენად, თვით *მ. კეკელიას* ანგარიში უარყოფს გადაწყვეტილებაში კანონის მითითების მოთხოვნის განუხრელ შესრულებას. ამავე დროს, მართალია, *გ. ნადარეიშვილმა* შინაარსობრივად განსხვავებული პოზიცია ჩამოაყალიბა, მაგრამ თავისი არსით მისი მოსაზრება უკავშირდება *მ. კეკელიას* შეხედულებას, ვინაიდან კანონის არსის გარკვევა ახსნა-განმარტების გზით კონკრე-

⁴⁶⁹ *გ. ნადარეიშვილი*, ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 205-ე მუხლის მართებული გაგებისათვის, „საქართველოს მეცნ. აკადემიის მაცნეში“, სამართლის სერია, №1, 1993 წ., გვ. 11-12.

⁴⁷⁰ იხ. *დ. ფურცელაძე*, ვახტანგ VI-ის კრებულის მოქმედებისა და მერმინდელი კანონმდებლობის საკითხისათვის, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I., თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 219.

ტული კანონით ხელმძღვანელობის გარეშე შეუძლებელია. კანონის ახსნა-განმარტება კი უკავშირდება ნორმის შეფარდებას, რომელიც გულისხმობს ხელისუფლების ამა თუ იმ ორგანოს საქმიანობას, განსაზღვროს სამართლებრივ ურთიერთობაში მონაწილეთა უფლება-მოვალეობების კონკრეტული შინაარსი. აღნიშნული უკავშირდება კომპეტენტური ხელისუფლების ორგანოების მიერ თავისი უფლებამოსილების შესრულების პროცესუალურ საშუალებებს, რომელთა დაცვითაც უნდა განახორციელოს მატერიალურსამართლებრივი ნორმები. სამართლის ნორმის შეფარდების პროცესი, თავის მხრივ, მოიცავს სამ ეტაპს: ა) სამართლის ნორმის ჰიპოთეზაში მოცემული ფაქტობრივი გარემოებების დადგენას; ბ) სამართლის ნორმის დისპოზიციით დაწესებული უფლება-მოვალეობების დაკონკრეტებას, ქცევის წესთა განსაზღვრასა და გ) ამ ქცევის წესის აღსრულების ასპექტებს. ყველაზე მკაფიოდ სამართლის ნორმათა შეფარდების პროცესი სასამართლოს საქმიანობაში ჰპოვებს გამოხატულებას, ვინაიდან ყველა საკითხის გადაწყდება სწორედ სამართლის ნორმების შეფარდების საფუძველზე. სამართლის ნორმათა შეფარდების ერთ-ერთი აუცილებელი ეტაპია კონკრეტული შემთხვევის მომწესრიგებელი, იმ დროისთვის მოქმედი სათანადო ნორმის შერჩევა და შესაფარდებელი ნორმის შინაარსის დადგენა. აღნიშნულს უკავშირდება ნორმის ახსნა-განმარტება, რომელშიც მოიაზრება სამართლის ნორმაში კანონმდებლის მიერ ჩადებული აზრის დადგენა-ამოკითხვა.

471

აქ, სავარაუდოდ, ნორმის შემფარდებელს ახსოვდა ნორმა (და მისი შინაარსიც) კანონმდებლობის მრავალჯერ გამოყენების გამო, ან კონკრეტულ საკითხზე მსჯელობისას ხელმძღვანელობდა კანონით, თუმცა არ აკეთებდა მის ფიქსაციას წერილობითი ფორმით (ან კიდევ, შესაძლოა, საერთოდ, რომ კანონის მითითება გამორჩებოდა ხოლმე). ეს კი გასაქანს აძლევდა მოსამართლის მიერ კანონის შემოქმედებითად გამოყენებას.

ამასთან, კანონმდებელი განმარტავს, თუ რა მიზანი ჰქონდა, როდესაც ძველი ქართული და უცხოური სამართლის ნიგნების

⁴⁷¹ ნორმის ახსნა-განმარტებისა და შეფარდების თაობაზე დანერ. იხ. ბ. სავანელი, თანამედროვე სამართლის თეორია, მე-3 გამოცემა, თბ., გამომც. „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2004 წ., 201-208, 216-217.

ერთად თავმოყრის შემდგომაცა მაინც ახალი ქართული სამართლის წიგნის შედგენა მიიჩნია აუცილებელ საჭიროებად. სახელდობრ, ამის მიზეზად უცხოური სამართლის ნორმების საქართველოსთვის გამოუსადეგარობა სახელდება, რადგან საქართველოს ყოფაცხოვრებას ეს კანონები არ შეეფერებოდაო: „...მათი წიგნი უფროდ ჩვენდა უჭმარ არს, ნუ სიქადულად შემირაცხავთ და ეგონებთ უნდა უმჯობესად ყოველთასა წიგნსა ამას სასარგებლოდ ქვეყანისა ამისად...“ (ვახტანგის სასამართლო წიგნის 204-ე მუხლის მინაწერი). თუმცა ახალი კანონების დადგენის შემდეგაც ვახტანგი კარგად გრძნობდა, რომ მისი სჯულდება არ იყოს სრულყოფილი: „მე ეს წიგნი ასრე არ დამიწერია, არც ვიჩემებ, რომე არა აკლდეს რა“-ო, „ბევრი ასეთი საჩივრები არის და მოვა, რომ ზოგი ვერ მოვიგონეთ და არც მისწუდების კაცის გონება“-ო (დ. ჩუბინიშვილის ქრესტ., ნაწ. I, 1846 წ., გვ. 395). მოსამართლეს ჯერ წინანდელი და ახალი კანონები უნდა შეესწავლა და თუ იქ მოცემული ურთიერთობის მომწესრიგებელ შესაფერის ნორმას ვერ იპოვიდა, მაშინ იგი თვითონ „მიხუდეს რასმე და დასწერსო, კარგსა და მართებულს იქს“-ო, დასძენს ვახტანგ მეფე. თუმცა კანონმდებელი თხოულობდა, რომ სამართლის წიგნის ძირითადი ტექსტი და ახალი წესი ერთმანეთთან არ აერიათ და ძველი დებულება არ შეეცვალათ ახლით, რათა ახალი წესი და ძირითადი ტექსტი განესხვავებინათ ერთმანეთისაგან.⁴⁷² ამით მეფეს, ალბათ, სურდა, რომ გარკვეულწილად ვაკუუმი დარჩენილიყო ღიად, რადგან შეუძლებელია ყველა შემთხვევის სრულად კანონმდებლობაში ასახვა, ვინაიდან თითოეული შემთხვევა ინდივიდუალურია და არავინ იცის, თუ მომავალში რა სახის ურთიერთობების მოწესრიგების აუცილებლობის წინაშე დადგება სახელმწიფო. ამიტომ ვახტანგის სამართლის ძეგლის 204-ე მუხლის შემდეგ წერია ბოლოსიტყვაობა: „რომელმან ბრძენმან და გულისჭმისმყოფელმან მსაჯულმან და მოსამართლემან ...და ინებოთ შეცვლა სამართალთა სხეებრ რათმე, ამას ნუ ჰყოფთ, ნუცა გარყვნით წერილთა ჩვენთა, რომელი აღგვეწეროს, არამედ რომელმან უმჯობესი სიბრძნით თვისით [329 რ] ჰპოოს, იგი ჩართვით თვისვე თქმულად, სად ენებოს, მუნ დაწეროს და იგიც ეგოს.“⁴⁷³

⁴⁷² იხ. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., „მეცნიერება“, 1982 წ., გვ. 113-114.

⁴⁷³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 532-533.

ზემოხსენებული დებულებები საყურადღებოა მრავალმხრივ: მათში გამოთქმულია სურვილი, ხარვეზის აღმოჩენის შემთხვევაში შეივსოს ის. თუმცა იქვე ხაზგასმულია, რომ ხარვეზის შევსება არ შეიძლება თვითნებურად, სავარაუდოდ, ის უნდა იყოს დასაბუთებული და შემოთავაზებული წინადადება იმაზე უკეთესი უნდა იყოს, ვიდრე ეს ტექსტში კანონმდებელს აქვს დანერგილი. ამასთან, მოცემული ეხმიანება სამართლის ანალოგიას ანუ თუ ყველაზე უფრო მსგავსი ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად არ არსებობს კანონი, მაშინ ურთიერთობა უნდა მოწესრიგდეს სამართლის ზოგადი პრინციპების საფუძველზე, აგრეთვე, სამართლიანობის, კეთილსინდისიერებისა და ზნეობის მოთხოვნების შესაბამისად.⁴⁷⁴ აქ გატარებულია სწორედ სამართლის ანალოგია, რომელსაც ღია კარის პრინციპის არსებობას უკავშირებენ⁴⁷⁵. ამდენად, ეს ხერხი, დაეხმარება სამართალშემფარდებელს კანონის ანალოგიის გამოყენების შეუძლებლობისას საკითხის გადაწყვეტაში. აქ კი წამყვანი როლი იმდროინდელი ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს ეკავა. ამავე დროს, მოცემული საკითხი ეხება კანონის ახსნა-განმარტებასაც და, საერთოდ, სამართლის ნორმათა შეფარდების პრობლემას, ვინაიდან უკავშირდება კანონში ჩაქსოვილი აზრის გაგებას და ნორმის გამოყენებას ამა თუ იმ ურთიერთობის მოსაწესრიგებლად. საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი შეიცავდა კაზუისტურ კანონებს, რომლებიც ამა თუ იმ სიტუაციას შეესაბამებოდა. თუმცა, დაშვებული იყო დებულების ფართო გაგება, რაც ზოგადად ანალოგიის პრობლემას უკავშირდება. შესაბამისად, დასახელებულ ძეგლში განხილულია ახსნა-განმარტების გზით კანონის აზრის გაგება და ხარვეზის აღმოფხვრა ანალოგიის საფუძველზე, რაც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნად ზრდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მნიშვნელობას. ზემო-განხილული ვაკუუმის ამოვსებაში კი მნიშვნელოვანია ჩვეულებ-

⁴⁷⁴ საქართველოს 1997 წ. 26 ივნისის კანონი 786-II ს-პარლამენტის უწყებანი, 1997 წ. 31, მე-5 მუხლის 1-ლი და მე-2 ნაწილები; ასევე იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შორმები, XXVI (სერია B) (რედ. ალ. ჯანელიძე), თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1944 წ., გვ. 13, 17-19.

⁴⁷⁵ აღნიშნულთან დაკავშირებით ბ. ზოიძეც მიუთითებს სამართლის ანალოგიაზე, რომელსაც ღია კარის პრინციპის არსებობას უკავშირებს. იხ. ბ. ზოიძე, ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში, თბ., 2005 წ., გვ. 16-17.

ბითი სამართლის როლი. ამდენად, ურთიერთობების სათანადოდ მოწესრიგება დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ განისაზღვრება ჩვეულებითი სამართალი და რომელი თავისებურებებით ხასიათდება ის.

ზოგადად, ჩვეულებითი სამართალი არაა ზუსტად რეგლამენტირებული მოცემულობა და თავისი არსით პრეცედენტულ ხასიათს ატარებს. ამასთან, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულში შესული ბერძნული სამართლის ქართულ ვერსიაში ჩვეულებითი სამართალი მოიხსენიება, როგორც „ალაგის წესი“ (მუხლი 372-ე), რომელსაც აქ უპირისპირდება დანერგილი სამართალი შესაბამისი მუხლით. ესე იგი, ჩვეულებითი (დაუნერგელი) სამართალი გამოიყენება მაშინ, როცა დანერგილი სამართალი (კანონმდებლობა) არაა.⁴⁷⁶ თუ ჩვეულებითი სამართალი კანონის პარალელურად მოქმედებს, მაშინ ის ავსებს კანონმდებლობის ხარვეზებს. სასამართლო წარმოებაში მას იყენებდნენ, როგორც კანონს.⁴⁷⁷ სწორედ ამ გაგებითაა ჩვეულებითი სამართალი მნიშვნელოვანი. როგორც ცნობილია, ჩვეულებითი სამართლის სავალდებულო ძალა ეყრდნობა ხალხის მართლშეგნებას. ჩვეულებითი სამართალი სამართლებრივ ნორმათა ერთობლიობაა, რომელიც ყალიბდება ერთგვაროვან შემთხვევებში ერთი და იგივე წესების მუდმივი გამოყენების საფუძველზე. ამასთან, ჩვეულებითი სამართლის ნორმები იმდენადაა ზოგადსავალდებულო ქცევის წესები, რამდენადაც ასეთად აღიარებულია კონკრეტული საზოგადოების წევრთა მიერ.⁴⁷⁸ შესაბამისად, ხალხური სამართალი კარგად გამოხატავს ჩვეულებითი სამართლის არსსა და ხალხურ წარმომავლობას.⁴⁷⁹

ამავე დროს, ჩვეულებითი სამართალი საუკუნეობრივი ტრადიციით დაცული და განმტკიცებული სამართლის ფორმაა, რომელიც მტკიცე და უცვლელია მოქმედი სამართლის სხვა წყაროსთან

⁴⁷⁶ იხ. *ი. დოლიძე*, ძველი ქართული სამართალი, თბ., თბილისის უნივ. გამომც., 1953 წ., გვ. 83

⁴⁷⁷ იხ. *ი. დოლიძე*, საქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბ., საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის გამომც., 1960 წ., გვ. 12-13.

⁴⁷⁸ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. *გ. დავითაშვილი*, ჩვეულებით სამართალთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, ჟურნალი „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №2, 2002 წ., გვ. 114-118.

⁴⁷⁹ იხ. *დ. ჯალაბაძე*, დანაშაული და სასჯელი ქართულ ჩვეულებით (ხალხურ) სამართალში, თბ., „უნივერსალი“, 2003 წ., გვ. 5.

შედარებით.⁴⁸⁰ ამ ფორმით ჩვეულებები კონსერვატიულ ხასიათს ატარებს და მათი შეცვლა-შესწორება ხალხის ცნობიერების რაღაც სეგმენტის შეცვლას საჭიროებს; ამასთან, არაა გამორიცხული, რომ აღნიშნული შეეხოს მსოფლმხედველობრივ ცვლილებასაც. ეს კი ხშირად დიდ დროს მოითხოვს.⁴⁸¹ შესაბამისად, სავარაუდოა, რომ ანალოგიის გზით ურთიერთობა უნდა მოწესრიგდეს საკმაოდ ფრთხილ მიდგომის საფუძველს. აქ აუცილებელია საკითხის კარგად შესწავლა და დარწმუნება იმაში, რომ კანონმდებლობაში ხარვეზია, რომელიც შევსებას საჭიროებს.

აღსანიშნავია, რომ ჩვეულებითი სამართალი ყალიბდება რა ხალხის მიერ, მას სახელმწიფო არ ქმნის. ამ თვალსაზრისით განასხვავებენ ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს (სამართლებრივ ჩვეულებებს) და არასამართლებრივ ჩვეულებებს. ჩვეულებითსამართლებრივი ნორმის დარღვევით წარმოიშობა ურთიერთობის სუბიექტთა უფლება-მოვალეობები. რაც შეეხება არასამართლებრივ ჩვეულებებს, ისინი ქცევის წესებია, რომელთა დარღვევა სუბიექტების მიერ არ იწვევს სხვა სუბიექტის გარეგანი თავისუფლების ხელყოფას, შეზღუდვას და, შესაბამისად, არ წარმოიშობა უფლება-მოვალეობა სხვადასხვა სუბიექტს შორის. ამასთან, ეს ჩვეულებები თავის გამოვლინებას პოულობს ყოველდღიურ ყოფაში. ამ ნორმების დარღვევას შეიძლება მოჰყვეს შურისძიება, განსაზღვრული ფორმით საზოგადოების მხრიდან ზემოქმედება (მაგალითად, თემიდან გაძევება, მოკვეთა), კომპოზიციის დაკისრება და სხვა. ამდენად, ჩვეულებითი სამართალი სახელმწიფოებრივი იძულების განხორციელებას უკავშირდება.⁴⁸²

ამდენად, ეს კიდევ უფრო განამტკიცებს იმ მოსაზრებას, რომ 205-ე მუხლში საუბარი უნდა იყოს ახსნა-განმარტების საფუძველზე კანონის აზრის გაგებაზე. გარდა ამისა, თუ „ალილათის“ ასეთი გაგება ჩავსვით ზემომოყვანილ დებულებაში, მაშინ გამოვა, რომ მოსამართლეს ახსნა-განმარტების საფუძველზე კანონის არსის გაგებაში ვერავინ დაიჭერს, ვერავინ შეედავება, რაც ბუნებრივად გამოიყურება ფრაზაში და გამორიცხავს ბუნდოვანებებს.

⁴⁸⁰ იხ. ი. დოლიძე, საქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბ., 1960 წ., გვ. 11.

⁴⁸¹ იხ. გ. დავითაშვილი, ჩვეულებით სამართალთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, ჟურნ. „აღმავანი და კონსტიტუცია“, №2, 2002 წ., გვ. 114, 115.

⁴⁸² იქვე, გვ. 116-118.

ეს, თავის მხრივ, მოსამართლეთა დამოუკიდებლობის ხარისხზეც მეტყველებს. ამასთან, გასაგებია, რომ 204-ე მუხლის შემდგომ ბოლოსიტყვაობაში ანალოგიის გზით ხარვეზის აღმოფხვრაზე იყოს საუბარი, ხოლო 205-ე მუხლის დასახელებულ ფრაგმენტში („მოსამართლეს აღიღატოს ვერავინ დაუჭერს“) — ახსნა-განმარტებით კანონის არსის გაგებაზე, ვინაიდან ორივე სამართლის ნორმათა შეფარდების პრობლემას უკავშირდება და 205-ე მუხლი 204-ე მუხლის ლოგიკურ გაგრძელებას წარმოადგენს.

§ 12. სასამართლო მტკიცებულებების როლი სამართალწარმოებაში

12.1 ფიცი

მართლმსაჯულების განხორციელება, თავის მხრივ, უკავშირდება კონკრეტულ მტკიცებულებებს, რომელთა მნიშვნელობაც დიდია საქმის ობიექტური გადანყვეტისთვის. როგორც ცნობილია, მტკიცების საგანია მატერიალურსამართლებრივი მნიშვნელობის ფაქტები, რომლებზეც მიუთითებენ მხარეები თავიანთი მოთხოვნების დასაბუთება-გამართლების მიზნით, ხოლო მტკიცების საშუალებები მტკიცებულებებია, რომელთა საფუძველზეც სასამართლომ უნდა გადანყვეტოს საქმე. სწორედ მტკიცებულებების განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჩანს ასევე ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში. ამიტომ აუცილებელია მე-18 საუკუნის დასაწყისში ფიცისთვის დამახასიათებელი ნიშნების გამოკვეთა და ანალიზი.

კანონმდებელი მტკიცებულებათა შორის ფიცს ასახელებს პირველ რიგში. უნდა ვიფიქროთ, რომ კანონმდებელი ქართულ ტრადიციულ მტკიცებულებათა შორის ერთ-ერთ ყველაზე ძველად, მაგრამ შედარებით ნაკლებად მნიშვნელოვნად მიიჩნევდა ფიცს. ალბათ, ეს ცხადყოფს, რომ დიდი ხანი იყო გასული მას შემდეგ, რაც დავიწყებას მისცემოდა ფიცის მეშვეობით ნებისმიერი საქმის გადანყვეტა.⁴⁸³ ეს გარემოება ფეოდალური სისტემიდან თავის დაღწევით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

⁴⁸³ იხ. მ. შენგელია, ფიცი, როგორც მტკიცებულება ქართული სამართლის მიხედვით (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1997 წ. 28.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით, „საქართველოს რიგი და სამართალი ექესი არის, რომე ამითი თავი იმართლები: პირველი — ფიცი, მეორე — შანთი, მესამე — მდულარე, მეოთხე — ჯმალი, მეხუთე — მონამე, მეექვსე — ცოდვის მოკიდება.

ამით თითოსა და თითოს სხვადასხვა საზღვარი აქვს, თუ რომელი რომელს საქმეზედ უნდა დაედვას. და ქნით როგორ უნდა ქნას, თვითეულადაც გამცნებს.“⁴⁸⁴

ვახტანგის სამართლის მე-10 მუხლიდან ჩანს, რომ ისეთ შედარებით მცირე მნიშვნელობის საქმეზე, როგორც „ერთი ხარის შენამება“, მოსარჩელის თუ მომჩივნის პირადი ფიცი რაიმეს დასადასტურებლად საკმარისად არ ითვლებოდა. „შენამება“ ძველ ქართულში ნიშნავდა დანამებას და დაბრალებას, ზოგჯერ — დასმენას.⁴⁸⁵ აღნიშნული ამტკიცებს იმას, რომ, მართალია, ფიცი შეზღუდული ფორმით მაინც არსებობდა მე-18 საუკუნის საქართველოში, მაგრამ შემოდიოდა სხვა ხერხებიც, რომლებიც ფიცის გამყარებას ემსახურებოდა (მაგალითად, ასეთად შეიძლება ჩაითვალოს მოწმის ინსტიტუტის არსებობა).

კანონმდებელი თეორიულად ფიცის შეზღუდულად გამოყენების მომხრედ გამოდიოდა; სასამართლო პრაქტიკისა და განსაკუთრებით გვიანფეოდალური პერიოდის საჩივრებში ასახული მასალების შესწავლა გვარწმუნებს, რომ ყოველგვარი დავა სასამართლოში უნდა გაირჩეს, სადაც ფართოდ იყენებენ ფიცს, როგორც სასამართლო მტკიცებულებას.⁴⁸⁶ ზემომოყვანილი მუხლის ერთი ადგილი ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის დღემდე გამოცემულ ყველა რედაქციაში არასწორად იკითხება: „ხატი, ვინც აფიცებს, იმან იშოვნოს. იმ მაფიცარმან მღედელს ხატი ჴელში ჩამოართოს და ასრე უნდა თქვას: „... მე იმისი არც მქნელი ვარ და არცარა ვიცი,“ რაშიც მედავებიანო. ნათქვამს მოწმეები დაადასტურებენ: „მართლა ფიცა, მაგისმან მაღლმანო.“

აქ ორჯერაა გამოყენებული სიტყვა „მოფიცარი“, კერძოდ, პირველად შესავალში წერია „შეგდებული მოფიცარის“ სახელით, რაც იგივე „შეგდებული თანამოფიცარია“, მეორედ ზემოთ წარმოდგენილ კონტექსტში „თავდათავ მაფიცარის“ ფუნქციას ასრუ-

⁴⁸⁴ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 179.

⁴⁸⁵ *მ. შენგელია*, საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 29.

⁴⁸⁶ იქვე, გვ. 31.

ლებს. უნდა აღინიშნოს, რომ მოფიცარი ძველ ქართულ სასამართლო პროცესში იყო პირი, რომელიც, ძირითადად, მაფიცართან ერთად ან უამისოდ მოდავე მხარის პოზიციის გასამაგრებლად იფიცებს. გვიან პერიოდში მოფიცარის შინაარსის შემცველ ტერმინს წარმოადგენდა თანამოფიცარი. შესაბამისად, ამ შემთხვევაში, ნაცვლად „მოფიცარისა“, მითითებული მუხლის მეორე ნაწილში უნდა იყოს „მაფიცარი“, „მაფიცმან“ ან „მფიცებელმა“.⁴⁸⁷

საერთოდ, თანამოფიცარი მოდავე მხარის ფიციტ დამხმარეა. იგი, ძირითადად, მოფიცარის კეთილსინდისიერებაზე, სანდოობაზე იფიცებს, გვარწმუნებს, რომ მისი ფიცი დასაჯერებელია, სარწმუნოა.⁴⁸⁸ ვახტანგის სამართალში (მე-10, 19-ე, 41-ე, 143-ე, 144-ე და 237-ე მუხლები) თანამოფიცარი ყოველთვის ტერმინით „მოფიცარი“ მოიხსენიება. ამასთან, საგულისხმოა, რომ 144-ე მუხლის მიხედვით, „ქალაქში მოფიცარი ამოკვეთილი არის“, სადაც „თავკაცთ აძესთ ფიცი, მოფიცარს ერთმანეთს ვერ შეუგდებენ.“ „თავკაცად“ თვითონ მოდავე მხარე გვევლინება.⁴⁸⁹

უძველეს პერიოდში თანამოფიცრის ინსტიტუტის ჩამოყალიბებისას თანამოფიცრად მხოლოდ ახლო ნათესავის გამოყენების მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის, რომ კავკასიელ მთიელებში გვიანდელ ეპოქამდე იყო შემორჩენილი გვაროვნული ურთიერთობები, გვაროვნული სოლიდარიზმის პრინციპი, ასევე დიდი პატრიარქალური ოჯახები, რომლებშიც ერთდროულად რამდენიმე ათეული უახლოესი ნათესავი ცხოვრობდა. ბუნებრივია, ახლო ნათესავეები (მოგვარეები) ცხოვრობდნენ რა ერთ ოჯახში, მათ შესანიშნავად იცოდნენ ყველაფერი ერთმანეთის შესახებ, თუ ვინ რა გააკეთა, ან რისი გამკეთებელია. ამდენად, თუ გვარის წევრი რაიმე დანაშაულს ჩაიდენდა და სამართლებრივ ვალდებულებას არ შეასრულებდა, აღნიშნული მის მოგვარეებს ნამდვილად არ გამოეპარებოდათ. შესაბამისად, ცხადია, რომ თავდაპირველ ეტაპზე, როცა ჯერ კიდევ არსებობდა დიდი ოჯახები, თანამოფიცრებად

⁴⁸⁷ იხ. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 166-167.

⁴⁸⁸ თანამოფიცრის ფუნქციაზე, დაამოწმოს, რომ ბრალდებული მართალია და ჭეშმარიტებაზე დაიფიცა იხ. გ. დავითაშვილი, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., 2003 წ., გვ. 17.

⁴⁸⁹ მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 164-165.

გამოდრიოდნენ სწორედ ახლო ნათესავები, ფაქტობრივად ერთი ოჯახის წარმომადგენლები. მათ ფიცით უნდა დაედასტურებინათ, რომ ეჭვიმიტანილ მოგვარეს დანაშაული არ ჩაუდენია და არა ის, რომ მათი მოგვარე პატიოსანი კაცია და დანაშაულს არ ჩაიდენდა. ამასთან, გვარისეული თანამოფიცარი თავისი სამართლებრივი ბუნებით ფაქტობრივად უტოლდება მოწმეს, რომელიც ფიცით ამტკიცებს მისი ეჭვიმიტანილი მოგვარის უდანაშაულობას; იგი განიხილება მოწმედ, ვინაიდან მას აქვს გარკვეული ინფორმაცია იმის თაობაზე, მონაწილეობდა თუ არა მისი მოგვარე დანაშაულში, რომლის ჩადენასაც მას აბრალებენ. მაშასადამე, აშკარაა, რომ გვაროვნული ურთიერთობების სიმყარემ განაპირობა თანამოფიცრობის ინსტიტუტის ეფექტურობა მტკიცებით სამართალში, ხოლო გვაროვნული ურთიერთობების რღვევით მისი ქმედითობა შემცირდა. ამასთან, მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში მოგვარე თანამოფიცარს უკვე აღარ ეხვდებოთ,⁴⁹⁰ მაგრამ აუცილებელი იყო, ორიოდ სიტყვით წარმოგვედგინა მოგვარე თანამოფიცრობის ინსტიტუტი, როგორც გვაროვნული ურთიერთობების პირმშო.

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-12 მუხლით დადგენილია, რომ „მამულის ცილობაში გარეშე მოფიცარი არ შევარდების“, რადგან გარეშე კაცს არ შეუძლია იცოდეს, წინათ ვის ეკუთვნოდა სადავო მამული, სად გადიოდა საზღვარი და სხვა. ამდენად, გასაზიარელია *მ. კეკელიას* მოსაზრება, რომ მექანიკურ შეცდომად უნდა მივიჩნიოთ *ალ. ვაჩიშვილის* განცხადება, თითქოს, მე-12 მუხლის თანახმად, მამულზე დავისას „შეიძლება გარეშე მოფიცარის გამოყენება“.⁴⁹¹

ასევე საყურადღებოა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის 37-ე მუხლის მიხედვით, მკვლელობაში ეჭვიმიტანილის მიმართ მოსამართლეს ევალება „შემოიკითხოს“, თუ რატომ და რა გზით „სწამობენ“ აღნიშნულ პირს დანაშაულის ჩადენას, რაა მკვლელობის მიზეზი, „რაგვარათ მოუქლავთ“ და „როგორ უქნიათ“. თუ მოსა-

⁴⁹⁰ დანვრ. იხ. *გ. დავითაშვილი*, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., 2003 წ., გვ. 20-23.

⁴⁹¹ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. *ალ. ვაჩიშვილი*, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, ნ. II, თბ., 1948 წ., გვ. 72, იხ. *მ. კეკელია*, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 171.

მართლე ასეთი მუშაობის შედეგად საქმის რეალურ არსს გაარკვევდა, მაშინ დამნაშავე ჩვეულებრივი წესით დაისჯებოდა. მაგრამ თუ მოსამართლის გამოძიება უშედეგოდ დასრულდებოდა, მაშინ მკვლელობაში ეჭვიმტანილს თავი უნდა ემართლებინა შანთით, მდულრით ან ფიცით. ეჭვიმტანილი შანთით იმართლებდა თავს, მდულრით თუ ფიცით, დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ ვინ იყო მოკლული. როცა მეფის აზნაურს ედავებოდნენ დიდებული კაცის სისხლს, მაშინ ბრალდებულს შეეძლო მხოლოდ შანთით ან მდულრით თავის მართლება. ამდენად, სისხლის სამართლის საქმეებზე ფიცით თავის მართლების უფლება არ ჰქონდა ყველა ბრალდებულს. თუ მოკლული სოციალური მდგომარეობის მიხედვით იყო ბრალდებულის „ტოლი“ ან „უმცროსი ამხანაგი“, მაშინ ფიცის გამოყენება შეიძლებოდა თავის მართლების საშუალებად.⁴⁹² რაც შეეხება ტერმინს „აშა“, ის იხსენიება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 86-ე მუხლში და ბრალდების უარყოფის, გადაჭრით უარის თქმის მნიშვნელობით გამოიყენებოდა.⁴⁹³

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მოფიცრის მიმართ კანონმდებელმა დაანესა გარკვეული მოთხოვნები. ვახტანგის სამართლის 237-ე მუხლის თანახმად, სასამართლო ცდილობდა, რომ მოფიცრად „დროული“ — ასაკოვანი, მორწმუნე და პატიოსნებით ცნობილი ადამიანი ყოფილიყო. სავარაუდოა, რომ მოფიცრის მსგავსი დანაწესი ყოფილიყო საერთო მოვლენა ქართული სამართლისთვის. აღნიშნული მუხლი მიუთითებს, რომ ქართული სამართალი ეკრძალვის თანამოფიცართა გაზრდილი რაოდენობით გამოყენას („დიდი საქმეც რომ იყოს, ბევრს მოფიცარ ნუ შეუგდებ“). სწორედ ესაა ამოსავალი, როცა კანონმდებელი „გლეხის სისხლის შეწამებაზე“ 60 თანამოფიცრის საჭიროებაზე მიუთითებს, თუმცა იქვე ანახევრებს ამ რიცხვს. თუ სასამართლოც დაადგენდა თანამოფიცართა წრეს, მალევე შეამცირებდა მათ რაოდენობას.⁴⁹⁴ მაგალითად, 41-ე მუხლის თანახმად, „გლეხის სისხლის შეწამებაზე სამოცი მოფიცარი შეეარდების და ოცდაათი უნდა იშოვნოს ასეთი,

⁴⁹² იხ. გ. ნადარეიშვილი, ფიცი, როგორც მტკიცებულება, ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით, თბ., საქართ. სსრ. მეცნ. აკადემიის გამომც., 1963 წ., გვ. 65.

⁴⁹³ იხ. მ. შენგელია, დასახ. საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 119.

⁴⁹⁴ მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 170.

როგორც ზემორ (იხ. მე-10 მუხლი) დაგვიწერია და ოცდაათი სხვა მიიყოლიოს, — ისრე იფიცოს.⁴⁹⁵

ამასთან, მართალია, „დედაკაცის“ სამართალსუბიექტობა შეზღუდული იყო, მაგრამ თუ მას მამაკაცი უჩიოდა, ქალს შეეძლო სასამართლოში მისვლა და ჩვენების მიცემა. თუმცა მის ნათქვამზე მომჩივანს „არც ფიცი დაედებოდა“ და „არც არა წაერთმის“ (ვახტანგის სამართლის 216-ე მუხლი). ამავე მუხლის თანახმად, დედაკაცს არ ჰქონდა მამაკაცის დამოწმების უფლება. თუ დედაკაცი უჩიოდა მას, მათი საქმე „მოთემეს“ უნდა გაერჩია და არა სასამართლოს.⁴⁹⁶ ამასთან, ქალს არ ჰქონდა ფიცი უფლება. თუმცა განსაკუთრებულ შემთხვევებში იყო დაშვებული გამონაკლისებიც, ვინაიდან საქმისთვის აუცილებელი გახლდათ ქალის ჩვენება. როგორც 239-ე მუხლიდან ირკვევა, რომ, საერთოდ, ქალის ფიცის მიმართ უნდობლობა იყო გავრცელებული ფეოდალურ ქვეყნებში. როგორც სასამართლო პრაქტიკის მასალებიდან ჩანს, ქალის ჩვენების აუცილებლობისას მისი ვაჟიშვილი იფიცებდა. იგულისხმებოდა, რომ თუ ვინმეს წინაშე ქალი სიმართლეს დამალავდა, ამ პირთა წრიდან გამოირიცხებოდა, უპირველს ყოვლისა, ძმა და ვაჟიშვილი. თუ ძმა და ვაჟიშვილი არ ჰყავდა, მაშინ სიძე. სასამართლო პრაქტიკის მიხედვით, ქალს ვაჟიშვილთან ერთად დააფიცებენ და მხოლოდ ამის შემდეგ ჩათვლიდნენ მის ფიცს სანდოდ. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ქალის „თანამოფიცარი“ იყო მისი ვაჟიშვილი. რამდენადაც ფიცი ცრუ ფიცის შემთხვევაში თვითწყევლას ნიშნავდა, მორწმუნე ქალი, ალბათ, ახლობელ ნათესავს თუ ვაჟიშვილს არ გასწირავდა ღვთის წინაშე დასასჯელად. „გარეშე კაცს“ თუ თანამოფიცრად დაუნიშნავდნენ, „შეუგდებდნენ“, მაშინ, გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, ქალს შეეძლო შეცდომაში შეყვანა ის, არ ეთქვა მისთვის სიმართლე, „არ გატყდომოდა“ და თანამოფიცარი ცრუ მოფიცრად გაეხადა. ფიქრობდნენ, რომ უმრავლეს შემთხვევაში მაინც ქალი თავის დანაშაულს არ მოინანიებდა და „არც არას“ მოტყუებული თანამო-

⁴⁹⁵ სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 193, ხოლო მე-10 მუხლთან დაკავშირებით იხ. იგივე ნაშრომი, გვ. 181-182.

⁴⁹⁶ იხ. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 81.

ფიცრისას ინალელებდა.⁴⁹⁷ აქვე სავარაუდოა, რომ 239-ე მუხლში დასახელებულ პირთა წრე მხოლოდ სანიმუშო უნდა იყოს, რადგან თუ ამ პირთაგან (ძმა, შვილი, სიძე) არავინ არ ეყოლებოდა ქალს, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ბიძაშვილები ან სხვა ახლო ნათესავეები, ვთქვათ ბიძა, მამა, ბაბუა დაიფიცებდნენ მის ნაცვლად.⁴⁹⁸

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის მე-11 მუხლში გვხვდება „მამულის შემოვლით დაფიცების“ ფაქტი. მოცემულ შემთხვევაში პირი ხატით ხელში დებდა ფიცს. „დღეს ვისაც მამული უჭირავს და შეეცილების ვინმე, ფიცი, ვისაც ჴელთ მამული არის, მისია.“ ამასთან, მას უნდა დაედო ფიცი შემდეგი წესების დაცვით: „ეს ადგილი ამ სამძღვრამდინ, ამ ალაგამდინ, — სადამდინაც შეუძლია, ჩაივლის, ხატი ჴელთ ეჭირვის, იტყვის, — აქამდის ჩემის ალაგისა ჩემიც იყოს და ტყუილადაც მეცილებოდე.“⁴⁹⁹

აქვე საგულისხმოა, რომ ფიცით თავის მართლება აკისრია სადავო მფლობელს — მოპასუხეს. ამასთან, 147-ე, 237-ე და 239-ე მუხლებში ჩამოთვლილი არიან პირები, რომლებსაც არ შეიძლება დაედოთ ფიცი: უასაკონი, ჭკუასუსტები, ფიცის ურწმუნონი. ასევე 237-ე მუხლში გათვალისწინებულია, რომ თანამოფიცარი უნდა ყოფილიყო ღვთისმობში და რჯულის მცოდნე, ასევე „რჯულის მეცნიერი“ ანუ სარწმუნოების მცოდნე.⁵⁰⁰

ფიცის პრობლემას გარკვეულწილად უკავშირდება მოწმის ინსტიტუტიც. მოწმის გასვლა თანამოფიცრის რანგში ძირითადად სასამართლომ უნდა გადაწყვიტოს, იშვიათად კი მხარის ინიციატივით შეიძლება მოხდეს (საქ. ცსსა, ფონდი 1450, დავით. 48, საბუთი 149).⁵⁰¹

ფიცის, როგორც სასამართლო მტკიცებულების, ძალასა და მნიშვნელობაზე, ცხადია, გავლენას ახდენდა ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული მდ-

⁴⁹⁷ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ეტიუდები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ჟურნალი „სამართალი“, №4, 1999 წ., გვ. 73; მ. შენგელაია, დასახ. საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 32-33.

⁴⁹⁸ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ფიცი, როგორც მტკიცებულება, ქართული სამართლის ნიგნების მიხედვით, თბ., 1963 წ., გვ. 26-27.

⁴⁹⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 484.

⁵⁰⁰ მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 150, 153.

⁵⁰¹ იქვე, გვ. 190

გომარეობაც. არ იყო მონესრიგებული დოკუმენტთა აღრიცხვის ისეთი წესი, რომ გამორიცხულიყო საადგილმამულო დავა თვით ნასყიდი მიწა-ალაგის გასხვისებასთან დაკავშირებით.⁵⁰²

დასაწყისშივე უნდა აღინიშნოს, რომ მოწმე შეიძლება იყოს ნებისმიერი პირი, ვისთვისაც ცნობილია საქმის გარემოებების შესახებ. ამასთან, შესაძლებელია, მოწმეს უშუალოდ ჰქონდეს აღქმული ან მან საქმისთვის მნიშვნელოვანი ფაქტების თაობაზე იცოდეს სხვა პირთაგან. მოწმის ჩვენება მტკიცების უძველესი საშუალებაა. საქმე ისაა, რომ მოწმე ფაქტების შესახებ ცნობების წყაროდ ითვლება. სასამართლო მტკიცებულება კი არის ფაქტის თაობაზე ცნობა, რომელსაც შეიცავს მოწმის ჩვენება. მოწმე არის მტკიცებულებათა წყარო, ხოლო მოწმის ჩვენება — მტკიცების საშუალება. მოწმის მოვალეობა განისაზღვრება სასამართლოზე დაბარებისას მისი სასამართლო სხდომაზე გამოცხადებითა და სწორი ჩვენების მიცემით.⁵⁰³

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 13 მუხლი ჩამოთვლის მონ-მისთვის დამახასიათებელ აუცილებელ თვისებებს; იქვე დასძენს, „ზემო რომ მოწმეების ქება დაგვიწერია. იმგვარი კაცი ორიც რომ მოიყვანოს, მოსამართლემ უნდა დაუჯეროს.“ აქ კანონმდებელი მოწმეთა მინიმალურ რაოდენობას ასახელებს („ორიც რომ მოიყვანოს“). 161-ე მუხლში გვხვდება ასევე ნასყიდობის მოწმე. მოწმე უნდა იყოს ისეთი, რომელსაც „ღმერთისა ეშინოდეს, სული იცოდეს (რაც, მ. კეკელიას თქმით, ნიშნავს გამოთქმას „საიქიო სწამდეს“), ჭკუა ჰქონდეს (ანუ არ იყოს შეურაცხადი) ან საღმრთო კაცი იყოს, ან სამართლის ჯმა ჰქონდეს დავარდნილი და კაცისაგან სანდო იყოს“ — აი, ასეთი კაცის ჩვენებას უნდა ერწმუნოს სასამართლო.⁵⁰⁴

თუმცა საგულისხმოა, რომ მოწმე განსხვავდება მთხრობლისაგან. ეჭვმიტანილისათვის ბრალის დადასტურებაში ქართული სამართლით „მთხრობელსაც“ ეჭირა წამყვანი ადგილი. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ჩამოთვლილ მტკიცებულებათა შორის

⁵⁰² იხ. გ. ნადარეიშვილი, ეტიუდები ქართული მტკიცებულებითი სამართლის ისტორიიდან, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, ეძღვნება ი. დოლიძის ნათელ ხსოვნას, თბ., 1986 წ., გვ. 110-111.

⁵⁰³ მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 178-180.

⁵⁰⁴ იქვე, გვ. 182-183, 191.

(ისინი სულ ექვსია) მთხრობელი არ იხსენიება. აქ იგი მოწმის ცნებაშია ნაგულისხმევი, თუმცა მთხრობელის საქმიანობა და პასუხისმგებლობა ცალკე სპეციალური ნორმითაა (236-ე მუხლი) განსაზღვრული. საერთოდ, მთხრობელი ბოროტმოქმედების თვითმხილველი პირია. მთხრობელი თვითმხილველი მოწმის ბუნების მატარებელიცაა. თვითმხილველი მოწმე, რომელიც ეჭვმიტანილის სამხელად აშკარად ან ფარულად აწვდის ცნობას დაზარალებულს, რომლის საქმიანობაც, ჩვეულებრივი მოწმისაგან განსხვავებით, ზოგჯერ თანამოფიცრის არხითაც მიემართება, მთხრობელად იწოდება. როცა მისი ვინაობა თავიდანვეა გამოცხადებული და სახალხოდაც კი ადგება სამხელად ეჭვმიტანილს, მაშინ მთხრობელი მოწმის იდენტურია.“ ყველაზე სრულად ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის რედაქციის 236-ე მუხლი გადმოგვცემს. „მთხრობელი იმას ქვიან, რომელსაც უნახავს თვალთა, როგორც მოუპარავს ან დაუმაღავს.“⁵⁰⁵

როგორც ცნობილია, მთხრობლის ინსტიტუტი ჩვეულებითსამართლებრივი ინსტიტუტია და უძველესი დროიდან იღებს სათავეს. მთხრობელი ფაქტის თვითმხილველია და შეუძლია მოწმედ პროცესზე გამოსვლა და პირზე დადგომით გამოტეხოს ბოროტმოქმედი. ამასთან, მართებულია მ. კეკელიას მითითება, რომ მთხრობელსა და მოწმეს მრავალი საერთო აქვს, თუმცა მათ შორის პროცესუალური განსხვავებაცაა. ჩვეულებრივ, თვითმხილველ მოწმესა და „მთხრობელს“ შორის ის განსხვავებაა, რომ მთხრობელი მეტ აქტივობას იჩენს ბოროტმოქმედის მხილებაში, ასევე თვითმხილველი მოწმე გასამრჯელოს არ იღებს, მთხრობელი კი დაზარალებულისათვის დამნაშავეზე ცნობის მიწოდებისა თუ ეჭვმიტანილთან დაპირისპირებისათვის ყოველთვის იღებს საზღაურს — „სამთხრობლოს“.⁵⁰⁶ მთხრობელი ფაქტის თვითმხილველი და დაზარალებულისთვის ამბის მიმტანია. მთხრობელობა დაზარალებულს აძლევს საშუალებას, კონკრეტულ პირს წაუყენოს ბრალი. თუ მთხრობელი დათანხმდება საჭიროებისას „პირზე დაადგეს“ მის მიერ ბრალდებულ პირს და შეასრულებს ამ პირობას, მხოლოდ ამ შემთხვევაში მოგვევლინება ის მოწმის სტატუსით და მისი ჩვენება სასამართლო მტკიცებულებად შეფასდება.

⁵⁰⁵ იქვე, გვ. 195.

⁵⁰⁶ იქვე, გვ. 195-196.

თუმცა მთხრობელი შესაძლოა მორიდებოდა აშკარად გამოსვლას არა მხოლოდ მკვლევლობისა და დაჭრა-დასახიჩრების, არამედ ქურდობისა და მსუბუქი საქმეების დროს. ამ უკანასკნელ შემთხვევებში მთხრობლის მონაწილეობა პროცესზე მონმედ მეტნაკლებად ხდებოდა. ასევე ქართული ჩვეულებითი სამართლის მასალებიდან ჩანს, რომ „მთხრობელს“ შესაძლოა, მაშინ მიეღო გასამრჯელო, როცა საკუთარი ვინაობის საიდუმლოდ შენახვას ამჯობინებდა და მხოლოდ დაზარალებულისადმი შესაბამისი ინფორმაციის მიწოდებით შემოიფარგლებოდა, ე.ი. ბრალდებულს უშუალოდ პირზე არ დაადგებოდა, თუ ეს ხელს შეუწყობდა დამნაშავეს გამტყუნებას და მისი ინფორმაცია მართალი აღმოჩნდებოდა.⁵⁰⁷

მართალია, ჩვეულებითი სამართალი ეკრძალვის მთხრობელის ვინაობის გამხელას, თუმცა საჭიროებისას უამისობაც არ შეიძლება: „მთხრობელმან როდესაც უთხრას კაცსა და სამთხრობლო გამოართვას, მაშინვე ის პირობა უნდა დიდოს, რომ თუ გასჭირდეს, პირს დაუდგების“ ბოროტმოქმედს. ამასთან, ამავე მუხლის მიხედვით, „თუ მთხრობელი გამართლდება და ქურდი გატეხა, სამთხრობლო მიეცემის.“⁵⁰⁸ ესე იგი, მთხრობელი სამთხრობლოს მაშინ კი არ ღებულობს, როცა დაზარალებულს შეატყობინებს საქმის გარემოების შესახებ, არამედ მას შემდეგ, როცა მისი მთხრობლობის შედეგად გატყდა დამნაშავე. სამთხრობლოს მიღებას ეხება ასევე 38-ე და 154-ე მუხლები. 154-ე მუხლი, გარდა იმისა, რომ ქურდისთვის ნაქურდალის შვიდმაგად დაკისრებას მოითხოვს, აწესებს „სამთხრობლოსაც, რაც საქონლის დამკარგავს გაუა, ისიც ქურდმან უნდა მისცეს.“⁵⁰⁹

ამავე დროს, კანონმდებელი მე-3, მე-10, მე-12, მე-13, 38-ე, 39-ე, 77-ე, 157-ე, 212-ე და ა. შ. მუხლებში იხსენიებს მონმესაც. მხოლოდ ეს ჩამონათვალიც ცხადყოფს, რომ მონმის ჩვენებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.⁵¹⁰ მართალია, სასამართლო პროცესში

⁵⁰⁷ იხ. გ. დავითაშვილი, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., 2003 წ., გვ. 126-127, 134, 136.

⁵⁰⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I., თბ., 1963 წ., გვ. 541.

⁵⁰⁹ დანვრ. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 207-211.

⁵¹⁰ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ფიცი, როგორც მტკიცებულება ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით, თბ., 1963 წ., გვ. 76.

მონმეს მართლაც არ გააჩნდა მნიშვნელოვანი ადგილი მტკიცებულებათა შორის, მაგრამ მოგვიანებით, მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში, მონმის ჩვენება პირველხარისხოვან მტკიცებულებად იქცა. ამაზე მეტყველებს დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნის პროექტი, სადაც ოთხი სახის მტკიცებულებათა შორის (მე-40 მუხ.) მონმეს მეორე ადგილი უჭირავს.⁵¹¹ თუმცა, ვფიქრობთ, რთულია აღნიშნულზე მხოლოდ რიგითობის მიხედვით მსჯელობა.

ვახტანგის სამართლის 144-ე მუხლის თანახმად, ქალაქში შეიძლება მხოლოდ თბილისი იგულისხმებოდეს. ქალაქის მოსახლეობა კი ჭრელი იყო, როგორც ეროვნული შემადგენლობით, ისე სარწმუნოებრივადაც. რელიგიური რწმენა და სინდის-ნამუსიანობა, პატრიარქალური პატიოსნება და უმნიცვლობა აქ შერყეული იყო. ქალაქელი „თავკაცი“ — მოპასუხე თუ მოსარჩელე კანონმდებლის მხრივ იმდენ ნდობას არ იმსახურებდა, მისთვის მას „შეგდებული“ თუ „შეუგდებელი“ თანამოფიცრის გვერდით ფიცის უფლება მიეცა.⁵¹²

რაც შეეხება ცრუ ფიცისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრებას, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 236-ე მუხლის თანახმად, ცრუ მთხრობელი პასუხს აგებდა თანაბრად იმ დამნაშავესა, რომელსაც ამ სახის დანაშაულის ჩადენა დაუმტკიცდებოდა. დანაშაული განპირობებული გახლდათ სამეგრელოში მტკიცებულებათა სისტემაში მონმის დაფიცების ინსტიტუტის გამორჩეული ადგილით. გარდა ამისა, ფიცით მიცემული ჩვენების სინამდვილესთან შესაბამისობა უნდა ემტკიცებინა თვით ფიცის დამდებს, ხოლო თუ ვერ დაამტკიცებდა აღნიშნულს, მისი ქმედება უტოლდებოდა ცილისწამებას (დანაშაულის დაბრალებით) მისგან გამომდინარე შედეგით. ამასთან, მთხრობელობა საქმით „ცოდვად იყო მიჩნეული“, თუმცა თუ პირი შეიტყობდა სახელმწიფოს ან ღვთის წინააღმდეგ დანაშაულებრივი ქმედების თაობაზე და არ გაამჟღავნებდა ამას, დამნაშავესთან ერთად დაეკისრებოდა სასჯელი. თუ მთხრობელი ტყუილს იტყოდა და ამით პატიოსან კაცს

⁵¹¹ იხ. გ. ლობჯინიძე, ნარკვევები არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობრივი სამართლებრივი ნააზრევინიდან, ქუთაისი, 1992 წ., გვ. 170-180; იხ. გ. გაფრინდაშვილი, ქართული საზოგადოებრივი ისტორია უძველესი დროიდან მეოცე საუკუნემდე, თბ., „მეცნიერება“, 2002 წ., გვ. 324-325.

⁵¹² გ. ნადარეიშვილი, ეტიუდები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ჟურნ. „სამართალი“, №4, 1999 წ., გვ. 73.

სახელს გაუტეხდა, პატივისა და ღირსების ხელყოფის საზღაურად სისხლის საფასური უნდა გადაეხადა დაზარალებულისთვის, კერძოდ, იმ ოდენობის თანხა, „რაც იმის ენით მართალ კაცსა ედებოდა“ (236-ე მუხლი). ამასთან, მთხრობელი უნდა ყოფილიყო კარგი რეპუტაციის კაცი და არანაირი დაინტერესება არ უნდა ჰქონოდა ამ საქმეში.⁵¹³

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის 238-ე მუხლი აწესებს: „რომ შეიტყოთ, ტყუილად კაცს დაუფიცავს, მოსამართლე, რას უზამ იმას?

ურია არის და მასთან პური არ იჭმება — მისმა მერჯულემ დიდად გარდააწდევინოს.

და რაზედაც ეფიცოს, პატრონს თავი მიეცეს, ამაღ რომე ლთისა და პატრონის რისხვა ეყოფა.“⁵¹⁴

ზემომოცემულ ნორმაში სიტყვა „მერჯულე“ იწვევს მეცნიერთა შორის არაერთგვაროვან დამოკიდებულებას. „მერჯულეს“ ორმაგი დატვირთვა აქვს და მასში უნდა ვიგულისხმოთ ორი — სასულიერო და საერო — საწყისი, ვინაიდან გამოკვეთილია „ტყუილად დამფიცებლის“ სასულიერო სამყაროსაგან დაგმობა, საერთოდ, „ლთისა და პატრონის რისხვა“. ამასთან, აქ უპირატესად უნდა იგნობოდეს რელიგიური საფუძველი. ცრუ დაფიცება როგორც რელიგიური, ისე საერო შინაარსის დანაშაულია და სასჯელიც ორგვარია.⁵¹⁵ აქ წარმოდგენილია ცრუ დაფიცების როგორც დანაშაულის ორმაგი ხასიათი, ისე მისთვის დადგენილი რელიგიური („ურია არის, მასთან პური არ იჭმება“) და საერო სასჯელები („რაზედაც იფიცოს პატრონს თავი მიეცეს“). თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სიტყვა „მერჯულე“ მეტწილად უნდა გულისხმობდეს რელიგიურ საფუძველს, რადგან, ჯერ ერთი, ასეთი ქმედების ჩამ-

⁵¹³ იხ. პ. (თ.) მონიკა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში, თბ., „მერიდიანი“, 2005 წ., გვ. 105, 76-77.

⁵¹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 542.

⁵¹⁵ აკად. ი. დოლიძე სიტყვა „მერჯულის“ მხოლოდ ერთ ასპექტს წარმოაჩენს — მას ის ესმის, როგორც „უფლებამოსილი, უფალი, ხელისუფალი.“ იურიდ. მეცნ. დოქტორი დ. ფურცელაძე კი „ტყუილად ფიცისათვის გამკითხავ „მერჯულეს“ სასულიერო პირად, სასულიერო მოძღვრად მიიჩნევს. დ. ფურცელაძე, ვახტანგ VI-ის კრებული მოქმედებისა და მერმინდელი კანონმდებლობის საკითხისათვის, კრებული „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I., თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 247; ასევე იხ. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 175-176.

დენი პირი უტოლდება „ურიას“, რაც აშკარად უკავშირდება ურნ-მუნობას; მეორე ცრუ დამფიცებელი იმსახურებს პატრონის რისხვასთან ერთად ღვთის რისხვას; მესამე თვით სიტყვა „მერჯულე“ წარმოდგება სიტყვიდან „რჯული“. ამასთან, ეს მუხლი ზოგადი ხასიათისაა და, შესაბამისად, მოხმობილი ინსტიტუტიც უნდა გავიგოთ ზოგადად რელიგიური საწყისის ქრილში. ამდენად, სიტყვა „მერჯულე“ საკუთარ თავში მოიაზრებს საერო და პრივილეგიურებული მდგომარეობით რელიგიურ საწყისებს.

ამასთან, 238-ე მუხლი ვინაიდან ზოგადი ხასიათის ნორმაა, ეხება ყველა მოფიცარს — მოდავე მხარეებს, მოწმეებს, თანამოფიცრებსა თუ მთხრობელებს. მოდავე მხარეები თუ აღმოჩნდებიან ცრუ მოფიცრები, ცხადია, მათ ჩამოერთმევათ სადავო საგანი და ცრუ დაფიცებისთვის ერთი იმდენიც სხვა გამოერთმევათ, ხოლო თუ სხვები იფიცებენ ტყუილად, გარდახდებათ ის („თავი“, იმდენი), რასაც მათი ცრუ ფიცი დააკარგვინებდა მართალ მხარეს.⁵¹⁶

ამავე დროს, 210-ე მუხლის მიხედვით, ქურდობაში ეჭვმიტანილის ტყუილად დაფიცებისთვის ქურდს გარდახდება ეჭვმიტანილის სასარგებლოდ „ფიცის საუპატიო“.

ცრუ მთხრობელს, მსგავსად ქურდობისა, უნდა გადაეხადა მოპარული ნივთის ღირებულების შვიდმაგი ოდენობა. გადაუხდელობისას ცრუ მთხრობელი და ქურდი ცოლ-შვილით გადაეცემოდა დაზარალებულს.

ამდენად, მე-18 საუკუნის დასაწყისში ქალისა და მამაკაცის ფიცის არათანაბარი იურიდიული ძალის იყო. ეს უთანასწორო მდგომარეობა განპირობებული იყო იმდროინდელი სინამდვილით. აქაც გახლდათ განსაზღვრულწილად გამოსავალი ნაპოვნი, კერძოდ, ქალს სასამართლოსთვის ჩვენების მიცემა შეეძლო, თუ მომჩივანი მამაკაცი იყო. შეზღუდვა იმას გულისხმობდა, რომ მას არ ჰქონდა მამაკაცის დამოწმების უფლება. როგორც ჩანს, მთხრობელის ჩვენება დატვირთული იყო მტკიცებითი მნიშვნელობით და ქმედითი მტკიცების საშუალებად ითვლებოდა.

⁵¹⁶ *მ. კეკელია*, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 176.

12.2 ჯ ე რ ი

ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის რიგ მუხლებში (42-ე, 77-ე, 182-ე, 188-ე, 193-ე, 194-ე და სხვ.) მნიშვნელოვან მტკიცებულებად გვევლინება „ჯერი“. ჯერი ისეთი ფიცია, რომლითაც ბრალდებულს საშუალებას აძლევდნენ, პიროვნულად ემართლებინათ თავი სასამართლოს წინაშე.⁵¹⁷ ამ ძეგლის ხსენებულ მუხლებში მოცემული ტერმინი „ჯერი“ რუსულ ენაზე მთარგმნელს გაგებული აქვს, როგორც ფიცი, ფრანგული თარგმანის ავტორი — ი. კარსტი „ჯერში“ მოიაზრებს გამამართლებელ საბუთს. ზემოხსენებული მუხლების ერთმანეთთან შეჯერებისა და შესწავლის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ „ჯერი“ ფიცია ან ფიცის ერთ-ერთი სახეობაა — განსაზღვრული ფიცია. ამასთან, სამართლის ძეგლის სათანადო მუხლებისა და იურიდიული დოკუმენტების მონაცემების გადათვალიერებისას რჩება შთაბეჭდილება, რომ ჯერი ისეთი დიდი ძალის მქონე გამამართლებელი საბუთია, რომელსაც შეუძლია დანაშაულის ჩადენაში ექვემდებარებული პირი სასჯელის — „სისხლის“ გადახდას გადაარჩინოს. საგულისხმოა, რომ ვახტანგის სჯულებების 182-ე მუხლის მიხედვით, თუ ნადირობაში შეძგერება და სიკვდილი მოჰხდეს, მისი სისხლი არ არის. თუ ვინ იცის, ნაქიშპარი და ნამდურავი კაცნი შეიძგერნენ და მოკვდეს რომელიმე, და მკვდრის პატრონი მიერჩოდეს: „ცხენის ძალით იმედუულად მორვით მოხველ და შეამოძგერეო, ან გავა მიეცი და შეიძგერეო“, ამის დამხდურთ კაცთ კითხვით რომ იქ დასწრებოდეს, გამოძიებით უნდა გასინჯვა, და თუ არა, და ჯერი უნდა; თუ ჯერს ვერა იქს, სისხლი უნდა.“ სამართლიანია მითითება, რომ ჯერი აქ ფულს, კერძოდ, ექვემდებარებულის მხრივ განსაზღვრულ ფიცს უნდა ნიშნავდეს.⁵¹⁸

12.3 წერილობითი დამამტკიცებელი საბუთები

კანონმდებლობით აღიარებულია ასევე წერილობითი დამამტკიცებელი საბუთები, რომლებსაც გარკვეული მნიშვნელობა ენი-

⁵¹⁷ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ეტიუდები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ჟურნალი „სამართალი“, №4, 1999 წ., გვ. 73.

⁵¹⁸ იხ. მ. შენგელია, დასახ. საკანდ. დისერტაცია, გვ. 54-58.

ჭებოდა. სწორედ სასამართლო პროცესზე წერილობითი მტკიცებულებების გარკვეულ როლზე მიუთითებს ვახტანგის სამართლის ნორმათა შესწავლა.⁵¹⁹

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ბევრი მუხლი ეხება წერილობითი მტკიცებულების შინაარსსა და მნიშვნელობას (105-ე, 135-ე, 143-ე, 161-ე, 167-ე, 213-ე, 240-ე, 258-ე, 260-ე, 262-ე, 263-ე მუხლები). მაგალითად, 105-ე მუხლის მიხედვით, „იქნების, ზოგს ძმაში სათავისთაოდ ნასყიდობა იცინან; ან მანდილოსანი თავისი მზითვით იყიდის რასმე მამულსა. ამისი გასინჯვა უნდა. თუ სასახლოსა და მამულის გამოსაღებით არ არის ნასყიდი. და წიგნში და სყიდვაში არას გარეულა, არას ემართლებიან; თუ არადა, საერთოდ, უყიდნიათ და ერთი იქნების.“ ან კიდევ 135-ე მუხლში აღწერილია: „თუ კაცი დაკარგული იყოს და აქ ცოლი და შვილი არა ყუანდეს, და საქონელი მოყუარეს ებაროს, თუ იმ მოვალეებსაც მოვალეები არ აღონებენ, არ ეთხოვბის.

და თუ იმასაც მოვალეები აღონებდენ, მაშ ბატონმან თუ მსაჯულმან ასეთის წიგნითა და პირობით უნდა გამოართვას და მოსცეს, რომე, რახან ის კაცი მოვიდეს, ველარც მოვალელა წაედაოს და ველარც საქონლის პატრონი მოყუარესა და მოვალეს წაედაოს.“⁵²⁰ აქ ხაზგასმულია, რომ კონკრეტული პირობის ფიქსაციის შემდეგ ამ დოკუმენტს შემოდავებისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა და, საერთოდ, დიდი ძალა ჰქონდა.

ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 161-ე მუხლში გამოკვეთილია ნასყიდობის ხელშეკრულების დადებისას მისი სიმტკიცე და მოუშლელობა: „სყიდვა ასრე უნდა: კარგად გამოძიებით, მართლის შეტყობით უნდა იყიდოს, რომე ან სხვის მამული არ შემოატყუოს, ან მზღვარი ტყუილად არ დაუნეროს; კაის მოწმით, წიგნით და ბეჭდით უნდა იყიდოს.

იქნების, დაჭირებული იყოს და იაფად მოჰყიდოს, იქნების მსყიდველს უნდოდეს და ძვირად მოსცეს, მაგრამე რა წიგნი დაინერების და ჭელი ჩაირთვის, რა გინდ ფასი მიუმატონ და ან მსყიდველს აღარ უნდოდეს, ველარ მოშლიან.“⁵²¹ ასევე თუ გაცვლის ობიექტი

⁵¹⁹ იხ. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის იტორიიდან, წ. II, თბ., 1948 წ., გვ. 88, ასევე იხ. გ. ნადარეიშვილი, ფიცი, როგორც მტკიცებულება, ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით, თბ., 1963 წ., გვ. 102.

⁵²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 510, 515-516.

⁵²¹ იქვე, გვ. 521.

ცხოველი იყო და ხელშეკრულება გაფორმდებოდა ყოველგვარი პირობის გარეშე, მაშინ ის მაინც დადებულად ითვლებოდა, ხოლო მხარეები თუ მიუთითებდნენ დეტალებზე, რაც სინამდვილეში ვერ განხორციელდებოდა, ხდებოდა ხელშეკრულების ანულირება 20 დღეში, რის შემდეგაც დაინტერესებული მხარე კარგავდა სარჩელის შეტანის უფლებას. „ან ვენაჟი, ან მიწა, ან საკომლო, ან სასახლის ალაგი თუ რაც რამ ფერი მამული ერთმანეთს გაუცვალონ, იქნების, სართით მისცენ ერთმან მეორესა, — რა რომ გაცულილობისა წიგნსა და პირს დასდებენ, აღარ მოიშლების, რა გინდ ერთი მეორეს სჯობდეს და უფრო გამოსაყენებელიც იყოს“ (167-ე მუხლი). ან თუნდაც 240-ე მუხლი განსაზღვრავს, რომ სიგელის წართმევისას ან დახვეისას ან დაწვის დროს ხელმწიფემ უნდა გადაწყვიტოს ამ ურთიერთობის მოწესრიგება, „ამად რომე წამრთმევსაც ჳელმწიფემ უნდა გარდააჴდევინოს.

ერთად ესეც იქნება: პატრონს კითხოს და, როგორიც სიგელი ყოფილიყოს, დაუნერინოს, დაუბეჭდოს; რომ ცოტა ტყუილიც გაერიოს, სიგლების წართმევისა არის.“⁵²²

როგორც ჩანს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში წერილობითი მტკიცებულებების გამოყენების ეფექტურობა ნელ-ნელა ფეხს იკიდებდა და მე-18 საუკუნის ბოლოსთვის წერილობითი მტკიცებულება ერთ-ერთ პირველხარისხოვან მტკიცებულებად ითვლებოდა.⁵²³ ეტყობა, კანონმდებელს გაცნობიერებული ჰქონდა, რომ წერილობითი მტკიცებულებები ყველაზე უფრო უკეთ ინახავდა ფაქტებს, რომლებიც შეიძლებოდა თვით პირს გარკვეული დროის შემდეგ მივიწყებოდა. ამდენად, გარკვეულწილად აღიარებული იყო, რომ წერილობით მტკიცებულებებს პირველწყაროს მნიშვნელობა ჰქონდა.

12.4 ო რ დ ა ლ ი ე ბ ი

საქართველოში გავრცელებული სასამართლო მტკიცებულებაა ორდალია ანუ „ღვთის მსჯავრი“. ფეოდალიზმის ხანაში

⁵²² იქვე, გვ. 523, 542.

⁵²³ მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 213.

საქმეზე ჭეშმარიტების დასადგენად ხშირად მიმართავდნენ ზე-
ბუნებრივ ძალას. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნშიც (მე-6 მუხ-
ლი) მოცემულია ორდალიათა რამდენიმე სახე, როგორც მტკი-
ცებულება: შანთი, მდულარე, ხმალი ანუ ხმალში გატანება (ანუ
სასამართლო ორთაბრძოლა).⁵²⁴ ვახტანგ VI-ის სჯულდებაში ორ-
დალიების არსებობა ჩვეულებითი სამართლის ზეგავლენითაა
ნაკარნახევი. ამასთან, ორდალების შესახებ დებულებებში (სხვა
ნორმებთან ერთად) განსაკუთრებით ნაჩვენებია, რომ საკვლევი
ძეგლი ძირითადად ეყრდნობოდა ჩვეულებით სამართალს, თუმცა
ორდალიები გამოკვეთს მის ნაკლსაც.

ამდენად, ორდალიას კარგად იცნობს ვახტანგის სამართა-
ლი, რომლის მე-6 მუხლის მიხედვით, „შანთი და მდულარე ორივე
ერთი არის.“ მე-9 მუხლის თანახმად, „ეს შანთი მაშინ აელებინების,
რომე ან ბატონის ლალატი და ორგულობა, ან საყდრისა და ხატის
გატეხა, ან ბოზობა და მსგავსი ამისი შეეთქვას.“ ამ დანაშაულში
ბრალეულობის საკითხის გადასაწყვეტად ხმალსაც მიმართავდ-
ნენ. ამასთან, პირს, რომელსაც ტახტის მემკვიდრის მკვლელობა
ბრალდებოდა, ძალიან გაუჭირდებოდა არა მარტო დასახელებუ-
ლი, არამედ დაუსახელებელი თანამოფიცრის შოვნაც. ამიტომაც
ისეთი დიდი დანაშაულებისაგან თავის გასამართლებად, როგო-
რიცაა მეფეთა ორგულობა, ლალატი, მეფის სალაროს გატეხა, საყ-
დრის გატეხა, ეჭვმიტანილ პირს ხმლით უნდა ემართლებინა თავი
(ვახტანგის სამართალი, მუხლი მე-7).⁵²⁵ ფიცს, როგორც *მ. კეკელია*
აღნიშნავს, მაშინ გამოიყენებოდა საქართველოში, „როცა სხვა სა-
ხის მტკიცებულება არ არსებობდა ან მეტად საიჭვო იყო იგი.“⁵²⁶

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-8 მუხლი გვანდის ცნო-
ბას იმის შესახებ, თუ როგორ წყვეტდნენ მდულარე წყლის მეშვე-
ობით პირის ბრალეულობასა და სიცრუეს. თურმე, მოედანზე ან
სხვა თვალსაჩინო ადგილას აადულებდნენ წყალს ქვაბით და მასში
ჩააგდებდნენ ჯვარს, რომელზეც არაფერი არ იყო გამოსახული,
შემდეგ კი პირს, რომელიც დამნაშავე იყო, ჩააყოფინებდნენ ხელს
მდულარე წყალში. მას უნდა ამოეთანა ქვაბიდან ჯვარი, რის შემდე-

⁵²⁴ იხ. გ. დავითაშვილი, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სა-
მართალოში, თბ., 2003 წ., გვ. 99.

⁵²⁵ აღნიშნულზე იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 481-483.

⁵²⁶ *მ. კეკელია*, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუ-
სეთთან შეერთების წინ, ნ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 140.

გაც ამ პირს ხელს შეუხვევდნენ. დამნაშავეს ხელებს მესამე დღეს გაუხსნიდნენ და თუ ხელი დამწვარი ექნებოდა, მაშინ იგი მართალი არ იყო და ცრუობდა, თუ ხელი დაზიანებული არ იყო, მაშინ პირი სწორი გახლდათ და მისი ნათქვამი სინამდვილეს შეესაბამებოდა. თითქმის ანალოგიური შინაარსისაა ვახტანგის სამართლის მე-9 მუხლი. სახელდობრ, ამ ნორმის მიხედვით, კაცს ხელზე დაადებდნენ ქალაღს, ზედ კი — გახურებულ რკინას, შემდეგ ეს პირი სამჯერ ახტებოდა და გახურებულ შანთს გადაადებდა. ამის მერე თუ მას ხელი დამწვარი ექნებოდა, იგი ვერ გამართლდებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში პირი მართალი იყო. ეს არის ძირითადი ნაწილი, რასაც მოიცავს ვახტანგ VI-ის სამართალი მდულარე წყლისა და შანთის გამოყენების საშუალებების შესახებ, რომელთაც გარკვეული იურიდიული დატვირთვაც აქვს.⁵²⁷

ამასთან, მართალია, ორდალიები ქართულ იურიდიულ ცხოვრებაში შემოვიდა ირანის გავლენით,⁵²⁸ მაგრამ მას გარკვეული ელფერი ჰქონდა შეძენილი, კერძოდ, ქრისტიანული იდეოლოგიის საფუძვლებით იყო დატვირთული. ასევე უნდა ითქვას, რომ ორდალიები სამართლის განვითარების თვალსაზრისით ჩამორჩენილობის დაღს ატარებს. თუმცა გარკვეულწილად გასაზიარებელია მოსაზრება, რომ თუ მხედველობაში მივიღებთ საქართველოში სამართლის განვითარების მაღალ დონესა და ამ პერიოდში ძეგლებში „ღვთის მსჯავრის“ არსებობის დაუმონუმბლობას, სავარაუდოდ, ორდალიები, ჩვეულებრივ, მაშინდელ ქართულ სამართალწარმოებას არ ახასიათებდა. ასევე, სავარაუდოა, რომ მათი გამოყენება გამონაკლისის სახით სასამართლო მტკიცების საშუალებად იშვიათ ხასიათს ატარებდა.⁵²⁹

12.5 „ცოდვის მოკიდება“

„ცოდვის მოკიდება“, როგორც დამოუკიდებელი მტკიცებუ-

⁵²⁷ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 482-483.

⁵²⁸ ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, II, თბ., 1948 წ., გვ. 132-133.

⁵²⁹ აღნიშნულთან დაკავშირებით იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგ. II, ნაკვ. II, ტფ., ტფილისი უნივერსიტეტის გამოცემა, 1929 წ., გვ. 496; ასევე იხ. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1984 წ., გვ. 111-115.

ლება, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ნათლად და გარკვევითაა მოხსენიებული (მე-6 და მე-14 მუხლები).⁵³⁰

როგორც წესი, „ცოდვის მოკიდებას“ იყენებდნენ მსუბუქ საქმეებზე, კერძოდ, დაახლოებით ერთი მარჩილის ღირებულების საქმეებზე. იგი ამ წესების დაცვით ტარდებოდა: „შენიმც ცოდვა მეორედ მოსვლას მემცა მაქვს და შენდა ნაცვლამდამც მე გავიკითხები, თუ მე ეგ მექნას!“ ეჭვმიტანილის მიერ აღნიშნული მოქმედების განხორციელების შედეგად ეჭვმიტანილი გამართლდებოდა და ყოველგვარ პასუხისმგებლობას აიცილებდა თავიდან. იგი გავრცელებული იყო როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში.⁵³¹

მოცემული საერო სამართლის ძეგლის მე-14 მუხლი გვაუწყებს: „ცოდვის მოკიდებისა ასრე: დიდი საქმე ცოდვით არ გარდანყდების, ერთის მარჩილისა ან ცოტა უფროსი, გინდა უმცროსი საქმე უნდა იყოს.

მაგრამე იქნების ასეთი კაცი, რომ იმისგან ცოდვის მოკიდება და სულზე შევარდნა ძროხაზედაც დაეჯერებოდეს.

და ცოდვის მოკიდება ასრე არის, რომე, ვისაც ამგვარი რამ შეეწამოს, იმ კაცმან ის შემწამებელი კაცი ზურგთ აიკიდოს და ასრე უნდა თქვას: «შენიმც ცოდვა მეორედ მოსვლას მემცა მაქვს და შენდა ნაცვლადამც მე განვიკითხები, თუ მე ეგ მექნას».“

თუ ამრიგად ეს შეიძლო, აღარავინ რან ემართლების; და თუ ვერ მოიკიდა, რასაც სწამობს, უნდა პასუხი გასცეს.⁵³²

ცნობილია, რომ „ცოდვის მოკიდების“ ნაირსახეობაა „ცოდვის ხელის ჩამორთმევა“. თუმცა იგი შესრულების წესის მიხედვით მტკიცებულების დამოუკიდებელ სახედ განიხილება. „ცოდვის ხელის ჩამორთმევა“, მსგავსად ვახტანგის სამართალში მოცემული „ცოდვის მოკიდებისა“, წვრილმან საქმეებზე გამოიყენებოდა. ვახტანგის სამართლის თანახმად, ცოდვის მოკიდებისას შეწამებული შემწამებელს ზურგზე იკიდებდა და იტყოდა: „შენიმცა ცოდვა მეორედ მოსვლას მემცა მაქვს და შენდა ნაცვლამდაც მე

⁵³⁰ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტი — „ცოდვის მოკიდება“ კრებულში: „ქართული ჩვეულებითი სამართალში, №2, თბ., „მეცნიერება“, 1990 წ., გვ. 5-6.

⁵³¹ დანერ. იხ. გ. დავითაშვილი, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., 2003 წ., გვ. 70-71, 83.

⁵³² იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 485.

განვიკითხები, თუ მე ეგ მექნას." სავარაუდოა, რომ მსგავსი სიტყვებით უნდა მიემართა შენამებულს შემწამებლისთვის „ცოდვის ხელის ჩამორთმევისასაც“, თუმცა ეს უნდა მომხდარიყო ხელის ჩამორთმევით.⁵³³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით, ცოდვის მოკიდებას, როგორც მტკიცებულებას, აშკარად ამჩნევია ქრისტიანული იდეოლოგიის გავლენა. აქვე საფიქრებელია, რომ იგი წარმართულ ხანაში წარმოიშვა.⁵³⁴

⁵³³ იხ. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, წ. II, თბ., 1981 წ., გვ. 56.

⁵³⁴ იხ. გ. ნადარეიშვილი, ქართული ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტი — „ცოდვის მოკიდება“, კრებულში: „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, №2, თბ., „მეცნიერება“, 1990 წ., გვ. 6.

თავი V

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ფრაგმენტების შესახებ

§ 13. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის რამდენიმე ნუსხის შესახებ

ვახტანგ VI-ის სჯულდების ნუსხები დაცულია ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმებში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების საცავებში (მარტო აქ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ასამდე ხელნაწერია დაცული), საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სამინისტროს სახელმწიფო ისტორიულ არქივში, გორისა და თელავის მუზეუმებში. ყველაზე სანდო ხელნაწერად მივიჩნიეთ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ყოფილი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდის S-3683 ხელნაწერი, რომელიც ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულია.⁵³⁵ ძეგლის ტექსტის სიზუსტისა და გარკვეულწილად ხარვეზებისა თუ დამატებების თვალსაზრისით ძირითადად გამოყოფენ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის ოთხ ნუსხას: 1) ხელნაწერთა ინსტიტუტის S – 3683 ნუსხას; 2) ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q – 575 ნუსხას; 3) ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის №201 ნუსხას; 4) ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q – 164 ნუსხას.⁵³⁶ ამდენად, საინტერესოა ამ ნუსხების აღწერილობა და შემდგომ მათი მიმართების გამოკვეთა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტებთან, რაც ამ ხელნაწერის კრიტიკული ტექსტის დადგენას შეუწყობს ხელს.

ა) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის №S-3683 ნუსხის შესახებ

№S-3683 ხელნაწერი შეიცავს 336 ფურცელს. მისი ზომაა 30X21; ხელნაწერი დაშლილია, აკლია ფურცლები 112-სა და 113-ს, 332-სა

⁵³⁵ ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, უძველესი ნუსხა, ტექსტი გამოსაცემად დაამზადა, ტერმინთა საძიებელი და გამოკვლევა დაურთო თ. ენუქიძემ (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1952 წ., გვ. 1.

⁵³⁶ დანვრ. ამ ოთხი ნუსხის შესახებ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 108-160.

და 333-ს, ასევე 334-სა და 335-ს შორის. ხელნაწერის ყოველი ფურცელი დალაქავებულია, მრავალი ფურცელი აღდგენილია; ტექსტი თეთრ სქელ ქაღალდზეა დაწერილი, აქვს ჭვირნიშანი: ფურცლის ერთ მხარეზე — სამი ერთიმეორეზე მომცრო ნახევარმთვარე, მეორე მხარეზე — სამყურა მცენარის გამოსახულება, რომელსაც აქეთ-იქით უზის ლათინური ასოები P და A /ამ ჭვირნიშნის მქონე ქაღალდები გვხვდება მე-17 საუკუნის მე-2 ნახევრიდან/. ნუსხა დაწერილია სხვადასხვა ხელით, მხედრულით. ტექსტში სიტყვათა განკვეთილობის ნიშნად გვხვდება ორწერტილი, ხოლო კანონთა მუხლების ბოლოს — ორწერტილი ხაზით (: —).⁵³⁷

(ვახტანგის ავტოგრაფად მიჩნეულია Q-884, S -171, S - 4500, Q - 877). (22ც — „წამალში გატანებისა, მდუღრისა და ამგვარებისა“, „მეძალუმეთათვის და სიგლის წართმევთათვის“ („და ისგლის წართმევითვის“ ვახტანგ VI-ის ხელითაა მიმატებული).⁵³⁸

ამასთან, ზოგიერთი მუხლის დასათაურება ვახტანგს თავისი ხელით მთლიანად შეუტანია საძიებლის სათანადო გრაფაში, შინაარსობრივად შესაფერის ადგილას. ესენია: 259-ე მუხლი („ყმამ თუ თავის ბატონს ან შეაგინოს, ან სცეს, ან დაჭრას, მისთვის ესეები თუ ამისათვის მოახდინოს, რომე თავის ცოლზე დაახელოს“), 219-ე მუხლი („სამოთხის მიცემისთვის სამარხი როგორ უნდა მიეცეს“) 239-ე მუხლი („დედაკაცს ფიცი არ და/ე/დება, არც გარეშე კაცი მოფიცრად შეეგდების“), 236-ე მუხლი („თავდებობა ასრე უნდა რომე სათავდებო კაცი თითვენ თავის ნებით მოვიდეს და დადგეს, ძალით არა ჯერ არს“) და ა. შ.⁵³⁹ ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა ხელნაწერებიდან სულ სამიოდე ხელნაწერი უნდა იყოს მე-18 საუკუნის I-ლი მეოთხედის ან ნახევრის. მათ შორის უძველესია „სიძველეთა მუზეუმის ხელნაწერი S-3683, რომელიც, ე. თაყაიშვილის აზრით, ვახტანგის დროინდელი უნდა იყოს, მას ხელთ ჰქონია და ზოგიერთი ადგილი, როგორიცაა მაგალითად, § 207-ე და § 262-ე, ასევე § 263-ე და § 270-ე, თითქოს

⁵³⁷ იხ. თ. ენუქიძე, დასახ. საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 5; დაახლოებით ანალოგიურად აღწერს ი. დოლიძე S-3683 ნუსხას გარკვეული დაზუსტებით: მაგალითად, ზომად ის მიუთითებს 30,3X21,3 სმ-ს. იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 127-131.

⁵³⁸ იხ. თ. ენუქიძე, დასახ. საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 9.

⁵³⁹ იქვე, გვ. 14-15.

თვით ვახტანგ მეფის ხელით იყოს ნაწერი.⁵⁴⁰

თვითონ „ვახტანგის სამართლის“ ტექსტს წიგნში 59 ფურცელი უკავია (ნუსხის მიხედვით). ფურცლების ნაკლულობის გამო აკლია დებულებები 225-ე მუხლიდან 237-ე მუხლის ჩათვლით და 259-ე მუხლის ბოლოდან 261-ე მუხლის დასაწყისის ჩათვლით, ვახტანგ VI-ის სამართლის 204-ე მუხლისა და ბოლოსიტყვაობის ჩათვლით. 205-ე მუხლიდან ტექსტში სამი სხვადასხვა ხელი ენაცვლება ერთმანეთს. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის და, საერთოდ, კრებული ტექსტის ძირითადი ხელი წყდება 204-ე მუხლზე, ხოლო მერე მოსდევს ბოლოსიტყვაობა, რაც აშკარად მიაჩნდება, რომ თავდაპირველად ვახტანგის სამართლის ტექსტი მთავრდებოდა 204-ე მუხლით და ბოლოსიტყვაობით. მუხლების თანდათანობით დამატება (ბოლოსიტყვაობის შემდგომ) სხვადასხვა პირის მიერ საძიებელზე და ტექსტის შიგნით ვახტანგის შენიშვნები ამ ხელნაწერის (საუბარია S-3683 ნუსხაზე) პირველობასა და ავტოგრაფობაზე მიუთითებს.⁵⁴¹

ეჭ. თაყაიშვილმა მოგვცა ამ ნუსხის პირველი ზუსტი მეცნიერული აღწერილობა. აქ, მისი მტკიცებით, ეს ნუსხა ვახტანგის ხელთ ნამყოფი და ნარედაქციევი ნუსხაა. სწორედ ამ ნუსხა-დედნიდანაა ნაწარმოები კრებული შემდგომი გვიანდელი ნუსხები.⁵⁴² ამასთან, პროფ. მ. კეკელიას აზრით, S-3683 ნუსხის მიხედვით, „მთელი სამართლის წიგნი — I-270 მუხლის ჩათვლით კანონმდებელი მეფის სიცოცხლეშივე და რაც მთავარია 1710 წლამდეა შედგენილი.“⁵⁴³ თუმცა, როგორც ი. დოლიძე აღნიშნავს, „თუ სამართლის წიგნის ბოლო (264-270) მუხლები იმთავითვე შეტანილი იყო S-3683 ნუსხაში, მაშინ Q-575 ნუსხის გადამწერმა (1710 წ.) რატომ გამოტოვა და არ შეიტანა ისინი თავის ხელნაწერში?“ ამის გამო მ. კეკელიას აზრი არადამაჯერებლად გამოიყურება.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., „მეცნიერება“, 1982 წ., გვ. 115.

⁵⁴¹ იხ. თ. ენუქიძე, დასახ. საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 32-33, 35-36.

⁵⁴² სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 131.

⁵⁴³ მ. კეკელია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 204-ე მუხლის შემდგომი მუხლების თავდაპირველობის შესახებ („ივ. ჯავახიშვილი,“ კრებული, 1977, გვ. 187). აღნიშნული აზრი მოჰყავს ასევე ი. დოლიძესაც. იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 131.

⁵⁴⁴ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 131.

ბ) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის Q – 575 ნუსხა

Q – 575 ნუსხაში ქალაქის თითოეული ფურცლის ზომაა 28,5X19,5 სმ, რესტავრირებული და ახლად აკინძულია 1978 წლის იანვარში, ჩასმულია მუყაოს ყდაში. ეს ხელნაწერი არა თუ გადანერილია ვახტანგ ბატონიშვილის გამგებლობის დროს, უფრო ზუსტად 1710 წელს, არამედ თვით ვახტანგის ხელით ნარე-დაქციევი ნუსხაა. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის აღნიშნული ნუსხა შედგებოდა 255 ფურცლისაგან, თუმცა დღეს-დღეობით მას სამი ფურცელი აკლია (ანუ ამჟამად 252 ფურცელია). აქედან 213r-252V უკავია სამართალს ბატონიშვილის ვახტანგისა, 1r-37V კრებულის ზანდუქს, 39r-40V — კრებულის შესავალს, 41r-49V მოსეს სამართალს და ა. შ.⁵⁴⁵ Q – 575 ნუსხა გამოიყენებოდა იმერეთის სამეფო კარზე და მოიცავს 263 მუხლს. ტექსტი შესრულებულია ლამაზი მხედრულით, მისი ძირითადი ნაწილი, სავარაუდოდ, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელ ქრ. შარაშიძის აზრით, სოლომონ მაღალაძის მიერაა დაწერილი. აღნიშნული ცალკეული ასოების შედარებამ დაადასტურა. თუმცა კრებულს წინ უძღვის ძირითადი ხელისგან განსხვავებული ხელით ნაწერი საძიებლები. საძიებლის ტექსტის ბოლოს მიწერილია „ქკს“, „ტჟჟ“. ქალაქდები, რომლებიც საძიებლებს შეიცავს, XVII-XVIII საუკუნეებისაა, ხოლო ქალაქდები, რომლებზედაც სამართლის ტექსტი გვხვდება, ჭვირნიშანი არა აქვს.⁵⁴⁶

განკვეთილობის ნიშნად გვხვდება ყოველი სიტყვის შემდეგ ორწერტილი (:), კანონთა მუხლის ბოლოს ორწერტილი ხაზით (:—). Q – 575 ნუსხის გადამწერს წინ უდევს S – 3683 ნუსხის ხელნაწერი (მას „დედანსაც“ უწოდებენ). ამასთან, მხოლოდ Q – 575 ნუსხაშია ვახტანგის სამართლის 168-ე მუხლის ბოლო აბზაცი დაცული. S – 3683 ნუსხის ხელნაწერში მე-7, 74-ე და 76-ე მუხლების ბოლო ნაწილები მიწერილია ვახტანგის ხელით, რაც Q – 575 ნუსხაში არ გვხვდება. ეს მინაწერები S – 3683 ნუსხაში გაკეთებულია – 575 ნუსხის გადამწერის შემდეგ. Q – 575 ნუსხა მთავრდება სიგ (263-ე) მუხლით. Q – 575 ნუსხამ შემოგვინახა 225-237 და 259-261

⁵⁴⁵ იქვე, გვ. 132-133.

⁵⁴⁶ იხ. თ. ენუქიძე, მასალები ვახტანგ VI სამართლის წიგნის გავრცელების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, №1, 1959 წ., გვ. 207.

მუხლები, რომლებიც S – 3683 ნუსხაში არ გვხვდება, ვინაიდან გარკვეული ფურცლები დაიკარგა. ამასთან, Q – 575 ნუსხით გასწორებულია S – 3683 ნუსხაში არსებული ხარვეზები. Q – 575 ნუსხა კი გადაწერილია 1710 წელს. აქვე უნდა ითქვას, რომ Q – 575 ნუსხას აქვს დიდი მნიშვნელობა სხვა ნუსხებთან შედარებით და არის ერთ-ერთი უძველესი ვახტანგის ნარედაქციური ნუსხა. ამავე დროს, ის, რომ, თ. *ენუქიძის* აზრით, Q – 575 ნუსხის „ზუსტი პირი“, „აბსოლუტურად იდენტური ცალი“ არის H _ 1659 ნუსხა და H _ 1659 ნუსხის დედანი - Q – 575 ნუსხა, არასწორია, ვინაიდან H _ 1659 ნუსხაში აშკარად ჩანს ხარვეზები, რომლებიც Q – 575 ნუსხაში არ მოიპოვება. მიუხედავად იმისა, რომ თ. *ენუქიძე* არ იზიარებს ამ შეხედულებას, ამ ნუსხებიდან რამდენიმე ტაეპის მოხმობაც კმარა ჩვენი მოსაზრების დასადასტურებლად: „თუ შუას თავადით აფიცონ, ორმოცი შეუგდონ და ოცი იშოვნოს, და მით იფიცოს. და თუ უმცროსის თავადით აფიცონ, ას ოცი შეუგდონ და სამოცით შეჰფიცოს“ (მუხ. 37, Q – 575 ნუსხა). H _ 1659 ნუსხის 37-ე მუხლის თანახმად, „თუ შუას თავადით აფიცონ, ას ოცი შეუგდონ და სამოცით შეაფიცოს.“ ან „საყრდრის გამტეხისა, ჯვარისა და ხატის დამტურევისა“ /155-ე მუხლი, Q – 575 ნუსხა/, ხოლო H _ 1659 ნუსხის 155-ე მუხლში აღნიშნულია: „საყდრის გამტეხისა და ხატის დამტურევისა.“ ამდენად, ზემომოყვანილ ფრაგმენტებში გადამწერის მიერ გამოტოვებულია გარკვეული სიტყვები ან ფრაზები⁵⁴⁷, რომლებიც Q – 575 ნუსხაში დაცული იყო.

გ) ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის №201 ხელნაწერის შესახებ

№201 ხელნაწერი დაცულია ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. ქალაქის ზომაა 32X22,5სმ. მუყაოს ტყავგადაკრული, მოტივფრული ყდაა. ზემო და ქვემო ყდები მომძვრალია, ხოლო ფურცლები დაშლილია. კრებული შეიცავს 518 გვერდს. 201 ხელნაწერი შედგება 516.(*ენუქიძის რედაქტა*) ფურ-

⁵⁴⁷ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 134-138.

ცლისაგან; ქალაღდის ზომაა 32X22,5; ქალაღდი ტყავგადაკრული მუყაოს ტვიფრული ხის ყდით, დაშლილი, ქვედა ყდა გატეხილია. 429r-518r უკავია სამართალს ბატონიშვილის ვახტანგისა, 1r-39r კრებულის ზანდუკს, 41r-43r — კრებულის შესავალს, 43r-55r მოსეს სამართალს და ა. შ.⁵⁴⁸

ხელნაწერი გადაუნერია დეკანოზ გარსევანის შვილის — მღვდელ-დეკანოზ იოანეს 1746 წელს. ამასთან, კრებულის ზანდუკს წინ ერთვის დაუნერელი 27 ფურცელი ლურჯი ქალაღდი, რომლის ჭვირნიშანია „1806“. ამ წუსხის გადარჩენა უკავშირდება დ. ბაქრაღის სახელს. სწორედ დავით ბაქრაღემ შესწრია ეს წუსხა ქუთაისის ეთნოგრაფიულ საზოგადოებას 1917 წლის 18 ივნისს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ წუსხის გარკვეული ფურცლები (ზანდუკის მე-2, მე-3, მე-4 და მე-5 ფურცლები) დაზიანებულია, კიდეები ჩამოცრეცილია, ხოლო მათზე მიწერილი ტექსტი აქა-იქ ნაკლებია ან დაზიანებული.⁵⁴⁹

(ქუთაისის) №201 ხელნაწერის ვახტანგ VI-ის სჯულდება 267 მუხლისგან შედგება. ამ წუსხაში 185-ე და 237-ე მუხლები გამოტოვებულია. ამასთან, მხოლოდ ქუთაისის №201 ხელნაწერშია დაცული 149-ე, 178-ე და 195-ე მუხლების ტექსტები, რომლებიც S _ 3683-ისა და Q _ 575-ის უძველეს წუსხებს აკლიათ. ასევე №201 ხელნაწერში შემონახულია 225-236-ე და 259-261-ე მუხლები, რომლებიც S _ 3683 წუსხაში არ გვხვდება დაკარგვის გამო. ამავე დროს, №201 ხელნაწერში, განსხვავებით S _ 3683 წუსხისა, განკვეთილობის ნიშნად ყოველი სიტყვის შემდეგ გამოყენებულია წერტილი (.), ხოლო წინადადებისა და კანონთა მუხლების ბოლოს — ორწერტილი ხაზით (: —). №201 წუსხაში მთელ კრებულს აქვს საერთო პაგინაცია, თანაც ქვემო აშიაზე, წუსხა-ხუცური ასოცირებით.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸ იქვე გვ. 138; ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, უძველესი წუსხა, ტექსტი გამო-საცემად დაამზადა, ტერმინთა საძიებელი და გამოკვლევა დაურთო თ. *ენუქიძე* (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1952 წ., 41.

⁵⁴⁹ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 139-141; სამართლის წიგნში მუხლებში ხარვეზების შესახებ იხ. მ. *კეკელია*, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ზოგიერთი დაკარგული მუხლის აღდგენისთვის, თბილისის უნივერსიტეტის შორმეხში, ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია (რედ. გ. *კილურაძე*), თბ., 1977 წ., გვ. 145-150.

⁵⁵⁰ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 142.

დ) მოკლედ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის Q — 164 ნუსხის შესახებ

Q — 164 ხელნაწერის ნუსხა შედგება 44 ფურცლისაგან, ქალაქის ზომაა 31X21, 5 სმ. ამ ნუსხის ქალაქის ჭვირნიშანი ისეთივეა, როგორც S — 3683 ნუსხისა: ემბლემატურ ნაწილში — სამი ნახევარმთვარე, ხოლო ლიტერულ ნაწილში სამყურას გამო-სახულებათ ლათინური ასოებით P და A. მართალია, ეს იტალიური ქალაქი მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში შემოვიდა, მაგრამ ვახტანგის დროსაც გამოიყენებოდა. ამასთან, Q — 164 ნუსხის სამართლის წიგნის ტექსტი ნაკლულია და წყდება 202-ე მუხლზე, ამ მუხლის დამთავრებას აკლია ორი სტრიქონი. ტექსტი მუხლებად არაა დაყოფილი. განკვეთილობის ნიშნად გვხვდება წერტილი, ალაგ-ალაგ — წერტილი ან მძიმე. ასევე წინადადების ბოლოს განკვეთილობის ნიშნად გამოიყენება ორწერტილი ვერტიკალური ან ჰორიზონტალური ხაზით (: I ან : -). ტექსტი შესრულებულია სუფთად, ლამაზი ხელით. ხელნაწერს აკლია 43-ე და 44-ე მუხლებს შორის არსებული ფურცლები, რომლებიც 195—199 მუხლებსა და მე-200 მუხლის დასაწყის ტექსტს შეიცავდა. ამასთან, Q — 164 ნუსხა ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ნუსხაა, რომლიდანაც ეს კანონები გადაწერილია S — 3683 და Q — 575 ხელნაწერის ნუსხებში. ასევე საგულისხმოა, რომ Q — 575 ნუსხის გადამწერი, Q — 164 ნუსხის მიხედვით, ავსებს იმ ხარვეზებს, რომლებიც გადამწერმა დაუშვა S — 3683 ნუსხაში. ამიტომ ვახტანგის სჯულებების Q — 164 ხელნაწერი პირველწყაროს მნიშვნელობით სარგებლობს ვახტანგის სამართლის წიგნის მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტის დადგენისთვის.⁵⁵¹

ე) მოკლედ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სხვა ნუსხების შესახებ

H — 1659 ნომრით დაცული ხელნაწერი (C — ლიტერით) შედგება 239 ფურცლისაგან. ზომაა 30X22,5; ქალაქი ტყავადა-

⁵⁵¹ იქვე, გვ. 146-147.

კრული ტვიფრული ხის ყდისაა; დაწერილია მხედრულით.⁵⁵² ის XIX საუკუნის 1-ლ ნახევარს ეკუთვნის და გადაწერა მღვდელმა პეტრე ქუთათელაძემ დავით კაციას ძე წულუკიძის ბრძანებით. ამასთან, წულუკიძეების გვარი ახლოს იყო კახეთის სამეფო კართან. რაც შეეხება თვით ამ ნუსხას, ის Q – 575 ნუსხის ხელნაწერის პირია.⁵⁵³

ამასთან, H — 878 ნუსხის ხელნაწერი შედგება 76 ფურცლისაგან. ზომაა 22X18; მოლურჯო ქალაღდი; უყდო; თავ-ბოლონაკლული; დაზიანებული (კიდეები პირველ ორსა და უკანასკნელ ფურცლებს შემოჭმული აქვს); მხედრული (სათაურები სინგურით); XIX ს. (ჭვრიანი 1813 წ.); შემონირულია მასწავლებელ სერგო ღამბაშისაგან. შენიშვნა: თან ერთვის „საძიებელი წიგნისა ამის სასამართლოსი“ (ნაკლულია, წყდება რით (ანუ 199-ე) მუხლზე, 73r-76v).⁵⁵⁴

საყურადღებოა ასევე H — 1108 ფონდის ხელნაწერი. იგი მოიცავს 95 ფურცელს; ზომა 22X16,5; ქალაღდი (ჭვრიანი 1821); მუყაოს ყდა; ყუაგაცვეთილი; მხედრული; 1823 წ. (85r); 1-9; 85-95 ფ. დაუნერელი; თავკაზმულობა 10რ. შემონირა არჩილ ჩხიკვაძემ 1914 წ. შენიშვნა: 1) „სამართლის წიგნის“ წინამდებარე ტექსტი შეიცავს სო (270) მუხლს; 2. ტექსტს თან ერთვის „ზანდუკი წიგნისა ამისი ესე არის...“⁵⁵⁵ ამდენად, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია რამდენიმე ფრაგმენტი ამ ნუსხიდანაც შევადართო ჩვენს ხელთ არსებულ უცნობ ხელნაწერს, ვინაიდან დროის მიხედვით H _ 878 ნუსხა უფრო ახლოს დგას საკვლევ ხელნაწერთან.

⁵⁵² ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, უძველესი ნუსხა, ტექსტი გამოსაცემად დამზადა, ტერმინთა საძიებელი და გამოკვლევა დაურთო თ. ენუქიძემ (საქანდიტო დისერტაცია, თბ., 1952 წ., 47

⁵⁵³ იხ. თ. ენუქიძე, მასალები ვახტანგ VI სამართლის წიგნის გავრცელების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, №1, 1959 წ., გვ. 209.

⁵⁵⁴ იხ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H) კოლექცია, ტ. II, შედგენილი და დასაბუთდად დამზადებული ლ. ქუთათელაძის მიერ ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., საქ. სსრ. მეც. აკად. გამომც., 1951 წ., გვ. 250

⁵⁵⁵ იხ. ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H) კოლექცია, კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით, ტ. III, შედგენილი და დასაბუთდად დამზადებული ქ. შარაშიძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., საქ. სსრ. მეც. აკად. გამომც., 1943 წ., გვ. 97-98

დროის მიხედვით მნიშვნელოვანია აგრეთვე S _ 1459, ნუსხის ხელნაწერიც, რომელიც აერთიანებს 12 ფურცელს; ზომა - 21,1X17,3, ქალაღი; უყდო, დაშლილი, ნაკლული; მხედრული; 1825 წ. — ჭვირნიშანი (ფ. 3); [XIX ს.] დაუნერელია 8-12 ფურცელი.⁵⁵⁶

ასევე აღნიშვნის ღირსია S _ 5035 ნუსხის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერი, რომელიც მოიცავს 60 ფურცელს; ზომა 16,5X21,5; ქალაღი (ნაწილი თეთრი, ნაწილი ცისფერი), უყდო, დაშლილი; მხედრული, შავი მელანი; სატაურებისათვის სინგური; [XIX ს.]; ცისფერი ქალაღის ჭვირნიშანი 1809 წ. (60 ფ.); დაუნერელია 54-ე ფურცელი.⁵⁵⁷

§14. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ფრაგმენტების მოკლე აღწერილობა

თბილისში, ცნობილი პედაგოგის, სიმონ გოგიჩაიშვილის მდიდარ ბიბლიოთეკაში იყო დაცული ვახტანგ VI-ის ხელნაწერი „სამართლის წიგნის“ ფრაგმენტები. იგი შემთხვევით ჩავარდნია მას ხელში. ერთხელ, ქუჩაში მიმავალს შეუნიშნავს, რომ მზესუმზირის გამყიდველი ქალი ბავშვს ამ ხელნაწერის ფურცლებში უხვევდა მზესუმზირას. დაინტერესებული მისულა გამყიდველთან და უთხოვია, ეჩვენებინა მისთვის უკვე დაშლილი ხელნაწერი წიგნი და როცა უნახავს, რომ ხელთ უკავია ვახტანგ VI-ის „სამართლის წიგნის“ ხელნაწერი, უთხოვია ქალისთვის, იგი მისთვის დაეთმო. გამყიდველს მოუთხოვია სანაცვლოდ გაზეთები მზესუმზირის შესახებ ვედად. ბატონ სიმონს მისთვის გადაუცია ორმოცდაათი გაზეთის ფასი. გახარებულს, რომ გადაარჩინა გაქრობას დიდებული ძეგლი, წამოუღია იგი და შეუნახავს თავის ბიბლიოთეკაში. ჩემთვის საჭირო წიგნების ძებნის დროს წავაწყდი ზემოაღნიშნულ ხელნაწერს.

⁵⁵⁶ იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, ტ. II, შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული: ა. ბაქრაძის, თ. ბრეგაძის, ე. მეტრეველისა და მზ. შანიძის მიერ ე. მეტრეველის რედაქციით, საქართველოს თბ., სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1961 წ., გვ. 211

⁵⁵⁷ იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, ტ. VII, შეადგენეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიაშ, ლ. ქაჯაიაშ, ლ. ქუთათელაძემ და ც. ჭანკიევმა ელ. მეტრეველის რედაქციით, თბ., „მეცნიერება“, 1973 წ., გვ. 211

ნახსენები „სამართლის წიგნის“ ხელნაწერი კრებულიდან გადარჩენილია ოცდათოთხმეტი ფურცელი, დაუნომრავი, ზომით 36X20,5 სმ-ზე. იგი დაწერილია ცისფერ სქელ გერბიან ფურცლებზე მხედრული ანბანით, კალიგრაფიულად, შავი მელნით (ნაწილი ოდნავ ღია ფერის მელნით). ჩემი ყურადღება მიიპყრო ცისფერმა სქელმა გერბიანმა ქაღალდმა. მოცემულ ქაღალდებს თუ მზის სინათლეზე გავატარებთ, მახვილი თვალი შენიშნავს ჭვირნიშანს, ასევე გარკვეულ ასოებს (მაგალითად, ჩანს რუსული ასო „М“, რომელიც ფურცლის კიდეში შუა ადგილას არის გამოსახული). ხელნაწერი გახუნებულია და ეტყობა, რომ ძველთაძველი ფრაგმენტებია. ხელნაწერი მრავალ საყურადღებო დეტალს შეიცავს. მასში მძიმის ადგილას ზოგჯერ წერტილია გამოყენებული, აბზაცის ბოლოს — ორწერტილი. აღნიშნულთან დაკავშირებით საგულისხმოა, რომ XV-XVIII საუკუნეების ძეგლებში განკვეთილობის ნიშნის ხმარება უფრო ხშირია. გვიანდელი საუკუნეების (XV—XVIII) ხელნაწერების მიხედვით, სიტყვები ცალ-ცალკე იწერებოდა, ხოლო განკვეთილობის ნიშანი ყოველ სიტყვასთან გვხვდება.⁵⁵⁸ საკვლევ ხელნაწერშიც თითქმის ყოველ სიტყვასთან გამოიყენება განკვეთილობის ნიშანი წერტილი, იშვიათად მძიმე, ხოლო მუხლის ბოლოს — ორწერტილი ხაზით (:—). საკვლევი ფრაგმენტების ტექსტში ხშირად ვხვდებით დღეისთვის ხმარებიდან ამოღებულ ასოს „ჟ“, თუმცა ყოველთვის არა. ხელნაწერში იშვიათად გამოიყენება ასონიშანი „წ“. აგრეთვე, რიცხვების გამოსახვისას გვხვდება „წ“. თვით ეს ასონიშნები ამოიღეს მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში. საქმე ისაა, რომ ილია ჭავჭავაძემ პუბლიცისტურ წერილში „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავისთვის კოზლოვითგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“ სრულიად ბუნებრივად დასვა საკითხი ქართული წერითი მეტყველებისთვის უკვე უფუნქციო ასონიშნების (მათ შორის ასონიშნები — ჯ, კ, ე...) უკუგდების შესახებ.⁵⁵⁹

⁵⁵⁸ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, „პალეოგრაფიული ძიებანი“, I ნაწ., თბ., „მეცნიერება“, 1965 წ., გვ. 44.

⁵⁵⁹ იხ. ილია ჭავჭავაძე და საგრამატიკო პაექრობა (1886-1946 წწ.), კრებული გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ბიბლიოგრაფია დაურთეს ნ. კოტინოვმა და ლ. მეფარიშვილმა, თბ., „მეცნიერება“, 1992 წ., გვ. 5-6; შემდგ. ეთ. გელაშვილი, ილია ჭავჭავაძე ენის შესახებ, თბ., „ცოდნა“, 1960 წ., გვ. 44-48.

თვით წერილი „ცისკრის“ ფურცლებში გამოქვეყნდა 1861 წელს.⁵⁶⁰ აღნიშნული ასოების ამოღება „თერგდალეულთა“ („სამოციანელთა“) სამოღვაწეო ასპარაზებზე მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში გამოსვლას ემთხვევა.⁵⁶¹ ამდენად, ამ პერიოდში უკვე არ გვხვდება ეს ძველი ასონიშნები. თუმცა ვახტანგ VI-ის სამართლის ხელნაწერის უცნობ ფრაგმენტებში ხმარებიდან ამოღებული ასონიშნების ნაწილი („კ“) სხვებთან შედარებით ხშირად გამოიყენება, ასევე იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ასონიშანი „ვ“. ამდენად, თუ ეს ასონიშნები მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში არ უნდა გამოიყენებოდეს და ვახტანგის სჯულების უცნობ ხელნაწერში მათი ნაწილი აქა-იქ მაინც გვხვდება, დასკვნა ისაა, რომ ვახტანგ მეფის უცნობი ფრაგმენტების შექმნის თარიღი მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევარს არ უნდა გასცდეს. თუმცა ასევე აღნიშნული საჭიროებს დათარიღების თვალსაზრისით დაზუსტებას, რაზეც ხელნაწერის ჭვირნიშნების კვლევაც დაგვეხმარება.⁵⁶²

საერთოდ, რიცხვები გამოხატულია ასოებით. ხელნაწერის გვერდებზე მუხლები მითითებული ასე: „კთ, ლა, მბ, პთ, უ“ და ა. შ.

ხელნაწერს დართული აქვს სარჩევი, რომლიდანაც გადარჩენილია მხოლოდ სამი ფურცელი. ამ ფურცლებზე ასოებით მითითებულია მუხლები და გვერდით მიწერილია, თუ რას ეხება ისინი. მაგალითად:

„სკზ. ანდერძისთვის.

სკთ. თავდებობისთვის.

რლთ. ვალი რომე ემართოს.

რმ. ქალაქში მოფიცარისთვის“ და ა. შ.

სარჩევის შემორჩენილ სამ ფურცელზე წარწერების უმრავლესობა გახუნებულია და არ იკითხება.

ხელნაწერს აკლია როგორც დასაწყისი, ისე ბოლო გვერდები. შემორჩენილია ტექსტის ოცდაათოთხმეტი ფურცელი (68 გვერდი).⁵⁶³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის ფრაგ-

⁵⁶⁰ იხ. დ. გამეზარდაშვილი, ილია ჭავჭავაძე – დიდი ქართველი სამოციანელი, თბ., თბილისის უნივ. გამომც., 1989, გვ. 44, 56.

⁵⁶¹ იქვე, გვ. 36; ვ. დონაძე, ქართველი სამოციანელები ახალი ისტორიის პრობლემათა შესახებ, თბ., „საბჭოთა სამართალი“, 1970 წ., გვ. 3-12.

⁵⁶² იხ. უცნობი ხელნაწერის ჭვირნიშნების თაობაზე ჩატარებული კვლევა.

⁵⁶³ იხ. მ. ბიჭია, ჩემი მოულოდნელი აღმოჩენა, თსუ ზუგდიდის ფილიალის გაზეთში „ორიონი“, დეკემბ. 2002 წ., გვ. 2

მენტები (შემდგომში — „ხელნაწერი“ ან „ფრაგმენტები“) იწყება (ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 23-ე მუხლის შესატყვისი) 23-ე მუხლის მე-4 აბზაცის შუა ტექსტით „... დამცრობილია. გაყრილია და მისი სიმდიდრე თვითანვე დაუჩაგრავს, იმ განაჩენებით. ან იმას სისხლი როგორ აეღების. დაან მიეცემის როგორ შეიძლება. ვინმე. რაც ახლა სისხლი გაგვიჩენია. ვეჭობ ესეც კმარ იყოს. ესები მოსამართლეთ კარგათ. გაშინჯეთ. და გამიძიეთ როგორც კაცი მამულით კაცობით. ბატონის სამსახურით ციხით მონასტრით. დაუფროსის კაცის მოყვრად მოკიდებით ამაღლდების სისხლი გაუდიდდების, ისრე გაყრით მამულის მოკლებით სისხლი მოაკლდების: —“⁵⁶⁴.

§ 15. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის კრიტიკული ტექსტისა და შედგენის თარიღის დადგენისთვის

15.1 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ფრაგმენტების შინაარსი და სხვა ნუსხები

როგორც აღინიშნა, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის ფრაგმენტები იწყება (ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 23-ე მუხლის შესატყვისი) 23-ე მუხლის მე-4 აბზაცის შუა ტექსტით „... დამცრობილია. გაყრილია და მისი სიმდიდრე თვითანვე დაუჩაგრავს, იმ განაჩენებით. ან იმას სისხლი როგორ აეღების. დაან მიეცემის როგორ შეიძლება. ვინმე. რაც ახლა სისხლი გაგვიჩენია. ვეჭობ ესეც კმარ იყოს. ესები მოსამართლეთ კარგათ. გაშინჯეთ. და გამიძიეთ როგორც კაცი მამულით კაცობით. ბატონის სამსახურით ციხით მონასტრით. დაუფროსის კაცის მოყვრად მოკიდებით ამაღლდების სისხლი გაუდიდდების, ისრე გაყრით მამულის მოკლებით სისხლი მოაკლდების: —“⁵⁶⁵ ი. დოლიძის მიერ გამოცემული ტექსტის მიხედვით, 23-ე მუხლის მეოთხე აბზაცი იწყება ასე: „ახლა მაშინდელზე ქართველს ბატონსაც ბევრი ადგილი აკლია და მისი თავადაც მამულზე დამცრობილა,

⁵⁶⁴ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁵⁶⁵ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

გაყრდილა და მისი სიდიდე თვითანვე დაუზღავრავს. იმ განაჩენით ან იმას სისხლი როგორც აელეების დაან მცემას როგორ შეიძლებს ვინმე.

რაც ახლა სისხლები გაგვიჩენია, ვეჭობ, ესეც კმარ იყოს. ეს-გები მოსამართლეთ კარგად გასინჯეთ და გამოიძიეთ; როგორც კაცი მამულით, კაცობით, ბატონის სამსახურით, ციხითა, მონ-ასტრით და უფროსის კაცის მოყუსად მოკიდებით ამაღლდების [და] სისხლი გაუდიდდების, ისრე გაყრითა დაამამულის მოკლებით სისხლიც მოაკლდების.⁵⁶⁶ ეს მუხლი „კგ“-დ⁵⁶⁷ უნდა ფიქსირებუ-ლიყო ხელნაწერში, მაგრამ ვინაიდან მუხლის დასაწყისი არ მოგვე-პოვება და ტექსტი შუიდან იწყება, შესაბამისად, ფრაგმენტების კიდეშიც არ გვხვდება აღნიშვნა „კგ.“

აქედან აშკარაა, რომ ხელნაწერს აკლია დასაწყისში დაახლოე-ბით 22 მუხლი შესავლითურთ. ამასთან, ფრაგმენტებში აბზაცი არაა გამოყენებული და წინადადებები ერთმანეთის გვერდითაა მიწერილი. ასევე, ხელნაწერისა და ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგ-ნის ი. დოლიძისეულ რედაქციის სიტყვასიტყვითი შედარებისას ირკვევა, რომ ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგის სამართ-ლის ტექსტში სიტყვები უფრო დახვეწილია და სასვენი ნიშნებიც შედარებით სწორადაა დასმული. ამდენად, იკვეთება, რომ ხელ-ნაწერი გაცილებით უფრო ძველია, ვიდრე ი. დოლიძისეული რე-დაქციის ტექსტი.

ამასთან, ი. დოლიძე საუბრობს რა 1955 წლის გამოცემაზე, გამოკვეთს, რომ გამომცემელმა თითქმის უკრიტიკოდ მიიღო S_3683 ნუსხის ტექსტი და უყურადღებოდ დაუტოვებია ხარვე-ზები, რომლებიც გვხვდება ამ ხელნაწერში. აღნიშნულის საილუს-ტრაციოდ მოჰყავს რამდენიმე მაგალითი. ამდენად, აუცილე-ბელია ამ მუხლში არსებული ხარვეზი განვიხილოთ, ვინაიდან ზემოთ ფრაგმენტების 23-ე მუხლზე იყო საუბარი: S_3683 ნუსხაში მითითებული არაა „და გამოიძიეთ“, რის გამოც ეს შეცდომა 1955 წლის გამოცემაშიც მეორდება. თუმცა Q-575 ნუსხაში აღნიშნუ-ლია „გასინჯვა“ და „გამოიძიება“, რომლებიც სინონიმები არაა;

⁵⁶⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 487.

⁵⁶⁷ „კგ“ უტოლდება 23-ე მუხლს, ვინაიდან „კ“=20-ს და „გ“=3-ს. შესაბამისად, „კ“-ს+„გ“=23-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალავა, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

პირველი შემონმებას აღნიშნავს, მეორე უფრო ღრმა, სპეციალური იურიდიული ტერმინია, რომელიც საქმის საფუძვლიან გამოკვლევას გულისხმობს. ამ მოსაზრებათა გამო მისი შენარჩუნება ტექსტში აუცილებელია.⁵⁶⁸ უნდა ითქვას, რომ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 23-ე მუხლი სიტყვას „გამოძიება“ შეიცავს, გამოუკვლეველი ხელნაწერის 23-ე მუხლშიც გვხვდება „გამოძიება.“ აქედან გამომდინარე, უცნობი ფრაგმენტები ამავე კუთხით ახლოს დგას Q-575 ნუსხასთან.

ამავე დროს, ხელნაწერის 23-ე მუხლში ფიქსირდება სიტყვა „განაჩენები“, რომელიც ასევე გვხვდება 1955 წლის გამოცემაში, ხოლო №201 ნუსხაში (ან კიდევ Q-164 ნუსხაში) აღნიშნულია „განაჩენი.“⁵⁶⁹ მოცემული ამტკიცებს იმას, რომ გამოუკვლეველი ფრაგმენტები ახლოს არაა №201 და Q - 164 ნუსხებთან.

H _1108 ფონდის მიხედვით, ვახტანგის სამართლის 23-ე მუხლში მითითებულია: „...დამცრობილია გაყრილა და მისი სიდიდე თვითონვე დუჩაგრავს იმ განაჩენით ან იმას სისხლი როგორ აელეზის და ან მიცემას როგორ შეიძლებს ჳნმე, რაც ახლა სისხლები გაგჳენია, ვეჭობ ესეც კმარიყოს, ესეები მოსამართლეთ კარგათ გასინჯეთ როგორც კაცი მამულით კაცობით ბატონის სამსახურით ციხით მონასტრით, და უფროსის კაცის მოყვსად მოკიდებით. ამაღლდების სისხლი გაუდიდდების, ასე გაყრითადა მამულის მოკლებით სისხლიც მოაკლდების“.⁵⁷⁰ მაშასადამე, ამ ნუსხაში დასახელებული შეცდომა არაა გასწორებული.

არც S_1459 ფონდი ასწორებს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კგ“ (ე. ი. 23-ე) მუხლში ფიქსირებულ შეცდომას და იკითხება: „ან იმას სისხლი როგორც აელეზის, და ან მიცემას, როგორ შეიძლებს ჳნმე, რაც ახლა სისხები, გაგჳენია, ვეჭობ ესეც კმარიყოს ესეები მოსამართლეთ კარგად გასინჯეთ, როგორც კაცი მამულით კაცობით ბატონის სამსახურით.“⁵⁷¹

⁵⁶⁸ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 87, 89; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 183-184.

⁵⁶⁹ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 144, 149.

⁵⁷⁰ H _1108 ფონდის ვახტანგის სამართლის 23-ე მუხლი.

⁵⁷¹ S-1459 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კგ“ მუხლი

S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კგ“ (ე. ი. 23-ე) მუხლიც იმეორებს დასახელებულ შეცდომას: „... მას სისხლი როგორ აელევის დაან მიცემას როგორ შეიძლებს ვინმე რაც ახლა სისხლები გაგვიჩენია ვეჭობ ესეც კმარ იყოს ესეები მოსამართლეთ კარგათ გასინჯეთ. როგორც კაცი მამულით კაცობით ბატონის სამსახურით ციხით მონასტრით დაუფროსის კაცის მოყუსად მოკიდებით ამალღდების სისხლი დაგაუდიდების ისრე გვართთა დამამულის მოკლებით სისხლიც მოაკლების.“⁵⁷²

აქ განკვეთილობის ნიშანი თითქმის არ გვხვდება სიტყვებს შორის, თუმცა აქა-იქ მოიძებნება მძიმე ან ორწერტილი ხაზით (:—), მუხლის ბოლოს კი — ორწერტილი ხაზით (—). მკვეთრად ინდივიდუალურია წერის მანერაც და განსხვავდება სხვა ხელნაწერებისაგან.

საკვლევ ფრაგმენტებში შემდეგ მოდის დაშორებული ფორმით „კდ“ ანუ 24-ე⁵⁷³ მუხლი: „ერთი ესე-უნყოფეს მოსამართლემ. რომ რა დიდი საქმე დადიდრფანს კაცშიდ, სიკუდილი დარაგინდ რა სისხლი მოხდეს ერთი მჟორეს მოყვრობით მოხმარებას, მეფე და კათალიკოზი ნუ აქნევიანებს ნურც ერთსა, მეორის რბევას დაანყებინებს. დანურც არავინ მოინდომებს, თორემ მიმშველებელისა დაასაბიისა და მარბიელის კაცისა დაგვიწერია ისრე გაივლის, დაარც შერჩების რა იმგვარი, საქმე ქვეყანაშიდ მოხდეს. ასე უნდა მათ შუა ჯელმნიფემ კაცი დაუყენოს ერთმანეთზედ აღარ მიუშვან კიდევ სიკუდილი დაღის სანყენი:— საქმე არ იქმნეს რა ან რბევა არ დაუწყონ, გლეხი დამამული არ მითხაროს ორივე დაიბაროს ეპისკოპოზ დარბაისელთა. შემოყრით დახდომით ჯერ-ერთი აჩივლონ ის ააყენონ დაგაიცალონ, მისმ საჩივარის წიგნი დანერილი იქონიონ მერმე. მეორე. მოვადი. აჩივლონ მისი საქმე დასაჩივარიც ისე ქნან ბევრჯელ, აჩივლონ. ბევრჯელ გასინჯონ ფიცი მოწდეს თუ ისრე სისხლი, იმ სისხლის მესამედმ...“⁵⁷⁴ ბოლო დეტალი მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ „ფიცი მოწდეს თუ ისრე სისხლი“ არის დაუმთავრებელი და შემასმენელი აკლია. ტექსტი გამართულია Q-164 ნუსხით, რომელშიც წერია: „ფიცი

⁵⁷² S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კგ“

⁵⁷³ „კდ“ უტოლდება 24-ე მუხლს, ვინაიდან „კ“=20-ს და „დ“=4-ს. ამდენად, „კ“-ს+„დ“=24-ს იხ. ქართული ენა, ენციკლოპედია, შემდგ. ი. ქობალაძე (რედ. გ. კეარაცხელია), თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008 წ., გვ. 8.

⁵⁷⁴ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

დაადვან, თუ უფიცრად სისხლი გააჩინონ", იმის მესამედი მეფემ და კათალიკოსმა აპატიოსო. ამდენად, ტექსტში აუცილებელია სიტყვა „გააჩინონ“-ის აღდგენა⁵⁷⁵ და ეს ცვლილება უნდა შეეხოს ხელნაწერსაც. ზემოთაღნიშნული იმას ადასტურებს, რომ ის, ამ გაგებით, Q-164 ნუსხასთან ახლოს არ დგას და S 3683 ნუსხიდან არ იყო გადმოწერილი. ამასთან, №201 ნუსხის 24-ე მუხლში მითითებულია „და მისი სიტყვა“, მოცემული კი უცნობ და გამოუკვლეველ ხელნაწერში ფიქსირდება, როგორც „მისი“ (რომელიც გვხვდება 1955 წლის გამოცემაში).⁵⁷⁶ მაშასადამე, უცნობი და საკვლევი ხელნაწერი შორსაა ასევე №201 ნუსხისაგან.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ი. დოლიძისეული გამოცემის 24-ე მუხლის მიხედვით, „ერთი ესეც უყოდეს მოსამართლემ, რომე, რა დიდი საქმე და დიდრთანს კაცში სიკუდილი და რაგინდარა სისხლი მოჴდეს, ერთიმეორის მოყუსობით მოჴმარებასა და მძევლებას მეფე და კათალიკოზი ნუ აქნევიანებენ, ნურც ერთ მეორის რბევას დაანყებინებს...“ „ორნივ დაიბარონ ებისკოპოზ-დარბაისელთ შემოყრით და დაჴდომით...“⁵⁷⁷

რაც შეეხება H _ 878 ნუსხის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნს, იგი იწყება „კდ“ (ანუ 24-ე) მუხლით*: „... აჩივლონ ბევრჯელ გა... მოხდეს თუ ისრე სისხლი, იმ სისხლის მესამედი მეფემ და კათალიკოზმა იპატიონ. აგრევე კიდევე**

სხ...აც დარბაისელთაც. პატივ დაედების. გასინჯეთ. თუ როგორი. საქმე არის. ნდომობით მმხდარა ის. საქმე. თუ უწყობლად... კარგად გამოხევა უნდა.“⁵⁷⁸ შემდეგ გაურკვეველ მუხლში წერია:

⁵⁷⁵ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 89; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 184.

⁵⁷⁶ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 89, 144.

⁵⁷⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 488.

* მოცემული ნუსხის ტექსტს დანარჩენი ოცდასამი მუხლი და „კდ“ (ანუ 24-ე) მუხლის დასაწყისი აკლია.

⁵⁷⁸ ** H _ 878 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ხშირად გვხვდება „კ“ და „ი“ გადაბმული, კერძოდ, ასო „კ“ ბოლოს არაა მომრგვალებული და სწორ ვერტიკალურ ხაზზე მიბმულია ასო „ი“.

H _ 878 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი, მუხლი „კდ“.

„ნუმცა. კნ იკადრებს. დანუმცა. კს შეგუმთხვეს. ესე...ჟ... ებს ხორც-
სა. და უმეტესად სულსა...“⁵⁷⁹

H_1108 ფონდის მიხედვით, ვახტანგის სამართლის წიგნის 24-ე მუხლი ასე იწყება: „ერთი ესეც უწყოდეს მოსამართლემ რომ რადიდი საქმე და დიდროანს კაცში სიკუდილი და რაგინდარა სისხლი მოხდეს, ერთი მეორის მოყვსობით მოხმარებას და მიშულებას მეფე და კათალიკოსი ნუ აქმნევნებენ, ნურცერთს მეორის რბევას დააწყებინებენ და ნურცაჲნ მოინდომებს თორემ მიმშველის ასაბიასი და მარბიელის კაცისა დაგვწერია ისე ჩაივლის და არც შერჩების...“ ეს მუხლი მთავრდება შემდეგნაირად: „... აგრევე კიდევ დარბაზის ერთა პატივ დაედების გაშინჯეთ თუ როგორი საქმე არის ზომით მომხდარა ის საქმე თუ უზომლად კარგად გამოხილვა უნდა.“⁵⁸⁰

S_1459, ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კდ“ (ანუ 24-ე) მუხლის თანახმად, „...ფიცი მოხდეს თუ ისრე სისხლი, იმ სისხლის მესამედი მეფემ. და. კათალიკომა იპატიოს. აგრე კიდევ დარბაისელთა. პატივ დაედებსთ გასინჯვთ თუ როგორი საქმე არის ნდომით მომხდარა ის საქმე თუ. უნდომლა კარგად გამონახუა უნდა.“⁵⁸¹

S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კდ“ (ე. ი. 24-ე) მუხლის მიხედვით, „ფიცი მოხდეს თუ ისრე სისხლი იმ სისხლის მესამედი მეფემ და კ^აზნ იპატიოს აგრე დარბაისელთა პატივი დაედებს გასინჯვით თუ როგორი სამე არის ნდომით მომხდარა ის საქმე თუ უნდომლად კარგად გამონახვა უნდა.“ ამასთან, გვერდზე, რომელსაც აწერია „კდ“ ან „კე“ მუხლები, ამავე დროს, ამ მუხლებს გვერდით მიწერილი აქვს იმავე ფერის მელნით, კერძოდ, როგორც „კდ. 24.“ ან „კე. 25.“⁵⁸²

მოცემულ დეტალთა შედარებაც დაახლოებით იგივე დასკვნის გამოტანის საფუძველს იძლევა, რაც ზემოთ აღვნიშნეთ. ამავე დროს, შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენს ხელთ არსებული ნუსხა არც სხვა ნუსხის სრული იდენტური არაა.

⁵⁷⁹ H_878 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი, მუხლი „კდ“-სა და „კე“-ს შორის.

⁵⁸⁰ H_1108 ფონდის ვახტანგის სამართლის 24-ე მუხლი

⁵⁸¹ S_1459, ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კდ“ მუხლი

⁵⁸² S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „კდ“ მუხლი.

ხელნაწერის 25-ე (ანუ „კე“⁵⁸³) მუხლი იწყება სხვა ფერის მელ-
ნით ასე: „მეფის დაკათალიკოზის უკადრისი თუ რაც რამ ფერი
ორივ სწორე არის ამიტომ რომ ერთი ხორცის ჯელმნიფე არის
დამეორე სულისა. კურთხევა დაპატივიც ღთისაგან დაკაცისაგან
სწორე აქუსთ. დასტურ მეფეს უფრო პატივს ცემენ. მაგრამ ჯორ-
ციელის შიშით იქმენენ ამიტომ მათი საქმე ჩვენ სწორედ დაგვიწე-
რია დათუ არ ჯობდეს ვინც უკეთ იცოდეს, ჩვენ ნურას გვაბრალე-
ბს იმათ დასწერონ:—“ ამას მოჰყვება მარჯვენა კუთხეში მითითებუ-
ლი მუხლი „კე“ (26-ე⁵⁸⁴), რომელიც ამგვარად იწყება: „ნუმცა ვინ
იკადრებს დანუცაჟს შეემთხვევის. ესე ვითარი რომელი ავნებს
ხორცსა დაუმეტესად სულსა ნუცა საღთო კაცისა დანუცა სხვა-
თა ძეთა, ადამისთა. რომელსა ვხმობ ესე ვითარი...“ აღნიშნული
მუხლი კი სრულდება სიტყვებით „მას უკან ამის მეტი არ გაენყო-
ბის რა. როგორც დაგვიწერია ისრე იქმნას:—“ შემდეგ მოდის „კზ“
(ანუ 27-ე⁵⁸⁵ მუხლი).⁵⁸⁶ ამ ხელნაწერის 26-ე მუხლის დასაწყისი კი
ემთხვევა 1955 წლისა და S-3683 ნუსხების 25-ე მუხლს. 1955 წლის
გამოცემის ვახტანგის სამართლის 25-ე მუხლში მითითებულია
„ნუმცა ვის“, ხოლო S-3683 ნუსხაში — „ნუმცა ვინ.“⁵⁸⁷ ამ გაგებით,
გამოუკვლეველ ხელნაწერი ახლოსაა 1955 წლის გამოცემასთან.

რაც შეეხება ვახტანგის სამართლის წიგნის ი. დოლიძისეულ
გამოცემას, მისი 25-ე მუხლი, მართალია, იწყება „მეფისა და კათა-
ლიკოზის საქმე, უკადრისი თუ რაც რამ ფერი, ორისავე სწორი
არის, ამიტომ რომე ერთი ჯორცის ჯელმნიფე არის და მეორე —
სულისა...“ მაგრამ მთავრდება ასე: „მას უკან ამის მეტი აღარა
გაენყობის რა, როგორც დაგვეწეროს, ასრე უნდა იქნას.“⁵⁸⁸

H _1108 ფონდის ვახტანგის სამართლის 25-ე მუხლის მიხედ-
ვით, „მეფისა და კათალიკოსის საქმე უკადრისი თუ რაც რამ ფერი
ორისავე სწორი არის, ამიტომ რომ ერთი ხორცის ხელმნიფე, არის
და მეორე სულისა კურთხევა და პატივ ღთისაგან და კაცთაგან

⁵⁸³ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერ-
ლობა“, 2008წ., გვ. 8

⁵⁸⁴ იქვე

⁵⁸⁵ იქვე

⁵⁸⁶ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁵⁸⁷ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 127.

⁵⁸⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც.,
1963 წ., გვ. 488.

სწორად აქუსთ დასტურ მეფეს უფრო პატივს სცემენ..." შემდეგ მოდის სიტყვები: „... ნუმცა ვნ იკადრებს და ნუმცა ვს შეემთხუჴს. ესე ჳთარი დაავნებს ხორცსა და უმეტესად სულსა..." (აქ კიდეში მიწერილია „კ“).⁵⁸⁹

ამდენად, ზემოგანხილული გვაძლევს შემდეგი დასკვნის სა-
შუალებას, კერძოდ, უცნობ ხელნაწერში არსებული ორი მუხლი
(„კე“ და „კვ“ მუხლები) ი. დოლიძისეულ რედაქციაში არის ერთი
(25-ე) მუხლის შემადგენლობაში. ამასთან, ხელნაწერს მთლიანად
გასდევს წითელ ხაზად „და“ კავშირის მიერთებულად გამოყენება
მის შემდეგ არსებულ სიტყვასთან, რასაც ისიც გვაფიქრებინებს,
რომ „და“ კავშირის შემდეგ, როცა სტრიქონი მთავრდება, არის გა-
დატანის ნიშანი (-) გამოყენებული, თითქოს, „და“ კავშირი და მისი
შემდგომი სიტყვა ერთი მთლიანი სიტყვა იყოს; ასევე შეიმჩნევა
ზოგი სიტყვის სტრუქტურული განსხვავებები.

ფრაგმენტების „კზ“ (ანუ 27-ე) მუხლის თანახმად, „დიდებულის
თავადის მთელის სიკუდილის, სისხლი ათას ხუთას ოცდათექვსმე-
ტი თუმანი. ამ დიდებულის თავადის ტოლად, მთავარეპისკოპოსის
სისხლი, ამ მთავარეპისკოპოსის სისხლზედ, მეხუთედ ნაკლებათ
მიტროპოლიტის, სისხლი.“⁵⁹⁰ ეს ნორმა კი ი. დოლიძისეული გამო-
ცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 26-ე მუხლს შეადგენს.
H_878 ნუსხის „კვ“ (ანუ 26-ე) მუხლის თანახმად, „დიდებული***
თავადის. სისხლი. მთელი. სიკედილს. სისხლი. ათას. ხუთას. ოცდა.
თექვსმეტი. თუმანიო. ამ დიდებულის. თავადის. ტოლად. მთავარ.
ეფისკოპოზის**** სისხლი ... ეფისკოპოზის. სისხლედ. მეხუთედ.
ნაკლებად მიტროპოლიტის სისხლი.“⁵⁹¹ H_1108 ფონდის ვახტან-
გის სამართლის წიგნის „კვ“ (ანუ 26-ე) მუხლი შემდეგნაირად ფიქ-
სირდება: „ამ დიდებულის თავადის ტოლად მთავარ ეპისკოპოსისა
სისხლი ამ მთავარ ეპისკოპოსის სისხლზედ მეხუთედ ნაკლებად
მიტროპოლიტის სისხლი:

⁵⁸⁹. H_1108 ფონდის ვახტანგის სამართლის წიგნი.

⁵⁹⁰ *** სიტყვა „დიდებული“ აქ წითელი მელნითაა დაწერილი და თითქმის ყველგან
მუხლის დასაწყისი სიტყვა ტექსტიდან განსხვავებული ფერის — წითელი ფერის
მელნით არის დაწერილი.

**** „ფ“ და „ი“ არის გადაბმული, კერძოდ, ასო „ფ“ ბოლოს არაა მომრგვალე-
ბული და სორ ხაზზე მიმებულია ასო „ი.“ იგივე თავისებურება მეორდება მეორე-
ჯერ სიტყვა „ეფისკოპოზის“ დაწერისას.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁵⁹¹. H_878 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი, მუხლი „კვ“.

დიდებულის ქვემოთის შუა თავადის სისხლი, შვდას სამოცდა რვა თუმანი." შემდეგ კი მას მოსდევს „კზ“ (ანუ 27-ე) მუხლი), რომელიც იწყება სიტყვებით: „ამასთან ასე დიდებულის სახლის კაცის სამას ოთხმოცდა ათი თუმანი.“⁵⁹² მოცემულიც ამტკიცებს, რომ დროის მიხედვით ჩვენს ხელთ არსებული უცნობი ხელნაწერის ტექსტის შინაარსის სრულად ტოლფასი არაა სხვა ნუსხები და ამ თვალსაზრისით (როგორც სიტყვების, ისე მუხლების მიხედვითა და პუნქტუაციურადაც) განსხვავდება სხვადასხვა ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ვარიაციისაგან.⁵⁹³

ფრაგმენტებში შემდეგ კი მოდის „კთ“ (ე.ი. 28-ე⁵⁹⁴) მუხლი, რომელიც აერთიანებს ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 27-ე და 28-ე მუხლებს: „დიდებულის ქვემოთის შუა თავადის თავადის სისხლი შვიდას სამოცდარვათუმანი: ამასთან ასრე დიდებულის, სახლის კაცის სისხლი, ამასთან ასრე ებისკოპოსის სისხლი ამას ქვემოთის მესამე თავადის სისხლი, სამას ოთხმოცდაოთხი თუმანი. ამასთან ასრე არქიმანდრიტისა — სისხლი:—“ ი. დოლიძისეული ვერსიის ვახტანგის სამართლის 27-ე მუხლი ასე ჟღერს: „დიდებულის ქვემოთის, შუას თავადის სისხლი — შვიდას სამოცდარვა თუმანი. ამასთან, ასრე — დიდებულის სახლის კაცის სისხლი. ამასთან, ასრე — ებისკოპოზის სისხლი.“ შემდეგ კი ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 28-ე მუხლი იწყება: „ამას ქვემოთს, მესამეს თავადის სისხლი — სამას ოთხმოცდაოთხი თუმანი. ამასთან, ასრე — არქიმანდრიტის — სისხლი.“⁵⁹⁵

მართალია, ხელნაწერს დროის შედეგად გახუნების გამო შემდეგ არ ამჩნევია მუხლი, მაგრამ რადგან კანონთა მუხლების ბოლოს, როგორც წესი, განკვეთილობის ნიშანი „:—“ გვხვდება და ამ შემთხვევაშიც „კთ“ მუხლის დასრულების შემდეგ განკვეთილობის ნიშანს ვაწყდებით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ კიდეში უნდა

⁵⁹² H_1108 ფონდის ვახტანგის სამართლის „კე“ და „კზ“ მუხლები.

⁵⁹³ იხ. H_720, H_867, H_901, H_10, S_5035, S_1495, ფონდების ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტები.

⁵⁹⁴ „კთ“ არის 28. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008 წ., გვ. 8.

⁵⁹⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 489.

ენეროს „კი“ (ანუ 29-ე⁵⁹⁶) მუხლი, რომელიც ამგვარი შინაარსისაა: „დიდებულის აზნაურის სისხლი ასოთხმოცდათორმეტი თუმანი, ამასთან ასრე წინამძღვრის სისხლი: —“⁵⁹⁷ ი. დოლიძისეულ გამოცემაში ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 29-ე მუხლის შინაარსიც ასეთია: „გადიდებულის აზნაურის სისხლი — ასოთხმოცდათორმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე — წინამძღვრის სისხლი.“⁵⁹⁸ ეს ნორმები მოცემულ ორ ნუსხას შორის დაახლოებით ერთი და იგვეა, დაკვირვებული თვალი შეამჩნევს სხვაობას, რომელიც ასე გამოიყურება: ხელნაწერში ფიქსირებულია სიტყვა „დიდებულის“, ხოლო მეორე ნუსხაში — „გადიდებულის“.

შემდეგ კი, სავარაუდოდ, ფრაგმენტებში უნდა ენეროს „ლ“ (ანუ 30-ე⁵⁹⁹) მუხლი), რომლის მიხედვით, „ამას ქვემოთის შუა აზნაურის სისხლი ოთხმოცდათექუსმეტი თუმანი ამასთან ასრე მღვდელ მონაზვნის, სისხლი, ამასთან ასრე მეხუთედ სისხლ დაკლებით მწირის მონაზვნის სისხლი, ამ შუას აზნაურის მთელის სისხლის. ტოლადვე დიდებულის. დიდვაჭრის მოქალაქის სისხლი.“⁶⁰⁰ ეს ნორმა თითქმის იგივეა, რაც ი. დოლიძისეული რედაქციის 30-ე მუხლშია წარმოდგენილი: „ამას ქვემოთის, შუა აზნაურის სისხლი — ოთხმოცდათექუსმეტი თუმანი. ამასთან, ასრე — მღვდელმონაზვნის სისხლი ამასთანავე, ამის მეხუთედ სისხლ-დაკლებით, მწირის მონაზვნისა. ამ შუას აზნაურის მთელის სისხლის ტოლადვე — დიდებულის დიდვაჭრის მოქალაქის სისხლი.“⁶⁰¹ თუმცა სასვენი ნიშნები ხელნაწერში არის არასწორად გამოყენებული (მაგალითად, „ამასთან“-ის შემდეგ არაა სასვენი ნიშანი „მძიმე“, ხოლო ი. დოლიძისეულ გამოცემაში ეს გამოსწორებულია. ასევე ზოგიერთი სიტყვა ფრაგმენტებში სხვა ფორმირებით გვხვდება („ქვემოთ ის“, „მონაზვნის“...) ამავე დროს, თითქმის ყოველი სიტყვის შემდეგ გვხვდება წერტილი ან მძიმე.

⁵⁹⁶ „კი“=„კ“-ს (ე.ი. 20-ს)+„ი“ (ანუ 9)=29-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁵⁹⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁵⁹⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 489.

⁵⁹⁹ „ლ“ უტოლდება 30-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁰⁰ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁰¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 489.

ხელნაწერში შემდგომ მოდის მუხლი „ლა“ (31-ე⁶⁰²): „ცალ მოგვის მესამეს აზნაურის სისხლი ღრმოდარეა თუმანი ამასთან ასრე მღვდლის სისხლი. ამასთანა დიდებულის დიდ ვაჭრის ქვემოთის. მეორე ვაჭრის სისხლი.“⁶⁰³ ფაქტიურად შინაარსობრივად ეს მუხლი ემთხვევა ი. დოლიძისეულ რედაქციის ვახტანგის სამართლის 31-ე მუხლს: „ცალმოგვის, მესამეს აზნაურის სისხლი — ორმოცდარეა თუმანი. ამასთან, ასრე მღვდლის სისხლი.

ამასთან — დიდებულის ვაჭრის ქუემოთის, მეორეს ვაჭრის სისხლი.“⁶⁰⁴ მაგრამ არის ძირითადად შემდეგი სხვაობებიც: ხელნაწერში ცალმოგვი ცალ-ცალკე წერია (ცალ მოგვი), ხოლო ი. დოლიძისეულ რედაქციაში — ერთად, ასევე განსხვავება შეეხება სასვენ ნიშნებს.

ხელნაწერის ფრაგმენტებში „ლა“-ს მოსდევს „ლბ“ (ანუ 32-ე⁶⁰⁵) მუხლი: „ამასთან ასრე დაკლებით მსახურის სისხლი. ოცდაოთხი თუმანი, ამასთან მთავარ დიაკუნის სისხლი. ამასთან შუა ვაჭრის ქვემოთის მესამე ვაჭრის სისხლი.“⁶⁰⁶ რაც შეეხება ი. დოლიძისეულ გამოცემას, 32-ე მუხლის შინაარსი შემდეგია: „ამასთან, ასრე, დაკლებით, მსახურის სისხლი — ოცდაოთხი თუმანი. ამასთან — მთავარ-დიაკუნის სისხლი. ამასთან — შუას ვაჭრის ქუემოთ, მესამეს ვაჭრის სისხლი...“⁶⁰⁷

ფრაგმენტებში შემდეგ იწყება „ლგ“ (ანუ 33-ე⁶⁰⁸) მუხლი სიტყვებით „გლეხის კაცის სისხლი თორმეტი თუმანი, ამასთან მეოთხე ვაჭრის სისხლი: ასრე არის გარიგებული...“ და მთავრდება ასე: „მეფისა კათალიკოსისა დაუფლისწულის არ დაგვინერია:—“⁶⁰⁹ ი. დოლიძისეულ რედაქციას 33-ე მუხლი ასეა წარმოდგენილი:

⁶⁰² „ლა“ იგივე, რაც 31. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁰³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁰⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 489.

⁶⁰⁵ „ლბ“ უტოლდება 32-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁰⁶ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁰⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 489.

⁶⁰⁸ „ლგ“ უტოლდება 33-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁰⁹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

„გლეხის კაცის სისხლი — თორმეტი თუმანი. ამასთან — მეოთხეს ვაჭრის სისხლი.

ასრე არის გარიგებული...“ ხოლო სრულდება სიტყვებით: „... მეფისა, კათალიკოზისა და უფლისწულისა არა დაგვინერია რა.“⁶¹⁰

ხელნაწერში მორიგ მუხლად მოიაზრება „ლდ“ (ანუ 34-ე⁶¹¹), რომელიც იწყება სიტყვებით „ეს სისხლის განაჩინები რაც დაგვინერია ძველთაგან დადებული დაგვინერია თორემ სხვა არ დაგვირთავს რა...“ და მთავრდება ამგვარად: „დათუ უწყრომა რამე ის გვარობის დაგვარობის სახელოს სისხლი რაც გაუჩნდეს აკმარონ.“⁶¹² ი. დოლიძისეულ გამოცემის ვახტანგის სამართლის წიგნში 34-ე მუხლი ამ ფორმით არის ასახული: „ეს სისხლის განაჩინები რაც დაგვინერია, ძველად დადებული დაგვინერია, თვარა სხვისა არა დაგვირთავს რა...“ „...და თუ უწყრომა რამე, ის გვარეულობისა და საჯელოს სისხლი რაც გაუჩნდეს, ის აკმარონ.“⁶¹³

ამდენად, აშკარაა კიდევ ერთხელ ამ ორ ნუსხას შორის პუნქტუაციური თვალსაზრისით თვალსაზრისით სხვაობები. ამასთან, ხელნაწერში გვხვდება არასწორად სიტყვის გადატანა (მაგალითად, ესე-ც) ან სტრიქონის დასრულების შემდეგ არის ფრაგმენტები, როცა სიტყვა არ ეტევა ამ სტრიქონში მოცემულ გვერდზე და იმის ნაცვლად, რომ მეორე გვერდზე სიტყვის დანარჩენი იქნეს გადატანილი, ეს ასოები ხელმეორედ იწყება მეორე გვერდზე (მაგალითად, სის-სისხლი).

ამასთან, ი. დოლიძისეული გამოცემის ტექსტში არსებული 35-ე მუხლი და მისი შინაარსი საერთოდ არ გვხვდება ხელნაწერში, ის საერთოდ გამოტოვებულია და პირდაპირ იწყება „ლდ“-ს შემდეგ „ლე“ (ანუ 35-ე⁶¹⁴) მუხლი,; „ან ვინყოთ. უკეთუ მოკლას დიდებული დამკულები იგი გამოჩენით იყოს დიდი კაცი იყო თუ მდაბალი მეფის აზნაური თუ თავადის აზნაური. მოკითხული იქენით. რასათვს მოუკლავსთ თუ ამხანაგი არის ის დიდებულის

⁶¹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 489-490.

⁶¹¹ „ლდ“ უტოლდება 34-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶¹² ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶¹³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 490.

⁶¹⁴ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

მკლელი დაგამოჩენილი სისხლი მართებია დაამისთვის მოუკლავს..." „... სისხლები ხომ სწორია დაროგორიც კაცი მოუკლავს ისრე გარდაახთევიწონ.“⁶¹⁵ ეს ი. დოლიძისეული რედაქციის ტექსტის 36-ე მუხლის შესატყვისია. როგორც ი. დოლიძე აღნიშნავს, აქ შეცდომაა დაშვებული, ვინაიდან გამოდის „დიდებულის სისხლი“, რაც უაზრობაა. ამ ტექსტის დასახვეწად კი გამოიყენება Q-575 ნუსხა, რომელშიც აღნიშნულია: „თუ ამხანაგი არის ის დიდებულის მკლელი დიდებულისა, და გამოჩენილი სისხლი მართებია“, გასინჯეთ და ისე უანგარიშეთო. ამდენად, კანონის მიხედვით, მკლელი დიდებული სოციალური თვალსაზრისით მოკლული დიდებულის ტოლია, წოდებით მისი თანასწორია, მისი „ამხანაგია.“⁶¹⁶ უცნობ და გამოუკვლევებელ ხელნაწერშიც მეორდება ეს შეცდომა და დაუხვეწავადაა წარმოდგენილი (თუმცა ქვემოთ განხილული მაგალითების მიხედვით ვნახავთ, რომ გარკვეული ხარვეზები ამ უცნობ ხელნაწერშიც გამოსწორებულია). ამდენად, აშკარაა, რომ Q-575 ნუსხის ტიპის ხელნაწერიდან არ უნდა იყოს გადანერგილი. იგივე მუხლი ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ფიქსირდება 36-ე მუხლად: „ან ესე ვინყოთ. უკეთუ მოიკლას დიდებული და მკლელი იგი გამოჩენით იყოს, დიდი კაცის იყოს თუ დაბალი, მეფის აზნაური თუ თავადის აზნაური, მოკითხული ქენით, თუ რასთვის მოუკლავს..."⁶¹⁷

ხელნაწერში „ლვ“ (ე. ი. 36-ე⁶¹⁸) მუხლი იწყება სიტყვებით „თუ მკლელი არ ჩნდეს დაერთს კაცს მთხრობლით თუ ცილით შესწამოს უნდა მოსამართლემ გამოიკითხოს. თუ რას გზით სწამობდნენ..." და მთავრდება ასე: „თუ ვერ იფიცოს ზემოაქებრ სისხლი გარდხადოს.“⁶¹⁹ ხელნაწერის „ლვ“ მუხლს ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შეესაბამება 37-ე

⁶¹⁵ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶¹⁶ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 90; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 184.

⁶¹⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 490-491.

⁶¹⁸ „ლვ“ უტოლდება 36-ე მუხლს, ვინაიდან „ლ“=30-ს და „ვ“=6-ს. ამდენად, „ლ“-ს+„ვ“=36-ს იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶¹⁹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

მუხლი, რომელიც ამგვარად სრულდება: „თუ ვერ იფიცოს, ზემოთნებრ სისხლი გარდაიჭადოს.“⁶²⁰

S_1459, ფონდი ვახტანგის სჯულდებაში არ გვხვდება „ლე“-ს შემდეგ „ლვ“ (ანუ 36-ე) მუხლი, აკლია მუხლები „ნიე“-ს ბოლო ნაწილამდე. „ნიე“ კი იწყება სიტყვებით: „...ბოდეს თქვენ იცით, და თუბრალო მოკლა ეგეც თქვენ იცით...“⁶²¹

ფრაგმენტებში მერე მოდის „ლზ“ (ანუ 37-ე⁶²²) მუხლი სიტყვებით (მართალია, დასაწყისში გაურკვეველად წერია, მაგრამ დაჟინებული დაკვირვებით იკვეთება სიტყვები „თუ მთხრობლით“) „სწამობდეს და დამწამებელს მთხრობელის ტოლი ყმა ყავდეს. ხრმალშიდ გაატანონ...“ „... ან ფიცით ან მოწმით გაიმართლებენ თავსა.“⁶²³ აღნიშნულთან დაკავშირებითაც მიუთითებს ი. დოლიძე ხარვეზზე, კერძოდ: S-3683 ნუსხის მიხედვით, „დანამებულის“ ნაცვლად წერია „დამწამებელი“, რაც აშკარაა შეცდომაა, ვინაიდან მომდევნო ტექსტიდან ჩანს, რომ ხმალში გადის არა ბრალმდებლის — „დამწამებლის“ ყმა, არამედ ბრალმდებულის — „დანამებულის“ ყმა. ამ შეცდომაზე თავის დროზე მართებულად მიუთითა გ. ნაღარეიშვილმა. მოცემული ხარვეზი კი სწორდება Q-164 ხელნაწერით.⁶²⁴ როგორც დასახელებული მუხლიდან ჩანს, საკვლევი ხელნაწერის „ლზ“ მუხლშიც გვხვდება შეცდომის შემცველი სიტყვა „დამწამებელი“. ესე იგი, არც Q-164 და არც Q-575 ნუსხებია იმდენად ახლოს ჩვენს ხელთ არსებულ გამოუკვლეველ ხელნაწერთან, რამდენადაც 1955 წლის გამოცემასთან ან S_3683 ნუსხასთან. რაც შეეხება ი. დოლიძისეული გამოცემას, მის ტექსტში აღნიშნული ნორმის შესატყვისია 38-ე მუხლი: „თუ მთხრობლით სწამობდეს და დანამებულს მთხრობლის ტოლი ყმა ყუანდეს, ბმალში გაატანოს...“ „... ან ფიცით და ან მოწმით გაიმართლებდენ თავსა.“⁶²⁵

⁶²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 491.

⁶²¹ S_1459, ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „ლე“ და „ნიე“ მუხლები

⁶²² „ლზ“ უტოლდება 37-ე მუხლს. „ლ“=30-ს და „ზ“=7-ს. ამდენად, „ლ“-ს+„ზ“=37-ს იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶²³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶²⁴ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 90, 191.

⁶²⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 491.

ხელნაწერის „ლზ“ მუხლს მოსდევს „ლზ“ (ანუ 38-ე⁶²⁶) მუხლი: „თუ დიდებულის სისხლი შუა თავადს შეეთქვას გაშინჯეთ თუ ცოლის წამებით არის უნდა ან მოწმით ან ფიცით ან შანთით გამართლდეს...“ „... გარდამგდებელისა თუ ჯნ იცის მთხრობელს გარდამგდებელის სისხლის მიცემა არ შეეძლოს მთხრობელი ცოლიან შვილიანათ უნდა მიეცეს.“⁶²⁷ ი. დოლიძისეული რედაქციის ტექსტში დასახელებული ნორმის შესაბამისი შინაარსის მუხლია 39-ე: „თუ დიდებულის სისხლი შუას თავად შეეთქუას, გასინჯეთ, თუ ცოლის წამებით არის, უნდა ან მოწმით, ან ფიცით, ან შანთით გამართლდეს...“ „...თუ, ვინ იცის, მთხრობელს გარდამგდებლის სისხლის მიცემა არ შეეძლოს, მთხრობელი ცოლ-შვილით უნდა მიეცეს.“⁶²⁸

ფრაგმენტებში შემდეგ გვხვდება „ლთ“ (ე. ი. 39-ე⁶²⁹) მუხლი: „თუ ან უმცროსს თავადს. ან აზნაურთ ან მსახურთ შეეთქვას დიდებულის სისხლი თავად ცილი არ შეენამების...“ „... კაცი გამტყუნდეს. მკუდარს სისხლი უნდა მისცეს.“⁶³⁰ ხელნაწერის „ლთ“ მუხლის შინაარსს შეესატყვისება ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-40 მუხლი: „თუ ან უმცროსს თავადთ, ან აზნაურთ, ან მსახურთ შეეთქუას დიდებულის სისხლი, თავად ცილი არ შეენამების...“ „...და თუ დანამებული კაცი გამტყუნდეს, მკუდარს სისხლი უნდა მიეცეს.“⁶³¹

ხელნაწერში მორიგ მუხლად მოდის „მ“ (ანუ მე-40): „გლეხის. სისხლის შენამებაზედ. სამოცი მოფიცარი, შევარდეს დაოცდაათი უნდა იშოვნოს ასეთი როგორათაც დაგვიწერია ზემოთ. ოცდაათი სხვა მიიყვანოს. და ისრე იფიცოს. ამას შემდეგ მოსდევს „მა“ (ე. ი. 41-ე) მუხლი): „ამათი სისხლი არ ითხოვების და არც გაჩნდების, ერთი ეს რომ ომში კაცი კაცს შემოაკუდეს, მეპირის პირეს მეორესა მეორე, კიდევ კაცი თავს დროშის უცნობლად, შემოაკუდე-

⁶²⁶ „ლმ“=„ლ“ (ანუ 30-ს) +(ე.ი. 8)=38-ს. იხ. შემდგ. ი. ჟობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶²⁷ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶²⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 491-492.

⁶²⁹ „ლთ“ იგივეა, რაც 39. იხ. შემდგ. ი. ჟობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶³⁰ ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶³¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 492.

სუმტერო უქიშპარი და თუ ქიშპნი. დანამტერაულინი, ყოფილან დამკუდრის პატრონი. შესწამებს გაზრახვით მოკალიო ამას ან ჯერი დაან სისხლი უნდა.⁶³² ეს ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 41-ე მუხლს შეესატყვისება: „გლეხის სისხლის შეწამებაზე სამოცი მოფიცარი შევარდების და ოცდაათი უნდა იმოვნოს ...“ ხელნაწერის „მა“ მუხლს კი შეესაბამება ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სჯულდების 42-ე მუხლის ნაწილის (იგულისხმება პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი ათი გარემოებიდან ორი გარემოების დასახელება ბოლომდე, მესამე შემთხვევის ჩამოყალიბებიდან კი იწყება ხელნაწერის „მბ“ მუხლი) შინაარსი: „ამათი სისხლი არ ითხოვბის და არც გაჩნდების.

ერთი ესე, რომე ომში კაცი კაცს შემოაკუდეს მეპირისპირეს მეომრისა...“⁶³³

ფრაგმენტებში „მა“-ს შემდეგ მოდის „მბ“ (ანუ 42-ე⁶³⁴) მუხლი, რომელიც ასე იწყება: „მესამე მიხდომის სიკუდილის. სისხლი არ არის რომ დამხედურმა მოკლას, მაგრამ ბატონი რომ თავის ყმას მიუხდეს იმისი არა გვითქვამს.“ ხელნაწერის დასახელებული „მბ“ მუხლი სრულდება სიტყვებით: „მეათე კაცს რომ ქურდი შეეპაროს დაის ქურდი მოკლას თავს სახლშიდ.“⁶³⁵ ი. დოლიძისეული რედაქციის 42-ე მუხლში კი აღნიშნულია: „ამათიო სისხლი არ ითხოვბის და არც გაჩნდების.

ერთი ესე, რომე ომში კაცი კაცს შემოაკუდეს მეპირისპირეს მეომრისა.

მეორე, რომ კიდემ კაცი თავისის დროშისა უცნობლად შემოაკუდეს, უმტერო და უქიშპარი.

და თუ ქიშპნი და ნამტერალნი ყოფილან და მკუდრის პატრონი შესწამებს, განზარხვით მოკლაო, იმას ან ჯერი და ან სისხლი უნდა“, თუმცა მერე ეს მუხლი გრძელდება „მესამე მიმდომის კაცის სიკუდილის სისხლი არ არის, რომ დამხედურმან მოკლას, მაგრამე ბატონი რომ თავის ყმას მიუჭდეს, იმისი არ გვითქვამს...“ ამდენად, ხელნაწერის „მა“ და „მბ“ მუხლები ი. დოლიძისეული

⁶³² ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶³³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 492.

⁶³⁴ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶³⁵ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში წარმოადგენს ერთ მუხლს – 42-ე მუხლს.⁶³⁶ ამ მუხლში აუცილებელი მოგერიების თავისებური შემთხვევაა გათვალისწინებული, როცა მომგერიებელი დამდგარი შედეგისთვის პასუხს არ აგებს. S_3683 ტიპის ნუსხებში ტექსტი გაუმართავია: „თუ სწორმან სწორს შეუტია და წმალს წელი გაიკრა, და იმ მეორემ ამ შემტევებელს უწინ შემოჰკრა, დაჭრა, და უნდა მოკლას, ვერას შეუა.“ აქ ფრაზა „უნდა მოკლას“ უაზრო და შეუსაბამოა. მომგერიებელი მხარე სიკვდილის რეალური საფრთხისაგან იცავს რა თავს, ცხადია, სურს მკლას თავდამსხმელი — „შემტევებელი“, რათა თავისი სიცოცხლე შეინარჩუნოს. შესაბამისად, ეს ტექსტი Q-164 და არც Q-575 ნუსხების მიხედვით უნდა გაიმართოს და, ნაცვლად „უნდა მოკლას“, უნდა ჩაისვას „თუნდა კიდევ მოკლას“⁶³⁷ ხელნაწერის „მზ“ მუხლის მეხუთე შემთხვევის განხილვისას კი გვხვდება „თუ კიდევ მოკლას.“ ამდენად, მართალია, ამ საკვლევ ხელნაწერს არ ჰქონდა წინა ფრაგმენტების მიხედვით ნათესაური კავშირი Q-164 და არც Q-575 ნუსხებთან, მაგრამ ნათელი ხდება, რომ იგი ამ შეცდომას (ოდნავი სახეცვლილებით) ასწორებს და იმ ნუსხების რიგში უნდა ჩაენეროს, რომლებიც აღნიშნულ ხარვეზს სტილისტურად მართავს. მაშასადამე, მართალია, წინა მუხლების მიხედვით, შეცდომები ჩვენს ხელთ არსებულ ხელნაწერშიც მეორდებოდა, თუმცა ამ ნაწილში ეს გამოსწორდა და იმის გამო, რომ Q-164 და არც Q-575 ნუსხებისგან განსხვავებულად ასწორებს ამ ხარვეზს, შეიძლება ჩაითვალოს, რომ სხვა ნუსხის ტიპის ხელნაწერია.

S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „მზ.42.“ მუხლის მეხუთე შემთხვევა ჩამოყალიბებული ასე: „თუ სწორმან სწორს შეუტია დახმალს ხელი გაიკრა იმ მეორემ ამ შემტევებელს უწინ შემოკრა დაჭრა დათუნდა ასე, მოკლას ვერას შეუა.“⁶³⁸ „მგ“ (ანუ 43-ე⁶³⁹) მუხლი იწყება ამგვარად: „ან ეს ასე გაშინჯეთ რო-

⁶³⁶ პასუხისმგებლობისგან განთავისუფლების ათი გარემოების შესახებ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 492-493.

⁶³⁷ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 90-91; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 185.

⁶³⁸ S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „მზ.42 მუხლი.“

⁶³⁹ „მგ“=მ(ანუ 40-ს)+გ(ე.ი. 3)=43-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

მელიც დიდის დამცირის სისხლი რაც არის ხომ სწერია დაიმით მოსამართლემ. შეიტყოს დაისრე დიდს დიდობით და ცოტას ცოტაობით გაუწნდეს..." შემდეგ მოდის „მდ“ (ე. ი. 44-ე⁶⁴⁰) მუხლი, რომელშიც გვხვდება „თუ ორივ. თვალი ან ორივ ხელი ან ორივ ფერხი კაცმან კაცს ასე დაუშაოს და ასე ნაუხდინოს რომ არცერთს თვალით არც ხედვიდეს არცერთი ხელით აღარად სახმარიყოს. დააერცერთი ფეხი არად სახმარიყოს ამაშიდ, ორივ რომელიც ასე აქვს იმ კაცის სიკუდილი არის დაორივ თვალისათვს დაორივ ფეხისათვინაც რისაც გვარისა იყოს.“⁶⁴¹ თუმცა ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 44-ე მუხლში დაფიქსირებულია ასო „ბ“-ს ნაცვლად „წ.“ მაგალითად, „ხელი“ ან თუნდაც „ფერხი“ წერია ხელნაწერში, ხოლო „წელი“ ან ფერწი — ი. დოლიძისეულ გამოცემაში.

ფრაგმენტებში შემდეგ მოდის „მე“ (ანუ 45-ე⁶⁴² მუხლი), რომელშიც გვხვდება ტერმინები „სისხლშიდ“ ან „ამავებისათვის“, ხოლო ი. დოლიძისეულ რედაქციაში ფიქსირებულია „სისხლი“ ან „ამაებისათვის“.⁶⁴³ დანარჩენ განსხვავებასთან დაკავშირებით შეიძლება ანალოგიურის თქმა, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ.

ხელნაწერის „მვ“ (ანუ 46-ე⁶⁴⁴) მუხლი და ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 46-ე მუხლი თითქმის იდენტურია შინაარსობრივად. განსხვავებები ამ ორ დოკუმენტს შორის არის შემდეგი: ხელნაწერში ფიქსირებულია — „ფეხის თითი“, „ხელსავთ“ და ა. შ., ხოლო ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის წიგნის 46-ე მუხლში წარმოდგენილია სიტყვები: „ფეწის თითი“, „წელსავით“⁶⁴⁵ და სხვა.

ხელნაწერის „მზ“ (ანუ 47-ე⁶⁴⁶) მუხლის თანახმად, „წინა თუ; უკანა კბილი, რომელიც ჩააგდებინოს ვინმე ორივ სწორი არის, ამიტომ წინა სახინჩრად დარჩების, დაუკანა ჭამაშიდ დააკლდების,

⁶⁴⁰ „მდ“ იგივეა, რაც 44. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁴¹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁴² „მე“=მ(ანუ 40-ს)+ე(ე.ი. 5)=45-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁴³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 493-494.

⁶⁴⁴ „მვ“=მ(ანუ 40-ს)+ვ(ე.ი. 6)=46-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁴⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1963 წ., გვ. 494.

⁶⁴⁶ „მზ“=მ(ანუ 40-ს)+ზ(ე.ი. 7)=47-ს. იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

ამად ერთს კბილის ერთის ჯელის თითის სისხლი გაუჩნდების ამიტომ რომ. რამდენიც. კბილი ჩავარდების ამ რიგას გაჩნდების.⁶⁴⁷ როგორც ჩანს, აქ კანონმდებელმა სიტყვებს შორის განკვეთილობის ნიშნად გამოიყენა წერტილ მძიმეც (;). ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგ სამართლის 47-ე მუხლიდან გამომდინარე, „წინა თუ უკანა კბილი, რომელიც ჩააგდებინოს ვინმე, ორივე სწორი არის, ამიტომ რომე წინა სახიჩრად დარჩების და უკან ჭამაში დააკლდების.

ამად ერთს კბილს ერთი ჯელის თითის სისხლი გაუჩინეთ, რამდენიც კბილი ჩავარდების, ამ კუალად გაჩნდების.“⁶⁴⁸

ამდენად, ჩანს, რომ ფრაგმენტში ზოგჯერ გამოიყენება ასო „ჟ“, ზოგჯერ — არა, ხოლო ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში უფრო ხშირად გამოიყენება ეს ასო. უნდა ითქვას, რომ ასო „ჟ“ ხელნაწერში უფრო ხშირად გვხვდება და/ან კიდევ იმ ადგილას, სადაც ფრაგმენტებში „კ“ გვხვდება, ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგის სამართლის წიგნში ფიქსირებულია ჩვეულებრივ „ვი“ (მაგალითად, „ხელსავთ“ — გამოყენებულია ხელნაწერში, ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტში — „ჯელსავით“).

ფრაგმენტების „მს“ ანუ 48-ე⁶⁴⁹ მუხლში ფიქსირდება: „წარბს ქვეით დაყელის ზეით თუ კაცმა ასეთი, ჭრილობა დააჩინოს რომ ძალიან მოეკვეთინოს დაიმ ნაკვეთს ნეკი გამოეველებოდეს ან სახიჩრად დაღრეჯილიყოს. წაეხდინოს ან ყური ან ცხვირი გავარდნოდეს ამაების თითოსა დათითოსათჳნ ერთი ხელის სისხლი გაუჩნდების.“⁶⁵⁰ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 48-ე მუხლი გეთავაზობს: „წარბს ქუეით და ყელს ზეით თუ კაცმან ასეთი ჭრილობა დააჩინოს, რომე ძალიანად მოეკუეთინოს, იმ ნაკვეთს ნეკი გამოეველებოდეს, ან სახიჩრად სახედველად დაღრეჯილიყოს და წაეჭდინოს, ან ყური გავარდნოდეს, ან ცხვირი გავარდნოდეს, — ამაების თვითო-თვითოსათჳის ერთის ჯელის სისხლი გაუჩნდების.“⁶⁵¹

⁶⁴⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁴⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 494.

⁶⁴⁹ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008 წ., გვ. 8.

⁶⁵⁰ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁵¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 494.

ფრაგმენტების „მთ“ ანუ 49-ე⁶⁵² მუხლი იწყება სიტყვებით „სხვა ჭრილობისა ასრე არის ტანს ზედ მკლავსზედ ბარკალზედ დანვივზედ თუ რასაც ადგილს დაიჭრას დაუშავებელად თორემ დაშავებისა, ხომ დაგვწერია, ის ჭრილობა ქერისმარცვლით, გამოზომო...“ და მთავრდება ამგვარად: „მაგრამ მასაც გაშინჯვა უნდა თუ რა ადგილის აქვს გავარდნილი.“ ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 49-ე მუხლი უღერს ასე: „სხვას ჭრილობისა ასრე არის. ტანზედ, მკლავზედ, ბარკალზედ და ნვივზედ თუ რასაც ალაგს კაცი დაიჭრას დაუშავებელად, თორემ დაშავებისათვის ხომ დაგვწერია, ის ჭრილობა ქერის მარცვლით გაზომონ...“ და სრულდება სიტყვებით: „მაგრამე იმასაც გასინჯვა უნდა, თუ რას ალაგს აქვს გავარდნილი.“⁶⁵³ ამკარაა პუნქტუაციური თვალსაზრისით სხვაობა ამ ორ ტექსტს შორის, ასევე სიტყვებში განსხვავება. ამასთან, აქაც ხარვეზია დაშვებული. 49-ე მუხლი მიყენებული ჭრილობის საზღაურს ადგენს სხვადასხვა სოციალური მდგომარეობის მიხედვით. საზღაურის ოდენობის განსაზღვრა დამოკიდებულია ჭრილობის სიდიდესა და დაზარალებულის წოდებრივ მდგომარეობაზე. ჭრილობის სიდიდე ქერის მარცვლით იზომება. ყოველ მომდევნო საფეხურზე მდგომი პირის ჭრილობის საზღაური ერთიორად იზრდება. ერთი ქერის მარცვლის ოდენა ჭრილობის საზღაური სხვადასხვა წოდების წარმომადგენელთათვის შემდეგნაირად განისაზღვრება: გლხისა ორ მინალთუნად, მსახურისა ოთხ მინალთუნად, ცალმოგვი აზნაურისა რვა მინალთუნად, შუა აზნაურისა თექვსმეტ მინალთუნად, დიდი აზნაურისა სამ თუმნად და ორ მინალთუნად, დაბალი თავადისა ექვს თუმნად და ოთხ მინალთუნად, შუა თავადისა თორმეტ თუმნად და რვა მინალთუნად, დიდებულისა ოცდახუთ თუმნად და ექვს მინალთუნად. 5-3683 ნუსხაში გადამწერმა დაუშვა ხარვეზი და დაბალი თავადის ერთი ქერის მარცვლის ოდენა ჭრილობის საზღაურად აღნიშნა: „ექვსი თუმანი და სამი მინალთუნი.“ ეს კი გასწორებულია Q-164⁶⁵⁴ Q-575 ნუსხებით, რომლებშიც ნაცვლად „სამისა“ წერია „ოთხი“ მინალთუნი.⁶⁵⁴ მოცემული დეტალი საკვლევე ხელნაწერში („მთ“ მუხლში) მითითებულია, როგორც „მდა-

⁶⁵² იხ. შემდგ. ი. ქობლაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁵³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 494-495.

⁶⁵⁴ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 91.

ბალს თავადზედ ექვსი თუმანი და ოთხი მინათული.⁶⁵⁵ ეს ცხადყოფს, რომ საკვლევი ხელნაწერი, მართალია, დასაწყისში შეიცავს შეცდომებს, მაგრამ ნაწილი ხარვეზებისა გასწორებულია და ვერ მიეთვლება S-3683 ნუსხის ტიპის ხელნაწერთა კატეგორიას.

საკვლე ფრაგმენტებში შემდეგ უნდა იყოს კიდეში მითითებული „ნ“ ანუ 50-ე⁶⁵⁶ მუხლი, რომელიც იწყება ასე: „სასაფლაოზედ თუ სწორი სწორს დაესხას დიდი იყოს თუ ცოტა, უმფროსი უმცროსს გინა უმცროსი უფროსს. დაასაფლაოს ხელი მიყოს ან საყდრის კარი შელენოს. ამ კედელი მოურღვოს ან სინმიდის იარაღს ხელი უხლოს დანაილოს იმისი სისხლი ძველთაგან დადებული არის...“⁶⁵⁷ ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის ტექსტის 50-ე მუხლის მიხედვით, „თუ სასაფლაოზე სწორი სწორს დაესხა, დიდი თუ ცოტა, უფროსი უმცროსსა, გინა უმცროსი უფროსსა, და სასაფლაოს ჴელი მიუყოს, ან სუდრის კარი შელენოს, ანუ კედელი მოურღვიოს, ანუ სინმინდის იარაღს ჴელი უხლოს და წაილოს, მისი სისხლი ძველითგან დიდად დადებული არი...“⁶⁵⁸ რაც შეეხება S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „მთ.49.“ მუხლს, მასში გასწორებულია შეცდომა: „დაბალს თავადს ექვსი თუმანი და ოთხი მილათუნი შუას თავზედ თორმეტი თუმანი და რვა მილათუნი...“ ასევე ხარვეზი არის შევსებული ამავე ნუსხის 62-ე მუხლში: „...და იწვევს სატანჯველის სიკუდილში დარჯულის გარდამავალს საქმეში კზს ხელი აქსვს.“⁶⁵⁹

შემდეგ ფრაგმენტებში უნდა ეწეროს „ნა“ (ანუ 51-ე⁶⁶⁰) მუხლი, ვინაიდან განკვეთილობის ნიშანი არის „ნ“ მუხლის დასასრულს და მერე ტექსტი იწყება სხვა ფერის მელნით (რაც ახასიათებს მუხლის დაწყებას) (თუმცა „ნა“ ასევე არ ჩანს). „ნა“ მუხლში დაფიქსირებულია: „თუ სასახლესა და ცოლიშვილიშიდ კაცი კაცს მიუხდეს დაესხას რაც მოკლას ან დაჭრას ოროლი სისხლი მისცეს, რაც გვარისა იყოს. დანანალებიცა...“⁶⁶¹ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-

⁶⁵⁵ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁵⁶ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁵⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁵⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 495.

⁶⁵⁹ S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „მთ.49.“ და „მთ. 62“ მუხლები.

⁶⁶⁰ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁶¹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

ის სამართლის წიგნის 51-ე მუხლში გვხვდება: „თუ სასახლესა და ცოლ-შვილში კაცი მიუჭდეს კაცსა და დაესხას, რაც მოკლას და ან დაჭრას, ოროლი სისხლი მისცეს, რასაც გვარიისა იყოს, და წანაღებიცა...“ და მთავრდება ასე: „ამის მეტი არ წამელოს რაო, და ისიც მოსცეს.“⁶⁶² შემდეგ მოსდევს „ნბ“ (52-ე⁶⁶³ მუხლი) სიტყვებით „თუ ასეთს გლეხს დაესხას რომ ახლოს იყოს. სასახლეზედ. მის ბატონის ნახევარი სისხლი მისცეს...“ და მთავრდება ასე: „ან მისი ასაბია თუ დაიჭრას იმათ სისხლი არ გაუჩნდების.“⁶⁶⁴ მართალია, აქ განკვეთილობის ნიშნად გვხვდება „—“, მაგრამ ვინაიდან კიდეში „ნგ“ არის მიწერილი, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ზოგჯერ ხაზიც („—“-ც) იყო განკვეთილობის ნიშანი. ის, რომ შეიძლება არ ემჩნეოდეს ორწერტილი, ვფიქრობთ, არამართებული მიდგომა იქნება, ვინაიდან ამ მუხლის ბოლოს ტირსთან ერთად სიტყვა საკმაოდ გამოკვეთილად წერია და ორწერტილის არსებობის შემთხვევაში იგი ფერმკრთალად მაინც გამოჩნდებოდა.

ამასთან, აღსანიშნავია, რომ „ნა“ (ანუ 51-ე⁶⁶⁵) პლუს „ნბ“ (ანუ 52-ე⁶⁶⁶) მუხლი მთლიანობაში შინაარსობრივად ტოლია ი. დოლიძისეული გამოცემის ტექსტის 51-ე მუხლის შინაარსის. ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 52-ე მუხლი იწყება სიტყვებით: „თუ ასეთს გლეხს დაესხას, რომე ახლოს იყოს მის ბატონის სასახლეზე, მის ბატონს — ნახევარი სისხლი...“ და მთავრდება: „თუ მიმჭდომი და ან მისი ასაბია ან მოკუდეს, ან დაიჭრას, სისხლი არ გაუჩნდების.“⁶⁶⁷

ზემომოყვანილი ხარვეზებისა თუ ნუსხების ურთიერთმიმართების შესახებ თვალსაჩინოებისთვის წარმოდგენილია მათ შორის არსებული რამდენიმე განსხვავება და მსგავსება:

⁶⁶² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 495-496.

⁶⁶³ იხ. შემდგ. ი. ჟობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁶⁴ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁶⁵ იხ. შემდგ. ი. ჟობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁶⁶ იქვე, გვ. 8.

⁶⁶⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 496.

მუხ.	ვახტანგ VI-ის უცხოთ ხელნაწერი	ი.დოლიძისეული გამოცემა	1955 წლის გამოცემა	Q-164	№201
23-ე მუხ.	ამცრობილია გამინჯეთ მოყვრად განაჩენები	დამცრობილია გასინჯეთ მოყუსად განაჩენები	განაჩენები	განაჩენი	განაჩენი
24-ე	„ფიცი მოვდეს თუ ისრე სისხლი“ მისი დადიდროვანს კაცშიდ დარაგინდ	და დიდროვანს კაცში რაგინდარა	მისი	„ფიცი დაადევან,თუ უფიცრად სისხლი გააჩინონ“	„და მისი სიტყვა“
25	დანუცა ვს (ხელნაწერის 26-ე მუხლია)	ნუმცა ვინ	ნუმცა ვის		
29	იდებულის	გადიდებულის			
30	ქეემოთის	ქუემოთის			
31	ცალ მოგვის ორმოცდა რვა მლედლის „ამასთანა დიდებულის დიდ ვაჭრის ქეემოთის“	ჩალმოგვის ორმოცდარვა მლდლის „ამასთან — დიდებულის ჯევაჭრის ქუემოთის“			
36	ძემოსაებრ არდიხადოს	ზემორებრ გარდაიჯადოს			
49	„თუ რასაც ადგილს“ „მდაბალს თავადზედ ექესი თუმანი და ოთხი მინათული“	„თუ რასაც ალაგს“ „ექესი თუმანი და სამი მინალთუნი“		„ექესი თუმანი და ოთხი მინალთუნი“	
50	„სასაფლაო-ზედ“ „დიდი იყოს თუ ცოტა“	„სასაფლაოზედ“ „დიდი თუ ცოტა“			

ხელნაწერის ტექსტში იმის ნაცვლად, რომ ამ შინაარსის მუხლი გათვალისწინებული ყოფილიყო „ნბ“ ანუ 52-ე⁶⁶⁹ მუხლის შემდეგ „ნგ“ ანუ 53-ე⁶⁷⁰ მუხლად, სინამდვილეში ამ შინაარსის მუხლის არ გვხვდება ხელნაწერში და ფრაგმენტების „ნბ“ ანუ 52-ე მუხლის შემდეგ მოდის „ნგ“ ანუ 53-ე მუხლი (რომელიც არაა ი. დოლიძისეული გამოცემის 52-ე მუხლის ანალოგიური): „თუ უსასახლოს და უცოლ შვილოდ სხვას თავის მამულშიდ იყოს დაისე მიუხდეს, დადამხდომი მოკუდეს სისხლი დასისხლის მესამედი. მისცეს. ისე ჭრილობისათვის. დაწანალები ზემოსაებრ, თუ მიმხდომი ან მისი ასაბია. მოკუდეს სისხლის ნახევარი მისცეს.“ ეს კი (საუბარია „ნგ“ ანუ 53-ე⁶⁷¹ მუხლზე) ი. დოლიძისეული გამოცემის 53-ე მუხლის ანალოგიურია. ამდენად, ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში დაფიქსირებული 52-ე მუხლის შინაარსის მსგავსი ნორმა ხელნაწერში არ გვხვდება.

ფრაგმენტებში „ნგ“-ს მოსდევს „ნდ“ (ანუ 54-ე⁶⁷²) მუხლი: „თუ ისე სოფელი მოურბიოს და პატრონი იქ არ იყოს და შეიტყოს დაწამოუდგეს. დამოკუდეს ის მართებული სისხლის ორ წილი, დამესამედის ნახევარი მისცეს დათუ წამდგომი. დამოკუდეს მთელი სისხლი. დამესამედის ნახევარი მისცეს ასაბიისა და წანალებისა ზემოსაებრ.“ ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგის სამართლის ტექსტის 54-ე მუხლში წერია: „თუ ისრე სოფელი მოურბიოს და პატრონი იქ არ იყოს, და შეიტყოს და წამოუდგეს, და მოკუდეს ის მარბიელი, მისის სისხლისა ორი და მესამედის ნახევარი მიეცეს...“⁶⁷³

ხელნაწერი აფიქსირებს შემდეგ „ნე“ ანუ 55-ე⁶⁷⁴ მუხლს: „თუ კაცი ასეთს დროს მამულის მოსარბეველად. და საავოდ მიუხდეს ან ქორწილი ან ნათლობა ლხინობა დასიხარული ქონდეს. ან ჭირის დღეს მწუხარება დამართოდეს, და იმ დამართებულმან კაცმან უწყინოს დამიკდეს დამამულშიდ მიმხდომი, შემოაკუდეს...“⁶⁷⁵ ი.

⁶⁶⁹ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008 წ., გვ. 8.

⁶⁷⁰ იქვე

⁶⁷¹ იქვე

⁶⁷² იქვე

⁶⁷³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 496.

⁶⁷⁴ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁷⁵ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 55-ე მუხლის თანახმად, „თუ კაცი ასეთს დროს მამულის მოსარბევლად და სააოდ მიუჭდეს, რომე ან ქორწილი, ან ნათლობა და სიხარული ქონდეს, ან ჭირის დღე და მნუხარება დამართებოდეს, და ამ დამართებულმან კაცმა უწყინოს, მივიდეს და მამულში მომჭდომი მოკლას, სისხლის მეექვსედი დააკლონ.“

და თუ მამულის პატრონი მოკუდეს, მთელი სისხლი და მთელის სისხლის მესამედი მიჭდომისათვის მისცეს; და ჭრილობისა და ასაბიასიც — ასრე.“⁶⁷⁶ ფრაგმენტების „ნე“ მუხლი კი სრულდება სიტყვებით: „მთელი სისხლი და მესამედი მისცეს, მიხდომისათვის, და ჭრილობისაც ასრე და ასაბიისა.“⁶⁷⁷ ხელნაწერის „ნე“ (ანუ 56-ე⁶⁷⁸) მუხლში ფიქსირდება სიტყვა „მონარბევიც მისცეს“, ი. დოლიძისეული რედაქციის ტექსტის 56-ე მუხლში კი — „მონარბევისაცა.“

ფრაგმენტების „ნზ“ (ანუ 57-ე⁶⁷⁹) მუხლი ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 57-ე მუხლის, ასევე ხელნაწერის „ნმ“ ანუ 58-ე⁶⁸⁰ მუხლი ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 58-ე მუხლის ანალოგიურია შინაარსობრივად. განსხვავებები: ხელნაწერში გვხვდება: „მოხმარებოდეს“, „კსაც“, ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 58-ე მუხლში — „მოჭმარებოდეს“, „ვისაც“.⁶⁸¹

ასევე ხელნაწერის „ნთ“ (ანუ 59-ე⁶⁸²) და „ა“ (ანუ მე-60⁶⁸³) მუხლები ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 59-ე და მე-60 მუხლების ანალოგიურია შინაარსობრივად.⁶⁸⁴

„აა“ მთავრდება ასე: „თუ წამლით მოკლას მით ეს მისცეს.“

⁶⁷⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 496.

⁶⁷⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტები.

⁶⁷⁸ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008 წ., გვ. 8.

⁶⁷⁹ იქვე

⁶⁸⁰ იქვე

⁶⁸¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 497.

⁶⁸² იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008 წ., გვ. 8.

⁶⁸³ იქვე

⁶⁸⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 497-498.

საკანონო კათალიკოსმა იცის“, შემდგომ იწყება „მბ“ (ანუ 62-ე⁶⁸⁵) მუხლი, რომელც სრულდება სიტყვებით: „სატანჯველის. სიკუდილში. სჯულის გარდამავლის საქმეში კათალიკოს აქვს საქმე. დახელი.“ „მბ“-ს შემდეგ მოდის ფერმკრთალად ტექსტი, რომელიც წინ მოსდევს განკვეთილობის ნიშანი და დასაწყისშივე ჩნდება აზრი, რომ, ალბათ, „მბ“-ს შემდეგი ანუ „მგ“ (ე. ი. 63-ე⁶⁸⁶) მუხლი უნდა დაიწყოს, მაგრამ ოდნავ ქვევით გვხვდება განკვეთილობის ნიშანი და ნათლად კიდევ მიწერილი „მგ“ (ანუ 63-ე⁶⁸⁷) მუხლი. „მბ“ (ე. ი. 62-ე⁶⁸⁸) მუხლის ბოლო ნაწილი შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 61-ე მუხლის უკანასკნელი აბზაცის იდენტურია.⁶⁸⁹ ზემოდასახელებულ აბზაცში ნუსხის გადამწერს შეცდომა აქვს დაშვებული და იმეორებს სიტყვა „რჯულს“ და უთითებს „რჯულისა და რჯულის“. საქმე ისაა, რომ ვახტანგის სამართლის Q-575-სა და Q-164 ნუსხებში ეს ხარვეზი შევსებულია და დასახელებული „სიტყვა, როგორც ჯერ არს, ერთხელაა დაფიქსირებული.“⁶⁹⁰

ხელნაწერის „მგ“ მუხლი შინაარსობრივად უტოლდება ი. დოლიძის რედაქციით გამოცემული ვახტანგის სამართლის 63-ე და 64-ე მუხლებს.⁶⁹¹

ხელნაწერში შემდეგ მოდის „მდ“ (ანუ 64-ე⁶⁹²) მუხლი: „თუ ცოლმან ქმარი მოკლას წამლით ან სხვარითიმე გაშინჯეთ. რისთვის მოუკლავს. თუ ასეთი რამ უქნია. რომ ემართლებოდეს თქვენ იცით დათუ უბრალოდ მოუკლავს ეგეც თქვენ იცით ღმერთმან ნუქნას თუ ჩვენს ხელში მოჭდა ჩვენ ვიცით.“ ეს კი ი. დოლიძის გამოცემის

⁶⁸⁵ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁸⁶ იქვე

⁶⁸⁷ იქვე

⁶⁸⁸ იქვე

⁶⁸⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 498.

⁶⁹⁰ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 93; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 186.

⁶⁹¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 498.

⁶⁹² იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

ვახტანგის სამართლის ტექსტში შინაარსობრივად 65-ე მუხლის ანალოგიურია: „თუ ცოლმან ქმარი მოკლას ანუ წამლით ანუ, სხვა რითმე, გასინჯეთ, რისთვის მოუკლავს. თუ ასეთი რამ ექნას, რომ ემართლებოდეს, თქვენ იცით...“⁶⁹³

ფრაგმენტებში შემდეგ მოდის, თითქოს ახალი მუხლი, მაგრამ კიდევ არ ჩანს ასოები, რომლებითაც კონკრეტული მუხლი იქნებოდა აღნიშნული (აღბათ, უნდა იყოს „ე“, რადგან მორიგი მუხლის მერე მითითებულია „აზ“). „ე“ (ე. ი. 65-ე⁶⁹⁴) მუხლი ასე ვითარდება: „თუ ცოლმან ქმარი დაჭრას დიდი გვემა. დატანჯვა უყოს კათალიკოსმან.“ ეს ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში ფიქსირდება 65'-ე მუხლად. ხელნაწერის „ე“ შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 66-ე მუხლის, „აზ“ კი 67-ე მუხლის შესატყვისია.⁶⁹⁵

ფრაგმენტების „აშ“ (ანუ 68-ე⁶⁹⁶) მუხლი იწყება სიტყვებით: „ერთი ეს ბოზობით რომ შვლი ეყოლების თუ ის უცხო კაცი გაშვებულის, ქალს შეირთავს, ხომ ის შექნილი შვლიც, იმისია დაარც ქალის პატრონსლა სისხლის მისცემს, დაქმარს კი უნდა მისცეს სისხლი დათუ არ შეირთოს შვლი იმ კაცისა არის. დასისხლი მის ქმარს მთელი მისცეს და დედაკაცსავე დაგვინერია.“ „აშ“-ს მოსდევს „ათ“ (ე. ი. 69-ე⁶⁹⁷) მუხლი, რომლის დასაწყისი არ ჩანს (აღბათ, უნდა ეწეროს „ბოზობით“, როგორც ეს ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 68-ე მუხლის ბოლო აბზაციდან ჩანს) და შემდეგ მოდის „... რომ დააგდოს შვლიც რომ ყუანდეს, რაც დაუხარჯავი ზითევი ქონდეს, ის მაშინც უნდა დაუჭიროს.“ ხელნაწერის „აშ“ და „ათ“ მუხლები ერთად წარმოადგენს ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 68-ე მუხლს იდენტურს.⁶⁹⁸

⁶⁹³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 499.

⁶⁹⁴ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁹⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 499.

⁶⁹⁶ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁶⁹⁷ იქვე, გვ. 8

⁶⁹⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 499; ვახტანგ VI-ის სამართლის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

ხელნაწერში „ით“-ს უნდა მოჰყვეს „ო“ (ანუ 70-ე მუხლი) (რომელიც არ იკითხება). იგი ი. დოლიძის გამოცემის 69-ე მუხლის ანალოგიურია შინაარსობრივად. შემდეგ მას მოსდევს „ოა“ (ე. ი. 71-ე) მუხლი, რომელშიც გვხვდება სიტყვები: „თუ ქალს კაცი გაუაშიყდეს, დაქალი არ აყვეს თუ ან გუნებაშიდ შევიდეს დაეს საქმე ქმარმან თუმამამან და დედამან მის ქალისამან შეიტყოს. ქალს არა გარდახდებარა. მაჭანკალს ბოზობის მაჭანკლობის ოდნათ გარდახდების კაცსა.“ ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 70-ე მუხლი თითქმის იდენტურია შინაარსობრივად ხელნაწერის „ოა“ (ანუ 71-ე⁹⁹) მუხლისა, მაგრამ არის განსხვავებებიც: „აჰყვეს“ „თუ გინდა გუნებაში შეუვიდეს“ „მამამ და დედამ მის ქალისამ“ „შეუტონ“ გარდაცდება“ და ა. შ.⁷⁰⁰

ფრაგმენტების „ობ“, „ოგ“ და „ოდ“ შინაარსობრივად შეესატყვისება ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 71-ე, 72-ე და 73-ე მუხლებს.⁷⁰¹

ამასთან, საინტერესოა ხელნაწერის „ოე“ (ანუ 75-ე) მუხლი, რომლითაც „დედაკაცი ქმრის დაგდებას არა ღირსა. დანურც კადრებს, დათუ ღმერთი შერისხდეს მის ურცხვინობით ქნას. რაც გვარისა იგი კაცი არის კაცი არის მთელი სისხლი დედაკაცმან ქმარს მისცეს“.⁷⁰² შემდეგ არის განკვეთილობის ნიშანი და მერე სხვა ფერის მელნით იწყება ტექსტი, რაც, თითქოს, იმის მანიშნებელია, რომ ახალი მუხლი უნდა დაიწყოს, მაგრამ ვინაიდან შემდეგ გვხვდება „ოვ“, ამიტომ ვინაიდან მათ შორის („ოე“-სა და „ოვ“-ს შორის ანბანის მიხედვით სხვა ასო ვერ ჩაისმის) სხვა ფერის მელნით სიტყვის დაწერა და განკვეთილობის ნიშნის დაფიქსირება, ალბათ, უსწორობად უნდა ჩაითვალოს. ამასთან, „ოე“-სა და „ოვ“-ს შორის არსებული „კვაზიმუხლი“ შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 75-ე მუხლის ბოლო აბზაცს შეესაბამება „თუ აზნაურმან ანუ გლეხმან მისგან უფროსი

⁹⁹ იხ. შემდგ. ი. ქობალაძე, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008წ., გვ. 8.

⁷⁰⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 500.

⁷⁰¹ იქვე, გვ. 500; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁰² ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

მოკლას, ერთნახევარი სისხლი მისცეს...“).⁷⁰³

ფრაგმენტებში შემდეგ გვხვდება „ოვ“ (ანუ 76-ე) მუხლი, რომელიც მთავრდება ასე: „მაგრამ გზის დაგდება რომელსაც, მართებოდეს, დაარ დაეგდოს იმას სისხლი დააკლდების.“⁷⁰⁴ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 76-ე მუხლი კი სრულდება სიტყვებით: „მაგრამე გზის დაგდება, რომელსაც მართებოდეს და არ დაეგდოს, იმას სისხლი დააკლდების.“

ამგვარს კაცსაც მართებს გზის დაგდება, რომ დამნაშავე თვითონ იყოს და იმის დანაშაულზე მდურობდნენ, უფრო მას მართებს.⁷⁰⁵

ხელნაწერში შემდეგ მოდის „ოზ“ (ე. ი. 77-ე) და „ოზ“ (ანუ 78-ე) მუხლები, რომლებიც ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 77-ე და 78-ე (რომელც აერთიანებს 78-ე და 78'-ე მუხლების შესატყვისია).⁷⁰⁶

ფრაგმენტების „ოთ“ (ე. ი. 79-ე) მუხლს თანახმად, „აგრევე მოხდების დედა მამაშიდ სხვა რამე უმართებულება, მოხდეს თუ გამოჩნდეს მოძღვარმა იცის მისი კანონი.“⁷⁰⁷ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 79-ე მუხლში ფიქსირდება: „აგრევე მოვდება, დედ-მამაში სხვაც რომ უმართებულო მოვდეს. თუ გამოჩნდეს, კათალიკოზმა და მეფემ გარდააწდევის; თუ არ გამოჩნდეს, მოძღვარმა იცის მისი საკანონო.“⁷⁰⁸

ხელნაწერში „ოთ“-ს შემდეგ არაა გამოკვეთილი, თუ რომელი მუხლი წერია, მაგრამ იქიდან გამომდინარე, რომ „ოთ“-ს მომდევნო მუხლის მომდევნო მუხლი „პა“-თი არის აღნიშნული, „ოთ“-ს შემდეგ მუხლად „პ“ (ანუ მე-80) უნდა დაფიქსირდეს. „პ“ იწყება ასე: „იქმნება. მამა შვლიც გაყრილი იყვნენ, დაგაყრაშიდ. გაყოფასავით ჩხუბი. დაშეცილება მოუხდესთ. მაგრამ ბატონთან ილაპარაკონ. დაისრე გარიგდენ...“ მთავრდება სიტყვებით: „ერთიმეორეს ვერ

⁷⁰³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 500-501.

⁷⁰⁴ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁰⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 501.

⁷⁰⁶ იქვე, გვ. 501

⁷⁰⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁰⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 501

უხსენებს, სხვა რაც სიკუდილს უკან დარჩება. ის სასწორო არის საძმო.⁷⁰⁹ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის მე-80 მუხლის დასაწყისი ასეთია: „იქნება მამა-შვილიც გაყრილიყვნენ და გაყრაში განაყოფსავით ჩხუბი და ცილება მოუჭდესთ, მაგრამე შვილს მამის უპატიურობა არ მართებს, ბატონთან ილაპარაკონ და ისრე გარიგდენ...“ და სრულდება სიტყვებით: „ერთიმეორეს ვერ უჭსენებს. სხვა რაც სიკუდილს უკან დარჩება, ის სასწორო საძმო არის.“⁷¹⁰

ფრაგმენტების „პა“ (ე. ი. 81-ე) მუხლი იგივე შინაარსისაა, რაც ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 81-ე მუხლის. განსხვავება არის შემდეგი: „იმისი სისხლი ნაკლებია“ — ი. დოლიძისეული რედაქციის ტექსტში, „მისი სისხლი ნაკლები არის“ — ხელნაწერში არის დაფიქსირებული. „პბ“ (ანუ 82-ე), „პგ“ (ე. ი. 83-ე) და „პდ“ (ანუ 84-ე) შინაარსობრივად თითქმის იდენტურია ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 82-83-84ე მუხლების.⁷¹¹

„პე“ (ანუ 85-ე) მუხლი მთავრდება ასე: „ნამლებმან რაც დაიფიცოს. ამისმეტი არ წამილიაო ისევე შემოაქციოს მზითევი რაცთან გაყოლოდეს დაან იქ დარჩომოდეს, როგორც დაგვიწერია ისე ქნას.“⁷¹² ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 85-ე მუხლის თანახმად, „ნამლებმა, რაც დაიფიცოს, ამის მეტი არ წამილიაო, ისრევე შემოაქციოს. მზითევი რაც თან გაჰყოლოდეს ან იქ დარჩომოდეს, როგორც დაგვიწერია, ისრე ქნან.“⁷¹³

„პე“, „პზ“, „პშ“ შინაარსობრივად შეესატყვისება ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 86-ე, 87-ე და 88-ე მუხლებს.⁷¹⁴ „პშ“ ანუ 88-ე მუხლში ფიქსირდება ასეთი რამ: „პშ“-ის შუაში წერია „თუკაცი ტყვლად, შესცილებია. დაისრე მოუკლავს დაისრე მოუკლავს ერთნახევარი სისხლი მისცეს“, შემდეგ ამოშლილია

⁷⁰⁹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷¹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 502

⁷¹¹ იქვე, გვ. 502-503; ვახტანგ VI-ის სამართლის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷¹² ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷¹³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 503

⁷¹⁴ იქვე, გვ. 503-504; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

სიტყვები, მაგრამ მაინც იკითხება „ამიტომ რომ სხვს მამულისათვის“, რასაც მოსდევს „და თუ შემცილებელი მოკუდეს. სისხლის ორი წილი. მისცეს. ამიტომ რომ სხვს“ მამულისათვის, რატომ შეაკუდა თუ მართლა შესცილებია“...⁷¹⁵ ი. დოლიძისეული რედაქციის 88-ე მუხლში ეს ფრაგმენტი ასეა აღნიშნული: „თუ კაცმან მამულის ცილებაში მამულის პატრონი მოკლას, გასინჯოს მოსამართლემ, და თუ კაცი ტყუილად შესცილებია და ისრე მოუკლავს, ერთნახევარი სისხლი მისცეს.

თუ შემცილებელი მოკუდეს, სისხლის ორი წილი მისცეს, ამიტომ რომ სხვის მამულისათვის რატომ შეაკუდა?..⁷¹⁶

„ბთ“ და „უ“ შინაარსობრივად ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 89-ე და 90-ე მუხლების ანალოგიურია.⁷¹⁷

„უა“ (ე. ი. 91-ე) მუხლი იწყება ასე: „თუ კაცი კაცს გაგინებოდეს. და მერმე ის გამგინებელი მამკუდარ იყოს. მისი სისხლი. უფრო სუბუქი იქმნების თვარა გინებითაც ეს უწინ. გაგინებია. სიკუდილითაც თუ დაჭრიოთ, ამასვე უქნია. მაშინ სისხლი უფრო გაძნელდების“, შემდეგაც გრძელდება ეს მუხლი „ამ სიკუდილებს რომ ვსწერთ ღ-ნ ნუ ქნას, ამდენი სიკუდილები მოხდეს...“ ი. დოლიძისეული რედაქციის 91-ე მუხლი იწყება სიტყვებით: „თუ კაცს კაცი გაგინებოდეს და მერმე ის გაგინებული კაცი მამკუდარიყოს, მისი სისხლი უფრო სუბუქი იქნების...“ შემდეგ მოდის აბზაცით [91¹-ით] „ამ სიკუდილებს რომ ვწერთ, ღ-თნ ნუ ქნას, ამდენი სიკუდილები მოჴდეს...“⁷¹⁸

ხელნაწერის „უბ“ (ე. ი. 92-ე) მუხლის თანახმად, „თუ ფათერაკად კაცი კაცს შემოაკუდეს. ან შემოეჭრას. ან დაშავდეს. რაც ფათერაკით. რომ იმ კაცს არ სხდომოდეს ცხენით თუ იარაღით, ასე რომ ცხენმა თავი წაართვას. შეეძგეროს ან გავარდნაშიდ, შეიძგერნენ. ან ნადირს თავი თუ ისარი შესტყორცნოს დაკაცს მოჴდეს ან ყაბახს ესროდენ დაკაცს ისარი დაეცეს. ამგვარს ყველას ფათერაკი ქვიან. ამისი ასრე ცხენისაგან. მოხდების სიკუდილი თუ იარაღისაგან. ის მკულელი ცხენი. მკულელი იარაღი. მიე-

⁷¹⁵ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷¹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 504

⁷¹⁷ იქვე, გვ. 504; ვახტანგ VI-ის სამართლის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷¹⁸ იქვე, გვ. 504;

ცემის და იქმნების. მკუდრის სამარხი. დაჭრილს. სააქიმო. ყაბ-
ახის. მსროლელის კაცს ისარზედ პირი არ უნდა ქონდეს. სისხლი
ამიტომ, მიეცემის ამაების. მთლად არა საფათარაკო სისხლი უნდა
მისცეს.⁷¹⁹ ეს კი ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის
92-ე მუხლში უფრო დახვეწილადაა წარმოდგენილი: „თუ ფათერ-
აკად კაცს კაცი შემოაკუდეს ან შემოეჭრას, ან დაშავდეს, რისაც
ფათერაკით, რომ იმ კაცს არ ნდომოდეს, ცხენით თუ იარაღით,
ასე რომ ან ცხენმან თავი წაართვას და შეეძგეროს, ან გავარდნაში
შეიძგერნენ, ან ნადირს თუ თოფი ან ისარი შესტყორცოს და კაცს
მოხუდეს, ან თამაშობაში აწყინოს რამე, ბევრი ფათერაკი სხვა
არის, ამისი ასრე არის...“⁷²⁰

ფრაგმენტების „უგ“ და „უდ“ შინაარსობრივად ი. დოლიძისეუ-
ლი გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 93-ე და 94-ე მუხ-
ლებს შეესატყვისება.⁷²¹ 1955 წლის გამოცემის ვახტანგის სამარ-
თლის 94-ე მუხლში წერია „იქნას“, S_3683 ნუსხის 94-ე მუხლში —
„იქნას თუ მო“,⁷²² ხოლო საკვლევი ხელნაწერის ფრაგმენტების
„უდ“ მუხლში — „ასე ქნას.“⁷²³ ეს ადასტურებს იმას, რომ სხვადასხ-
ვა დეტალებში ჩვენს ხელთ არსებული ხელნაწერი სრულიად გან-
სხვავებულია 1955 წლის გამოცემისა და S_3683 ნუსხისგან.

ხელნაწერის „უე“ (ანუ 95-ე) მუხლი მთავრდება ასე: „... თუ
იმისი ყმობა არ ინდომოს. სისხლი არ უნდა გამოართვას. თავისის
ცოლი შვილით. ვისთანაც უნდა მივდეს, უწინდელის პატრონი, ვე-
ლარ მიედავების. ამიტომ რომ თავისი. სისხლით დაუხსნია ძმასა და
სახლის კაცსა თუარ. გახეიბრებისათვს ვერავინ გამოართვამს...“⁷²⁴
ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 95-ე მუხლი სრულ-
დება სიტყვებით: „თუ იმისი ყმობა აღარ ინდომა, სისხლი არ უნდა
გამო ართვას, თავისის ცოლ-შვილით, ვისთანაც უნდა, მივა. უწინ-
დელი პატრონი ველარას მიედავების, ამიტომ რომე თავის სისხ-

⁷¹⁹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷²⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 504-505.

⁷²¹ იქვე, გვ. 505; ვახტანგ VI-ის სამართლის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷²² იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 127.

⁷²³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷²⁴ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

ლით დაუქსნია თავისი თავი.

თუ უბრალოდ გახეიბრდა კაცი, თავის ცოლ-შვილით, ვისთანაც უნდა, მივა, პატრონს ჯელი არ ექნების, ამიტომ რომე თავი სისხლით დაუქსნია.

ძმასა და სახლის კაცს, თუ არ სიკუდილისათვის, გახეიბრებისათვის ვერავინ გამოართვამს." შემდეგ დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის მიხედვით, მოდის [95'] მუხლი „თუ კაცის შულლი და სიკუდილი თუ რასაც ფერის მიზეზი ბევრი არის, თუ სულ დაგვინერია, ველარას თავს გაუიოდოთ და არ იქნებოდა. რომელიც მიზეზი რამ მოჰხდეს, იმავ რიგად გაუსინჯეთ, და დიდს დიდობით და მცირეს მცირეობით ისრე სისხლი გაურკვეონ.“⁷²⁵ ეს ნაწილი (იგულისხმება [95'] მუხლი) კი საერთოდ არ ფიქსირდება ხელნაწერში. ფარგმენტების „ჟე“-ს მოსდევს „ჟვ“ (ანუ 96-ე) მუხლი, რომელიც შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 96-ე მუხლს შეესატყვისება. ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 96-ე მუხლში წერია „უსჯულოზე“, ხოლო ხელნაწერის „ჟვ“ (ე. ი. 96-ე) მუხლში მითითებულია „ურჯულოზედ.“⁷²⁶

ფარგმენტების „ჟზ“ და „ჟმ“ შინაარსობრივად ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 97-ე და 98-ე მუხლების ანალოგიურია მცირედი განსხვავებებით: „ჟწ“ ანუ 98-ე მუხლში წერია „გაიყარონ“, ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 98-ე მუხლში — „გაჰყარონ“⁷²⁷.

ხელნაწერის „ჟთ“ (ე. ი. 99-ე) მუხლი სრულდება ასე: „მოსამართლე დიდათ დაუფრთხილდეს. დაერიდებოდეს. გაყრაში ეს ოთხი. არის. საუმფროსო გასამყრელო, საუმცროსო და საშვალო.“⁷²⁸ ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 99-ე მუხლი კი მთავრდება ამგვარად: „უსამართლობას მოსამართლე დიდად უფრთხილდეს და ერიდებოდეს.“ შემდეგ ი. დოლიძის გა-

⁷²⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 505-506.

⁷²⁶ იქვე, გვ. 506; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფარგმენტები.

⁷²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 507; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფარგმენტები.

⁷²⁸ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფარგმენტები.

მოცემის ვახტანგის სამართლის ტექსტში მოდის მე-100 მუხლი სიტყვებით „გაყრაში ეს ოთხი არის: საუმცროსო, გასამყრელო, საუმცროსო და საშუალო...“⁷²⁹

„რ“ (ანუ მე-100) მუხლი იწყება ასე: „საუმფროსო ასრე არის რომელიც აზნაურიშვლისა დაან გლეხის პატრონი იყვნენ. უმამულოს ბოგანოს გარდაისად. ყველა მეფის მდივანსაანუსხვს იანგარიშონ...“ ხოლო მთავრდება სიტყვებით „ვენახის მქონეს, გლეხს ბოგანო არა ქვიან რა გინდ, სხვამამული ნაკლებათ ჰქონდეს.“⁷³⁰ ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მე-100 მუხლში კი ფიქსირდება „ნაკლებად ქონდეს“.⁷³¹

ხელნაწერის „რა“, „რბ“, „რგ“, „რდ“, „რე“, „რვ“ და რზ“ შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგის სამართლის 101-ე, 102-ე, 103-ე (103-ე, 103¹-ე, 103²-ე, 103³-ე, 103⁴-ე მთლიანობაში) 104-ე (104-ე და 104¹-ე ერთად), 105-ე, 106-ე და 107-ე მუხლების შესატყვისია.⁷³²

„რზ“ (ანუ 108-ე) მუხლის თანახმად, „თუ უფროსი ძმა ამოვარდა უშვლოდ. საუფროსო მისი შემდექისა არის, დათუ უმცროსი ამოვარდა და შვლი არ დარჩა საუმცროსო, სხვა ძმისა არის ძველი რიგი არ დარჩა საუმცროსო, სხვა ძმისა არის“. შემდეგ ეს მუხლი გრძელდება „ძველი რიგი ასრე არის. სანამდის. ძმანი ერთად არიან. ჭირი ლხინი. საშოვარი უშოვრობა წანართმევ. დანაბოძევი. ნაპოვნი თუ დაკარგული რაც რამე ფერი ერთი არის ძმურად უფროსმა საუფროსო უმცროსმა საუმცროსო ასრე ყოფილა.“⁷³³ ესაა ხელნაწერის „რზ“ მუხლის დასასრული. შემდეგ კი იწყება „რთ“ (ანუ 109-ე) მუხლი „ახლა ასრე არის თუ თავსის ნაშოვნის საქონლით ან იშოვნა რამე ან იყიდა მაგთონს წილს. ძმათათვს არ მიცემინებენ მაგრამე ძმებს. ანვალისაგან ან სისხლისაგან ან სხვს რისგანმე...“ და სრულდება სიტყვებით „ის მამული მისი დახსნილი

⁷²⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 507.

⁷³⁰ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷³¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 507-508.

⁷³² იქვე, გვ. 508-510; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷³³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

იქმნების, სხვას ხელი არავს ექმნების.“^{*734} ამდენად, ხელნაწერის „რმ“ მუხლი სიტყვებიდან „ძველი რიგი ასრე არის“ და „რთ“ მუხლი ერთად ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 109-ე მუხლია.⁷³⁵ „რი“, „რია“ და „რიბ“ მუხლები შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგის სამართლის 110-ე, 111-ე და 112-ე მუხლების შესატყვისია.⁷³⁶

ხელნაწერის „რიგ“ (ე. ი. 113-ე მუხლი) მთავრდება ასე: „დათუ ცალკე გავდა დაალარავსთან დადგა. დაისრე უშვილოდ ამოვარდა, მისი მამული ბატონისა არის როგორც უნდა ისრე იქვს ვისაც უნდა მისცეს.“⁷³⁷ ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 113-ე მუხლი კი სრულდება სიტყვებით: „თუ ცალკე გავიდა და არავისთან დადგა და უშვილოდ ამოვარდა, მისი მამული წელმ-ნიფისა არის, ვისაც უნდა, უბოძებს.“⁷³⁸

შინაარსობრივად ფრაგმენტების „რიე“ (ანუ 114-ე) მუხლი ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 114-მუხლის ანალოგიურია.⁷³⁹

„რიე“ იწყება ასე: „სულადს ასრე გაიყოფენ ყმასა დამხლებელს გარდა. პურსა რამდენიც არიან, შვილი თუ შვილის შვილი. ნაბიჭვარი ყველაზედ, მისცენ ღვინო რამდენსა სახლის შვილს, მუშისთავს დგომა შეუძლია, ისრე ბარზედ. გაიყოფენ. თუ ბერი ყავს ვისმე. დასახელო არა აქუს, სულადი იმასაც მიეცემის.“ მართალია, „რიე“ მუხლის ეს ნაწილი („მიეცემის“-მდე) შეესატყვისება ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 115-ე მუხლს, თუმცა ხელნაწერში „რიე“ მუხლის ამ ფრაგმენტის შემდეგ გრძელდება ისევ „რიე“ მუხლი სიტყვებით „კაცის შუღლი დასიკუდილი თურასაც ფერი. მიზეზი არ ბევრი არის. თუ სული

⁷³⁴ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები. *ამ უცნობ ხელნაწერში გვხვდება ასო, რომელშიც „ვ“ და „ი“ არის გადაბმული, კერძოდ, „ვ“-ს ქვედა კაუჭზე მიბმული აქვს „ი“.

⁷³⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 510-511.

⁷³⁶ იქვე, გვ. 510-512; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷³⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები..

⁷³⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 512.

⁷³⁹ იქვე, გვ. 512; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

დაგვეწერა ველარას თავს გაუშდოდით. დაარც იქმნებოდა რომელიც რამე მიზეზი მოჭდეს, ამავე რიგით გაშინჯეთ, დიდს დიდობით. დამცირეს მცირობით. ასრე სისხლი გაუჩინონ.⁷⁴⁰ ეს უკანასკნელი ნაწილი კი („კაცის შუღლიდან“ დანყებული „სისხლი გაუჩინონ“-ით დამთავრებული) ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 115-ე მუხლის ბოლოს საერთოდ არ გვხვდება, თუმცა მითითებაა სქოლიოში, რომ ამ მუხლის მეორე ნაწილი, რომელიც მკვლელობას ეხება და აქ სრულიად უადგილოა, გადატანილ იქნა თავის ადგილზე, კერძოდ, 95¹-ე მუხლად.⁷⁴¹

ფარგმენტების „რივ“ (ანუ 116-ე მუხლი) სახელდება ასე: „კარი ვალისალებისა“, ხოლო ი. დოლიძემ 116-ე მუხლის სათაური უფრო დახვეწილად წარმოგვიდგინა: „კარი — პირველი, ვალისა თუ როგორ აილების.“⁷⁴²

ხელნაწერში შემდეგ მოდის „რიზ“ (ე. ი. 117-ე) მუხლი, რომელიც შინაარსობრივად ემთხვევა ი. დოლიძის ვერსიის ვახტანგის სამართლის 118-ე მუხლს, ხოლო „რიშ“ (ანუ 118-ე) მუხლი — 117-ე მუხლს. „რით“, „რკ“ ანალოგიურია ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 119-ე და 120-ე მუხლების. მათ შორის არსებობს განსხვავებებიც: „რკ“ მუხლში გვხვდება „ათილიტრიანია“, „ადგილი არის თექვსმეტიანია“, „ოცდაოთხი ლიტრიანია“, ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის ძეგლის 120-ე მუხლში კი — „ათილიტრიანია“, „ადგილი არის — თექუსმეტიანი“, „ოცდაოთხილიტრიანია“.⁷⁴³

ამასთან, ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 119-ე მუხლის ბოლო აბზაცის თანახმად, „არის კიდევ მარჩილი ასრე გაცემული, რომე მარჩილის სარგებლად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს ან მარჩილის თავს წელიწადში ერთი აბაზი სარგებელი მოსცენ.“⁷⁴⁴ აღნიშნული მუხლით განისაზღვრა თეთრის ვალის

⁷⁴⁰ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფარგმენტები.

⁷⁴¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 512.

⁷⁴² იქვე, გვ. 512; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფარგმენტები.

⁷⁴³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 512-513; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფარგმენტები.

⁷⁴⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 513.

ნლიური სარგებელი. სარგებელი, თავის მხრივ, შეიძლება იყოს როგორც ნატურალური, ისე შრომითი ან ფულადი. განსაზღვრული იყო, რომ ყოველ ერთ მარჩილ (სამ აბაზ) ვალზე წელიწადში „სარგებლად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს“ ან ერთი აბაზი მისცეს. S-3683 ნუსხის ტექსტი შეიცავს ხარვეზს, კერძოდ, ფრაზა „წელიწადში ერთი“ გამოტოვებულია და ამიტომ აზრიც ბუნდოვანია. ეს შეცდომა გასწორებულია Q-575 ნუსხაში და ტექსტიც სწორედ მის მიხედვით უნდა გაიმართოს.⁷⁴⁵ მოცემული ხარვეზი არაა შევსებული არც S_1459, ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „რით“ (ანუ 119-ე) მუხლში: „არის კიდევ მარჩილი ასრე გაცემული მარჩილის სარგებლად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს. ან მარჩილისა. თავს აბაზი სარგებელი მოსცენ.“⁷⁴⁶ S_5035 ფონდის ვახტანგის სამართლის წიგნის „რით. 119.“ მუხლში გამეორებულია დასახელებული შეცდომა: „...კიდევ მარჩილი ასრე გაცემული მარჩილის სარგებლად ოთხი მუშა უნდა უმუშაოს ან მარჩილისა თავს აბაზი სარგებელი მოსცენ.“⁷⁴⁷

ფრაგმენტების „რკა“ (ანუ 121-ე), „რკბ“ (ე. ი. 122-ე) და „რკგ“ (ანუ 123-ე) მუხლები შინაარსობრივად იდენტურია ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 121-ე, 122-ე და 125-ე მუხლების. ამასთან, ხელნაწერში „რკა“-სა და „რკბ“-ს შორის არის რალაც მუხლი (ალბათ, დამატება უნდა იყოს), რომელიც თავისი შინაარსით ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 124-ე მუხლის ტოლფასია.⁷⁴⁸

რაც შეეხება ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 123-ე მუხლს (რომლის თანახმადაც, „ფეტივი, კოდი იქმნების ათიანი, თორმეტიანიცა, მეტიცა და ნაკლებიც“), მისი მსგავსი ხელნაწერში არ გვხვდება.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 95; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 188.

⁷⁴⁶ S_1459 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „რით“ მუხლი

⁷⁴⁷ S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის „რით. 119“ მუხ.

⁷⁴⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 513; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁴⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 513; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტების „რკბ“, „რკგ“, „რკდ“ მუხლები.

„რკდ“ (ანუ 124-ე), „რკე“ (ე.ი. 125-ე), „რკვ“ (ანუ 126-ე) მუხლები შინაარსობრივად ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 126-ე, 127-ე და 128-ე მუხლების შესატყვისია.⁷⁵⁰

„რკზ“ (ანუ 127-ე) მუხლი იწყება ასე: „პურზედ თეთრის გაცემა მარჩილი რომ მისცეს. პურზედ იმისი სარგებელი. წელიწადშიდ. ერთი კოდი. დანახევარი კმარა...“ და მთავრდება სიტყვებით „ამავ ათს თორმეტად, გინა მცირედ. უმცროსზედ წავა.“ ი. დოლიძისეული გამოცემის 129-ე მუხლი კი იწყება ასე: „თეთრად მარჩილი რომ მისცეს პურზედა, იმისი სარგებელი წელიწადში ერთი კოდი და ნახევარი კმარა...“ და სრულდება შემდეგნაირად: „იმავ ათი თორმეტისა, გინა მცირედ, უმცროსზე წავა.“⁷⁵¹

ხელნაწერის „რკწ“ (ანუ 128-ე), „რკთ“ (ე. ი. 129-ე), „რლ“ (ანუ 130-ე), „რლა“ (ე.ი. 131-ე), „რლბ“ (132-ე) მუხლები შინაარსობრივად იდენტურია ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 130-ე, 131-ე, 132-ე, 133-ე 134-ე მუხლების.⁷⁵²

ამასთან, შინაარსობრივად ფრაგმენტების „რლგ“ (ანუ 133-ე) მუხლი ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 135-ე მუხლის ანალოგიურია. არის ამ ტიპის განსხვავებები: ხელნაწერში წერია — „მოყვარეს“, „თუ დაკარგული იყოს“, ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 135-ე მუხლში — „მოყუარეს,“ „თუ კაცი დაკარგული იყოს.“⁷⁵³

„რლდ“ (ე. ი. 134-ე) მუხლის თანახმად, „თუ შვლი მამისაგან ან ძმისაგან ან სხვს კსგანმე გაყიდულა* ან დატყვევებია. იმას მამისა და სახლისა, ვალისა და სარგებლისა. ხელი არა აქუს დათუ ისევ მამის ალავს ქონებაზედ, მოვდა ჭირიც ინომა მათი და ლხინიც, ეთხოვების, თუ კაცი ამოვარდეს და აღარა დარჩეს რა. რაც საქონელი დარჩეს, რამდენიც მოვალე იყვნენ. გაიყონ რა გინდ. იმათ ბევრი ემართოს. რაც დარჩომია ის არის. თუ ერთის მეტი მოვ-

⁷⁵⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 513-514; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁵¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 514

⁷⁵² იქვე, გვ. 514-515; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁵³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 515; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

აღე არყოლებია. იმისი ვალი. იმას მისცეს დასხვა მკუდრის სულს მოახმაროს. მაგრამ საქართველოს რიგით ბატონი წაიღებს.⁷⁵⁴

შინაარსობრივად დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 136-ე და 137-ე მუხლები ერთობლივად არის ხელნაწერის „რლდ“ (ანუ 134-ე) მუხლის იდენტური.⁷⁵⁵

„რლე“ (ე.ი. 135-ე) მუხლი შეესატყვისება ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 138-ე მუხლს. არის განსხვავებებიც: ხელნაწერში აღნიშნულია — „მამულითგან ბატონი არ მიაღცემინებს“, ი. დოლიძის ვერსიის 138-ე მუხლში — „მამულიდამ ბატონი არ მიცემეს.“⁷⁵⁶ მოცემულთან დაკავშირებით საინტერესოა, თუ როდის შეიცვალა „თგ“ „დ“-დ.

„რლვ“ (ანუ 136-ე) მუხლი შეესაბამება ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 139-ე მუხლს, თუმცა არის გარკვეული სხვაობებიც: „რლვ“ მთავრდება სიტყვებით „თუ მკუდრის მამულს, არ ინდომებს, სახლის კაცი, რომ არც გარდახდა შეეძლოს, ვალს აღარ მისცემს. სანამდი მამა ცოცხალი არის, შვლმან რომ ვალი აიღოს, მამის უკითხავად მამა არ მისცემს არც ეკითხების.“⁷⁵⁷ ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 139-ე მუხლი კი ასე სრულდება: „თუ მკუდრის მამულს არ ინდომებს სხვა სახლის კაცი, რომ არც გარდავდა შეეძლოს, აღარც ვალს მისცემს.“ შემდეგ მოდის 140-ე მუხლი „სანამდი მამა ცოცხალი არის, შვილმან რომ ვალი აიღოს მამის უკითხავად, მამა არ მისცემს, და არც ეთხოვების.“⁷⁵⁸ ანუ ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის წიგნის 139-ე და 140-ე მუხლები ერთად უტოლდება ხელნაწერის „რლვ“ მუხლს.

„რლზ“ (ანუ 137-ე), „რლწ“ (138-ე), „რლთ“ (139-ე), „რმ“ (140-ე) მუხლები შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის 141-ე, 142-ე, 143-ე, 144-ე მუხლების შესატყვი-

⁷⁵⁴ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁵⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 516.

⁷⁵⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 515; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁵⁷ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁵⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 516.

ხელნაწერის „რმა“ (ანუ 141-ე) მუხლის შინაარსი შეესაბამება 145-ე მუხლს (განსხვავებები: „ვერაცნ რას შეუვლენ“ — წერია ფრაგმენტებში, ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 145-ე მუხლში კი — „ვერას შეუვლენ.“)⁷⁶⁰

„რმბ“ (ე.ი. 142-ე) მუხლი შეესატყვისება ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 146-ე მუხლს. არის განსხვავებებიც: ფრაგმენტებში აღნიშნულია — „ხელი არავს აქუს“, ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 146-ე მუხლში — „ჯელი არა აქუსთ“.⁷⁶¹

„რმგ“ (ანუ 143-ე) მუხლი შინაარსობრივად ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 147-ე მუხლისა და [147'-ე] მუხლების (ერთობლივად) ანალოგიურია, თუმცა არის ასეთი განსხვავებაც: ხელნაწერში ფიქსირდება — „ესტიბარი“, ი. დოლიძის რედაქციით გამოსულ ვახტანგის სამართლის 147-ე მუხლში კი — „ესთიბარი“.⁷⁶²

ფრაგმენტების „რმდ“ (ე.ი. 144-ე) მუხლი მთავრდება ასე: „თუ კიდევ ამქვეყანას. აქ ყოფნაშიდ. ერთად აუღია იმაშიაც უნდა მიუდგენ. ამანათისა. ამის მეტი არ ეწერა.“⁷⁶³ ამ მუხლის შესატყვისი ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 149-ე მუხლში მითითებულია „ქ. ამანათისა.“ ამასთან, იქვე არის მინიშნება გაკეთებული იმასთან დაკავშირებით, რომ შედარება მოხდეს 243-ე მუხლთან. მართლაც შედარების საფუძველზე ირკვევა, რომ 149-ე მუხლისა და 243-ე მუხლის შინაარსი ანალოგიურია („ქ. კაცმა კაცს შორიდან გაუგზავნოს რამე და კაცი მკუდარი დახედეს,

⁷⁵⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 517; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 517; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 518; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 518; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶³ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

ნამღებს მართებს, რომე, სახლში თუ ყუანდეს რამე, მიუტანოს, თორემ თუ დაუბრუნა, იმ კაცისაგან წართმეული იქნება. თუ ძალდადგომით ვერ მიუტანა, იმასთან სამართალში მიყუესა და დიდად გაისარჯოს." (243-ე მუხლი, რომელიც 149-ე მუხლის მსგავსია).⁷⁶⁴

ხელნაწერის „რმე“ (ანუ 145-ე) მუხლის შეესატყვისება ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 150-ე მუხლი, მაგრამ გვხვდება განსხვავებაც, კერძოდ: ფრაგმენტებში წერია — „სწორე ვსთქვათ“, ი. დოლიძის გამოცემის ტექსტში — „სწორედ ვთქვათ.“⁷⁶⁵

ხელნაწერის „რმვ“ (ე.ი. 146-ე), „რმზ“ (ანუ 147-ე), „რმშ“ (ე.ი. 148-ე) მუხლები შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული ვერსიის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 151-ე, 152-ე და 153-ე მუხლების ანალოგიურია.⁷⁶⁶

ფრაგმენტების „რმთ“ (ანუ 149-ე) მუხლი შეესატყვისება ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 154-ე მუხლს, თუმცა არის განსხვავებაც: ხელნაწერში აღნიშნულია — „ისიც. ქურდმან. მისცეს“, ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის 154-ე მუხლში — „ისიც ქურდმან უნდა მისცეს.“⁷⁶⁷

რაც შეეხება „რნ“ ანუ 150-ე მუხლს, მას შეესატყვისება ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 155-ე მუხლს, რომელშიც დაფიქსირებულია: „საყდრის გატეხისა. ჯვარისა და ხატის დამტვრევსა.“ Q-575 ნუსხა 155-ე მუხლში მიუთითებს: „საყდრის გამტეხისა, ჯვარისა და ხატის დამტვრევისა.“ H-1659 ნუსხის ამავე მუხლში აღნიშნულია: „საყდრის გამტეხისა და ხატის დამტვრევისა.“ აქ გადამწერმა გამოტოვა სიტყვა „ჯვარისა“, თუმცა ეს სიტყვა დაცული ყველა უძველეს ნუსხაში.⁷⁶⁸ ჩვენს ხელთ არსებულ საკვლევ ხელნაწერში (მუხ. „რნ“) ფიქსირდება: „საყდრის გა-

⁷⁶⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 518, 543.

⁷⁶⁵ იქვე, გვ. 519; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 519; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 519; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁶⁸ იხ. სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 137.

ტეხისა. ჯვარისა და ხატის დამტკრესა".⁷⁶⁹ ეს ადასტურებს, რომ საკვლევი ხელნაწერი უძველეს ნუსხათა რიგში ერთიანდება და H-1659 ნუსხის შედგენამდე უნდა იყოს შექმნილი.

ფრაგმენტების „რნა“ (ანუ 151-ე), „რნბ“ (ე. ი. 152-ე), „რნგ“ (153-ე) „რნდ“ (ანუ 154-ე) შინაარსობრივად ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგის სამართლის წიგნის 156-ე, 157-ე, 158-ე, 159-ე მუხლის ანალოგიურია.⁷⁷⁰

ამასთან, ხელნაწერის „რნე“ (ე.ი. 155-ე) მუხლი დასათაურებულია ასე: „კარი ნასყიდობისა დასაწყისი,“ ხოლო ი. დოლიძის ვერსიის ვახტანგის სამართლის წიგნის 160-ე მუხლი — როგორც „კარი ნასყიდობისა.“⁷⁷¹

ფრაგმენტების „რნვ“ (ანუ 156-ე), „რნზ“ (ე. ი. 157-ე), „რნწ“ (ანუ 158-ე), „რნთ“ (ე. ი. 159), „რნა“ (ანუ 160-ე), „რნა“) (ე. ი. 161-ე) შინაარსობრივად ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის 161-ე, 162-ე, 163-ე, 164-ე, 165-ე, 166-ე მუხლების შესატყვისია.⁷⁷²

ამავე დროს, ხელნაწერის „რნბ“ (ანუ 162-ე) მუხლისა და ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 167-ე მუხლის დასათაურებას შორის არის განსხვავება, კერძოდ, ფრაგმენტების „რნბ“-ს სათაური ასე ჟღერს: „გაცვლილობისა“, ხოლო ი. დოლიძემ კარის სახით გამოყო იგი: „[კარი] გაცვლილობისა.“⁷⁷³

ასევე ხელნაწერის „რნგ“ (ე. ი. 163-ე), „რნდ“ (ანუ 164-ე) „რნე“ (ე.ი. 165-ე), „რნვ“ (ანუ 166-ე), „რნზ“ (ე.ი. 167-ე) მუხლები შინაარსობრივად ი. დოლიძისეული გამოცემის ვახტანგის სამართლის 168-ე, 169-ე, 170-ე, 171-ე, 172-ე მუხლების ანალოგიურია.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁷⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 520-521; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁷¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 521; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁷² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 521-522; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁷³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 523; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁷⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 523-524; ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

„რე " (ანუ 168-ე) მუხლი ი. დოლიძის რედაქციის ვახტანგის სამართლის ნიგნის 173-ე მუხლის შესატყვისია გარკვეული განსხვავებით. მაგალითად, ხელნაწერი აფიქსირებს — „ქვეყანაზედ“, ი. დოლიძის გამოცემის ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის 173-ე მუხლში გვხვდება - „ქვეყანაში“.⁷⁷⁵ ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის 168-ე მუხლშიც დაშვებულია შეცდომა. S-3683 ნუსხის მიხედვით ამ მუხლის შინაარსი ასეთია: უშვილობის გამო ქმარი ცოლს ვერ გაეყრება და არც ცოლს შეუძლია უნაყოფო ქმარი მიატოვოს. მაგრამ თუ კაცი „სულ ასე მცვედანი არის, რომ ქალთან ნოლა არ შეუძლია“, ქალს გაყრის დასტური და სხვაზე გათხოვების ნება უნდა მისცეს. Q-575 ნუსხა ამას შემდეგ გლოსას უმატებს: „თუ, ვინ იცის, ქორწილზედ კაცი ყოფილა, და ან ქორწილს უწინაც, და მერმე ქორწილზედ დამცვედნებულა, არ გაიყრებიან.“ კანონმდებელი ცდილობს, გაართულოს ცოლ-ქმრის გაყრა და ოჯახის დანგრევა. როგორც ი. დოლიძე აღნიშნავს, „ეს გლოსა საკანონმდებლო კომისიის ან თვით სჯულმდებელი მეფის მითითებით უნდა იყოს დართული, რადგან Q-575 ნუსხაში იგი ტექსტისავე ხელითაა დანერგილი და შეუძლებელია გადამწერის ჩანართს წარმოადგენდეს.“⁷⁷⁶ მოცემული შეცდომა გვხვდება ასევე S_1459 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის „რით“ (ანუ 168-ე) მუხლშიც: „უშვლობისათვის კაცი ძალად, და მის უნებურად ცოლს ვერ დაგდებს, დათუ დააგდებს სრული სისხლი უნდა მისცეს:

იქნების კაცი ასრე ჭანი იყოს რომე ცოლთან ნოლაკი შეეძლოს, და შვლის შექნაკი არ შეეძლოს. ამისათვისაც არგაიყრებიან, და თუ სულ ასრე მცუწდანი არის რომე ქალთან ნოლა არ შეუძლიან უნდა კაცმან ცოლს დასტური მისცეს სხვს ქმრის შერთვსა.“⁷⁷⁷ S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის „რიშ.168“-ე მუხლშიც გვხვდება ეს ხარვეზი: „თუ უშვლობისათვის ძალად დამის უნებურად ცოლს ვერდ დააგდებს დათუ დააგდებს სრული სისხლი უნდა მიცეს:—

⁷⁷⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963 წ., გვ. 524; ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები.

⁷⁷⁶ სამართალი ვახტანგ VI-ისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ., გვ. 97; ი. დოლიძე, ვახტანგის სამართლის ნიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1979 წ., გვ. 189-190.

⁷⁷⁷ S_1459 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის „რით“ მუხლი

იქნების კაცი ასრე ჭანი იყოს რომ ცოლთან წოლავ შეეძლო და შვლის შექნაკი არ შეეძლოს არ გაიყრებიან დათუ ასრე მცვე-
დანი არის რომ ქალთან წოლა, არ შეუძლიან უნდა კაცმან ცოლს
დასტური მისცეს სხვს ქმრის შერთვსა.⁷⁷⁸ აქაც გვხვდება მუხლის
შემდეგ განკვეთილობის ნიშანი ორწერტილი ხაზით (:—), ნინა-
დადების ბოლოს ხშირად გამოიყენება ორწერტილი ხაზით (:—),
იშვიათად მძიმე (,) ან წერტილი(·).

საკვლევი უცნობი ხელნაწერის „რგ“ მუხლში დაფიქსირე-
ბულია: „თუ ვნ იცის. ქორწილზედ. კაცი ყოფილა. ან ქორწილის
უწინაც. მერმე. ქორწილზედ, დამცვედნებულა. არ გაიყრებიან.“
ესე იგი, მოცემულ შემთხვევაშიც დასახელებული შეცდომა ჩვენს
ხელთ არსებულ უცნობ ხელნაწერში გასწორებულია.

მიუხედავად იმისა, რომ S_1459 ფონდი არ ასწორებს ვახტანგ
VI-ის სამართლის ნიგნში ზემოდასახელებულ შეცდომებს, არის ამ
მხრივ გამონაკლისიც. კერძოდ, ეს ეხება მაგალითად მე-4 მუხლს.
როგორც ი. დოლიძეული რედაქციის ვახტანგის სამართლის ძე-
გლის კრიტიკული ტექსტის მე-4 მუხლიდან ჩანს, მოსამართლე
როცა ადგილზე საქმის გამოსაძიებლად და „მართალი ამბავის“
მოსატანად თავის იასაულს გზავნის. მაგრამ შეიძლება იასაულმა
ლმერთი გმოს, ქრთამი მიიღოს და მოსამართლეს „მრუდი ამბავი“
მოუტანოს. ასეთი მდგომარეობის თავიდან ასაცილებლად და
ამგვარი საქმის გამოსარკვევად მოსამართლეს სხვა „მართლის
მთქმელი და სიმართლეზე ცნობილი იასაული“ უნდა ჰყავდეს,
რათა მისი დახმარებით დაადგინოს საქმის ნამდვილი გარემოება.
S_3683 ნუსხაში დაშვებულია ლაფსუსი და სიტყვა „გმო“ წერია
ორჯერ. ამას კი ასწორებს ქუთაისის 201 ხელნაწერი.⁷⁷⁹ ამასთან,
ეს ხარვეზი შევსებულია S_1459 ფონდის მიერაც.⁷⁸⁰

ფრაგმენტების „რთ“ (ანუ 169-ე) მუხლის თანახმად, „თუ
შორეულმა კაცმა ასეთი კაცი უხუთოს. რომ. იმის თემისა იყოს.
დაიცნობდეს. დასაქმე მიუწვდებოდეს. მართებულია. დასხვა კა-
ცის. არ მართებია. ამ რიგის კაცის. თავზედ დახუთონ. მას კაცს
სთხოვონ პასუხი. კსაც. თავზედ დახუთვლა დაის კაცი იმას. ემარ-

⁷⁷⁸ S_5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის „რიწ.168.“ მუხ.

⁷⁷⁹ იხ. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981 წ.,
გვ. 88.

⁷⁸⁰ იხ. S — 1459, ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის „დ“ მუხლი

თლების. თუ წაყვეს. მას მის მოდავესთან. დაშალოს. დათუ რამ და-
კარგოს. უკლებლად მისცეს. დაიმის. მოდავესთან. თავ გამიმართ-
ლოს თუ იმას. ამბობდეს. შენთან იმ კაცს ხელი არა აქუს. ეგ არ
იქმნება, უამკაცოდ. ვერ გამართლების, იმ დამხუთავმან. თან
უნდა მიყვეს თუ არ წაყვების...⁷⁸¹ აქ წყდება ხელნაწერის სიტყვე-
ბი (დანარჩენი გვერდი აკლია). შემდეგ როგორც ი. დოლიძის რე-
დაქციის ვახტან VI-ის სამართლის ძეგლის 174-ე მუხლიდან ჩანს,
უნდა იყოს დასახელებული მუხლის დამამთავრებელი სიტყვები
(რომლებიც აკლია ხელნაწერს „რით“ მუხლის დასასრულებლად)
„მამ წანართმევი ყუელა უნდა უზლოს, და თუ დაჭერილი არის
ვინმე, იმის აშვებისაც უნდა გაურიგოს.“⁷⁸²

სარჩევის მსგავსი სამი ფურცელია შემორჩენილი: „სნზ“ „სნწ“
„სნთ“.

ხელნაწერის საძიებლის დასაწყისში მითითებულია: „რუს
სარწყავსთვის“ — არ ჩანს, მაგრამ უნდა იყოს აღნიშნული „რიდ“
(ანუ 114-ე) მუხლი, ვინაიდან ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახ-
ტანგის სამართლის ნიგნის 114-ე მუხლის შინაარსის ანალოგი-
ურია („რუს სარწყავს წყალს, როგორც მამულს გაიყოფენ ძმანი,
ისრე წყალი იმდენ ნაკადულად გაიყოფის.“⁷⁸³). შესაბამისად, ეს
მუხლი რადგან ეხება „რუს სარწყავ წყალს“, მისი სათაური უნდა
იყოს „რუს სარწყავსთვის“. ამდენად, ფრაგმენტებს სარჩევის სხვა
გვერდები „რიდ“-მდე აკლია.

ამასთან, საძიებლის ბოლო გვერდზე მითითებულია „სნთ“
ანუ $s(200)+6(50)+t(9)=259$. მაშასადამე, საძიებელი (სარჩევი)
მთავრდება 259-ე მუხლით. ამასთან, ხელნაწერის ბოლო „სნთ“
მუხლს აწერია სიტყვები: „კაცმან ერთმან მეორისგან ვალი აი-
ლოს.“ ამის შესატყვისი ი. დოლიძისეული რედაქციის ვახტანგის
სამართალში არის 263-ე მუხლი („ქ. თუ სხვას ქუეყანას ერთმან
კაცმან მეორისაგან ვალი აილოს...“). მის წინა მუხლის („სნწ“) გას-
წვრივ აღნიშნულია: „კაცმან რომ მოახლეს...“ და შემდეგ სიტყვები
არ ჩანს. საძიებლის ამ სამი ფურცლის ორივე მხარეზე დაწერილ-
ია სათანადო მუხლები აღნიშვნებით, თუმცა ხელნაწერის ფრაგ-

⁷⁸¹ ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის ხელნაწერის უცნობი ფრაგმენტები, მუხ.
„რიდ“.

⁷⁸² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვ. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც.,
1963 წ., გვ. 524.

⁷⁸³ იქვე, გვ. 512.

მენტების დასრულება 259-ე მუხლით (ანუ ი. დოლიძის გამოცემის 263-ე მუხლით) გარკვეულ ეჭვებს ბადებს. ჩნდება ვარაუდი, რომ ხელნაწერის სარჩევსაც აკლია ბოლო გვერდები; ეს კი არასწორია, ვინაიდან ბოლო ფურცლის მეორე მხარეზე უკვე სხვა სახის ტექსტია განსხვავებული ფერითა და ხელით მიწერილი ლექსის სახით. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელნაწერის ბოლო მუხლები, ჩვეულებრივ, საძიებელში სწორედ ფურცლის მეორე მხარეზე მოხდებოდა, თუმცა ეს ასე არაა და ბოლო ფურცლის მეორე მხარეზე არსებული მინაწერიც ხელნაწერის დასასრულზე უნდა მიუთითებდეს.

15.2 ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ჭვირნიშნების შესახებ

საკვლევი ხელნაწერის შექმნის თარიღის დასადგენად ასევე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ჭვირნიშნების კვლევას. ამ უცნობი ფრაგმენტების ჭვირნიშნების შესასწავლად საყურადღებოა ამსტერდამის (Amsterdam), ასევე „პრო პატერიას“ („Pro Patria“) ჭვირნიშნები, რომლებიც XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე გვხვდება. ჩვენ გვაინტერესებს „პრო პატერია“, ვინაიდან საკვლევი ხელნაწერის სურ.1

რის ჭვირნიშანი სწორედ ამ ჭვირნიშნის გარკვეული ნაირსახეობა უნდა იყოს. ჩურჩილი განსაზღვრავს ქრონოლოგიურ საზღვრებს ძალიან პოპულარული ჭვირნიშნების მოქმედების თაობაზე და მათ შორის „პრო პატერიას“ გავრცელების პერიოდსაც, კერძოდ,

„პრო პატერია“ მოათავსა 1683-1799 წლებში. თუმცა იქვე მინიშნებაა გაკეთებული, რომ ჭვირნიშნების მოქმედების შესახებ განსაზღვრული ქრონოლოგიური ჩარჩოები (*ჩურჩილის* მიერ მოცემული სქემა) შეიძლება არაზუსტი იყოს, მაგრამ, როგორც საზოგადოდ მიღებული, შესაძლებელია ამ სქემით ხელმძღვანელობა.⁷⁸⁴

დასახელებული ჭვირნიშნების ქრონოლოგია რომ არაა ზუსტი, ისიც ადასტურებს, რომ რუსული ფაბრიკების „Pro Pateria“-ს ტიპის ჭვირნიშნები (АО — მარცხენა მხარეზე) გამოიყენებოდა 1811 წელს, ასევე (АОნიშანი მარცხენა მხარეზე) — 1812-1829 წწ., АСХ ნიშნით — 1814, 1829 წ. (დათვის ნაცვლად ლომია გამოსახული), БКФ ნიშნით — 1768 წ. და ა. შ.⁷⁸⁵ რაც შეეხება ჩვენს ხელნაწერს, მასზეც „Pro Pateria“-ს ტიპის ჭვირნიშანია გამოსახული (ამ ჭვირნიშნის დედანი (ფუძე) იხილეთ 1-ლ სურათზე), თუმცა ოდნავი სახეცვლილებით. ამკარაა, რომ აქ გამოსახული ჭვირნიშანი „Pro Pateria“-ს ტიპის ჭვირნიშნის სახეობრივი გამოხატულებაა, ვინაიდან, როგორც სხვადასხვა ეპოქის „Pro Pateria“-ს ტიპის ჭვირნიშნები გადავათვალიერეთ, მათ შორის შეინიშნება გარკვეული სხვაობები, მაგრამ ძირი არის დატოვებული.

სურ. 2

1-ლ სურათზე მოცემული დედანი „Pro Pateria“-ს ჭვირნიშნისაგან ნაწარმოები რუსული ჭვირნიშანი (1812 წ.), ხოლო ევროპაში იგივე ჭვირნიშანი გვხვდება, თუმცა 1703 წლიდან და ერთ-ერთი ძირეული განმასხვავებელი ნიშანია ის, რომ ევროპაში გავრცელებულ ამ სახის ჭვირნიშანს შემოსაზღვრული ღობის მსგავს ნახატში შუა ადგილას, ნაცვლად ჯვარედინი ხაზებისა, პარალელური ხაზებია გამოსახული.

სწორედ ევროპაში არსებული „Pro Pateria“-ს ევროპული ვარიანტია ჩვენი ხელნაწერის ფრაგმენტებზე წარმოდგენილი, ვინაიდან აღნიშნული ხელნაწერის ჭვირნიშანზე ურთიერთგადამკვეთი ხაზები გვხვდება. ამასთან, გვერდებს ამჩნევია ასოები: დიდი ასო М, რუსული ასოები К და Ф. ეს იმას ამტკიცებს, რომ ქალაქი რუ-

⁷⁸⁴ იხ. С. Клеников. Флиграны и штемпели на бумагах русского и иностранного производства XVII—XX века, Изд. Всесоюзной книжной палаты, М., 1959, გვ. 26.

⁷⁸⁵ იქვე, გვ. 40-41

სული წარმომავლობისაა. ამავე დროს, ერთ-ერთ ბოლო გვერდს (საუბარია სარჩევის ბოლო გვერდზე) აწერია ბუნდოვნად, მაგრამ მაინც იკითხება 1821. აღნიშნული ცხადყოფს, რომ ჭვირნიშანი და ქალალდი 1821 წლით უნდა დათარიღდეს (კერძოდ, ფურცელზე, რომელზეც აღნიშნულია „რბ“ და „რგ“ მუხლები, ასევე ფურცელზე, რომელზეც აღნიშნულია „რლა“, „რლბ“, „რლგ“ და „რლდ“ მუხლები; ასევე ფურცელზე, რომელზეც მითითებულია „რა“, „რბ“, „რგ“ და სხვა ფურცლებზეც ზევით აწერია 1821). ჭვირნიშნების ნაწილი გადმობრუნებულია. მაგალითად, გვერდებზე, რომლებზეც იკითხება „რნა“, „რნბ“ და „რნგ“ მუხლები, ასევე გვერდებზე, რომლებზეც ჩანს „რმმ“, „რმთ“, „რმე“, „რმვ“ მუხლები, ჭვირნიშნები გადმობრუნებულია.

ამდენად, ზემონარმოდგენილი ჭვირნიშნის მიხედვით, ვახტანგის სჯულებების უცნობი ხელნაწერი არ უნდა შექმნილიყო 1821 წლამდე, რაც შეიცავს ამ ფრაგმენტების შექმნის თაობაზე მინიშნებას, სახელდობრ, ის მე-19 საუკუნის I-ლ ნახევარში უნდა შეედგინათ (დაახლ. 1821 წლიდან მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევრამდე).

ამასთან, უცნობი ხელნაწერის ტექსტს ბოლოს ერთვის გალექსილი სტრიქონები. პირველი სტრიქონი არ იკითხება, შემდეგ კი წერია:

„იგნი არვის აქუს კაცის ძესა.

ტკბილად ასე საკითხავი შვილი სწოვდეს დედას რძესა.

ვახტანგ მეფის შეკრებული სამართალი აქა ძესა.

და ნუვნ ვაჭრობ, ვერ შეიძლებ, დიალ დიდი ფასი სძესა.“

ამ სიტყვების შემდეგ ტექსტი არ იკითხება, ვინაიდან ხელნაწერი გახუნებულია; ბოლო გვერდის ქვემო ნაწილში განსხვავებული კალიგრაფიით, შავი, მაგრამ განსხვავებული ფერის მელნით მიწერილია: „ხუთი მანეთი ჩქვალონს გავაგატუნეთ ფიცრის ფასი.“ აღნიშნული მინაწერი, ცხადია, არაა ტექსტთან კავშირში და ხელნაწერის პატრონის მიერაა მიწერილი.

როგორც ზემოგანხილულიდან ჩანს, ვახტანგ VI იყო დიდი სახელმწიფო მოღვაწე, პოეტი, სწავლული მწიგნობარი, განმანათლებელი, ნამდვილი მეცნიერი, ფილოსოფოსი, შესანიშნავი მთარგმნელი, მეფე-ალმშენებელი, დიპლომატი, სჯულმდებელი, სამართალშემოქმედი და კანონმდებელი, უდიდესი პოლიტიკოსი, დემოკრატი.

სწორედ კანონშემოქმედებითი საქმიანობის ერთ-ერთი გამოვლინებაა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, რომელიც საერო ძეგლებსა და, საერთოდ, ევროპის ქვეყნების მის თანამედროვე კანონმდებლობებთან შედარებით პროგრესული და ჰუმანური გახლდათ. საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ მან შექმნა ისეთი კანონები, რომლებიც მოქმედებდა არა მხოლოდ თავის მოღვაწეობის დროს, არამედ მის შემდეგაც დიდი ხნის მანძილზე იყო აღნიშნული სამართლის ძეგლის დებულებები სახელმძღვანელო ნორმა-პრინციპები. რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის სტრუქტურას, უმჯობესია სტრუქტურის დახვეწის მიზნით ითქვას, რომ ეს ძეგლი შედგება კერძო და საჯარო სამართლის ნორმებისაგან, ვინაიდან შეიცავს ადმინისტრაციულ და საგადასახადო სამართლებრივი ურთიერთობების მომწესრიგებელ ნორმებს; ამავე დროს, აშკარა იკვეთება კერძო სანყისების პრიმატი, თუმცა საჯარო ელემენტებსაც უმაღლესი პირობები დაკვირვებული თვალი.

რაც შეეხება დანაშაულს, გამოკვლეულია მისი სამართლებრივი ბუნება და სხვადასხვა დანაშაულის ფონზე ხაზგასმითაა წარმოდგენილი, რომ მე-18 საუკუნეში არსებობდა საჯარო დანაშაულები და კერძო სამართალდარღვევები (დელიქტები). აქ საქმე ეხება მკვლელობას, ჯანმრთელობის ხელყოფას, ქურდობას, ზნეობრივ თუ სახელმწიფო დანაშაულებს. მათი შესწავლის საფუძველზე დადგინდა, რომ ვახტანგის სჯულდება უმეტესწილად კერძო სანყისებზეა აგებული და ხაზგასმითაა იმაზე, რომ დაკმაყოფილდეს კერძო ინტერესი. თუმცა აღნიშნული სამაგიეროს მიზლის პრინციპს ეფუძნებოდა. ამასთან, ზნეობრივი დანაშაულების წინააღმდეგ ბრძოლაში წინა პლანზეა წამოწეული თვითგანსწორება, რომელიც პატივისა და ღირ-

სების დაცვის ფარგლებში დაზარალებულის გრძნობების დაკმაყოფილებაზეა ორიენტირებული. თუმცა ის ხორციელდებოდა, ძირითადად, ზიანის ანაზღაურების რეპრესიულ ფუნქციაზე დაყრდნობით, რაც, მართალია, იშვიათად გვხვდება, მაგრამ უნდა აიხსნას იმდროინდელი რეალობით.

ასევე საგულისხმოა პატივისა და ღირსების დაცვა. სახელდობრ, მე-18 საუკუნის დასაწყისში კანონმდებელი ახდენდა რანგირებას მათ დაცვასთან დაკავშირებით, თუმცა ნათელია, რომ პირის არაქონებრივი ინტერესები არ იყო უგულებელყოფილი, არამედ პირიქით, სულიერი ტკივილების შემსუბუქებასა და გრძნობების დაკმაყოფილებას ექცეოდა ყურადღება. აღნიშნული ზიანის ანაზღაურების სატიფაქციურ ფუნქციაზე მიუთითებს, რომელსაც ხაზი ესმევა განსაკუთრებით ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულების განხილვისას. ამ შემთხვევებში ძირითადი აქცენტი კეთდებოდა დაზარალებულის ინტერესების დაკმაყოფილებაზე. აღნიშნულის მიღწევის ერთ-ერთ საშუალებად განიხილებოდა თვითგასწორების მეთოდის გამოყენება. ამასთან, მართალია, ყურადღება ეთმობა დაზარალებულის სულიერი ტკივილის შემსუბუქებას, მაგრამ ეს ხორციელდება უმკაცრესი სადამსჯელო ღონისძიების გზით. ამდენად, მოცემული კი აშკარად გამოკვეთს არაქონებრივ ზიანის დამსჯელობით (რეპრესიულ) ფუნქციას, რაც ემსახურება გრძნობების დაკმაყოფილებას, შურისძიებას. ასევე მოწმე განხილული იყო პატივისა და ღირსების ხელყოფის ასპექტში, ვინაიდან ცრუ ჩვენება ცილისწამებასა და შეურაცხყოფას უკავშირდებოდა.

დანაშაულის სამართლებრივ ბუნების შესწავლას მოსდევს დანაშაულის სუბიექტის განხილვა. ვახტანგ VI-ის სამართლის მიხედვით, სუბიექტს რომ დანაშაულებრივი ქმედება ბრალად შერაცხვოდა, უნდა ყოფილიყო 10 წლის. წინააღმდეგ შემთხვევაში, 10 წლის ასაკს მიუღწეველი პირის მიერ ჩადენილი ქმედება „ფათერაკად“ განიხილება.

ამავე დროს, ვახტანგის სამართალში აღიარებულია აუცილებელი მოგერიების უფლება. მართალია, მაშინ ყმას გარკვეული შეზღუდვებით ან საერთოდ არ ჰქონდა ბუნებითი უფლება აუცილებელ მოგერიებაზე, მაგრამ იმდროინდელ ფეოდალურ პირობებში აუცილებელი მოგერიების ამ ფორმით აღიარე-

ბაც მიღწევად უნდა მივიჩნიოთ. ასევე ვახტანგის სამართალი იცნობდა უკიდურეს აუცილებლობასაც. ამასთან, აუცილებელი მოგერიება და უკიდურესი აუცილებლობა მე-18 საუკუნეში განიხილებოდა პასუხისმგებლობისაგან განთავისუფლების ზოგად საფუძვლებად.

განსაკუთრებულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში. ბრალის პრობლემის დამუშავების დონე. საქმე ეხება პასუხისმგებლობის განსაზღვრას არა მხოლოდ დანაშაულებრივი ქმედების არსებობის, არამედ იმის მიხედვითაც, თუ როგორ ფსიქიკური (შინაგან) დამოკიდებულებაშია პირი მის მიერ ჩადენილი ქმედებისადმი. ბრალის გამოვლინებანი (ფორმები — განზრახვა და გაუფრთხილებლობა) მე-18 საუკუნისთვის იმდენად სწორად იყო ჩამოყალიბებული, რომ ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის შემდგომ პერიოდშიც სახელმძღვანელოდ იყო ქცეული. ამასთან, მე-18 საუკუნეში „ფათერაკი“ აერთიანებდა შემთხვევასა და გაუფრთხილებლობის ორივე სახეს, რომელთაც ცალკეულ შემთხვევებში საფუძვლად უდევს პირის შეცდომა. ფაქტობრივი გარემოებების მიმართ. შეცდომა, თავის მხრივ, ზოგადად გამოირიცხავდა პასუხისმგებლობას.

რაც შეეხება სასჯელს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში სასჯელის მიზნად სამართლიანობის აღდგენა (რომელიც ძირითადად შურისძიებად მოიაზრებოდა) ჩვეულებითი სამართლებრივი საფუძვლების გავლენას ადასტურებს. ამდენად, ჩვეულებითი სამართლის ასპექტებმა გარკვეულ ნორმებში ჰპოვა ასახვა. ამასთან, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი იძლევა სასჯელის კლასიფიკაციას (დამასახიჩრებელი და მტკივნეული სასჯელები, ქონებრივი სასჯელი, განუსაზღვრელი სანქციები, თავისუფლების აღკვეთა, გამანობილებელი სასჯელები და ა. შ.). ვახტანგის სამართალში მოცემული სასჯელის ზომების მიხედვით ასახულია მწვავე კლასობრივი ბრძოლა, რომელიც ახასიათებდა ქართულ ბატონყმობას. სასჯელთა სისტემა ცხადყოფს ვახტანგის სამართლის ლმობიერებასა და ჰუმანურობას. ამავე დროს, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში სიკვდილით დასჯა, როგორც სასჯელი, პირდაპირ არაა ფიქსირებული, თუმცა ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა რამდენიმე (ორი თუ სამი) მუხლი, რომლებშიც სიკვდილით დასჯა უნდა იგულისხმებოდეს. სიკვდილით დას-

ჯა და ასოთ მოკვეთა მეფის სასამართლო კომპეტენციას განეკუთვნებოდა. ვახტანგის სამართალი იცნობდა პირადი პასუხისმგებლობის პრინციპს, თუმცა გარკვეულ შემთხვევებში ითვალისწინებდა კოლექტიურ პასუხისმგებლობასაც.

ცალკე ადგილი ეთმობა კერძოსამართლებრივი პრობლემების დამუშავებას ვახტანგის სამართალში. აქ გაცვლა და ნასყიდობა ცალ-ცალკე და ერთმანეთის გვერდიგვერდ (ჯერ ნასყიდობა, შემდეგ გაცვლა) განიხილებოდა, რითაც ნასყიდობისა და გაცვლის ხელშეკრულებებს შორის მჭიდრო კავშირს ესმებოდა ხაზი. ასევე მიღებული იყო, რომ ჩუქება უსასყიდლო ხასიათს ატარებდა, ხოლო ჩუქების საგანი შეიძლებოდა ნებისმიერი ნივთი ყოფილიყო. ამასთან, ჩუქების ერთ-ერთ შემთხვევად მოიზრება მოლაშქრის მიერ ტყვედჩაყვარდნილის ხელმწიფისთვის გადაცემა. ეს განპირობებული იყო იმ ურთიერთობებით, რაც მე-18 საუკუნის საქართველოში ბატონსა და ყმას შორის ურთიერთდამოკიდებულებას ეფუძნებოდა. აღნიშვნის ღირსია სესხისა და თხოვების ხელშეკრულებების მონესრიგება. ამავე დროს, შესწავლილ იქნა დასახელებულ ხელშეკრულებათა სამართლებრივი ბუნება და მათი თავისებურებები.

ამასთან, ვახტანგის სამართალში საყურადღებოა საოჯახო და მემკვიდრეობითსამართლებრივი ურთიერთობების მონესრიგების ფორმები. მასში მოცემულია ქორწინების დამაბრკოლებელი გარემოება ბნედიანობა, რომელიც დღევანელ სამოქალაქო კოდექსში გონებასუსტობის სახით გვხვდება და ასევე ითვლება ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებად. აღსანიშნავია ისიც, რომ განქორწინების ინიციატივა, ამ სამართლის წიგნის მიხედვით, ეკუთვნოდა მამაკაცს, ქალს კი არ ჰქონდა განქორწინების საკითხის დაყენების უფლება. ასევე ვახტანგის სჯულდებაში არც მზითვეის საკითხი ყოფილა ყურადღების მიღმა დარჩენილი. აშკარაა, რომ მე-18 საუკუნის დასაწყისში ქალსა და მამაკაცს შორის უფლებრივი მდგომარეობა არ იყო თანასწორი. ეს ეხებოდა ქალი მოწმის საკითხსაც. უფლებრივი შეზღუდვა უკავშირდებოდა ასევე გონებასუსტობისას მეუღლის მოვლისა და სხვა ურთიერთობებს, ვინაიდან ქალის ბნედიანობისას მამაკაცს სამი წლის მანძილზე მისი მოვლის მოვალეობა ჰქონდა, ხოლო კაცის ჭკუასუსტობისას ქალის მოვალეობა მეუღლის ზრუნვაზე

განისაზღვრებოდა ხუთი წლით. დროის ამ მონაკვეთში მეუღლეები თუ არ გამოჯანმრთელდებოდნენ, მათ ჰქონდათ ბნედიანი მეუღლის გაშვების უფლება. ეს შეზღუდვებიც მე-18 საუკუნის ფეოდალური წესებით უნდა აიხსნას. ნაშრომიდან იკვეთება, რომ „უჯერო შვილის“ ანუ უკანონოდ შობილის სამართლებრივი და სოციალური მდგომარეობა ფეოდალურ საქართველოში იყო უმძიმესი. ის საზოგადოების ყველაზე უუფლებო პირს წარმოადგენდა.

ამდენად, კვლევამ ცხადყო, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი ქრისტიანული მსოფლმხედველობისთვის დამახასიათებელ წესებს ეფუძნებოდა. სწორედ აქედან ამოდიოდა კანონმდებელი, როცა სახელმძღვანელო პრინციპებად ღმობიერებას, ჰუმანურობასა და სამართლიანობას აღიარებდა. კანონმდებელი წარმოაჩენს ღვთის მიერ მიწიერ სამყაროში მეფეთა ხელდასმას და გარკვეულწილად მეფეთა ღვთიური წარმოშობის იდეას.

მართალია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი იცნობდა საქმის გადაწყვეტის სხვა ფორმებსაც (იგულისხმება გახურებული შანთის, ხმლის, ფიცის, როგორც მტკიცებულებების, გამოყენება), მაგრამ მათ პარალელურად მოიძებნებოდა მუხლები საქმის სამართლოს წესით გადაწყვეტასთან დაკავშირებით და საქმის განხილვისას ორივე მხარის მოსმენისა და ამის საფუძველზე ობიექტური გადაწყვეტილების გამოტანის შესახებ. აქ უდავოდ გამოკვეთილია სამართალწარმოების უძირითადესი პრინციპები ობიექტურობისა და შეჯიბრებითობის სახით.

ამასთან, ნათლად ჩანს, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი ჩვეულებითი სამართლის საფუძვლებით იყო ნასაზრდოები და მისთვის დამახასიათებელმა წესებმა მეტ-ნაკლები ხარისხით ჰპოვა ასახვა ამ ძეგლში. ქართული მაღალი სამართლებრივი კულტურის მაუწყებელია ფეოდალური სახელმწიფოსათვის უჩვეულოდ მისაჩნევი სამართლის მთელი სისტემის ე. წ. „ბატონყმობის რიგის“ ჩამოყალიბება, რომელიც ბატონსა და ყმას შორის ურთიერთდამოკიდებულებას ანესრიგებდა. საბატონყმო ურთიერთობის განხილვისას ვახტანგი ხელმძღვანელობდა სახელმწიფო ინტერესებით. ამიტომ იყო დაინტერესებული სახელმწიფო გლეხის ბედით. მეფის ხელისუფლება მონოდებული იყო, დაეცვა ვახტანგის კანონების ის ფრაგმენტი, რომლითაც

განისაზღვრებოდა, რომ მეპატონეების მიერ ყმისთვის ზედმეტი გადასახადების დაკისრება „კაცის კვლის ოდენი იყო“. თუმცა სინამდვილეში ის არ ხორციელდებოდა. თავადურ საქართველოში ეს კანონი ყოვლის შემძლე არ იყო და თავადები ადვილად არღვევდნენ ხელმწიფის კანონებს. აღნიშნული შეიძლება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ნაკლად ჩაითვალოს, თუმცა არ აკნინებს მის მნიშვნელობასა და ღირსებას, ვინაიდან საკვლევი ძეგლში მაინც არის გარკვეული სახის გამოწვევები ნაპოვნი ბატონყმური წესების თავის დაღწევის მიზნით.

ვახტანგის სამართალი გაცილებით უფრო პროგრესული, ლმობიერი და ჰუმანურია, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ქვეყნების მისი თანამედროვე სჯულმდებლობა. ამდენად, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი თავი ეპოქისთვის შორსმჭვრეტელური და მაღალი სამართლებრივი თვითშეგნების ნიმუშია.

როგორც კვლევიდან დადგინდა, ვახტანგის სამართლის უცნობი ხელნაწერის აღწერილობა შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს: 34 ფურცელი; ზომა - 20X35,5 სმ; ცისფერი სქელი გარბიანი ქაღალდი; უყდო; დაშლილი; თავ-ბოლონაკლული; დაზიანებული (კიდები ყველა ფურცელზე შემოჭმული აქვს); დაწერილი შავი მელნით (ნაწილი ოდნავ ღია ფერის მელნით); კალიგრაფიული; მხედრული; ტექსტში თითქმის ყოველ სიტყვასთან გვხვდება განკვეთილობის ნიშანი წერტილი (.), იშვიათად – მძიმე (,), ხოლო მუხლის ბოლოს – ორწერტილი ხაზით (:—); ხშირად გამოიყენება დღეისთვის ხმარებიდან ამოღებული ასო „კ“, ზოგჯერ - „წ“, სულ რამდენიმე ადგილას - „ე“, „მ“. მუხლების ნუმერაცია აღნიშნულია ასოებით („კთ, ლა, მბ, პთ, ჟ“ და ა. შ.); ქაღალდი (ჭვირნიშანი 1821 წ.); ამასთან, გამოკვლეული ხელნაწერის ფრაგმენტებში გვხვდება XVII-XVIII საუკუნეებში გავრცელებული (ევროპული) „პრო პატერიას“ („Pro Pateria“) ჭვირნიშანი; XIX საუკუნის დასაწყისი, კერძოდ, 1-ლი ნახევარი; შენიშვნის სახით კი შეიძლება გაკეთდეს:

1. შემორჩენილია სარჩევის მსგავსი სამი ფურცელი: „სნზ“ „სნწ“ „სნთ“. „სამართლის წიგნის“ წინამდებარე ტექსტი შეიცავს სნთ ანუ 259 მუხლს, აქედან შესავალი, დასაწყისი 22 მუხლი და ბოლოს დაახლ. 96 მუხლამდე აკლია;

2. ტექსტს დართული აქვს საძიებელი, რომელიც ასევე თავ-

ნაკლულია. საძიებლის პირველ ფურცელზე იკვეთება „რიდ“ (ანუ 114-ე) მუხლი (ე.ი. საძიებელი ინყება „რიდ“ (ანუ 114-ე) მუხლით, ხოლო ბოლო ფურცელზე — „სნთ“ (259) მუხლი (ე. ი. მთავრდება 259-ე) მუხლით;

3. ტექსტს თან ერთვის გალექსილი სტრიქონები. ხელნაწერის ბოლო ფურცელზე არის წარწერა, რომლის პირველი სტრიქონი არ იკითხება, შემდეგ კი წერია:

„იგნი არვის აქუს კაცის ძესა.

ტკილად ასე საკითხავი შვილი სწოვდეს დედას რძესა.

ვახტანგ მეფის შეკრებული სამართალი აქა ძესა.

და ნუგნ ვაჭრობ, ვერ შეიძლებ, დიად დიდი ფასი სძესა.“

ამ სიტყვების შემდეგ ხელნაწერი ისეა გახუნებული, რომ ტექსტი არ იკითხება;

4. ბოლო გვერდის ქვემო ნაწილში განსხვავებული კალიგრაფიით, შავი, მაგრამ განსხვავებული ფერის მელნით მიწერილია:

„ხუთი მანეთი ჩქვალონს გავაგატუნეთ ფიცრის ფასი.“

ეს, რა თქმა უნდა, არაა ტექსტთან კავშირში და ხელნაწერის პატრონმა მიაწერა.

ხელნაწერის გადარჩენილი ფურცლები დასტურია იმისა, თუ როგორი პოპულარობით სარგებლობდა ვახტანგ მეფის „სამართლის წიგნი“ მე-18 საუკუნის საქართველოში, თუ როგორ ვრცელდებოდა იგი ხელნაწერის სახით და მას დედის რძესავით „ტკილად საჭიროს“ უწოდებდნენ ჩვენი წინაპრები.

ამდენად, ვახტანგის სამართლის ეს უცნობი ხელნაწერი განსხვავებულია სხვა ნუსხებისგან ზემოთ წარმოდგენილი თავისებურებების მიხედვით და მას თამამად შეიძლება მიენიჭოს დამოუკიდებელი ნუსხის სტატუსი.

ქახვანგ VI-ის სამართლის წიგნის ხერხაწერის
ფრაგმენტები

1062

[illegible][illegible]

W. J. L. C. N. B.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590

[illegible]

2. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 8

[illegible]

1. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 2. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 3. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 4. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 5. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 6. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 7. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 8. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 9. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის
 10. **საქართველოს** სახელმწიფოებრივი ერთეულის

[illegible]

[illegible]

[illegible]

761. ანუ 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

[illegible]

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

[illegible]

ଶିଶୁଗଣ -

[illegible]

30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 8

[illegible]

[illegible]

[illegible]

1. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Երգեր:

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր - Երգեր -

၁၈၈၅-၁၈၈၆ ခုနှစ် မြို့တော် အုပ်ချုပ်ရေး အတွက်

[illegible]

60260:

Եւ իմ Զարգացան. Զոր Հը Երգարարս Լոյս ըստ
Երգարարս: ... Երգարարս Երգարարս

[illegible][illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

[illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

70145

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

12. In summary,

• • • • •

... ..

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

100

1944

1904

5-2-1

10

செய்து - 18/10/2018

• • •

... ..

Abstract

... and the ...

1. *Chlorophyll a* (Chl a) is the primary photosynthetic pigment in most plants and algae. It is a green pigment that absorbs light energy in the blue and red regions of the visible spectrum. Chl a is essential for the light-dependent reactions of photosynthesis, where it converts light energy into chemical energy in the form of ATP and NADPH.

...and the fact that the *in vitro* and *in vivo* results are in good agreement.

... ..

... ..

14-00000

1944

1000

... ..

Եւ զայն ան ինքն յարմար զայն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

Եւ զայն զի ինքն ինքն:

[illegible]

6-6-1900 1st.

650

64

63

62

61

60

59

58

57

56

55

54

53

52

51

50

49

48

47

46

45

10-12

10-12

10-12

դեռ մեզին պիտի քննեն:

Թշնամիք մեկ սեպտեմբեր Թեոֆիլ Բեհեմ
հիմնա:

Գրեթե 600 ժողովրդի թվով հասնում էին
նա:

Երկու օր քննվեցին և թողնվեցին իրենց
հայրենիքում:

Երկու օր քննվեցին և թողնվեցին իրենց հայրենիքում:

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ზ. აბაშიძე, გ. აბდალაძე, ზ. ალექსიძე და სხვა, ივ. ჯავახიშვილი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2002.
2. თ. აბულაძე, ვახტანგ მეექვსის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1990.
3. რ. არსენიძე, განხილვა მეფე ვახტანგ მეექვსის კანონმდებლობისა, პარიზი, 1963.
4. მ. ბიჭია, ჩემი მოულოდნელი აღმოჩენა, თსუ ზუგდიდის ფილიალის გაზეთი „ორიონი“, დეკემბ. 2002.
5. კ. ბზიშვილი, ნასყიდის დაბეგრელობის საკითხისათვის, „საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მაცნეში“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №2, 1977.
6. კ. ბზიშვილი, ნასყიდობის ფასის საკითხისათვის, კრებული: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979.
7. კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი 1854-1861 წწ. (თარგმნა თ. სახოკიამ), მე-2 გამოცემა, თბ., 2004.
8. დ. ბრეგაძე, ვახტანგ VI ირანის ტყვეობაში, აღ. ნულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXVI, ქუთაისი, 1964.
9. დ. გამეზარდაშვილი, ილია ჭავჭავაძე – დიდი ქართველი სამოციანელი, თბ., თბილისის უნივ. გამომც., 1989.
10. ო. გამყრელიძე, ბრძოლა სამართლებრივი სახელმწიფოსთვის, წ. I, თბ., 1998.
11. მ. გაფრინდაშვილი, ქართული საზოგადოებრივი ისტორია უძველესი დროიდან მეოცე საუკუნემდე, თბ., „მეცნიერება“, 2002.
12. ა. განერელია, მასალა ვახტანგ VI-ის ბიოგრაფიისათვის (1712-1722 წწ.), ჟურნ. „მნათობი“, №12, 1957.
13. შემდგ. ეთ. გელაშვილი, ილია ჭავჭავაძე ენის შესახებ, თბ., „ცოდნა“, 1960.
14. დ. გერიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1968.
15. კ. გრიგოლია, რას ეწოდება ახალი ქართლის ცხოვრება?

საქართველოს აკად. მოამბე, ტ. V, №2, 1944.

16. გ. დავითაშვილი, ჩვეულებით სამართალთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, ჟურნალი „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №2, 2002.
17. გ. დავითაშვილი, სასამართლო მტკიცებულებანი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2003.
18. გ. დავითაშვილი, დანაშაულის ბუნებისათვის ქართულ ჩვეულებით სამართალში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, სამართლის სერია, №1, 2005.
19. ლ. დარბაიძე, ძველი ქართული სამართლის ძეგლები და ძირითადი იურიდიული გამოკვლევები ადამიანის სიცოცხლის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის შესახებ, ქართულ ელექტრონულ სამეცნიერო ჟურნალში „იურიდიული მეცნიერებანი“, 2005 | No.1(6) [2005.06.30], <http://gesj.internet-academy.org.ge/gesj_articles/1100.pdf> [19.05.09]
20. ბ. დარჩია, ვახტანგ მეექვსის პოეტური მემკვიდრეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1986.
21. ი. დოლიძე, ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში, საქართველოს სსრ მეც. აკადემიის „მაცნე“, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №3, 1979.
22. ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, თბ., თბილისის უნივ. გამომც., 1953.
23. ი. დოლიძე, საქართველოს ჩვეულებითი სჯული თბ., საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის გამომც., 1960.
24. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., საქართვე. სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1963.
25. ი. დოლიძე, ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის ერთი ადგილის აღდგენისთვის, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №4, 1967.
26. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა, ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981.
27. ვ. დონაძე, ქართველი სამოციანელები ახალი ისტორიის პრობლემათა შესახებ, თბ., „საბჭოთა სამართალი“, 1970.

28. თ. დონჯაშვილი, საქართველოს სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილი, თბ., 2002.
29. ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, უძველესი ნუსხა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ტერმინთა საძიებელი და გამოკვლევა დაურთო თ. ენუქიძე (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1952.
30. თ. ენუქიძე, მასალები ვახტანგ VI სამართლის წიგნის გავრცელების შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, №1, 1959.
31. ა. ერქომაიშვილი, კერძო დანაშაულის შესახებ, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №23, 1928.
32. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შორმეტი, XXVI (სერია B) (რედ. ალ. ჯანელიძე), თბ., თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1944.
33. ალ. ვაჩიშვილი, ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობის ზოგიერთი საკითხი, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შორმეტი, XXVIII, (რედ. ნ. კეცხოველი), თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერს. გამომც., 1946.
34. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, თბ., სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერს. გამომც., 1946.
35. ალ. ვაჩიშვილი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, ნ. II, თბ., 1948.
36. ე. ზარნაძე, ფასიანი ქაღალდების ბრუნვიდან წარმოშობილი ვალდებულებანი (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2001.
37. ბ. ზოიძე, დანაშაულის სუბიექტური მხარე ქართულ სამართალში, ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №4, 1985.
38. ბ. ზოიძე, ზნეობის წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი დანაშაული ვახტანგ VI-ის სამართალში, შრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, თბ., „მეცნიერება“, 1986.
39. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, ნ. II, (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 1999.
40. ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სა-

მართალი (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1991.

41. ბ. ზოიძე, ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში, თბ., 2005.
42. გ. თუმანიშვილი (უმცროსი), ცნების „ქორწინება“, როგორ იურიდიული ტერმინის განმარტების არსობრივი და სამართლებრივი ასპექტი, ჟურნ. „სამართალი“, №7-8, 2002.
43. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი“, ნ. მე-4, ტ. I, თბ., „სამართალი“, 2001.
44. მ. კეკელია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 204-ე მუხლის შემდგომი მუხლების თავდაპირველობის შესახებ, „ივ. ჯავახიშვილი,“ კრებული, 1977.
45. მ. კეკელია, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ზოგიერთი დაკარგული მუხლის აღდგენისთვის, თბილისის უნივერსიტეტის შრომებში, ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია (რედ. გ. კილურაძე), თბ., 1977.
46. მ. კეკელია, სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი საქართველოში რუსეთთან შეერთების წინ, ნ. II (იმერეთის სამეფო, გურიის, სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები), თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981.
47. მ. კეკელია, ვახტანგ VI სამართლის წიგნის 205-ე მუხლის შინაარსის მართებული გაგებისთვის, თბილისის უნივერსიტეტის შრომებში (ტ. 222) (სამართალი, ფსიქოლოგია), თბ., 1981.
48. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., სტალინი სახ. თსუ გამომც., 1958.
49. ა. კილაშონია, ადამიანის ღირსებისა და პატივის საკითხი ვახტანგ VI-ის სამართალში, სოხუმის უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამეცნიერო შრომები „მაცნე“, I, თბ., 2007.
50. ნ. კორძაია-სამადაშვილი, ბრალის საკითხისთვის ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, იურიდიულ მეცნ. სერია, ტ. 79, 1959.
51. ნ. კორძაია-სამადაშვილი, დანაშაულის მოტივი ვახტანგ VI სამართლის წიგნის მიხედვით, სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერს. შრომები, ტ. 89, 1960.

52. ილია ჭავჭავაძე და საგრამატიკო პაექრობა (1886-1946 წწ.), კრებული გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ბიბლიოგრაფია დაურთეს ნ. კოტინიოვმა და ლ. მეფარიშვილმა, თბ., „მეცნიერება“, 1992.
53. ზ. კუპრეიშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1997.
54. გ. ლობჯანიძე, ნარკვევები არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობრივი სამართლებრივი ნააზრევებიდან, ქუთაისი, „სარანგი“, 1992.
55. ვ. ლომიძე, შეძენითი ხანდაზმულობის ინსტიტუტი ძველ ქართულ სამართალში, ჟურნ. „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2003.
56. ი. ლორთქიფანიძე, ვახტანგ მეექვსე და ქართული სტამბის მოღვაწენი, თბ., საქ. კპ. ცკ-ს გამ-ბა, 1962.
57. დ. მეგრელაძე, გლეხობის კლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში (XVII-XVIII სს.) თბ., „მეცნიერება“, 1979.
58. ლ. მენაბდე, გამოჩენილ ადამიანთა ცხოვრება, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „ნაკადული“, 1966.
59. ვ. მეტრეველი, ვახტანგ მეექვსე, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983.
60. ვ. მეტრეველი, ბაგრატიონთა ღვანლი ქართულ სამართალში, თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის 80 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო კრებულში: „სახელმწიფოსა და სამართლის აქტუალური პრობლემები“, თბ., თბ. უნივერსიტეტის გამომც., 2003.
61. ვ. მეტრეველი, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობა და განვითარება, წიგნში: „ქართული სამართლის საფუძვლები“ (რედ. რ. შენგელია), თბ., „მერიდიანი“, 2004.
62. ვ. მეტრეველი, ქართული სამართლის ისტორია, თბ., „მერიდიანი“, 2004.
63. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის სამართლებრივი დაცვა, თბ., 1999.
64. პ. (თ.) მონიავა, ფიზიკური პირის პატივისა და ღირსების ცნება, ჟურნალი „სამართალი“, №6-7, 2003.
65. პ. (თ.) მონიავა, პატივის, ღირსებისა და საქმიანი რეპუტაციის დაცვა საქართველოში (უძველესი დროიდან საბჭოთა

- პერიოდის ჩათვლით), თბ., „მერიდიანი“, 2005.
66. გ. მურღულია, გ. ალიბეგაშვილი, ვ. მაღლაფერიძე, საუბრები ქართულ ლიტერატურაზე, (გ. მურღულიას კომენტარები) თბ., „განათლება“, 1992.
 67. გ. ნადარეიშვილი, ფიცი, როგორც მტკიცებულება, ქართული სამართლის წიგნების მიხედვით, თბ., საქართველოს სსრ. მეცნ. აკადემიის გამომც., 1963.
 68. გ. ნადარეიშვილი, ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან, თბ., „მეცნიერება“, 1965.
 69. გ. ნადარეიშვილი, საჯარო სასჯელები გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №1, 1967.
 70. გ. ნადარეიშვილი, ქალის უფლებრივი მდგომარეობა ფეოდალურ საქართველოში, ჟურნალში „საბჭოთა სამართალი“, №3, 1969.
 71. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევი, თბ., „მეცნიერება“, 1971.
 72. გ. ნადარეიშვილი, პასუხისმგებლობის გამომრიცხველი ერთი განსაკუთრებული გარემოების შესახებ ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №6, 1972.
 73. გ. ნადარეიშვილი, განქორწინება ქართული სამართლის მიხედვით, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., 1973.
 74. გ. ნადარეიშვილი, სანივთო სამართლის ობიექტების შესახებ, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973.
 75. გ. ნადარეიშვილი, ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1974.
 76. გ. ნადარეიშვილი, სესხის ხელშეკრულება ქართული სამართლის მიხედვით, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979.
 77. გ. ნადარეიშვილი, სასჯელების ისტორიიდან ფეოდალურ საქართველოში („შვიდეული“), ჟურნ. „საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, №3, 1986.

78. გ. ნადარეიშვილი, ეტიუდები ქართული მტკიცებულებითი სამართლის ისტორიიდან, პრომათა კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. IV, ეძღვნება ი. დოლიძის ნათელ ხსოვნას, თბ., 1986.
79. გ. ნადარეიშვილი, ქართული ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტი — „ცოდვის მოკიდება“ კრებულში: „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, №2, თბ., „მეცნიერება“, 1990.
80. გ. ნადარეიშვილი, ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 205-ე მუხლის მართებული გაგებისათვის, „საქართველოს მეცნ. აკადემიის მაცნეში“, სამართლის სერია, №1, 1993.
81. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბ., „ბონა კაუზა“, 2003.
82. ლ. ნადიბაიძე, შვილად აყვანის სამართლებრივი პრობლემები (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1998.
83. ნასიძე, ქართველი მწერლები, ხელთმძღვანელი წიგნი ქართულის ენისა და ლიტერატურის შესწავლისთვის, III, ტფ., 1887.
84. თ. ნინიძე, მორალური ზიანი სამოქალაქო სამართალში, მარტი-აპრილი, №2, 1978.
85. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წ. I (მთ. რედ. ლ. ჭანტურია), თბ., „სამართალი“, 2002.
86. გ. პაიჭაძე, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „მეცნიერება“, 1975.
87. გ. პაიჭაძე, ვახტანგ მეექვსე, თბ., „მეცნიერება“, 1981.
88. გრ. რცხილაძე, მორალური ზიანის ანაზღაურება, ჟურნალი „საბჭოთა სამართალი“, 15 თებერვალი, №4, 1928.
89. ქ. საგინაშვილი, საეკლესიო სასჯელები (მართლმადიდებლური საქართველოს მაგალითებზე) (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2005.
90. ბ. სავანელი, თანამედროვე სამართლის თეორია, მე-3 გამოცემა, თბ., გამომც. „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2004.
91. ნ. სარია, შეცდომის ცნება და მნიშვნელობა სისხლის სამართალში, თბ., 2001.
92. რ. სირაძე, ქართული ესთეტიკური აზრის ისტორიიდან, თბ., „ხელოვნება“, 1978.
93. ა. სურგულაძე, ქართული კულტურის ისტორიის ნარკვევები, წ. I, თბ., „ხელოვნება“, 1989.

94. ივ. სურგულაძე, კერძო დანაშაულის შესახებ, ჟურნ. „საბჭოთა სამართალი“, №18, 1928.
95. ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, I, თბ., თბილისის უნივერს. გამომც., 1952.
96. ივ. სურგულაძე, ვახტანგ VI სამართლის წიგნი, ჟურნ. „მნათობი“, №8, 1955.
97. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1984.
98. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები, I, თბ., 2000.
99. ივ. სურგულაძე, ნარკვევები საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან, თბ., 2001.
100. ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ისტორიის წყაროები, თბ., 2002.
101. ივ. სურგულაძე, საკუთრების უფლების ინსტიტუტი ფეოდალური საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით, სტალინის სახ. თბ. სახელმწ. უნივერს. შრომები, XXXVb, 1949.
102. ივ. სურგულაძე, საკუთრების უფლების ინსტიტუტი ფეოდალური საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით, სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, XXXVII, თბ., სტალინის სახ. თბ. სახ. უნივ. გამომც., 1949.
103. ლ. სურგულაძე, სისხლის სამართალი, დანაშაული (ლექციები), თბ., გამომც. „ქრონოგრაფი“, 1997.
104. გ. ტურავა, სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილის მიმოხილვა, მეშვიდე გამოცემა, თბ., „ბონა კაუზა“, 2008.
105. სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დ. ფურცელაძემ, თბ., „მეცნიერება“, 1964.
106. დ. ფურცელაძე, ვახტანგ VI-ის კრებულის მოქმედებისა და მერმინდელი კანონმდებლობის საკითხისათვის, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973.
107. ი. ფუტყარაძე, სანივთო სამართლის სუბიექტების შესახებ, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, კრ. I, თბ., „მეცნიერება“, 1973.

108. ი. ფუტყარაძე, ფაქტობრივი მფლობელობის დაცვა ფეოდალურ საქართველოში, კრებულში: „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, წ. III, თბ., „მეცნიერება“, 1979.
109. ი. ფუტყარაძე, ქონებრივი ქირავნობა ქართულ სამართალში, ჟურნალში „ალმანახი“, სპეც. გამოშვება: ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები (პასუხისმგ. რედ.: გ. ნადარეიშვილი), №14, ოქტომბერი, 2000.
110. ი. ფუტყარაძე, ქართული ვალდებულებითი სამართლის ინსტიტუტები (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2001.
111. ი. ფუტყარაძე, ნასყიდობის სოციალური მნიშვნელობა ქართულ ისტორიულ ყოფიერებაში, ჟურნ. „ადამიანი და კონსტიტუცია“, №3, 2003.
112. მ. ქავთარია, მეფე-მწიგნობარი, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, №2, 1983.
113. მ. ქავთარია, რამდენიმე საკითხი დომენტი კათალიკოსის ბიოგრაფიიდან, ჟურნ. „ლიტერატურული ძიებანი“ (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია და შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი), ტ. 23, 2002.
114. მ. ქიქოძე, ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბ., „მეცნიერება“, 1988
115. ბ. ქიქოძე, ვახტანგ მეექვსის ცხოვრება და მოღვაწეობა (დაბადების 300 წლისთავის გამო), საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების შრომები, ისტორია-ფილოლოგიის სერია, II, 1976.
116. ქ. ქოჩაშვილი, მფლობელობისა და საკუთრების ურთიერთდამოკიდებულება, თსუ-ს „სამართლის ჟურნალი“, №1, 2011.
117. შ. ქურდაძე, სამოქალაქო საქმეთა განხილვა პირველი ინსტანციის სასამართლოში, თბ., 2005.
118. შანავა, „უჯერო შვილი“ და მისი უფლებები ძველ საქართველოში, სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრისა და თსუ ზუგდიდის ფილიალის შრომათა კრებულში: „წელიწდეული“, I, თბ., 2005.
119. მ. შენგელია, ფიცი, როგორც მტკიცებულება ქართული სამართლის მიხედვით (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1997.
120. რ. შენგელია, ე. შენგელია, მემკვიდრეობის სამართალი, თბ., „მერიდიანი“, 2011.

121. ლ. შოშიაშვილი, ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2002.
122. შ. ჩიკვაშვილი, პასუხისმგებლობა მორალური ზიანისთვის, თბ., „მერიდიანი“, 2003.
123. შ. ჩიკვაშვილი, საოჯახო სამართალი, მე-4 გადამუშავებული გამოცემა, თბ., 2004.
124. მ. ცაცანაშვილი, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია, ნაწ. I, თბ., „სამართალი“, 2004.
125. ლ. ჭანტურია, უძრავი ნივთები საკუთრება, შედარებით სამართლებრივი კვლევა (გერმანული სამართლის მაგალითზე), მე-2 გამოცემა, თბ., „სამართალი“, 2001.
126. ზ. ჭიჭინაძე, ვახტანგ მეექვსე და სხვათა შრომა ქართული სტამბის წინაშე, ტფ., ვარლამ ტყეშელაშვილის გამოც., 1916.
127. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. I, თბ., 1975.
128. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტო IV, თბ., 1979.
129. ჟურნალი „საქართველო ევროპა-ამერიკა“ ი. ტაბაღუას რედაქტორობით, ევროპისა და ამერიკის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი, თბ., 1997.
130. შემდგენელ-რედაქტორი გ. მელიქიშვილი, საქართველოს ისტორია, საკითხავი წიგნი, თბ., 1980.
131. ვახტანგ მეექვსე, ლექსები და პოემები, ალ. ბარამიძის რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., „საბჭოთა მწერლობა“, 1947.
132. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 2, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, ტ. II, თბ., „მეცნიერება“, 1965.
133. ქართული სამართლის ძეგლები, დასტურლამალი, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ივ. სურგულაძემ, თბ., გამომც., „საბჭოთა სამართალი“, 1970.
134. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან (რედ. ნ. ბერძენიშვილი), ნაწ. II, თბ., 1953.
135. ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, ტ. II (ნ-ჰ), თბ., „განათლება“, 1975.

136. ივ. ჯავახიშვილის წინასიტყვაობა ბერი ეგნატაშვილის ნიგნზე „ახალი ქართლის ცხოვრება“, თბ., სსრკ მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის გამომც., 1940.
137. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. I, თბ., ტფილისის უნივერს. გამომც., 1928.
138. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ნიგ. II, ნაკვ. II, ტფ., ტფილისი უნივერსიტეტის გამოცემა, 1929.
139. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, ნ. I (მე-2 გამოც.), თბ., „ქართული ნიგნი“, 1930.
140. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბ., „მეცნიერება“, 1982.
141. ჯ. მერაბიშვილი, მკვლევლობა, კრებულში: „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, (მთ. რედ.: მ. კეკელია), №3, თბ., მეცნიერება“, 1991.
142. დ. ჯალაბაძე, დანაშაული და სასჯელი ქართულ ჩვეულებით (ხალხურ) სამართალში (ფშავის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით), თბ., „უნივერსალი“, 2003.
143. ს. ჯორბენაძე, საბჭოთა საოჯახო სამართალი, თბ., თბ. უნივერს. გამომც. და სტამბა, 1957.
144. ს. ჯორბენაძე, საქართველოს რესპუბლიკის მომავალი სამოქალაქო კოდექსის ძირითადი პრობლემები, კრებულში : „სამართლის რეფორმა საქართველოში“, (1994 წლის 23-25 მაისს თბილისში გამართული საერთაშორისო კონფერენციის მასალები) (გამომცემლები: ს. ჯორბენაძე, რ. კნიპერი, ლ. ჭანტურია), თბ., 1994.
145. ნ. ხიზანიშვილი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, დასაბეჭდად მოამზადა ი. დოლიძემ, თბ., 1982.
146. ი. ხუციშვილი, ვახტანგ VI სამართლის ძეგლების შექმნის სოციალურ-პოლიტიკური გარემო, „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა გეოგრაფია სკოლაში“ – ჟურნა. „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, №4, 1989.
147. А. Бсбелъ, Женщина и социализм, М., 1959.
148. С. Белякинъ, возмещение морального (неимущественного) вреда, В еженедельном юридическом газете „право“. воскресенье 24 июля, №29, 1911.
149. И. Готфрид Гердер, Идеи к философии истории человечества, М., 1977.

150. А. Зейц, Возмещение морального вреда по советскому праву, В журнале „Еженедельник советской юстиции“ №47, 1927.
151. Р. Иеринг, Борьба за право, С-Петербург, 1895.
152. М. Латурно, Эволюция собственности, СПб, 1889
153. Н. Маленна, возмещение вреда причинённого личности, М., „Юр. лит.“, 1965.
154. С. Клепиков, Филигранные и штемпели на бумагах русского и иностранного производства XVII— XX века, Изд. Всесоюзной книжной палаты, М., 1959.
155. Г. Сургуладзе, Грузинская семейная община, II Тб., 1961.
156. И. Сургуладзе, История государства и права Грузии, Тб., ТГУ, 1968, 83. 95; აბჯჯი აბ. R. Klutmann, Analyse des national-grusinischen Obligationrechts im Kodex König Wachtangs VI _ „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, XXI, 1907, 83. 463-464
157. А. Френкель (Изд.), Сборник Законовъ грузинского царя Вахтанга VI (под ред. Д. Бакрадзе), Тб., 1887.
158. Памятники грузинского права, кн. I, Законы Вахтанга VI, перевод, введение, примечания, глосарий и указатели Д. Пурцеладзе, (ред. серии И. Долидзе, редакторы тома Г. Жордания и Я. Путларадзе,) Тб., «Мецниереба», 1980
159. А. Токвил, Демократия в Америке, М., 1992
160. Р. Чагунава, Вахтанг Багратиони и его труд по химии, Тб., «Мецниереба», 1984.
161. http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=773; http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=782&gal_id=48&page_type=thumb&info_id=1 (19.05.09)
162. Z. Giacometti, Allgemeine Lehren des rechtsstaatlichen Verwaltungsrechts, Zuerich 1960 (зitiert: Lehren des Verwaltungsrechts), I
163. R. Klutmann, Analyse des national-grusinischen Obligationrechts im Kodex König Wachtangs VI _ „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, XXI, 1907.
164. Reinhard W. von Meiss, Die persönliche Geheimosphäre und deren Schutz im prozessualen Verfahren, Verlag Ruegger, Diessenhofen, 1975.
165. Schwab, Karl_Heinz, Sachenrecht, 22. Aufl., 1989.

166. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (მთ. რედ. არნ. ჩიქობავა), ერთტომეული, ნაკვ. 2, თბ., 1990.
167. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, *კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი*, „პალეოგრაფიული ძიებანი“, I ნაწ., თბ., 1965.
168. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის უცნობი ხელნაწერის ფრაგმენტების ტექსტი.
169. ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H) კოლექცია, *კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით*, ტ. III, შედგენილი და დასაბეჭდად დამზადებული ქ. შარაშიძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., საქ. სსრ. მეც. აკად. გამომც., 1943.
170. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H) კოლექცია, ტ. II, შედგენილი და დასაბეჭდად დამზადებული ლ. ქუთათელაძის მიერ ილია აბულაძის რედაქციით, თბ., საქ. სსრ. მეც. აკად. გამომც., 1951.
171. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, ტ. II, შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული: ა. ბაქრაძის, თ. ბრეგაძის, ე. მეტრეველისა და მზ. შანიძის მიერ ე. მეტრეველის რედაქციით, საქართველოს თბ., სსრ. მეცნ. აკად. გამომც., 1961.
172. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია, ტ. VII, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ, ლ. ქაჯაიამ, ლ. ქუთათელაძემ და ც. ჭანკიევმა ელ. მეტრეველის რედაქციით, თბ., „მეცნიერება“, 1973.
173. შემდგ. ი. ქობალავა, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., „ეროვნული მწერლობა“, 2008.
174. H-878 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
175. H -720 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
176. H -867 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.

- 177.H -901 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
178.H - 1108 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
179.H - 1659 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
180.S - 5035 ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
181.S-1495, ფონდის ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის ტექსტი.
182.საქართველოს 1997 სამოქალაქო კოდექსი (კანონი) 786-II ს.
პარლამენტის უწყებანი.

მიხეილ ბიჭია დაიბადა 1985 წლის 28 ივნისს ქ. ზუგდიდში;

2000 წელი - გაზეთ „გიმნაზიელის“ დააარსება და ორი წლის განმავლობაში რედაქტორობა;

2002 წელი - ქ. ზუგდიდის მ. კოსტავას სახელობის I გიმნაზიის წარჩინებით დამთავრება;

2002-2007 წლები - თსუ ზუგდიდის ფილიალის იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტი;

2007 წელი - სსიპ „საქართველოს ადვოკატთა ასოციაციის“ მიერ ორგანიზებული ადვოკატთა ტესტირების ჩაბარება (საერთო სპეციალიზაციით);

2007 წელი - პროკურატურის მუშაობა სახელმწიფო-საკვალიფიკაციო გამოცდების ჩაბარება;

2007-2008 წლები - გოეთეს ინსტიტუტში გერმანული ენის კურსები (2.2-ისა და C1.1-ის დონეზე ენის ცოდნის დამადასტურებელი ცნობები);

2007-2008 წლები - საქართველოს უზენაეს სასამართლოს სამოქალაქო, სამეწარმეო და გაკოტრების საქმეთა პალატაში ერთწლიანი სტაჟირების გავლა;

2008 წლის იანვრიდან 2008 წ. ივლისამდე - ადვოკატი იურიდიულ ფირმა „სიმართლე“-ს ზუგდიდის №5 ფილიალში; 2008 წლის ივლისიდან დღემდე - ადვოკატი იურიდიულ ფირმაში „იურაითი“;

2009 წლის მარტი - თსუ იურიდიული ფაკულტეტის დოქტორანტურაში ჩარიცხვა. 2012 წლის 13 ივლისი - სადოქტორო დისერტაციის წარმატებით დაცვა (თემა „პირადი ცხოვრების დაცვა საქართველოს სამოქალაქო სამართლის მიხედვით“) და სამართლის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მინიჭება;

2010 წლის სექტემბრიდან 2011 წლის თებერვლამდე - შპს „კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტში“ იურიდიული ფაკულტეტის მოწვეული მასწავლებელი;

2010 წლის მარტიდან აგვისტომდე, ასევე 2011 წლის ოქტომბრიდან 2012 წლის მარტამდე, 2012 წლის სექტემბრიდან 2013 წლის თებერვლამდე, 2013 წლის მარტიდან დღემდე - ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის მოწვეული ლექტორი;

2012 წლის სექტემბრიდან დღემდე - თბილისის სასწავლო უნივერსიტეტში ასოცირებული პროფესორი;

ფლობს რუსულ, ინგლისურ და გერმანულ ენებს, კომპიუტერის საოფისე პროგრამებს;

არის ოცამდე სამეცნიერო ნაშრომის, მათ შორის წინამდებარე წიგნის ჩათვლით ორი მონოგრაფიის ავტორი.

ჰყავს დედა — ზეინაზ სარია, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, პოეტი. მამა — თამაზ ბიჭია, ეკონომისტი, გარდაიცვალა მძიმე ავადმყოფობის შედეგად 2008 წელს; ძმები: ა) შოთა ბიჭია — სამართლის დოქტორი, საქართველოს იუსტიციის უმაღლესი სკოლის მსმენელი; ბ) ქუჩი ბიჭია — ბილფელდის უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტის დოქტორანტი, სტიპენდიანტი.

გამომცემლობა „იურისტების სამყარო“

თბილისი, მ. კოსტავას ქ. №75

ტელ.: 238 35 99; 557 51 51 34